

The Project Gutenberg eBook of Kurjat II: Cosette, by Victor Hugo

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Kurjat II: Cosette

Author: Victor Hugo

Translator: Vihtori Lehtonen

Release date: January 5, 2015 [EBook #47877]

Language: Finnish

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK KURJAT II: COSETTE ***

Produced by Tapio Riikonen

KURJAT II

Cosette

Kirj.

VICTOR HUGO

Ranskankielestä suomensi Vihtori Lehtonen

Helsingissä 1909,
Suomalainen Kustannus-Osakeyhtiö Kansa.

Hämeenlinnassa,
A. W. Leinosen kirjapaino 1909.

SISÄLLYS:

Ensimmäinen kirja: Waterloo.

1. Mitä matkustaja näkee Nivellesin tiellä.
2. Hougomont.
3. 18 päivä kesäkuuta vuonna 1815.
4. A.
5. Taistelujen Quid Obscurum.
6. Kello neljä iltapäivällä.
7. Napoleon hyvällä tuulella.
8. Keisari tiedustelee erästä asiaa oppaaltaan Lacostelta.
9. Odottamaton näky.
10. Mont-Saint-Jeanin ylätasanko.
11. Huono opas Napoleonilla, hyvä opas Bülowilla.
12. Kaarti.
13. Pako.
14. Viimeinen neliö.
15. Cambronne.
16. Quot libras in duce?
17. Miltä kannalta on Waterloota katseleminen?
18. Jumalallinen oikeus pääsee kaikesta huolimatta jälleen voimaan.
19. Öisellä taistelukentällä.

Toinen kirja. Orion-laiva.

1. Numerosta 24601 tulee numero 9430.
2. Tässä esiintyy kaksi runosäettä, jotka ehkä ovat paholaisen perua.
3. Oli selvää, että kahleen kiinnitysrengasta oli ennakolta alustavasti käsitelty, koska se saattoi katketa noin vain yhdestä vasaraniskusta.

Kolmas kirja. Kuolleelle annetun lupauksen täyttäminen.

1. Vesikysymys Montfermeilissä.
2. Niitä kahta muotokuvaa viimeistellään.
3. Miehillä viiniä ja hevosille vettä.
4. Nukke astuu näyttämölle.
5. Tyttönen yksinään.
6. Luku, joka ehkä näyttää Boulatruellen olleen oikeilla jäljillä.
7. Cosette astelee pimeässä tuntemattoman miehen rinnalla.
8. On kiusallista majoittaa köyhää, joka ehkä onkin rikas.
9. Thénardier verkkoja laskemassa.
10. Joka parista etsii, voi pahimman löytää.
11. Numero 9,430 esiintyy jälleen, ja Cosette saa siitä arpajaisissa voitonumeron.

Neljäs kirja. Gorbeaun taloräjä.

1. Herra Gorbeau. 2. Keltasirkku ja huuhkaja samassa pesässä. 3. Kaksi onnettomuutta tuottaa yhtyneenä onnea. 4. Päävuokralainen tekee huomioita. 5. Lattialle kilahtava viiden frangin raha pitää aika melun.

Viides kirja. Öinen ajo, ovelat ajajat.

1. Taidokkaita koukutteluja.
2. Onneksi kulkee Austerlitzin siltaa kuormarattaita.
3. Katsokaa v. 1727 toimitettua Pariisin asemakarttaa.
4. Haparoivaa pakoa.
5. Se temppu olisi ollut mahdoton, jos kaduilla olisi ollut kaasuväläistus.
6. Arvoituksen alkua.
7. Arvoitus jatkuu.
8. Arvoitus käy yhä sekavammaksi.
9. Kulkusmies.
10. Miksi Javert sai pitkän nenän.

Kuudes kirja. Pikku Picpus.

1. Picpusinkadun numero 62.
2. Martinus Vergan luostarisäännöt.
3. Ankaruutta.
4. Iloja.
5. Hauskutteita.
6. Pikku Luostari.
7. Varjokuvia varjojen asunnosta.
8. Post corda lapides.
9. Vuosisata luostarihunnussa.
10. Herkeämättömän palvomisen synty.
11. Pikku Picpusin loppuvaiheet.

Seitsemäs kirja. Välihuomautus.

1. Luostari aatteena.
2. Luostari historiallisena ilmiönä.
3. Millä ehdolla voi kunnioittaa menneisyyttä.
4. Luostari periaatteen kannalta katsottuna.
5. Rukous.
6. Rukouksen sisäinen arvo.
7. Moittimisessakin tarvitaan varovaisuutta.
8. Usko ja laki.

Kahdeksas kirja: Hautuumaat nielevät, mitä niille annetaan.

1. Tässä luvussa pohditaan tapaa, jolla soveliaimmin pääsisi luostariin.
2. Fauchelevant ei pelkää vaikeuksia.
3. Äiti Innocentia.
4. Jean Valjean näyttää ilmeisesti lukeneen Austinus Castillejoa.
5. Juoppous ei johda kuolemattomuuteen.
6. Neljän laudan välissä.
7. Tästä luvusta selviää sananparren: "älä hukkaa korttiasi!" alkuperä.
8. Onnistunut kuulustelu.
9. Loppusanat.

ENSIMÄINEN KIRJA

WATERLOO

1.

Mitä matkustaja näkee Nivellesin tiellä.

Viime vuonna (1861), eräänä kauniina toukokuun aamuna, kulki muuan matkustaja, tämän tarinan kertoja, Nivellesistä la Hulpea kohti. Hän asteli jalan. Hän seurasi leveätä kivitettyä ajotietä, jota puurivit reunustivat ja joka milloin nousi, milloin laski niiden ylänneitten mukaan, mitkä täällä suunnatonten aaltojen lailla seurasivat toinen toistaan. Hän oli jo kulkenut Lilloisin ja Bois-Seigneur-Isaacin ohi. Hän huomasi lännessä Braine-l'Alleudin liuskakivikatteisen kirkontornin, joka näyttää alassuin käännetyiltä saviastialta. Hiljattain oli hän sivuuttanut kummullaan töröttävän metsän ja muutaman poikkitien kulmassa kyhjöttävän kapakan, jonka päädyssä upeilivat sanat: *Neljän tuulen kapakka. Échabeau, kahvila matkustavaisille.* Lähellä kapakkaa näkyi vanha, lahonnut pylväs, jonka

tauluun oli kirjoitettu: *Entinen tulli-asema n:o 4.*

Kapakasta kahdeksannes lieutä eteenpäin saapui hän pienen laakson pohjaan, missä puro solisee tien kohdalle laitetun kaarisillan alitse. Toisella puolen tietä täyttää laakson harvahko, mutta hyvin vihanta metsä, joka toisella puolen hajoaa yksityisiksi puuryhmiksi ja jatkuu niin niittyjä pitkin somasti ja ikäänkuin epäjärjestyksessä Braine-l'Alleudiä päin.

Tien poskessa oikealla puolen oli jonkunlainen majatalo, nelipyöräiset vankkurit oven edessä, sivulla aimo joukko humalaskojoja, aura, kasa kuivia risuja vihannan pensasaidan juurella, tikapuut nojallaan vanhaa vaunuvajaa vastaan, jonka väliseinät olivat oljista. Kalkki savusi neliskulmaisessa kuopassaan. Nuori tyttö kitki peltoa, missä suuri keltainen ilmoituslehti, luultavasti jäännöksenä jonkun ilveilijäseurueen markkinanäytännöistä, pyörähteli ja tuiskahteli tuulen ahdistamana. Aivan majatalon vierestä, muutaman lätäkön reunatse, missä parvi ankoja uiskenteli, painui huonosti kivitetty polku pensastoon. Matkustaja kääntyi tälle polulle.

Ehdittyään satakunnan askelta ja kuljettuaan pitkin muuri-aitamaa, joka polveutui varmaankin viidenneltätoista vuosisadalta ja jota koristi terävä, suutakkain ladotuista kattotiileistä tehty harja, huomasi hän vastassaan valtavan holvi-aukkoisen oven. Oven reunus oli suorakulmainen, se oli laitettu vakavaan Ludvig XIV:n tyyliin ja sen kumpaakin pieltä somistivat matalat, ympyriäiset korkokuvat. Sen yläpuolella kohosi juhlallinen julkipuoli. Aivan oven vierestä juoksi toinen muuri kohtisuorasti julkipuolta vastaan, muodostaen sen kanssa suoran kulman. Kentällä oven edustalla virui kolme karhia, joiden läpi kaikki toukokuiset kukat kurottivat päitään. Ovi oli kiinni. Sen sulki kaksi ränsistynyttä ovenpuoliskoa, joita vanha ruostunut kolkutin koristi.

Aurinko paistoi ihanasti. Puiden oksat värähtelivät vienoa toukokuun värinänsä, joka näyttää pikemmin johtuvan lintujen pesistä kuin tuulen henkäyksistä. Muuan urhea pikkulintu, arvattavastikin rakkaudenhaaveissaan, liritteli tarmonsaa takaa suuressa puussa.

Matkustaja kumartui tarkastelemaan muuatta melkoisen suurta pyöreätä aukkoa, joka oli aivan kuin mikäkin karttapallon säilykomero, vasemmassa seinässä, oven syrjäpilarin juuressa. Samassa avautuivat ovenpuoliskot, ja talonpoikaiseukko tuli näkyviin.

Hän huomasi matkustajan ja hänen tarkastelunsa esineen.

"Siihen on osunut ranskalainen tykinkuula", sanoi eukko.

Ja hän lisäsi:

"Katsokaahan tuonne ylemmäs, oveen, juuri tuon naulan viereen, siihen on suuri musketin kuula kaivanut reijän, vaikei olekkaan päässyt puun läpi".

"Mikä onkaan tämän paikan nimi?" kysyi matkustaja.

"Hougomont", vastasi eukko.

Matkustaja oikaisi selkensä. Hän kulki muutamia askeleita ja antoi katseensa liittää yli pensasaitojen. Kaukana näköpiirin rajalla huomasi hän puiden läpi pienen kummun ja sillä kummulla jotakin, joka näin etäältä nähtynä kuvautui leijonaksi.

Hän seiso Waterloon taistelukentällä.

2.

Hougomont.

Tämä oli siis Hougomont, surullinen paikka, häviön alku, ensimmäinen vastus, minkä kohtasi Waterloossa tuo Europan suuri halonhakkaaja, jota kutsuttiin Napoleoniksi; ensimmäinen oksa kirveen tiellä.

Muoin oli se linna, nyt on se talonpoikaistalo vain. Asiantuntija kutsuisi Hougomontia *Hugomonsiksi*. Tämän aatelislinnan rakensi näet Hugo, Somerelin herra, sama, joka Villiersin luostarille lahjoitti sen kuudennen kappalaistilan.

Matkamies työnsi oven auki, törmäsi porttikäytävässä vanhoihin herrasvaunuihin ja astui pihalle.

Ensimmäinen esine, mikä hänen silmiinsä osui tällä pienellä pihamaalla, oli kuudenneltätoista vuosisadalta polveutuva porttikaari. Se siinä töröttää kuin mahtavampikin holvikaari, yleisen häviön

ympäröimänä. Raunioista useinkin syntyy juhllisin näky. Tämän kaaren läheltä avautuu muuriin toinen kiilakivikaarinen portti Henrik IV:n ajoilta, jonka läpi näkyvät kasvitarhan puut. Portin vieressä höyryää lantatunkio, viruu kuokkia, lapioita ja rattaita. Pihalla on vielä vanha kaivo kiviarkkuineen ja rautakeloineen. Siinä varsa kirmailee, siinä kalkkuna pöyhisteleikse. Siinä on kappelikirkko, pienen kellotornin koristamana, jonka seinää tukeissaan verhoaa kukkiva päärynäpuu. Sellainen on tämä paikka, jonka valloittaminen jäi Napoleonille unelmaksi vain. Jos hän olisi kyennyt saamaan haltuunsa tämän pienen maa-alan, olisi se ehkä tuonut hänelle koko maailman. Kanat siinä nyt tunkiota kuopivat. Murinaa kuuluu. Iso koira siellä hampaitaan näyttää, englantilaisia muistuttaen.

Englantilaiset ovat tässä tehneet ihmeitä. Neljä komppaniaa Cooken kaartilaisia piti siinä seitsemän tuntia puoliaan kokonaisen sotajoukon vimmatuista ponnistuksista vastaan.

Nähtynä kartalla, rakennukset ja aitaukset mukaan otettuina, muistuttaa Hougomont säännötöntä suorakulmiota, jonka yhdessä kulmassa olisi aukko. Juuri tässä kulmassa on tuo eteläinen portti tai ovi, jota aivan läheltä suojelee kivimuuri. Hougomontissa on kaksi porttia: eteläinen, linnan portti ja pohjoinen, maalaistalon portti. Napoleon lähetti Hougomontia vastaan veljensä Jérômen. Guilleminotin, Foy'n ja Bachelun osastot syöksyivät sen kimppuun, Reillen osasto siinä melkein kokonaan uhrattiin, menestyksettä, ja Kellermannin kuulat eivät lopultakaan voineet mitään näille sankarillisille muureille. Bauduinin kaksi rykmenttiä saattoi töin tuskin vallata Hougomontin pohjoispuolen, mutta Soyen rykmentit yrittivät turhaan päästä sen eteläisen osan herroiksi.

Maatilan rakennukset rajoittavat pihaa etelässä. Osa ranskalaisten särkemää pohjoisporttia roikkuu seinään kiinnitettynä. Siinä on neljä kahteen poikkipuuhun naulattua lankkua, joissa vielä näkyy hyökkäyksen jälkiä.

Pohjoisportti, jonka ranskalaiset työnsivät kumoon ja jota on paikattu muuriin ripustetun osan kohdalta, vetelehtii puoleksi avattuna pihamaan perällä. Se sulki ennen pihaa pohjoisen puolelta turvaavan, alhaalta kivistä, ylhäältä tiilistä tehdyn muurin neliskulmaisen aukon. Se on tavallinen pihaportti, jonkalaisia näkee kaikkialla maalaistaloissa: kaksi leveätä puoliskoa jyrkeistä lankuista. Muurin toisella puolen aukenevat niityt. Raivoisa on ollut kiista tästä sisäänkäytävästä. Kauvat aikoja nähtiin portin pielissä kaikenlaisia veristen käsien merkkejä. Tässä menetti Bauduinkin henkensä.

Temmellyksen kiivaus tuntuu vieläkin tässä paikassa; kauhistus huokuu täällä kaikkialta; kamppailun sekamelska on ikäänkuin kivettynyt tähän. On kuin siinä vielä elettäisi, kuoltaisi. On kuin kaikki olisi tapahtunut eilen. Muurit huokaavat kuolemantuskissaan, kivet putoilevat, halkeamat huutavat; aukot ovat kuin haavoja; väärät, värisevät puut näyttävät ponnistelevan pakoon.

Vuonna 1815 oli tässä pihassa paljon enemmän rakennuksia kuin nykyään. Sittemmin hävitetyt talonosat muodostivat muinoin jos jonkinlaisia seinämiä, kulkia ja sokkeloita. Englantilaiset olivat asettautuneet siihen kuin linnoitukseen ikään. Ranskalaiset tunkeutuivat kyllä sinne, mutta eivät voineet säilyttää asemaansa. Kappelin sivulta kohoaa muuan linnan kylkirakennus, ainoa jäännös muuten Hougomontin aateliskartanosta, rauniokasana, ikäänkuin halki leikattuna. Linnaa käytettiin tähystystornina, kappelia suojavarustuksena. Siinä alkoi teurastus. Ranskalaiset, joita ammuttiin kaikkialta: muurien takaa, ylhäältä ullakoista, alhaalta kellareista, kaikista akkunoista, kaikista ilmareijistä, kaikista kivien raoista, toivat risukimppuja ja pistivät tuleen rakennukset ja miehet. Pommitukseen vastattiin tulipalolla.

Läpi rautaristikoilla varustettujen akkunoiden näkyy vielä tässä raunioiksi rauenneessa kylkirakennuksessa pahoin runneltuja tiiliseinäisiä asuinhuoneita. Englantilaiset kaartilaiset olivat sijoittuneet näihin huoneisiin. Alhaalta kattoon asti revenneet kieruportaat näyttävät särjetyn simpukankuoren sisustalta. Portaissa on kaksi kerrosta. Portaisiin, ylimmille askelmille ahdistetut ja piiritetyt englantilaiset olivat hakanneet alemmat askelmat irti. Tuolla nokkosissa on vielä röykkiö näitä leveitä sinisiä kivimöhkäleitä. Kymmenkunta askelmaa on yhä kiinni seinässä; ensimmäiseen on hakattu kolmikärjen kuva. Nämä luoksepääsemättömät askelmat istuvat vielä lujasti koloissaan. Muu osa portaita on kuin mikäkin hampaaton leukaluu. Kaksi vanhaa puuta on siellä myöskin. Toinen on kuollut, toista on haavoitettu juureen, mutta jo huhtikuussa käy se aina vihannaksi taas. 1815 jälkeen on se ruvennut kasvamaan porraskäytävässä.

Kappeliinkin on teurastus ulottunut. Jälleen rauhalliseksi muuttuneena tarjoaa sen sisusta oudon näyn. Ei siellä enää messuja lueta verilöylyn jälkeen. Alttari on kuitenkin jäänyt paikoilleen, karkeatekoinen puu-alttari, kallellaan rosoista kivitaustaa päin. Neljä kalkilla valkaistua seinää, ovi alttaria vastapäätä, kaksi kaari-akkunaa, oven päällä suuri puinen ristiinnaulitunkuva, sen yläpuolella nelikulmainen, heinätukolla täytetty ilma-aukko, nurkassa vanha rikkinäinen akkunankehä lasinjäännöksineen, sellainen on tämä kappeli. Lähelle alttaria on seinään naulattu pyhän Annan puukuva viidenneltätoista vuosisadalta; Jeesuslapsen pään on pyssyn kuula murskannut. Ranskalaiset pääsivät hetkiseksi kappelin herroiksi, mutta pian oli pakko heidän sieltä poistua; lähtiessään pistivät he kappelin tuleen. Liekit ovat siis täyttäneet tämän hökkelin; se on ollut kuin hehkuva ahjo; ovi on palanut, lattia on palanut, puinen

Kristus ei vain ole palanut. Tuli on nuoleskellut sen jalkoja, joista on jäljellä vain mustuneet tynkät, mutta on sitten pysähtynyt. Ihme, sanovat seudun asukkaat. Päätön Jeesuslapsi ei ole ollut yhtä onnellinen kuin Kristus.

Seiniä peittävät kaikenlaiset kirjoitukset. Kristuksen jalkojen lähettyvillä näkyy nimi: *Henquinez*. Sitten muita: *Conde de Rio Maior, Marques y Marquesa de Almagro (Habana)*. Siellä on ranskankielisiä nimiä, huudahdusmerkit kiukun osoitteeksi perässään. Vuonna 1849 maalattiin seinät uudelleen valkoisiksi. Kansakunnat sättivät siinä toisiaan.

Tämän kappelin kynnykseltä korjattiin muuan ruumis, jonka oli kirves kädessä. Tämä ruumis oli aliluutnantti Legros.

Kappelista tullessa näkyy vasemmalla kaivo. Niitä on kaksikin tällä pihalla. Kysyttäne: miksi ei tässä ole ämpäriä eikä nostolaitteita? Sentähden, ettei siitä enään ammenneta vettä. Miksi ei siitä enään ammenneta vettä? Koska se on täynnä luurankoja.

Tästä kaivosta otti viimeksi vettä Wilhelm van Kysom. Hän oli talonpoika, asui Hougomontissa ja harjoitti puutarhanhoitoa. 18 päivänä kesäkuuta vuonna 1815 pakeni hänen perheensä, piiloittautuakseen metsien helmaan.

Metsä Villiersin luostarin ympärillä soi useiksi päiviksi ja useiksi öiksi suojaa kaikille näille poloisille pakolaisille. Vielä tänä päivänäkin osoittavat viidakkojen kätköissä muutamat näkyvät merkit, niinkuin esim. vanhat hiiltyneet puut, paikkaa, mihin nämä vapisevat ihmisparat olivat leiriytyneet.

Wilhelm van Kysom jäi Hougomontiin, "linnaa suojelemaan", ja kyyristyi kellarin nurkkaan. Englantilaiset keksivät hänet sieltä. Hänet vedettiin esiin piilopaikastaan, ja sapelin iskuin pakotettiin tuo pelästynyt mies kaikin tavoin palvelemaan taistelevia. Heidän oli jano; tämä Wilhelm toi heidän juodakseen. Ylempänä mainitusta kaivosta ammensi hän vettä. Monet joivat viimeisen siemauksensa. Tämän kaivon, josta niin moni kuollut joi, täytyi kuolla itsensäkin.

Taistelun jälkeen tuli kiire haudata ruumiit. Kuolemalla on oma omituinen tapansa häiritä voittoa, ja sen toimesta seuraa kunnian kintereillä rutto. Tarttuva kuumetauti on riemuvoiton läheisin seuralainen. Tämä kaivo oli syvä, ja siitä tehtiin hauta. Siihen mätettiin kolmesataa ruumista. Ehkä pidettiin siinä liian kiirettä; olivatkohan kaikki edes oikein kuolleita? Taru väittää, ettei niin ollut laita. Hautaamisen jälkeisenä yönä piti kaivosta kuuluneen heikkoja avunhuutoja.

Tämä kaivo on vallan erillään pihan keskellä. Kolmelta puolen ympäröi sitä kolme puoleksi kivilohkareista, puoleksi tiilistä tehtyä kehämuuria, jotka vuodesuojan siipien lailla kääntyvät toisiinsa päin ja näyttävät muodostavan pienen kulmikkaan tornin. Neljäs puoli on avoin. Siitä otettiin vettä. Keskimäisessä muurissa on muodoton aukko, ehkäpä pommin puhkaisema. Tässä tornin tapaisessa oli kattokin, josta enää vain poikki-parrut ovat jäljellä. Oikeanpuoleisen kehän tukirauhoitus muodostaa ristin. Kumartuessa katoaa katse syvään ympyräiseen tiilikeyhykseen ja sen synkkenevään pimentoon. Kaivon ympärillä peittävät nokkoset kehämuurien juuren.

Tällä kaivolla ei ole edessään sitä leveätä sinistä kivilohkareta, jonka tapaa kaikissa muissa belgialaisissa kaivoissa. Sinistä kivilohkareta vastaa tässä poikkihirssi, mihin nojaa viisi, kuusi rumaa, rosoista ja käyrää pölkkyä, jotka näyttävät suurilta luurangoilta. Ei ole tässä enään ämpäriä, ei ketjuja, ei kelaa; mutta kivikaukalo siinä vielä on, johon ennen vettä kaadettiin. Sadevettä siihen vielä nytkin kerääntyy, ja tuolloin tällöin pyrähtää siihen lintu läheisestä metsästä janoaan sammuttamaan, heti taas lentääkseen tiehensä.

Osa tätä raunioitunutta rakennusryhmää on kuitenkin vielä asuttu: talonpoikaistalon osa. Tämän talonpoikaistalon portti aukeaa pihalle päin. Sievän goottilaisen lukkolevyn vieressä on tässä portissa viistoon asetettu, apilanmuotoinen rautaripa. Samassa kun hannoverilainen luutnantti Wilda tarttui tähän ripaan, paetakseen taloon, iski ranskalainen saarroksikaivaja hänen kätensä kirveellä poikki.

Taloa pitävän perheen isoisä oli juuri tuo mainittu puutarhuri van Kysom, joka on kuollut jo aikoja sitten. Muuan vanha harmaahapsi eukko kertoi meille:

"Olin minäkin silloin mukana. Ikää oli kolmisen vuotta. Isompi sisareni pelkäsi kovin ja itki. Meidät vietiin metsään. Minä olin äitini sylissä. Pantiin korva maata vasten ja kuunneltiin. Minä matkin kanuunaa ja ho'in: *pum, pum*."

Olemme jo maininneet, että yksi portti vie pihalta vasemmalle kasvitarhaan.

Kasvitarha on kamalan näköinen.

Siinä on kolme osaa, tai voisimmepa sanoa, kolme näytöstä. Ensimmäinen osa on puutarha, toinen on

kasvitarha, kolmas on metsä. Näitä kolmea osaa ympäröi yhteinen aitaus, sisäänkäytävän lähellä linnan ja talon rakennukset, vasemmalla pensasaita, oikealla muuri, perällä samoin. Oikeanpuolinen muuri on tiilistä, perämuuri on kiveä. Käymme siis ensiksi puutarhaan. Se on jaettu ylhäältä alas käytäviin ja lavoihin, joihin joskus on istutettu viinimarjapensaita; mutta kaikkialla rehoittaa nyt rikkaruoho ja villi kasvullisuus. Perällä on juhlallinen nelikulmaisista kivistä kyhätty pengermä pylväslaitteinen. Tämä oli aatelisherran puutarha tuota ensimmäistä ranskalaista tyyliä, joka oli muodissa ennen Lenôtreä. Nykyään on se raunioiden ja vattupensaiden hallussa. Pylväiden päässä on palloja, jotka näyttävät kivikuulilta. Nykyään on vielä neljäkymmentäkolme pylvästä pystyssä jalustoillaan; muut ovat kaatuneet ruohostoon. Melkein kaikissa näkyy kuulan jälkiä. Muuan katkennut pylväs on laskettu alimmalle askelmalle kuin taittunut jalka ikään.

Tässä puutarhassa, joka on alempana kuin kasvitarha, ryhtyi kuusi ensimmäiseen kenttärykmenttiin kuuluvaa ranskalaista tarkk'ampujaa, sitten kun he olivat tunkeutuneet tänne, eivätkä enää päässeetkään poistumaan, kun heidät oli piiritetty ja ahdistettu kuin karhut pesäänsä, vimmattuun taisteluun kahta hannoverilaista komppaniaa vastaan, joista toinen oli aseistettu lyhyillä ratsupyssyillä. Hannoverilaiset asettuivat pylväiden taakse ja ampuivat ylhäältä. Ranskalaiset vastailivat urheasti alhaalta, vaikka olivatkin kuusi kahtasataa vastaan, vaikka heillä olikin suojanaan vain viinimarjapensaat, ja kestopä neljännestunti, ennenkuin heidät saatiin hengiltä.

Nousemme muutamia askelmia ja tulemme näin puutarhasta varsinaiseen kasvitarhaan. Täällä, tällä muutaman neliösylen alalla, kaatui tuhatviisisataa miestä tunnin ajassa. Muuri näyttää haluavan alkaa taistelun uudestaan. Ne kolmekymmentäkahdeksan ampumareikää, jotka englantilaiset kaivoivat muuriin eri korkeuksille, ovat siinä vieläkin. Kuudennentoista edessä on kaksi englantilaista hautakiveä. Ampumareikiä on vain eteläisessä muurissa, päähyökkäys kun tuli siltä taholta. Ulkopuolelta peittää tämän muurin näkyvistä tuuhea pensasaita. Saapuessaan paikalle luulivat ranskalaiset joutuneensa tekemisiin vain pensasaidan kanssa ja tunkeutuivat sen läpi, mutta tapasivatkin muurin, lujan esteen ja väijyspaikan, englantilaiset sen turvissa, kolmenkymmenen ampuma-aukon tuiskuttaessa pyrynä heidän päälleen raehauleja ja kuulia; ja Soyen kaksi rykmenttiä menehtyi siihen. Waterloo alkoi näin.

Mutta kasvitarha valloitettiin kuitenkin. Kun ei ollut tikapuita, kiipesivät ranskalaiset muurille kynsin. Oteltiin mies miestä vastaan puiden alla. Koko tämä ruohokenttä on ollut veren peittämä. Nassaun pataljoona, seitsemäsataa miestä, tapettiin tähän. Ulkopuolelta on muuri, jota vastaan Kellermannin kaksi patteria suunnattiin, tykkänään kuulien raatelema.

Tässä kasvitarhassa huokuu yhtä hyvin kuin missään muussa tahansa toukokuun henki. Silläkin on voikukkansa ja satakaunonsa, nurmi vihoittaa siellä uhkeana, kyntöhevokset käyvät siellä laitumella, liinavaatteita on ripustettu kuivamaan puiden väliin pingoitetuille jouhiköysille, niin että kulkijan on tuon tuostakin pakko kumartua, päästäkseen niiden alitse, ja kentällä vajoo jalka myyränreikiin. Nurmikon keskellä näkyy kaatunut, viheriöivä puunrunko. Majuri Blackmann nojasi siihen vetääkseen viimeisen henkäyksensä. Viereisen suuren puun alle kaatui saksalainen kenraali Duplat; hän kuului yhteen niitä ranskalaisia perheitä, jotka Nantesin julistuksen peruuttamisen jälkeen pakenivat maasta. Aivan lähellä nuokkuu vanha sairas omenapuu, jota on yritetty paikata olkisiteellä ja savella. Melkein kaikki omenapuut ovat vanhuuttaan kaatumassa. Niissä ei ole ainuttakaan, joka ei olisi saanut pyssynluotiansa tai rautakuulaansa. Kuolleiden puiden luurankoja tapaa tuhkatieheään tässä kasvitarhassa. Korpit hyppelevät oksilla. Perällä on metsä täynnä orvokkeja.

Bauduin tapettu, Foy haavoitettu, tulipalo, teurastus, verilöyly, puro vimman sotkema ranskalaista, saksalaista ja ranskalaista verta, kaivo täynnä ruumiita, Nassaun ja Braunschweigin rykmentit nujerrettu, Duplat tapettu, Blackmann tapettu, englantilaiset kaartilaiset silvottu, kaksikymmentä ranskalaista pataljoonaa niistä neljästäkymmenestä, jotka kuuluivat Reillen osastoon, melkein tykkänään hävitetty, kolmetuhatta ihmistä hakattu mäsäksi, kuristettu, ammuttu, poltettu, yksistään tässä kurjassa Hougomontin rauniokasassa. Ja kaikki tämä siksi, että nyt talonpoika sanoo matkustajalle: *Herra, antakaapa mulle kolme frangia ja luvallanne selitän minä Teille koko Waterloon jutun!*

3.

18 päivä kesäkuuta vuonna 1815.

Palatkaamme taaksepäin, sillä sehän kuuluu kertojan oikeuksiin, ja siirtykäämme vuoteen 1815 tai vielä hiukan etemmäskin sitä ajankohtaa, jolloin tämän kirjan ensimmäisessä osassa esitetyt tapahtumat ovat alkaneet.

Ellei olisi satanut kesäkuun 17 ja 18 päivän välisenä yönä, vuonna 1815, olisi Europan tulevaisuus

ollut toinen. Muutamat vesipisarat enemmän tai vähemmän ovat syösseet Napoleonin kumoon. Jotta Waterlooista tuli Austerlitzin loppu, ei kaitselmus tarvinnut muuta kuin hiukan sadetta, ja pilvenlonkare, joka kulki taivaanlaella vuodenaikaan nähden odottamattomaan suuntaan, riitti kukistamaan kokonaisen maailman.

Waterloon taistelu — ja niin sai Blücher aikaa ennättää perille — saattoi alkaa vasta kello puoli kaksitoista. Miksi? Siksi että maa oli märkä. Täytyi odottaa hiukan sen kovettumista, jotta tykistö saattoi vaivatta liikkua.

Napoleon oli entinen tykistöupseeri, ja se tuli kyllä näkyviin. Tämän ihmeellisen sotapäällikön pohjalta kuului aina sama mies, joka tehdessään Hallituskunnalle selkoa Abukirin tappelusta, ilmoitti: "*Eräsikin meidän tykinkuulamme tappoi kuusi miestä.*" Kaikki hänen taistelusuunnitelmansa perustuivat tykistöön. Saada tykistö yhteisvoimin toimimaan jotakin määrättyä paikkaa kohti, siinä oli hänen voittojensa avain. Hän piteli vihollisenraalin sotataitoa kuin linnaa: hän koetti saada siihen aukon. Hän pommitti vimmatusti heikkoa kohtaa; kanuunalla johti hän taistelun vaiheet. Ampuminen kuului oikein hänen luontoonsa. Vihollisen neliöiden särkeminen, rykmenttien ruhjominen, rivien murtaminen, joukkojen hävittäminen ja hajoittaminen, kaikki riippui hänen mielestään siitä, että iskettiin, iskettiin, iskettiin lakkaamatta, ja tämän toimen uskoi hän kuulalle. Kauhistava järjestelmä, mutta järjestelmä sellainen, että se nerokkaasti käytettynä viidentoista vuoden aikana teki tämän pelottavan voima-uroon voittamattomaksi sodan nyrkki-ottelussa.

18 päivänä kesäkuuta vuonna 1815 hän sitäkin enemmän luotti tykistöön, koska hänen puolellaan oli suurempi lukumäärä. Wellingtonilla oli sataviisikymmentäyhdeksän tulikita; Napoleonilla oli kaksisataaneljäkymmentä.

Otaksukaamme, että maa olisi ollut kuiva, niin että tykistö olisi voinut vaivatta liikkua. Taistelu olisi alkanut kello kuusi aamulla ja se olisi ollut lopetettu ja voitettu kello kaksi, kolme tuntia ennen preussilaisten äkkiarvaamatonta ilmestymistä.

Mihin määrin on Napoleonin syytä tämän taistelun menettämässä? Onko haaksirikko luettava perämiehen viaksi?

Liittyikö Napoleonin huomattavaan ruumiilliseen heikontumiseen jo silloin myös jonkunlainen henkinen väsähtämys? Olivatko kaksikymmentä sotavuotta kuluttaneet yhtähyvin terää kuin ne olivat kuluttaneet tuppea, henkeä yhtähyvin kuin ruumista? Astuiko sotavanhus harmillisella tavalla näkyviin sotapäällikössä? Kävikö tämä nero tosiaankin, kuten monet huomattavat historioitsijat ovat luulleet, himmenemistään kohti? Heittäytyikö hän mielettömiin yrityksiin, vain salatakseen itseltään heikontumisensa? Aikoiko hän huojua pienintenkään sattuman tuulahdusten mukaan? Oliko hän menettänyt tietoisuuden vaarasta — mikä on aina hyvin vakava seikka sotapäällikössä? Tuleeko niiden aineen suurmiesten elämässä, joita saattaisimme sanoa toiminnan jättiläisiksi, aika, jolloin nero käy likinäköiseksi? Ikä ei voi mitään ihanteen suurmiehille; Dantelle ja Michel-Angelolle merkitsee vanheneminen vain kasvamista; merkitseekö se Hannibalille ja Bonapartelle heikontumista? Oliko Napoleon menettänyt voittamisen välittömän taidon? Eikö hän enää kyennyt huomaamaan karia, älymään ansaa, näkemään jyrkänteen suistuvaa reunaa? Puuttuiko häneltä vastoinkäymisten vaisto? Valtasiko nyt hänet, joka muinoin tarkalleen tunsi kaikki voiton tiet ja joka ylhäältä salamavaunuistaan osoitti ne erehtymättömällä sormellaan, valtasiko hänet nyt tuo kamala lamauttava tietoisuus, että hän johdattaa joukkojensa rajun valjakon suoraan pohjattomiin syvyyksiin? Joutuiko hän nyt, neljänkymmenen vuoden vanhana, äärimäisen mielenhäiriön valtoihin? Eikö tämä alkuvoimainen kohtalon vaunujen ohjaaja lopulta ollutkaan muuta kuin suunnattoman uhkarohkea esiratsastaja?

Me emme sitä usko.

Hänen taistelusuunnitelmansa oli kaikkien tunnustuksen mukaan mestarillinen. Iskeä suoraan liittoutuneiden armeijain keskusta, murtaa siihen aukko, jakaa vihollinen kahtia, työntää brittiläinen puolisko Haliin ja preussilainen Tongerniin, tehdä Wellingtonista ja Blücheristä kaksi voimatonta raajarikkoa, anastaa Mont-Saint-Jean, valloittaa Brüssel, viskata saksalainen Reiniin ja englantilainen mereen, kaiken tämän pani Napoleon tämän taistelun suoritettavaksi. Lopusta oli tulevaisuus pitävä huolen.

On sanomattakin selvää, ettemme tahdo tässä ruveta seikkaperäisesti tekemään selkoa Waterloo taistelusta. Muuan kertomamme näytelmän syntykohtauksista liittyy tosin tähän taisteluun, mutta sen historiaa emme silti rupea esittämään. Tämän historian ovat jo kirjoittaneet, ja kirjoittaneet kerrassaan verrattomalla tavalla, yhtäältä Napoleon ja toisaalta kokonainen sikermä historioitsijoita.[1] Me puolestamme annamme historioitsiain rauhassa riidellä. Me vain katselemme kauvempaa, me vain kuljeskelemme kentällä, kumarrumme tutkimaan tätä ihmisruumiitten täyttämää maata, pitäen ehkä todennäköisyyttä itse todellisuutena. Meillä ei ole oikeutta tieteen nimessä väittää tosiasioita vastaan,

joita kaikesta huolimatta näköhäiriö on ehkä muunnellut; meillä ei ole sotilaallista kokemusta eikä sotatieteellistä pätevyyttä kylliksi, voidaksemme luoda oman oppimme. Sen me vain sanomme, että sarja sattumuksia johtaa kumpaakin ylipäällikköä Waterlooossa. Ja mitä taas sallimukseen, tuohon salaperäiseen syytettyyn tulee, niin sitä me tuomitsemme yksinkertaisen, suoran rahvaan tavoin.

4.

A.

Sen, joka tahtoo saada itselleen täysin selväksi Waterloon taistelun, tarvitsee vain ajatuksissaan piirtää maahan iso A. Vasemman jalan muodostaa Nivellesin maantie, oikean Genappen maantie, yhdistysviivaa esittää Ohainista Braine-l'Alleudiin vievä uurrostie. A:n kärjessä on Mont-Saint-Jean; siellä on Wellington. Vasen päätepiste alhaalla on Hougomont; siellä ovat Reille ja Jérôme Bonaparte. Oikea päätepiste alhaalla on Belle-Alliance; siellä on Napoleon. Hiukan alapuolella sitä kohtaa, missä A:n yhdistysviiva tapaa ja leikkaa oikean jalan, sijaitsee Haie-Sainte. Aivan samaisen yhdistysviivan keskikohdalla on paikka, missä taistelu lopullisesti ratkaistiin. Siihen on asetettu leijonakin, ikäänkuin vasten tahtoaankin kuvaamaan keisarillisen kaartin äärimäisintä sankarillisuutta.

A:n kärjen, molempien jalkojen ja yhdistysviivan väliin muodostunut kolmio esittää Mont-Saint-Jeanin ylätasankoa. Tämän ylätasangon omistamisesta kävi koko taistelu.

Molempain armeijain siivet leviävät oikealle ja vasemmalle Genappen ja Nivellesin teistä, siten, että d'Erlon on Pictonia, Reille Hilliä vastassa.

A:n kärjen, Mont-Saint-Jeanin ylätasangon takana on Soignesin metsä.

Mitä tasankoon itseensä tulee, niin on sitä kuvittelemisen avaraksi, aaltomaiseksi kentäksi, jokainen poimu vallitsee seuraavaa poimua, kaikki ne kohoavat Mont-Saint-Jeania kohti ja päätyvät siellä vihdoin metsään.

Kaksi vihollisjoukkoa taistelukentällä on kuin kaksi painijaa. Sylipainia siinä lyödään. Kumpikin koettaa heittää vastustajansa maahan. Tarrataan kiinni kaikkeen, mistä suinkin on apua odotettavissa: jokainen pensasto on tukikohta, jokainen muurin nurkkaus on rintavarustus; ellei ole vähäpätöisintäkään suojaa, mihin nojautua, täytyy kokonaisen rykmentin väistyä; tasangon alentuminen, liikkuma-alan muuttuminen, sopiva poikkipolku, metsikkö, syväne saattavat pysäyttää tuon jättiläisen, jota kutsutaan armeijaksi, ja estää sen kulkua. Jonka on pakko kentältä poistua, on hävinnyt. Siitäpä vastuunalaiselle päällikölle välttämättömyys tarkastaa pienintäkin puuryhmää, perinpohjin tutkia pienintäkin kohonnetta maassa.

Molemmat päälliköt olivat huolellisesti tutkineet Mont-Saint-Jeanin tasankoa, jota nykyään kutsutaan Waterloon tasangoksi. Edellisenä vuonna oli jo Wellington kaukonäkijän terävällä silmällä tarkastellut sitä mahdollisena suuren tappelun näyttämönä. Tällä alueella ja tässä kaksintaistelussa, kesäkuun 18 päivänä, oli Wellingtonilla parempi puoli, Napoleonilla huonompi. Englantilainen armeija oli ylhäällä, ranskalainen alhaalla.

Turhaa olisi lähteä tässä hahmostamaan Napoleonin ulkomuotoa, kun hän aamuhämärässä 18 päivänä kesäkuuta 1815 istuu kaukoputki kädessään hevosensa selässä Rossommen kummulla. Ennenkuin olisimme ehtineet häneen osoittaakkaan, olisivat kaikki nähneet hänet. Nuo tyynet piirteet pienen, Briennen koulu-aikojen muistuttavan hatun alla, viheriä sotisopa, jonka valkea käänne peittää rintatähden, ratsastustakki, jonka alle olkalaput häipyvät, punaisen nauhan kulma pilkottamassa liivin alta, nahkakaatiot, valkea hevonen purppuranpunaisine samettisine satulavaippoineen, jonka kulmissa näkyy kruunulla koristettuja N-kirjaimia ja kotkia, ratsastussaappaat silkisukkien päällä, hopeakannukset, Marengon miekka, koko tuon viimeisen Cesarin kuva esiintyy ilmi elävänä kaikkien ihmisten mielissä. Toiset sitä kuvaa tervehtivät ihastushuudoin, toiset sitä vakavina katselevat.

Tämä kuva on pitkät ajat tarjonnut nähtäväksi pelkkää valoa vain; se johtuu jonkinlaisesta pyhimystarullisesta hämäristä, jonka useimmat sankarit levittävät ympärilleen ja joka pitemmäksi tai lyhemmäksi ajaksi himmentää totuuden, mutta meidän päivinämme alkavat historia ja valo päästä voitolle.

Tämä valo, historia, on säälimätön; se on siitä ihmeellinen ja jumalallinen, että koska se on pelkkää valoa, ja erityisesti, koska se on valoa, se synnyttää varjoa sinne, missä ennen näkyi vain pelkkää hohtoa; samasta ihmisestä synnyttää se kaksi erilaista haamua, joista toinen oikeutta jakaakseen hyökkää toisen kimppuun, ja hirmuvaltijaan pimeys taistelee sotapäällikön häikäisevää loistoa vastaan. Siitäpä syntyy oikeudenmukaisempi tulos kansojen lopullisessa arvostelussa. Väkivalloin kohdeltu

Babylon himmentää Aleksanteria; kahlehdittu Rooma himmentää Cesaria; murhattu Jerusalem himmentää Titusta. Hirmuvallan varjot seuraavat hirmuvaltijasta. On onnetonta ihmisen jättää jälkeensä pimeyttä, joka tihenee hänen kuvakseen.

5.

Taistelujen Quid Obscurum.

Kaikki tuntevat tämän taistelun ensimmäiset vaiheet. Alku oli sekava, epäröivä, hapuileva, uhkaava molemmillekin sotajoukoille, mutta englantilaisille sittenkin uhkaavampi kuin ranskalaisille.

Oli satanut ankarasti koko yön. Maa oli käynyt aivan pehmeäksi. Siellä ja täällä oli vesi kokoontunut tasangon kuoppiin kuin astioihin ikään. Muutamin paikoin vajosivat kuormastovaunut akseliaan myöten liejuun; hevosten vatsahihnoista tippui kura. Ellei tämä suunnaton lauma olisi hurjassa kulussaan sotkenut nurin peltojen viljoja ja niillä täyttänyt raiteita ja muodostanut siten pohjaa pyörien alle, olisi kaikki liikunta etenkin Papelotten-puoleisissa laaksoissa ollut tuiki mahdotonta.

Ottelu alkoi myöhään. Olemme jo maininneet, että Napoleonilla oli tapana pitää koko tykistöä kädessään kuin pistoolia ikään, nyt tähdäten sillä yhtä kohtaa taistelulentästä, nyt taas toista, ja hän oli tahtonut odottaa siksi kunnes tykit saattaisivat vapaasti ja nopeasti liikkua. Auringon täytyi siis tulla pilvistä esiin ja kuivata maa. Mutta aurinko ei tullut esiin. Se ei ollutkaan enään Austerlitzin aurinko. Ensimmäisen kanuunanlaukauksen pamahdettua vilkaisi englantilainen kenraali Colville kelloonsa ja näki sen osoittavan yhtätoista ja kolmeakymmentäviittä minuuttia.

Taistelun alotti hurjalla raivolla, hurjemmalla kuin keisari ehkä olisi toivonutkaan, ranskalaisten vasen siipi hyökkäämällä Hougomontin kimppuun. Samaan aikaan ahdisti Napoleon keskustaa, heittämällä Guiotin brigadin Haie-Sainteä vastaan, ja Ney lennätti ranskalaisten oikean siiven otteluun englantilaisten vasemman siiven kanssa, joka nojautui Papelotteen.

Hyökkäyksellä Hougomontiin oli sivutarkoitus; suunnitelmana oli kääntää sinne Wellingtonin huomio ja saattaa hänet kallistumaan vasemmalle. Tämä suunnitelma olisi onnistunut, elleivät englantilaisten neljä kaartin komppaniaa ja Perponcherin osaston urheat belgialaiset olisi järkähtämättä puolustaneet asemaansa, niin että Wellington, tarvitsematta ryhtyä sinne keskittämään suurempia joukkoja, saattoi tyytyä lähettämään avuksi vain neljä lisäkomppaniaa kaartilaisia ja yhden, Braunschweigin pataljoonan.

Ranskalaisten oikean siiven hyökkäys Papelotteen kävi laskujen mukaan. Heittää kumoon englantilaisten vasen siipi, katkaista Brüsselin tie, sulkea pääsy mahdollisesti apuun rientäviltä preussilaisilta, valloittaa Mont-Saint-Jean, työntää Wellington ensin Hougomontiin, siitä Braine-l'Alleudiin, siitä Haliin: tehtävähän oli selvänä edessä. Muutamia poikkeuksia lukuunottamatta tämä hyökkäys onnistui. Papelotte anastettiin; Haie-Sainte vallattiin väkiryynnäköllä.

Merkittävä yksityisseikka. Englantilaisessa jalkaväessä, etenkin Kemptin brigadissa, oli paljon nahkapoikia. Vaikka olivatkin joutuneet otteluun meidän pelottavain jalkasotilaittemme kanssa, säilyttivät nämät nuoret sota-uroot kuitenkin rohkeutensa; heidän kokemattomuutensa kesti kunnialla leikin. He olivat etenkin erinomaisia tarkk'ampujia.

Enemmän omiin hoteisiinsa jätetty tarkk'ampuja tulee ikäänkuin omaksi kenraaliksi. Nämä nahkajot osoittivat oikein aito ranskalaista kekseliäisyyttä ja raivoa. Tässä alottelevassa joukossa vallitsi omaperäinen tulinen into. Mutta se ei lainkaan miellyttänyt Wellingtonia.

Haie-Sainten valtaamisen jälkeen horjui taistelu puolelle ja toiselle.

Väliaika kello kahdestatoista kello neljään on hyvin epäselvä. Taistelun keskuksessa tapahtuvista seikoista saa tuskin ollenkaan selkoa, ja siinä vallitsee täydellinen tulisen kahakan sekamelska. Se on ikäänkuin kätkeyty hämäryyden verhoon. Ikäänkuin sumun läpi huomaa siinä suuria aaltomaisia liikkeitä, pyörryttäviä haavenäkyjä, senaikuisia, nykyään miltei tuntemattomia sotavarustuksia, nahkaisia työhtölakkeja, leiskuvia sapelilaukkuja, ristikkäin kulkevia nahkavaruksia, ampumavara-taskuja, ratsumiesten takkeja, punaisia rynkkyvarsi-saappaita, raskaita sotilashattuja monenmoisine nauhoineen ja helttuineen, Braunschweigin melkein mustapukuisen jalkaväen sekoittuneena englantilaisten tulipunaiseen parveen, englantilaisia sotilaita suuret pyöreät valkokiekurat hihansuissa, kevytaseisia hannoverilaisia ratsumiehiä soikeine nahkakypäreineen, joita koristavat vaskikaistaleet ja punertavat jouhitöyhdyt, paljaspolvisia skotlantilaisia ruudukkaine viittoineen, meidän tarkk'ampujiamme valkeine sääröksineen, yksityisiä ryhmiä, ei suoria taidokkaita rivejä, näkyjä, jotka olisivat miellyttäneet Salvator Rosaa, mutta joita Gribbeauval olisi kauhistunut.

Jonkunlaista myrskyn myllerrystä sekaantuu kaikkiin taisteluihin. *Quid obscurum, quid divinum.* Jokainen historioitsija piirtää tästä sekamelskasta juuri ne viivat, jotka häntä eniten miellyttävät. Olivatpa johtajat millaisia tahansa, aseellisten joukkojen yhteentörmäyksestä on aina ennalta aavistamattomia jälkiseurauksia. Kahakassa sekaantuvat molempien päälliköiden suunnitelmat toisiinsa, muuntaen, tuhoten toinen toisensa. Yksi kohta taistelukentällä nielee enemmän miehiä kuin toinen, kuten erilainen, huokoisempi tai tiiviimpi maaperä nopeammin tai hitaammin nielee veden. On pakko uhrata siihen enemmän kuin tahdottaisikaan. Tuollaista liikakulutusta on mahdoton laskea. Taistelurintama huojuu ja kiemurtelee kuin lanka, verivirrat juoksevat ilman vähintäkään pakollista järjestystä, sotajoukkojen eturivit lainehtivat, peräytyvät tai esiin ryntäävät rykmentit muodostavat niihin lahtia tai niemiä, kaikki nämä pelottavat karit liikkuvat herkeämättä toinen toisensa kintereillä: missä äsken oli jalkaväki, siihen rientää nyt tykistö; miesjoukot ovat kuin savua. Olihan tuossa äsken jotakin! Etsit: et näe enää mitään. Välähdykset muuttavat alituisen paikkaa. Synkeät sotamiesketjut etenevät ja peräytyvät. On kuin kuoleman tuuli työntelisi, heittelisi, paisuttaisi ja hajoittaisi noita kammottavia joukkoja. Mitä on kahakka? Häälymistä, lainehtimista puoleen ja toiseen. Kaavamainen pohjapiirros taistelukentästä osoittaa asemaa vain lyhyenä, määrättynä hetkenä, eikä kokonaisuena päivänä. Vain ne suuret maalarit, joilla on kaaosta siveltimensä kärjessä, kykenevät oikein kuvaamaan taistelukohtauksia. Rembrandt kelpaisi siihen paremmin kuin Vandermeulen. Vandermeulen puhuu totta keskipäivällä, mutta valhettelee kello kolmelta. Mittaustiede pettää; vain hirmumyrsky lähentelee totuutta. Se seikka juuri oikeuttaa Folardin asettumaan ristiriitaan Polybiuksen kanssa. Lisätkäämme, että tulee hetki, jolloin taistelu alenee käsikähmäksi, paikallistuu, hajoaa lukemattomiksi pienoisotteluiksi, jotka, käyttäeksämme Napoleonin omia sanoja, "kuuluvat pikemmin yksityisten rykmenttien elämäkertoihin kuin kokonaisen sotajoukon historiaan." Tässä tapauksessa on historioitsijalla epäämätön oikeus supistaa sanottavansa tärkeimpään. Hän voi havaita vain taistelun suuret ääriviivat, eikä ole mahdollista yhdenkään kertojan, olkoonpa hän miten tunnollinen tahansa, tarkkaan ja ehdottomasti oikein kuvata sen kauhistuttavan myrskypilven muotoa, jota kutsutaan taisteluksi.

Tämä väite pitää paikkansa kaikkiin suuriin asekamppailuihin nähden, mutta erittäinkin sopii se juuri Waterloon taisteluun.

Vaan eräänä hetkenä iltapäivällä taistelu läheni ilmeisesti ratkaisuaan.

6.

Kello neljä iltapäivällä.

Kello neljän aikoihin oli englantilaisen armeijan asema vakava. Oranian prinssi komensi keskustaa, Hill oikeata ja Picton vasenta sivustaa. Kiihkoissaan huusi peloton Oranian prinssi hollantilais-belgialaisilleen: *Nassau! Braunschweig! Ei askeltakaan taaksepäin!* Heikontunut Hill pakeni Wellingtonin turviin. Picton oli kaatunut. Samana hetkenä, jolloin englantilaiset olivat anastaneet ranskalaisilta 105:n linjarykmentin lipun, olivat ranskalaiset tappaneet englantilaisilta kenraali Pictonin ampumalla kuulun suoraan hänen päänsä läpi. Taistelussa oli Wellingtonilla kaksi tukikohtaa: Hougomont ja Haie-Sainte; Hougomont piti yhä puoliaan, vaikka olikin liekkien vallassa; Haie-Sainte oli valloitettu. Saksalaisesta pataljoonasta, joka oli sitä puolustanut, oli enää vain neljäkymmentäkaksi miestä hengissä; kaikki upseerit, viittä lukuunottamatta, olivat joko saaneet surmansa tai joutuneet vangeiksi. Kolmetuhatta sotilasta oli teurastanut toisensa tässä ladossa. Muuan englantilainen kaartin kersantti, brittein saarten kuuluisin nyrkkitaistelija, jota hänen toverinsa pitivät haavoittumattomana, oli saanut surmansa pienen ranskalaisen rummuttajan kädestä. Baring oli syösty asemastaan, Alten oli pistetty kuoliaaksi. Useampia lippuja oli menetetty, niiden joukossa yksi Altenin osastosta, sekä yksi Lüneburgin pataljoonan lippu, jota kantoi muuan Zweibrückenin ruhtinaallisen perheen jäsen. Harmaita skotlantilaisia ei ollut enään olemassa. Ponsombyn jättiläismäiset rakuunat oli hakattu mäsäksi. Tämä urhea joukko oli sortunut Bron keihäsmiesten ja Traversin haarniskoittujen ratsumiesten jalkoihin; tuhannestakahdestasadasta hevosesta oli vain kuusisataa jäljellä; kolmesta yliluutnantista virui kaksi maassa: Hamilton haavoitettuna, Mater tapettuna. Ponsomby oli kaatunut seitsemän keihäänpiston lävistämänä. Gordon oli menettänyt henkensä, Marsh oli menettänyt henkensä. Kaksi osastoa, viides ja kuudes, oli hävitetty.

Hougomontia ahdistettiin hurjasti, Haie-Sainte oli vallattu: oli enää vain yksi solmu, keskusta. Mutta se solmu piti yhä. Wellington koki vahvistaa sitä parhaansa mukaan. Hän kutsui sinne Hillin Merbe-Brainesta, hän kutsui sinne Chassén Braine-l'Alleudistä.

Englantilaisen armeijan keskustalla, joka oli muodoltaan hiukan kovera ja muuten erinomaisen tiheä ja luja, oli sangen vahva asema. Se piti hallussaan Mont-Saint-Jeanin ylätasankoa; sen takana oli kylä ja

sen edessä rinne, hyvinkin vaikeakulkuinen niihin aikoihin. Se nojautui vahvaan kivitaloon, joka silloin kuului Nivellesin hallintotiloihin ja joka osoittaa teiden leikkauskohtaa; talo oli niin jyvää kuudennentoista vuosisadan tekoa, että kuulat vain rapisivat pitkin sen seiniä, kykenemättä niitä särkemään. Ylt'ympäri ylätasankoa olivat englantilaiset laittaneet aukkoja sinne ja tänne pensasaitoihin, muodostaneet ampumareikiä orapihlajatiheikköihin, panneet kanuunankidan ammottamaan oksien välistä, varustaneet jokaisen pensaan. Heidän tykistönsä oli näin piilotettu viidakon suojaan. Tämä punilainen tempu, oikeutettu epäilemättä, koska sota hyväksyy ansan, oli niin taitavasti suoritettu, että Haxo, jonka keisari oli aamulla yhdeksän aikoihin lähettänyt vakoilemaan vihollisen pattereita, ei ollut niitä lainkaan nähnyt, vaan oli palannut kertomaan Napoleonille, ettei esteitä ollut lainkaan, lukuunottamatta kahta, Nivellesin ja Genappen teitä sulkevaa murresta. Silloin kasvoi vilja jo korkeana; ratsupyssyillä aseistettu 95:s pataljoona Kemptin osastosta oli ylätasangon rinnettä pitkin kätkeytynyt viljapeltoihin.

Täten vahvistettuna ja varustettuna oli englantilais-hollantilaisen armeijan keskustalla mainio asema.

Vaaraa tässä asemassa tuotti vain Soignesin metsä, joka niihin aikoihin oli taistelukentän suoranaisena jatkona ja jonka katkaisivat Groenendaelin ja Boitsfortin lammet. Armeija ei olisi voinut hajaantumatta peräytyä sinne; rykmenttien olisi heti paikalla täytynyt jakaantua hyvin pieniin joukkoihin. Tykistö olisi vajonnut rämeisiin. Peräytyminen olisi useampain ammattimiesten vakuuttelujen mukaan — toiset sitä taas vastustavat, se mainittakoon — ollut kilpajuoksua elämästä ja kuolemasta.

Wellington lisäsi yhä keskustan voimia kahdella oikealta sivustalta otetulla Chassén rykmentillä, kahdella vasemmalta sivustalta kutsutulla Wingten rykmentillä sekä Clintonin osastolla. Englantilaisilleen, Halkettin rykmenteille, Mitchellin brigadille ja Maitlandin kaartilaisille, asetti hän ikäänkuin tukimuuriksi ja suojarahvustukseksi Braunchweigin jalkaväen, Nassaun apujoukon, Kielmanseggen hannoverilaiset ja Omptedan saksalaiset. Näin oli hänen johdossaan kaksikymmentäkuusi pataljoonaa. *Oikea siipi*, sanoo Charras, *työnnettiin keskustan taakse!* Suunnaton patteri oli multasäkein piilotettu samaan paikkaan, jossa nykyään on n.k. "Waterloon museo." Sitä paitsi oli Wellington eräeseen notkelmaan kätkenyt Somersetin rakuunakaartilaiset, tuhannenneljäsatia hevosta. Se muodosti toisen puoliskon tuota englantilaista ratsuväkeä, joka niin hyvin on ansainnut kuuluisuutensa. Jos Ponsomby olikin tuhottu, olihan Somerset jäljellä.

Patteri, josta valmiiksi tultuaan olisi muodostunut melkein kenttälinnoitus, oli sijoitettu erään matalan puutarhamuurin taa; muuria oli kaikessa kiireessä koetettu korottaa ja vahvistaa hietasäkeillä ja paksulla multakerroksella. Työtä ei ehditty saada täydelleen suoritetuksi; ei ollut enään aikaa ympäröidä paikkaa paaluitauksella.

Levotonna vaikka tyynen näköisenä istui Wellington ratsullaan, koko päivän samassa asennossa, vähän matkaa Mont-Saint-Jeanin vanhasta myllystä, joka seisoo vieläkin paikoillaan, jalavan alla, jonka muuan englantilainen vandalimaisessa innostuksessaan sittemmin osti kahdestasadasta frangista, sahautti kappaleiksi ja kuljetutti pois. Wellington pysyi paikallaan kylmäverisen urhoollisesti. Kuulia satoi satamalla. Kenttälähti Gordon oli juuri kaatunut hänen sivultaan. Osoittaen erästä läheisyydessä räjähtänyttä pommia sanoi lordi Hill hänelle:

"Herrani, mitä ohjeita jätätte meille ja mitä käskette meidän tekemään, jos tuolla tavoin toimitatte itsenne hengiltä?"

"Tekemään niinkuin minä", vastasi Wellington.

Clintonille sanoi hän yksikantaan:

"Teidän tulee pysytellä tässä viimeiseen mieheen."

Ottelu kääntyi ilmeisesti huonolle tolalle. Wellington huusi vanhoille Talaveran, Vittorian ja Salamancan tutuilleen:

"Pojat! Voiko väistyminen tulla kysymykseenkään? Ajatelkaa vanhaa Englantia!"

Kello neljän aikoihin horjahtivat englantilaisten rivit taaksepäin. Äkkiä näkyi ylätasangon korkeimmalla kohdalla vain tykistö ja tarkk'ampujat; kaikki muu oli kadonnut. Ranskalaisten pommien ja kuulain ahdistamina väistyivät rykmentit saman notkelman suojaan, jossa nykyään Mont-Saint-Jeanin maatilasta viljelysmaille johtava polku kiemurtelee, syntyi peräyttävä liike, englantilaisten taistelurintama kätkeytyi näkyvistä, Wellington vetäytyi taaksepäin. "Peräytymisen alkua!" huudahti Napoleon.

T.

Napoleon hyvällä tuulella.

Vaikka keisari olikin sairas ja vaikka eräs paikallinen kipu tuottikin hänelle ratsastaessa kärsimyksiä, ei hän milloinkaan ollut ollut niin hyvällä tuulella kuin tänään. Aina aamusta asti oli hän kaikessa tutkimattomuudessaan hymyillyt. 18 päivänä kesäkuuta vuonna 1815 tämä syvä sielu, jota näytti marmorinaamus peittävän, säteili valtoimenaan. Mies, joka oli ollut synkkä Austerlitzissa, oli Waterlooossa hilpeä. Suurimmatkin kaitselmuksen kasvatit joutuvat menettelemään näin vastakohtaisesti. Meidän riemumme on varjoa vain. Lopullinen hymyily on Jumalan.

Ridet Caesar, Pompeius plebit, sanoivat "Salamoivan Legionan" soturit. Pompeius ei sillä kertaa juuri tainnut itkeä, mutta varmaa on, että Caesar nauroi.

Ratsastaessaan yöllä yhden aikoihin Bertrandin kanssa myrskyssä ja sateessa tarkastelemaan Rossommen läheisiä kukkuloita ja tyytyväisyydekseen nähdessään englantilaisten pitkän nuotiotulirivin valaisevan näkörajan Frischemontista aina Braine-l'Alleudiin saakka, oli hänestä sallima, jonka hän oli käskenyt saapua määrättynä päivänä Waterlooon kentälle, näyttänyt tarkkaan noudattaneen käskyä. Hän oli pysäyttänyt hevosensa, jäänyt hetkiseksi liikkumattomana katselemaan salaman välähdyksiä ja kuuntelemaan ukkosen jyrinää, ja tuon kohtaloonuskojan oli kuultu pimeyteen mutisevan nuo salaperäiset sanat: "Me pidämme yhtä." Napoleon erehtyi. He eivät enää pitäneet yhtä.

Hän ei ollut hetkeäkään nukkunut; koko tämä yö oli ollut hänelle yhtämittaista ilonaihetta. Hän oli kulkenut suurkaartilaisten rivin päästä päähän, pysähtyen siellä ja täällä puhuttelemaan etuvartijoita. Kello puoli kolme oli hän Hougomontin metsän lähetyvillä kuullut etenevän sotamiesjoukon astuntaa; hän oli jo hetkisen uskonut Wellingtonin peräytyvän. Hän oli sanonut: "*Siellä nyt englantilaisten jälkijoukko suorii tiehensä. Minä tulen ottamaan vangiksi ne kuusituhatta englantilaista, jotka äskettäin ovat saapuneet Ostendeen.*" Hän puheli paljon ja kiivaasti. Hän oli saanut takaisin saman hilpeyden, joka hänet oli vallannut noustessaan Ranskan rannikolle 1 päivänä maaliskuuta, kun hän osoitti suurmarsalkalle Juanin lahden innostunutta talonpoikaa, huudahtaen: "*Katsohan, Bertrand, tuossa sitä jo on voiman alkua!*" Maaliskuussa, 17 ja 18 päivän välisenä yönä ivaili hän Wellingtonia. "*Tuo pieni englantilainen tarvitsee hieman läksytystä*", sanoi Napoleon. Sade yhä vain yltyi. Ukkonen jyrisi keisarin puhuessa.

Kello puoli neljä aamulla oli hän menettänyt harhaluulonsa: tiedustelemaan lähetetyt upseerit olivat ilmoittaneet, ettei vihollinen liikahtanutkaan. Kaikki oli paikoillaan; ei ainuttakaan leiritulta oltu sammutettu. Englantilainen armeija nukkui. Hiljaisuus oli syvä maassa: vain taivaassa kävi ankara ryske. Kello neljä olivat vakoilijat tuoneet hänen eteensä erään talonpojan; tämä talonpoika oli opastanut muuatta englantilaista ratsuväenosastoa, luultavasti Vivianin osastoa, joka oli asettautunut Ohainin kylään, äärimäiseksi vasemmalle. Kello viisi oli kaksi belgialaista karkuria ilmoittanut hänelle jättäneensä rykmenttinsä ja englantilaisen armeijan odottavan taistelua. "*Sitä parempi!*" oli Napoleon huudahtanut. "*Mieluummin heitänkin heidät nurin niskoin kuin toimitan peräytymään.*"

Aamulla oli hän Plancenoin tienhen sattuvan jyrkän rinteeseen partaalla laskeutunut hevosen selästä, kurasta välittämättä, oli Rossommen talosta tuottanut keittiön pöydän ja maalaistuolin, oli istunut pöydän ääreen, olkilyhde mattona ja oli levittänyt auki taistelulentän kartan, sanoen Soultille: "*Sievä sakkilauta!*"

Yöllisen sateen vaikutuksesta eivät muonituskuormastot olleet pohjattomia teitä pitkin ehtineet aamuksi ajoissa perille. Sotamiehet eivät olleet paljoa nukkuneet, olivat kastuneet läpimäriksi, eivätkä olleet saaneet palaakaan suhunsa. Tämä ei ollut estänyt Napoleonia huudahtamasta iloisesti Neylle: "*Meillä on yhdeksänkymmentä mahdollisuutta sadasta.*" Kello kahdeksalta oli tuotu keisarin aamiainen. Hän oli kutsunut useampia kenraaleja kanssaan aterioimaan. Siinä syödessä oli juteltu Wellingtonin toissa iltana olleen Brüsselissä tanssiaisissa herttuatar Richmondin luona, ja Soult, tuo ankara sotakarhu arkkipiispan naamoineen, oli tokaissut: "*Tänään ne vasta tanssiaiset ovat.*" Keisari oli laskenut leikkiä Neylle, joka oli sanonut: "*Wellington ei ole tarpeeksi tyhmä odottaakseen teidän Majesteettianne.*" Sellainen oli muutoin hänen tapansa. "*Hän lorueli mielellään*", sanoo Fleury de Chaboulon. "*Hänen luonteensa oli pohjimmiltaan hilpeä*", sanoo Gourgand. "*Hän vallan pulppuili sukkeluuksia, jotka olivat pikemmin omituisia kuin henkeviä*", sanoo Benjamin Constant. Nämä jättiläisen hyväntuulenpurkaukset ansaitsevat seikkaperäisempää tarkastelua. Hän itse antoi vanhoille sotamiehilleen nimen "jöröjukat." Hän nipisti heitä korvasta, hän tempoili heitä parrasta. "Keisari se meille aina vain pilojaan teki", sanoo eräskin heistä. Napoleonin ollessa keskellä merta salaisella matkallaan Elban saarelta Ranskaan, kohtasi 27 päivänä helmikuuta ranskalainen sotalaiva *Zéphir Inconstant* prikin, jonne keisari oli kätetty, kysyen *Inconstantilta* uutisia Napoleonista; silloin tarttui

keisari, jolla vielä sinä hetkenä oli hatussa Elban saarella omaksumansa valkoisen-punertava, mehiläisin koristettu kokardi, nauraen huutorveen ja vastasi itse: "*Keisari jaksaa hyvin.*" Ken noin voi laskea leikkiä, tietää ohjaavansa tapahtumain kulkua. Napoleon oli useammankin kerran purskahtanut nauruun Waterloon aamiaisen aikana. Aamiaisen jälkeen oli hän hiljaa mietiskellyt neljänneksen, sitten oli kaksi kenraalia istunut olkilyhteelle, kynä kädessä, paperilehti polvella, ja keisari oli sanellut heille taistelumääräykset.

Kello yhdeksän, hetkellä, jolloin ranskalainen armeija osastoihin jaettuna ja liikkeessä viitenä rivistönä oli levittäytynyt kentälle, osastot kahdessa ketjussa, tykistö brigadien välissä, soittokunta etunenässä marssia puhaltamassa, rumpujen päristessä ja torvien toittottaessa, mahtavana, taajana, reippaana, kypäräin, sapelien ja pistinten aalloilla meren tavoin näkörajalla, oli keisari liikutettuna huudahtanut kahteen kertaan: Suurenmoista! Suurenmoista!

Kello yhdeksästä puoli yhteentoista oli koko armeija — mikä kuuluu uskomattomalta — asettunut paikoilleen, jaettuna kuuteen ketjuun ja muodostaen, keisarin sanoja käyttääksemme, "kuuden V:n muotoisia kuvioita." Pari hetkeä taistelurintaman muodostamisen jälkeen, keskellä tuota syvää hiljaisuutta ennen myrskyn alkua, joka aina käy taistelun edellä, nähdessään kulkevan ohitsensa ne kolme patteria kahdestatoista, jotka hän oli käskenyt eroittaa Erlonin, Reillen ja Lobaun osastoista, yhden kustakin, ja jotka hän oli määrännyt alkamaan ottelun ampumalla Mont-Saint-Jeania siinä, missä Nivellesin ja Genappen tiet yhtyvät, oli keisari taputtanut Haxoa olalle ja sanonut: "*Kas siinä kaksikymmentäneljä kaunista tyttöä, kenraali.*"

Varmana taistelun päättymisestä oli hän hymyllään rohkaissut ohitseen kulkevaa saarroksikaivajain komppaniaa ensimmäisestä osastosta, jonka oli heti kylän valloittamisen tapahduttua sulkeuduttava Mont-Saint-Jeaniin. Vain kerran keskeytti tämän huolettoman ilomielen ylpeän säälin sana. Nähdessään vasemmalleen, paikkaan, missä nykyään on suuri hauta, kokoontuvan muhkeine hevosineen noiden ihmeteltävään harmaiden skotlantilaisten, oli hän sanonut: "*Vahinko tosiaan.*"

Sitten oli hän jälleen noussut hevosensa selkään, kulkenut Rossommesta eteenpäin ja valinnut tähystelypaikakseen ahtaan nurmisen kunnaan oikealle Genappesta Brüsseliin johtavasta tiestä, ja siitä tuli hänen toinen asemansa taistelun aikana. Kolmas asema, kello seitsemän aikoihin illalla, Belle-Alliancen ja Haie-Sainten välillä, on kauhistuttava. Se on melkoisen korkea kumpu, joka on nähtävissä vielä tänä päivänäkin ja jonka taakse kaarti oli ryhmittynyt muutamaan tasangon notkelmaan. Tämän kummun ympärillä sinkoili kuulia kivetystä tiestä aina Napoleoniin asti. Kuten Briennessäkin vinkuivat jälleen hänen päänsä päällä pyssyjen luodit ja kanuunain kuulat. Ei paljoakaan sivulle siitä kohdasta, missä hänen hevosensa jalat olivat, on kaivettu esiin rosoisia kuulia, vanhoja ruostuneita sapelinteriä ja muodottomia pomminjäänöksiä. *Scabra rubigine*. Muutamia vuosia sitten löydettiin maasta tavattoman suuri räjähdyspommei, joka oli yhä vielä täysinäinen ja jonka sytytystorvi oli katkennut aivan juuresta. Tällä viimeisellä tähystyspaikallaan sanoi keisari oppaalleen Lacostelle, vihamieliselle, peräti säikähtyneelle talonpojalle, joka oli sidottu erään husaarin satulaan ja joka aina kuullessaan kuulien suhahtelevan ohitseen, kääntyi pois päin, kokien piiloittautua hänen taakseen: *Tolvana! Sinä vielä tässä häpeiksesi tapatat itsesi selän puolelta.*

Näiden rivien kirjoittaja löysi itsekkin tämän kummun möyheätä santaa kaivellessaan pomminkaulan jäänöksiä, jotka neljäkymmenenkuuden vuoden happeutumisen kautta olivat peräti tuhoutuneet, sekä vanhoja raudanpätkiä, jotka murenivat hänen käsiinsä kuin seljan korret.

Kaikkihan tietävät, ettei näiden eri suuntiin kallistuvain tasankojen muoto aaltomaisine nousuineen ja laskuineen, ettei seutu, missä Napoleon ja Wellington tapasivat toisensa, ole enää sama kuin 18 päivänä kesäkuuta 1815. Muistomerkkiä varten on tästä kuolemankentästä kaivettu niin paljon maata, että sen aikaisemmat suhteet ovat häipyneet jäljettömiin ja että hämmentynyt historia ei siellä enää tunne paikkojansa. Kunnioittamisen tarkoituksessa on sen entinen näkö tykkäänään hävitetty. Nähdessään kaksi vuotta myöhemmin Waterloon jälleen, huudahtikin Wellington: *Nyt ne ovat muuttaneet minun taistelukenttäni!* Siinä missä nykyään kohoaa valtava multapyramiidi leijona huipullaan, oli ennen kukkula, joka Nivellesin tielle päin aleni loivana rinteinä, mutta joka Genappen tien puolella muodosti melkein äkkijyrkän seinämän. Tämän vierun korkeutta saattaa vielä nytkin arvostella niiden kahden mahtavan hautakummun korkeuden mukaan, jotka kohoavat molemmin puolin Genappesta Brüsseliin vievää tietä. Vasemmalla on englantilaisten hauta; oikealla saksalaisten. Ranskalaisilla ei ole hautakumpua lainkaan. Koko tämä kenttä on ranskalaisten hautausmaata. Tuhansia ja taas tuhansia kuormia multaa on ajettu ylempänä mainittuun muistokumpuun, joka on sataviisikymmentä jalkaa korkea ja jonka ympäritys on noin viisisataa jalkaa. Seurauksena onkin ollut, että nykyään voidaan päästä Mont-Saint-Jeanin ylätasangolle joltisenkin loivaa rinnettä pitkin. Taistelupäivänä oli nousu etenkin Haie-Sainten puolelta jyrkkää ja vaivaloista. Vieru oli tässä niin jyrkkä, etteivät englantilaiset tykkimiehet nähneet alapuolellaan laakson pohjassa taloa, joka oli koko taistelun keskuksena. 18 päivänä kesäkuuta 1815 olivat vielä sateet pahentaneet asiaa, lieju vaikeutti nousua ja kiipeäminen oli suoranaista loassa rämpimistä. Pitkin ylätasangon huippua kulki eräänlainen syväne, jota kaukaisen

katselijan oli mahdollon huomata.

Mikä oli tämä syväne? Katsokaamme. Braine-l'Alleud on belgialainen kylä, Ohain on toinen. Näitä kyliä, jotka molemmat ovat piilossa notkelmain pohjassa, yhdistää noin puolentoista lieun pituinen tie. Tämä tie kulkee aaltomaisen tasangon kautta, tuon tuostakin tunkeutuen kumpuihin ja kukkuloihin kuin auran vako, mistä johtuu, että tämä tie muutamissa kohdin muodostuu aivan kuin rotkotieksi. Vuonna 1815 leikkasi tämä tie niinkuin nytkin Mont-Saint-Jeanin ylätasangon huipun Genappen ja Nivellesin maanteiden välistä. Mutta nykyään on se aivan kentän tasalla; silloin kulki se syvänä uurroksena tasangon halki. Sen molemmat seinämät on kuljetettu muistokumpuun. Tämä tie oli ja on vieläkin suurimmalta osaltaan kaivantoa, jonka seinämät olivat muutamien paikoin toistakymmentä jalkaa syvät. Nämä liian jyrkät seinämät sortuivatkin joskus, etenkin talvella, rankkasateiden vaikutuksesta. Onnettomuuksia tapahtui tuon tuostakin. Tie oli niin ahdas Braine-l'Alleudiin tullessa, että muuan matkustaja oli siinä joutunut kuormavaunujen alle ja murskaantunut kuoliaaksi, kuten ilmoittaa lähelle hautausmaata pystytetty kiviristi; saamme tietää vainajan nimenkin: *Herra Bernard Debrye, kauppias Brüsselistä*, sekä tapaturman aikamäärän: *helmikuussa 1637*.^[2] Se oli niin syvä Mont-Saint-Jeanin ylätasangolla, että muuan talonpoika, Mathieu Nicaise, vuonna 1783 hautaantui sortuvan seinämän alle, kuten ilmoitti aikoinaan toinen kiviristi, jonka ylä-osa on hävinnyt maata muokattaessa, mutta jonka kumoon syösty jalusta viruu vielä nytkin nurmirinteellä vasempaan Haie-Sainten ja Mont-Saint-Jeanin maatilän välisestä tiestä.

Tämä uurtotie, josta ei mikään antanut vähintäkään vihiä ja joka kulki pitkin Mont-Saint-Jeanin ylimmän tasanteen reunaa, tämä kaivanto jyrkanteen harjalla, tämä itsensä maa-emon kätkemä syväne oli taistelupäivänä näkymätön, s.o. tuhoisa.

8.

Keisari tiedustelee erästä asiaa oppaaltaan Lacostelta.

Waterloon taistelupäivän aamuna oli siis Napoleon tyytyväinen.

Ja olihan hänellä syytäkin! Hänen taistelusuunnitelmansa, senhän olemme nähneet, oli tosiaankin erinomainen.

Taistelu oli vihdoinkin alkanut. Sen odottamattomat vaiheet, Hougomontin sitkeä puolustautuminen, Haie-Sainten jäykkä vastarinta, surmattu Bauduin, ottelusta poistunut Foy, aavistamaton muuri, jonka edustalle Soyen rykmentit menehtyivät, Guilleminotin onneton saamattomuus, hänellä kun ei ollut ei räjähdyspommeja eikä ruutisäkkejä, tykistön juuttuminen liejuun, viisitoista suojatonta kanuunaa, jotka Uxbridge heitti nurin niskoin uurrostielle, englantilaisten riveihin putoilevain pommien huono vaikutus, ne kun upposivat sateiden liottamaan maahan ja viskasivat ilmaan vain kuraryöppyjä, niin että tuhoavat sirpaleet muuttuivat lokaräiskeiksi, Pirén hyödytön valehyökkäys Braine-l'Alleudiin, missä koko tuo viidentoista eskadroonan suuruinen ratsumiesjoukko melkein täydelleen tuhoutui, huonosti ahdistettu englantilaisten oikea siipi, huonosti onnistunut vasemman siiven murtaminen, Neyn eriskummallinen erehdys, hän kun kasasi yhteen paikkaan ensimmäisen osaston neljä divisioonaa, vaikka hänen olisi pitänyt hajoittaa ne pieniin joukkioihin, niin että syntyi kahdenkymmenenseitsemän rivin paksuisia ryhmiä ja kahdensadan miehen pituisia rintamia, jotka siten kaikki joutuivat vihollisen tulelle alttiiksi ja joihin kuulat lakaisivat hirvittäviä uomia, hajalleen joutuneet hyökkäysrivistöt, niiden sivulla yhtäkkiä paljastettu vihollispatteri, pulaan joutuneet Bourgeois, Donzelot ja Durutte, takaisin työnnetty Guiot, luutnantti Vieux, tuo teknillisestä korkeakoulusta lähtenyt voima-uro, haavoittunut juuri siinä silmänräpäyksessä, jolloin hän kirveeniskuun koki murtaa Haie-Sainten porttia, englantilaisten ampuessa vimmatusti ylhäältä murroksestaan, joka sulki Genappesta Brüsseliin johtavan tien polven, jalkavaen ja ratsuvaen väliin suljettu Marcognetin osasto, jota Best ja Pack ampuivat aivan läheltä viljapelloista ja jota Ponsomby peittosi parhaansa mukaan, seitsemän kanuunan patteri naulattu umpeen, Saksi-Weimarin prinssin haltuun joutunut 105:n rykmentin lippu, jota eivät Erlonin kreivi, Frischemont ja Smohain kiivaista ponnistuksistaan huolimatta kyenneet valloittamaan takaisin, 15:n rykmentin lippu menetetty, tuo musta preussilainen husaari, jonka Wavren ja Plancenoin välisellä ylängöllä parveilevan kolmisataisen jääkärijoukon lentävän osaston vakoilijat olivat vanginneet ja jolta oli saatu kuulla hyvin huolestuttavia uutisia, Grouchy viipyminen, Hougomontin kasvitarhaan vajaassa tunnissa tapetut tuhatviisisataa miestä, Haie-Sainten ympäristöllä vieläkin lyhyemmässä ajassa kaatuneet tuhatkahdeksansataa miestä, kaikki nämä järjestyttävät onnettomuudet, jotka taistelun myrskypilvien lailla olivat kiitäneet Napoleonin silmien editse, olivat tuskin hämmentäneet hänen katsettansa ja ne eivät olleet laisinkaan kyenneet synkistyttämään näiden kasvojen käskevän varmaa ilmettä. Napoleon oli tottunut katsomaan sotaa jäykästi silmiin. Hän ei milloinkaan toimittanut numero numerolta yksityiskohtain tuskallista yhteenlaskua. Numeroista välitti hän vähät, kunhan niistä vain

kertyi määrätty summa: voitto. Menipä alku kuinka kehnosti tahansa, hän ei siitä tullut levottomaksi, sillä hänhän luuli olevansa lopun määrääjä ja valtiias. Hän osasi odottaa, sillä hänhän katsoi olevansa tykkänään kysymyksen ulkopuolella, ja hän kohteli sallimusta kuin vertaistaan ikään. Hän näytti sanovan sille: Sinä et uskaltaisi!

Puoliksi valossa ja varjossa vaeltaen tunsu Napoleon itsensä suojelluksi hyvässä ja siedetyksi pahassa. Hän oli, tai hän luuli olevansa, tapahtumiin jonkunlaisessa yhteistoiminta-, saattaisipa melkein sanoa kanssarikollis-suhteessa, joka veti vertoja muinaisajan haavoittumattomuususkolle.

Mutta kun ihmisellä on takanaan Beresina, Leipzig ja Fontainebleau, niin luulisipa olevan syytä hieman varoa Waterloota. Salaperäinen kulmakarvojen rypistys alkaa näkyä taivaan korkeuksissa.

Samassa kun Wellington teki peräytyvän liikkeensä, vavahti Napoleon. Hän näki äkkiä Mont-Saint-Jeanin ylätasangon tyhjentyvän ja englantilaisen armeijan sotarintaman katoavan. Se yhdistyi jälleen, mutta se yhdistyi salassa. Keisari kohousi puoliksi jalustimillaan. Voiton salama välähti hänen silmissään.

Wellingtonin ahdistaminen Soignesin metsään ja hänen perinpohjainen tuhoamisensa olisivat merkinneet sitä, että nyt oli Ranska lopullisesti murskannut Englannin. Crecy, Poitiers, Malplaquet ja Ramillies olisivat tulleet kostetuiksi. Marengon sankari olisi pyyhkinyt pois Azincourtin.

Ja keisari tarkasteli kaukoputkellaan vielä viimeisen kerran taistelukentän jokaista kohtaa, suunnitellen murhaavaa loppuryntäystä. Hänen kaartinsa seisoivat hänen takanaan pyssy jalalla, katsellen häntä sieltä alhaalta jonkunlaisella pyhällä kunnioituksella. Hän mietti; hän tutki jokaisen vierun, huomasi jokaisen rinteen, tarkasteli jokaista puuryhmää, jokaista ruissarkaa, jokaista polkua; hän näytti laskevan jokaisen pensaankin. Hän katseli kauvan englantilaisten sulkumurroksia ylempänä mainituilla teillä; ne olivat valtavia puuröykkiöitä, Genappen tietä sulkeva yläpuolella Haie-Sainten ja kahden kanuunan puolustama, ainoiden kanuunain koko englantilaisesta tykistöä, jotka etenivät näin kauvas taistelukentän perukkaa kohti; Nivellesin tien murroksessa välkkyivät Chassén brigadin hollantilaiset pistimet. Hän huomasi lähellä tätä murrosta vanhan valkeaksi maalatun Pyhän Nikolain kappelin, joka on Braine-l'Alleudiin vievän poikkitie kulmauksessa. Hän kumartui puoli-ääneen puhelemaan oppaalleen Lacostelle. Opas teki päällään kieltävän merkin, luultavastikin petos mielessä.

Keisari kohousi suoraksi taas ja jäi miettimään.

Wellington oli peräytynyt. Tarvitsi nyt vain täydentää tämä peräytyminen musertavalla hyökkäyksellä.

Äkkiä käännähtäen lähetti Napoleon pikaviestin kiittämään Pariisiin minkä kavioista pääsi se ilmoitus mukanaan, että taistelu oli voitettu.

Napoleon oli niitä neroja, joista lähtee leimaus ja jyrinä.

Hän oli nyt löytänyt ukonnuolensa.

Hän käski Milhaudin kyrassierien valloittaa Mont-Saint-Jeanin ylätasanko väkiryynnäköllä.

9.

Odottamaton näky.

Heitä oli kolmetuhattaviisisataa. He muodostivat neljänneslieun pituisen rintaman. He olivat jättiläisiä jättiläishevosten selässä. Heitä oli kaksikymmentäkuusi eskadroonaa, ja oli heillä takanaan tukena Lefebvre-Desnouettesin divisioona, satakuusi valiosantarmia, kaartin jääkärit, tuhatsatayhdeksänkymmentäseitsemän miestä, sekä kaartin peitsimiehet, luvultaan kahdeksansataakahdeksänkymmentä. Heillä oli harjaton kypärä, haarniska taottua rautaa, pistoolit koteloissaan satulankaareissa ja pitkä lyömämiekka. Aamulla oli heitä koko armeija ihastellut, kun he kello yhdeksältä torvien toítottaessa ja kaikkien soittokuntain puhaltaessa "*Me keisarkuntaa turvatkaamme*" olivat porhaltaneet esiin tiheänä joukkona, toinen heidän pattereistaan sivustalla, toinen keskustassa ja levittäytyneet kahteen riviin Genappen ja Frischemontin teiden välille ja asettuneet paikoilleen tuohon mahtavaan toiseen ketjuun, jonka Napoleon oli niin taitavasti muodostanut ja jolla, sen vasemmassa päässä kun olivat Kellermannin kyrassierit ja oikeassa Milhaudin, saattoi sanoa olleen rautaiset siivet.

Kenttälähetti Bernard vei heille keisarin käskyn. Ney veti miekkansa ja asettui etunenään. Suunnattomat eskadroonat lähtivät liikkeelle.

Silloin nähtiin kauhistuttava näytelmä.

Koko tämä ratsujoukko, miekat koholla, viirien liehuessa ja torvien rämistessä, jaettuna rivistöihin divisioonittain, laskeutui Belle-Alliancen kukkulaa tarkassa järjestyksessä kuin yksi ainoa mies, erehtymättömän suoraan kuin pronssinen muurinmurtaja, joka särkee aukkoa, tunkeutui tuohon peloittavaan laaksoon, jossa niin paljon miehiä jo oli kaatunut, hävisi siellä savuun, tuli jälleen näkyviin tästä pimeydestä notkelman vastaisella puolella, yhtä tiheänä ja lujana ja nousi täyttä laukkaa läpi ryöppynä tuiskuavan raehaulisateen Mont-Saint-Jeanin ylätasangon kauhistuttavaa lokarinnettä ylös. He nousivat, nousivat lujina, järkähtämättöminä, uhkaavina; pyssynpaukkeen ja tykkien jyskinän lomasta kuului maa jymisevän tuon suunnattoman joukon rynnistäessä eteenpäin. Heitä kun oli kaksi osastoa, oli heitä kaksi rivistöäkin; Wathierin osasto oli oikealla, Delordin osasto vasemmalla. Luuli kaukaa näkevänsä kahden suunnattoman teräskäärmeen kiemurtelevan ylätasangon huippua kohti. Kauhistuttavan hirviön lailla kiiti tämä joukko läpi taistelunmelskeen.

Moista ei oltu nähty niistä ajoista lähtien, jolloin samanlainen ratsujoukko valloitti Moskovan suuren etuvarustuksen. Murat oli poissa, mutta Ney oli paikoillaan. Näytti kuin olisi tämä joukko muuttunut eläväksi hirmu-olennoksi ja kuin olisi sillä ollut vain yksi sielu. Jokainen eskadroona ojentui ja supistui kuin mustekalan lonkero. Mahtavan savupilven aukoista pilkistivät he tuon tuostakin näkyviin. Siinä erotti sekaisin myrskyisässä myllerryksessä kypärejä, miekkoja, tykistön ja soittokunnan hevosten hurjasti liikkuvia lautasia, säännöllistä, kamalaa pauhinaa; ja haarniskat kiilsivät kuin vesihirviön suomet.

Tällaiset kuvaukset tuntuvat kuuluvan ammoihin menneihin aikakausiin. Tämän kaltaisia näkyjä esiintyi varmaankin vanhoissa Orfeon sankarirunoelmissa, jotka kertoivat muinaisajan ihmishevosista, hippanthropeista, näistä titaneista, joilla oli ihmisen kasvot ja hevosen ruumis, jotka olivat kauhistuttavia, haavoittumattomia, kukistumattomia ja jotka laukkasivat aina Olympon huipuille; jumalia ja eläimiä samalla kertaa.

Omituinen lukujen yhtymys: kaksikymmentäkuusi pataljoonaa kahtakymmentäkuutta eskadroonaa vastassa. Ylätasangon korkeimman harjanteen takana odotti englantilainen jalkaväki tyynenä, mykkänä, liikkumattomana, kätketyn patterin suojassa, jaettuna kolmeentoista neliöön, kaksi pataljoonaa neliössä, ja kahteen ketjuun, seitsemän neliötä ensimmäisessä, kuusi toisessa, pyssyntukki olkapäässä, tähdäten suoraan niitä, joiden tuleman piti. Se ei nähnyt kyrassierejä, eivätkä kyrassierit nähneet sitä. Se kuuli hyökyaallon nousemistaan nousevan. Se kuuli kolmentuhannen hevosen synnyttämän jyminä yhä paisuvan, kavioiden määränperäiset, tiheet iskut, haarniskain helinän, miekkain kalskeen ja jonkunlaisen voimakkaan, hurjan huminan. Seurasi hetkisen kammottava hiljaisuus, ja silloin nousi yht'äkkiä harjanteen takaa pitkä rivi kohotettuja käsiä, jotka heiluttelivat miekkoja, kypärejä ja torvia ja viirejä ja kolmetuhatta harmajapartaista miehenpäättä, jotka karjuivat: Eläköön keisari! Koko tuo valtava ratsujoukko työntyi kuin heitetynä tasanteelle, ja se oli kuin maanjäristys.

Mikä kauhistus: vasemmalle englantilaisista, meistä oikealle kavahtaa äkkiä kyrassierien etumainen joukko pystyyn, päästään kamalan kiljahduksen. Saavuttuaan harjanteen ylimmälle reunalle ja tahtoessaan samaa raivoisaa vauhtiaan syöksyä neliöiden ja kanuunain kimppuun ja murskata ne mäsäksi alleen, huomasivatkin kyrassierit englantilaisten ja itsensä välillä kaivannon, vaarallisen syvänteen. Se oli Ohainin uurrostie.

Silmänräpäys oli kauhea. Edessä oli uurrostie, odottamatta, ammottavana, äkkijyrkkänä hevosten jalkojen juuressa, kaksi syltä syvänä molempien seinämäinsä välissä. Toinen rivi työnsi sinne ensimmäisen, ja kolmas työnsi sinne toisen. Hevoset kavahtivat kohoksi, viskausivat taaksepäin, kaatuivat selälleen, liukuivat jalat ilmassa sätkien, survoivat ja sotkivat ratsastajia. Mahdotonta peräytyä, koko rivistö oli kuin ammuttu kuula, voima, jonka piti murskaaman englantilaiset, murskasikin nyt ranskalaiset, hetyttömän rotkon yli saattoi päästä vain se täyttämällä, ratsastajat ja hevoset syöksyivät sinne päistikkaa, murjoen toinen toisiansa, muodostaen vain yhden ainoan lihakan, ja kun syvänteen oli tullut täyteen eläviä miehiä, pääsivät loput kulkemaan yli. Melkein kolmas osa Duboisin brigadia vajosi tähän kuiluun.

Tämä oli taistelun menettämisen alkua.

Paikallinen perimätieto, joka ilmeisesti liioittelee, kertoo Ohainin uurrostielle hautautuneen kaksituhatta hevosta ja tuhatviisisataa miestä. Tähän lukuun sisältyvät todennäköisesti kaikki nekin ruumiit, jotka seuraavana päivänä heitettiin tähän kuoppaan.

Mainitkaamme sivumennen, että tämä samainen Duboisin brigadi, joka nyt sai näin kamalan kohtalon, oli tuntia aikaisemmassa hyökkäyksessään vallannut Lüneburgin pataljoonan lipun.

Ennenkuin määräsi Milhaudin kyrassiereille tämän tehtävän, oli Napoleon tarkastellut seutua, mutta ei ollut voinut nähdä tätä uurrostietä, sen uoma kun muodosti tuskin pienintäkään piirtoa ylätasangon

pintaan. Hänen huomiotaan oli kuitenkin herättänyt tuo pieni valkoinen kappeli, joka osoittaa sen ja Nivellesin tien yhtymäkohtaa, ja ehkäpä estettä aavistaen oli hän kysynyt jotakin oppaaltaan Lacostelta. Opas oli vastannut kieltävästi. Saattaisipa melkein sanoa, että tämä talonpojan pään ravistus on saanut aikaan Napoleonin kukistumisen.

Muitakin kovan onnen iskuja oli vielä tuleva.

Oliko mahdollista Napoleonin voittaa tämä taistelu? Me vastaamme: ei! Miksi ei? Wellingtonko sen esti? Vaiko Blücher? Ei. Sen esti Jumala.

Waterloon voittaja Bonaparte ei sopinut enään yhdeksännentoista vuosisadan järjestykseen. Uusi sarja tapauksia oli valmistumassa, ja niissä ei ollut Napoleonille enää tilaa. Tapahtumain nurjamielisyyshän oli käynyt ilmi jo kauvan sitten.

Oli tullut aika tämän tavattoman miehen vihdoinkin kukistua.

Tämän miehen suunnaton valta ihmisten kohtaloiden ratkaisemisessa häiritsi tasasuhtaisuutta. Tämä yksilö merkitsi yksinään enemmän kuin koko muu maailma. Yhteen ainoaan päähän keskittynyt inhimillisen elonaineen yltäkylläisyys, yhden miehen aivoihin kohonnut kokonainen maailma, siitä olisi koitunut kaiken sivistyksen surma, jos sitä olisi saanut jatkua pitemmältä. Hetki oli tullut palauttaa jälleen lahjomattoman kaitselmuksen määräämä tasasuhtaisuus. Oli epäilemättä loukattu niitä perusteita ja sääntöjä, joista niinhyvin siveellisen kuin aineellisenkin maailman säännöllinen liike riippuu. Höyryävä veri, täpötäydet hautausmaat, itkevät äidit ovat peloittavia syyttäjiä. Kun maa liiaksi kärsii, huokaa yössä salaperäinen valitus ja voihke, jotka syvyyden kuilussa kyllä kuullaan.

Napoleon oli asetettu äärettömyyksien hallitsijan tuomio-istuimen eteen, ja hänen kukistumisensa oli päätetty.

Hän oli Jumalalle kiusaksi.

Waterloo ei ollut suinkaan tavallinen taistelu: se muutti maailman muodon.

10.

Mont-Saint-Jeanin ylätasanko.

Samassa kun uurrostie oli auvennut ranskalaisten eteen, ilmaisi patterikin olemassa-olonsa.

Kuusikymmentä kanuunaa ja ne kolmetoista neliötä pommittivat kyrassierejä aivan läheltä. Peloton kenraali Delord tervehti sotilaallisesti englantilaista patteria.

Englantilaisten koko lentävä tykistö oli kiireen vilkkaa asettunut neliöiden sisään. Kyrassiereillä ei ollut hituistakaan pysähtymisen aikaa. Uurrostien kauhea onnettomuus oli tosin vähentänyt heidän joukkoaan, mutta ei lannistanut heidän urheuttaan. He olivat miehiä, joiden rohkeus lukumäärän vähetessä yhä vain enenee.

Wathierin rivistö oli yksinään onnettomuudesta kärsinyt. Delordin rivistö, jonka Ney ikäänkuin väijytystä aavistaen oli antanut kaartaa vasemmalle, oli tullut perille ehyenä.

Kyrassierit syöksyivät englantilaisten neliöiden kimppuun.

Täyttä nelistä, suitset höllällä, miekka hampaissa, pistoolit kädessä, niin sitä hyökättiin.

On hetkiä taistelujen kestäessä, jolloin sielu siihen määrään kovetuttaa ihmisen, että sotilas muuttuu kuvapatsaaksi ja että iho tulee kivenkovaksi. Vimmatusti ahdistetut englantilaiset pataljoonat eivät hievahtaneetkaan.

Silloin siitä syntyi hirvittävä näytelmä.

Englantilaisten neliöiden kimppuun hyökättiin joka haaralta yht'aikaa. Kaikkialla niiden ympärillä vallitsi vimmuttu temmellys. Mutta tämä kylmäverinen jalkaväki seisoj järkähtämättä paikoillaan. Polvi maassa seivästi ensimmäinen rivi kyrassierejä pistimiensä, toinen rivi ampui min kerkesi; toisen rivin takana latasivat tykkimiehet kanuunoitaan, neliön rintama aukeni, päästi välitsensä ryöpsähdyksen raehauleja ja sulkeutui jälleen. Kyrassierit vastasivat murskaamalla vihollisen alleen. Heidän isot hevosensa kavahtivat pystyyn, syöksähtivät yli rivien, loikkasivat yli pistimien ja putosivat sitten kuin mitkähän suunnattomat möhkäleet näiden neljän elävän muurin keskelle. Kuulat tekivät läpiä kyrassierien riveihin, kyrassierit puhkoivat aukkoja neliöihin. Pitkät jonot kaatui miehiä musertuneina

hevosten alle. Pistimet tunkeutuivat näiden kentaurien mahaan. Siitäpä tulivatkin haavat niin hirveitä, niin ammottavia, ettei mointa ole kai nähty missään muualla. Tämän vimmatun ratsujoukon harventamina vetäytyivät neliöt yhä kasempaan, peräytymättä askeltakaan. Ja raehauleja satoi satamistaan hyökkääjään parveen. Tämän kahakan näky oli kamala. Nämä neliöt eivät olleet enää pataljooneja, ne olivat tulta oksentavia tulivuoren aukkoja; nämä kyrassierit eivät olleet enää ratsumiesjoukko, ne olivat raivoisa myrskynpuuska. Jokainen neliö oli tulivuori, jota ukkospilvi ahdisti; laavavirta taisteli salamaniskuja vastaan.

Äärimäisenä oikealla seisova neliö, joka suojattomana oli eniten hyökkäyksille alttiina, tuhoutui melkein viimeiseen mieheen heti ensimmäisessä rynnistyksessä. Sen muodosti ylämaalaisten 75:s rykmentti. Verilöylyn raivotessa ympärillään oli säkkipillin soittaja neliön keskellä vajonnut syvään, muusta maailmasta piittaamattomaan haaveiluun, hänen maahan tuijottavassa surullisessa katseessaan kuvastui metsien ja järvien heijastus, ja rummulla istuen, soittokone kainalossa, kaiutteli hän vuoriston säveleitä. Nämä skotlantilaiset kuolivat Ben Lothiania ajatellen, niinkuin kreikkalaiset kuolivat Argostaan muistellen. Kyrassierin miekka halkaisi säkkipillin ja katkaisi sitä pitelevän käden, lopetti soiton ja tappoi soittajan.

Kyrassiereillä, jotka alkuaankin olivat verrattain vähälukuisia ja joiden joukkoa uurrostien onnettomuus oli vieläkin harventanut, oli vastassaan melkein koko englantilainen armeija; mutta heidän voimansa siitä vain kasvoi, jokainen mies kun vastasi kymmentä. Jo antoivatkin muutamat hannoverilaiset pataljoonat perään. Wellington huomasi sen ja muisti ratsuväkensä. Jos Napoleon olisi tällä samalla hetkellä muistanut jalkaväkensä, olisi hän voittanut taistelun. Tämä muistamattomuus oli hänen tuhoisin virheensä.

Yht'äkkiä huomasivat ahdistavat kyrassierit itsensä ahdistetuiksi. Englantilainen ratsuväki oli karannut heidän selkäänsä. Edessä neliöt, takana Somerset. Somerset merkitsi tuhattaneljäasataa rakuunakaartilaisista. Somersetin oikealla kädellä oli Dornberg kevytaseisine saksalaisine ratsuväkineen, vasemmalla Trip belgialaisine karbiinimiehineen. Kyrassierejä ahdistettiin sivuilta ja edestä ja takaa, heidän kimpussa olivat sekä jalkaväki että ratsumiehet, ja heidän täytyi puolustautua kaikille tahoille. Mutta mitä he siitä! Hehän olivat nopeita kuin myrskypöyrre. Tehtiin uskomattomia urotöitä.

Lisäksi jyrisi heidän takanaan patteri herkeämättä. Vain siten voitiinkin haavoittaa näitä miehiä selkään. Muuatta heidän haarniskaansa, johon tykinkuula on iskenyt reijän vasemman lapaluun kohdalle, säilytetään Waterloon museon kokoelmissa.

Moisia ranskalaisia vastassa pitikin olla moiset englantilaiset.

Se oli tuskin enää taistelua, se oli hourenäkyä, sokeata raivoa, pyörryttävää sielun ja mielen hehkumista, salamoina iskeväin miekkain vilinää. Käden käänteessä olivat nuo tuhatneljäasataa rakuunakaartilaisista supistuneet kahdeksaksisadaksi; Fuller, heidän yliluutnanttinsa, suistui kuoliaana kentälle. Ney riennätti avuksi peitsimiehet ja Lefebvre-Desnouettesin jääkärit. Mont-Saint-Jeanin ylätasanko vallattiin, otettiin takaisin, vallattiin uudelleen. Kyrassierit syöksyivät ratsujoukon kimpusta jalkaväkeä ahdistamaan, tai paremminkin sanoen: koko tämä kamala joukkio kietoutui yhdeksi myllerrykseksi, missä toinen ei hellittänyt toistaan. Neliöt kestivät yhä. Kaksitoista hyökkäystä tehtiin. Neyn alta tapettiin neljä hevosta. Puolet kyrassiereistä jäi kentälle. Tämä ottelu kesti kaksi tuntia.

Se järkähytti tuntuvasti englantilaisista armeijaa. Ei epäilemistäkään, että kyrassierit olisivat murtaneet keskustan ja ratkaisseet voiton, ellei heidän ensimmäistä ryntäystänsä olisi heikontanut uurrostien onnettomuus. Tämä tavaton ratsujoukko aivan sai hämmästyksestä kivettymään Clintoninkin, joka oli nähnyt Talaveran ja Badajozin. Sankarillinen Wellington, joka jo oli kolmeksineljäosaksi voitettu, ihaili vihollistaan. Hän huudahti puoliääneen: Suurenmoista![3]

Kyrassierit tuhosivat seitsemän neliötä kolmestatoista, valtasivat tai naulasivat umpeen kuusikymmentä kanuunaa ja anastivat englantilaisilta rykmenteiltä kuusi lippua, joita kolme kyrassieriä ja kolme kaartin jääkäriä läksi viemään keisarille Belle-Alliancen talon edustalle.

Wellingtonin asema oli pahentunut. Tämä eriskummallinen taistelu oli kuin kamppailua kahden raivostuneen haavoitetun välillä, jotka kumpikin, yhä hyökäten ja yhä puolustautuen, vuodattavat verensä kuiviin. Kumpiko ensiksi kaatuu?

Taistelu ylätasangon omistamisesta jatkui yhä.

Minne asti etenivät kyrassierit? Sitä ei voi kukaan sanoa. Se vain on varmaa, että seuraavana päivänä tavattiin kuollut kyrassieri ja hänen kuollut hevosensa Mont-Saint-Jeanin kuormainpunnituslaitoksen salvokselta Nivellesin, Genappen, Hulpen ja Brüsselin teiden risteyksessä. Tämä ratsumies oli niinmuodoin kulkenut englantilaisten ketjujen läpi. Yksi niistä miehistä, jotka korjasivat tämän ruumiin, elää vielä nytkin Mont-Saint-Jeanissa. Hänen nimensä on Dehaze. Hän oli silloin kahdeksantoista vanha.

Wellington tunsi häviönsä lähenevän. Ratkaiseva hetki oli edessä.

Kyrassierit eivät olleet onnistuneet tehtävässään sikäli, että keskusta oli yhä murtamatta. Kun kaikilla oli osansa ylätasankoa, ei sitä itse asiassa omistanut kukaan, ja suurimmalta osaltaan oli se yhä englantilaisten hallussa. Wellingtonilla oli kylä ja ylin tasanne, Neyllä vain huippu ja rinne. Ja molemmin puolin tunnuttiin kuin kiinnikasvaneilta tähän kaameaan maaperään.

Mutta englantilaisten heikontuminen näytti auttamattomalta. Tämä armeija oli menettänyt kauhistuttavat määrät verta. Kempt vasemmalla sivustalla vaati vaatimistaan apuväkeä. "*Ei ole*", vastasi Wellington, "*antakoot tappa itsensä viimeiseen mieheen!*" Melkein samalla hetkellä — omituinen yhtymys, joka paraiten kuvastaa molempien armeijain voipumusta — pyysi Ney Napoleonilta jalkaväkeä, ja Napoleon huudahti: "*Jalkaväkeä! Mistä minä sitä otan? En sainkaan minä sitä tekemään rupea!*"

Mutta englantilainen armeija oli sittenkin sairaampi. Noiden mahtavain rautahaarniskaisten ja teräsrintaisten eskadronain raivoisat hyökkäykset olivat musertaneet sen jalkaväen. Pari miestä lipun ympärillä osoitti paikkaa, missä tämä rykmentti oli seisonut, tuota pataljoonaa komensi enää vain yksi ainoa kapteeni tai yksi ainoa luutnantti. Altenin divisioona, joka oli jo saanut niin paljon kärsiä Haie-Saintessä, oli melkein täydelleen tuhottu, Van Kluzen brigadin urheat belgialaiset peittivät ruumiillaan viljapeltoja Nivellesin tien varrella. Oli enää tuskin mitään jäljellä niistä hollantilaisista valiosotureista, jotka Espanjassa vuonna 1811 meidän riveihimme yhtyneinä taistelivat Wellingtonia vastaan ja jotka vuonna 1815 englantilaisten kanssa liittoutuneina ottelivat Napoleonin vastaan. Upseerien hukka oli melkoinen. Lordi Uxbridgelta, joka seuraavana päivänä hautasi jalkansa, oli polvi murskaantunut. Jos ranskalaisten puolella tässä haarniskamiesten ottelussa olivat poistuneet temmellyksestä Delord, Lhéritier, Colbert, Dnop, Travers ja Blancard, niin oli englantilaistenkin puolella Alten haavoittunut, Barne haavoittunut, Delancey saanut surmansa, Van Meeren saanut surmansa, Ompteda saanut surmansa; koko Wellingtonin esikunta oli kärsinyt tuntuvia tappioita, ja Englanti saikin surkeimman osan tässä verisessä tasajaossa. Toinen kaartilaisrykmentti oli menettänyt viisi yliluutnanttia, neljä kapteenia ja kolme vänrikkiä. 30:n jalkaväenrykmentin ensimmäinen pataljoona oli menettänyt kaksikymmentäneljä upseeria ja satakaksitoista sotamiestä. 79:stä vuoristolaisrykmentistä oli kaksikymmentäneljä upseeria haavoittunut, kahdeksantoista upseeria menettänyt henkensä, neljäsataaviisikymmentä sotamiestä saanut surmansa. Cumberlandin hannoverilaisia husaareja oli kokonainen rykmentti, etunenässä eversti Hacke, joka myöhemmin tuomittiin viralta, kahakan alkaessa kääntynyt ympäri ja paennut Soignesin metsään, levittäen pelkoa ja hämminkiä aina Brüsseliin asti. Ruokatavaroita, ruutia, kuormastoa, haavoittuneilla täytettyjä vaunuja kuljettavat sotamiehet syöksyivät metsään nähdessään ranskalaisten yhä enemmän ja enemmän valloittavan alaa ja lähestyvän samaista metsää. Hollantilaiset, joita ranskalaiset ratsumiehet ankarasti huimivat miekoillaan, päästivät surkeita hätähuutoja. Vert-Coucousta aina Groenendaeliin, lähes kahden lieun matkalla Brüsseliin päin, vallitsi pakolaisten kesken hirveä tungos, niin kertovat silminnäkijät, jotka elävät vielä nytkin. Tämä pakokauhu oli aivan samanlaista kuin sekin, joka valtasi Condén prinssin Mechelnissä ja Ludvig XVIII:n Gentissä. Lukuunottamatta heikkoa Mont-Saint-Jeanin taloon järjestetyn kenttäsairaalan taakse asetettua varajoukkoa ja vasemman siiven kylkiä suojelevia Vivianin ja Vandeleurin brigadeja ei Wellingtonilla enään ollut lainkaan ratsuväkeä. Monta patteria oli käynyt kelpaamattomaksi. Nämä seikat tunnustaa Siborne, ja Pringle liioittelee vaurioita siihen määrään, että sanoo englantilais-hollantilaisen armeijan supistuneen kolmeenkymmeneenjäätuhanteen mieheen. Rautainen herttua pysyi yhä tynnenä, mutta hänen huulensa olivat vaalenneet. Itävallan asiamies Vincent ja Espanjan asiamies Alava, jotka taistelun kestäessä oleskelivat englantilaisessa esikunnassa, luulivat herttuan olevan hukassa. Viiden aikoihin veti Wellington kellon taskustaan, ja hänen kuultiin mutisevan nämä synkeät sanat: *Blücher tai yö!*

Tämä tapahtui jokseenkin samalla hetkellä kun etäinen rivi pistimiä välähti Frischemontin puoleisilla kukkuloilla.

Nyt alkaa tämän jättiläisnäytelmän loppuratkaisu.

11.

Huono opas Napoleonilla, hyvä opas Bülowilla.

Kaikki tuntevat Napoleonin surkean pettymyksen: Grouchy odotettiin, Blücher tuli. Kuolema elämän sijasta.

Kohtalo tekee joskus tällaisia äkkikäännteitä. Maailman valta-istuinta luuloteltiin, alkoikin häämöittää S:t Helena.

Jos se pieni paimenkoika, joka oli Bülowin, Blücherin luutnantin oppaana, olisi neuvonut tätä jättämään metsän suoja Frischemontin yläpuolella eikä Plancenoin alapuolella, olisi ehkä yhdeksätoista vuosisata muodostunut toisenlaiseksi. Napoleon olisi voittanut Waterloon taistelun. Kaikkia muita teitä myöten, paitsi sitä, joka kulkee Plancenoin alapuolelta, olisi preussilainen armeija joutunut rotkotielle, josta olisi ollut mahdotonta saada tykistöä yli, ja Bülow ei olisi ehtinyt ajoissa perille.

Siis yhdenkin tunnin myöhästyminen vain, selittää preussilainen kenraali Mufflin, ja Blücher ei olisi enää tavannut Wellingtonia paikoillaan. "Taistelu olisi ollut menetetty."

Oli tosiaankin aika Bülowin saapua. Hän oli jo muutenkin kovin myöhästynyt. Hän oli ollut leirissä Dion-le-Montissa ja oli lähtenyt liikkeelle heti aamun sarastaessa. Mutta tiet olivat kurjassa kunnossa, ja hänen joukkonsa olivat saaneet rämpiä kurassa. Kanuunain pyörät vajosivat kappojaan myöten raiteihin. Sitä paitsi oli hänen täytynyt kulkea Dylen yli kapeata Wavren siltaa myöten. Sillalle johtavan kadun molemmat puolet olivat ranskalaiset pistäneet tuleen. Tykistön ruutivaunut ja muu kuormasto eivät saattaneet kulkea palavain talojen välitse, ja niiden oli odottaminen siksi kunnes tulipalo saatiin sammutetuksi. Oli jo puolipäivä, eikä Bülowin etujoukko ollut vielä ennättänyt Chapelle-Saint-Lambertiin.

Kaksi tuntia aikaisemmin alkanut taistelu olisi ollut lopussa kello neljä, ja Blücher olisi saapunut vain todentamaan Napoleonin voiton. Moisia ovat nuo suunnattomat sattuman oikut, jotka kaikessa äärettömydessään jäävät meiltä käsittämättä.

Jo puolipäivän aikoihin oli keisari ensinnä kaukoputkella tähystellessään keksinyt näköpiirin äärimäisellä rajalla jotakin, joka oli kiinnittänyt hänen huomiotaan. Hän oli sanonut: "Näen tuolla kaukana jotakin pilventapaista, joka minusta tuntuu sotaväenosastolta." Sitten oli hän kysynyt Dalmatian herttualta: "Soult, mitä Te näette tuolla Chapelle-Saint-Lambertin seutuvilla?" Kaukoputkeaan suunnitellen oli marsalkka vastannut: "Neljä tai viisituhatta miestä, Teidän Majesteettinne. Epäilemättä Grouchy." Mutta ne pysyivät liikkumattomina usvassa. Kaikki esikunnan kaukoputket olivat tähystelleet tätä keisarin mainitsemaa "pilveä." Muutamat olivat sanoneet: "Ne ovat levähtäviä sotamiehiä." Enimmät olivat kuitenkin selittäneet: "Ne ovat puita." Totta olikin, että pilvi ei liikkunut. Keisari oli lähettänyt osaston Domonin kevyttä ratsuväkeä tutkimaan tätä salaperäistä ilmiötä.

Bülow ei tosiaankaan ollut tikahtanutkaan paikaltaan. Hänen etujoukkonsa oli lopen väsynyt eikä jaksanut enempää. Hänen täytyi odottaa armeijan pääosastoa, ja hänen oli määrä koota joukkonsa ennen taisteluketjuun asettumistaan. Mutta viiden aikoihin, nähdessään Wellingtonia uhkaavan vaaran, käski Blücher Bülowia hyökkäämään, lausuen nämä merkitsevät sanat: "Täytyy toimittaa englantilaisille hiukan ilmaa."

Vähäistä myöhemmin levittivät Losthinin, Hillerin, Hacken ja Rysselin divisioonat sotarintamansa Lobaun osaston eteen; Preussin prinssin Wilhelmin ratsuväki porhalsi esiin Pariisin metsästä, Plancenoi paloi ja preussilaisten kuulia alkoi sataa aina Napoleonin taakse varautuneen kaartin riveihin.

12.

Kaarti.

Loppuhan on tunnettu: kolmannen armeijan odottamaton ryntääminen kentälle, taistelun hajautuminen, yht'äkkiä jyrähtävät kahdeksankymmentäkuusi tulikitaa, Bülowin kanssa ilmestyvä Pirch I, Blücherin itsensä johtama Zietenin ratsuväki, takaisin työnnetty ranskalaiset, Ohainin ylätasangolta lakaistu Marcognet, Papelottesta ahdistettu Durutte, Donzelot ja Guiot peräytymässä, saarrettu Lobau, meidän suojattomien rykmenttiemme kimppuun hämärän saapuessa hyökännyt uusi ottelu, koko englantilainen taisteluketju ryhtymässä uudelleen puolustukseen ja ryntäämässä eteenpäin, ranskalaiseen armeijaan hakattu suunnaton aukko, englantilaiset tykit ja preussilaiset tykit tukemassa toinen toisiaan, verilöyly, eturintaman teurastus, sivustan teurastus, kaarti astumassa taisteluketjuun keskellä tätä kauhistavaa hävitystä.

Koska se tunsu nyt kuolemaan menevänsä, huusi se: "Eläköön keisari!" Historiassa ei tapaa mitään liikuttavampaa kuin tämä tervehdyshuudoiksi puhkeava kuolemanvarmuus.

Taivas oli ollut koko päivän pilvien peitossa. Yht'äkkiä, juuri mainitulla hetkellä, kello kahdeksan aikoihin illalla, väistyivät pilvet taivaanrannalta ja päästivät Nivellesin tien jalavain lävitse näkyviin

laskevan auringon kaameana hehkuvan ruskon. Austerlitzissa oli auringon nähty nousevan.

Tässä viimeisessä rynnistyksessä komensi jokaista kaartin pataljoonaa kenraali. Ne olivat Friant, Michel, Roguet, Harlet, Mallet, Poret de Morvan. Kun kaartin valiosoturien korkeat päähineet leveine kotkalaattoineen ilmestyivät säännöllisissä, suorissa riveissä, tyyninä, ylväinä ottelun temmellykseen, tunki vihollinen pelonsekaista kunnioitusta Ranskaa kohtaan. Oli kuin olisi kaksikymmentä voittoa lihoitellut taistelutantereelle siivet levällään, ja ne, jotka olivat voitolla, luulivat itsensä voitetuiksi ja peräytyivät. Mutta Wellington huusi: *Ylös kaartilaiset ja tähdätkää tarkkaan!* Englantilaisten kaartilaisien punainen rykmentti kohosi piilostaan pensaiden takaa, kuularyöppy lävisti meidän kotkiemme keskellä värjyvän kolmiväri-ilipun, kaikki syöksyivät toistensa kimppuun ja viimeinen verilöyly alkoi. Keisarillinen kaarti tunki armeijan hämärässä väistävän ympäriltään, se tunki täydellisen häviön uhkaavan joka haaralta, se kuuli huudon: "pelastautukoon ken voi!" joka nyt oli tullut "eläköön keisari!" huudon sijaan, mutta paon raivotessa takanaan kulki se yhä eteenpäin, yhä ankarammin ahdistettuna, yhä kovemmin kolhittuna, yhä enemmän ja enemmän harventuneena joka askeleella. Epäröimisestä tai pelosta ei ollut puhuttakaan. Tässä joukossa oli sotamies yhtäläinen sankari kuin kenraalikin. Ei yksikään väistänyt itsemurhaa.

Vallan vimmoissaan pani Ney itsensä alttiiksi kaikille iskuille tässä myllerryksessä. Varmaan kuolemaan alistuminen oli tehnyt hänet suureksi. Viides hevonen ammuttiin hänen altansa. Hikeä valuen, silmät liekehtien, vaahto huulilla, sotisopa levälleen lehahtaneena, toinen olkalappu englantilaisen ratsumiehen melkein poikki iskemänä, suurkotkan laatta kuulun kuhmuttamana, verisenä, kurassa, suurenmoisena, katkennut miekka kädessä hän huusi: "*Tulkaa katsomaan, kuinka Ranskan marsalkka kuolee taistelutantereella!*" Mutta turhaan: hän ei saanut surmaansa. Hän oli äreä ja kovasti kiukuissaan. Hän pauskasi Drouet d'Erlonillekin tämän kysymyksen: "*Etkö sinä aijo surmaasi hakeakkaan, hä?*" Hän huusi keskellä tykistön pauhinaa, koko tämän tykistön, joka ponnisteli murskatakseen kourallisen miehiä: "*Ei siis mitään minulle! oh! Tahtoisinpa, että kaikki nuo englantilaisten kuulat mäjähäisivät mahaan!*" Sinun piti säästymän ranskalaisten kuulain ruuaksi, onneton!

13.

Pako.

Häviön ja paon sekamelska kaartin takana oli tosiaankin kamala.

Armeija väistyi äkkiä kaikilla haaroilla yht'aikaa: Hougomontissa, Haie-Saintessa, Papelottessa, Plancenotissa. Huutoa: Petosta! seurasi huuto: Pelastautukoon ken voi! Hajoava armeija on kuin jäidenlähtö. Kaikki helittää, halkeaa, hoippuu, ryskyy, kiittää, vyöryy, kaatuu, törmää, kiiruhtaa, syöksyy. Vallan tavaton hämminki. Ney lainaa hevosen, hyppää sen selkään, ja hatutta päin, kaulaliinatta, miekatta asettuu hän poikkiteloin Brüsselin tielle, pysähdyttäen samalla kertaa sekä englantilaiset että ranskalaiset. Hän koettaa pidättää armeijaa, hän huutaa, hän sättii, hän tappelee kynsin hampain peräytymistä vastaan. Hän on vallan suunniltaan. Sotamiehet pakenevat häntä kirkuen: *Eläköön marsalkka Ney!* Durutten rykmentit heittelevät älyttöminä sinne ja tänne, sillä yhtäällä ahdistavat heitä ulaanien sapelit ja toisaalla Kemptin, Bestin, Packin ja Rylandtin pyssyt. Pahin otteluista on mieleton pako: ystävät siinä tappavat toisiaan päästäkseen eteenpäin. Eskadroonat ja pataljoonat siinä murtuvat ja särkyvät toinen toisiaan vastaan: ne muodostavat ikäänkuin taistelun suunnattoman vaahdonpärskeen. Lobaun yhdessä päässä ja Reillen toisessa tempaa virta mukaansa. Turhaan pystyttää Napoleon jälelle jääneistä kaartilaisistaan muureja pakenevain eteen; turhaan tuhlaa hän viimeiseen ponnistukseen vara-eskadroonansa. Guiot väistyy Vivianin tieltä, Kellermann Vandeleurin, Lobau Bülowin, Morand Pirchin, Domon ja Subervic Preussin prinssin Wilhelmin tieltä. Guyot, joka on vienyt keisarin eskadroonat rynnäkköön, sortuu englantilaisten rakuunain jalkoihin. Napoleon laskettaa täyttä laukkaa pakenevain rinnalla, puhuu, käskee, uhkaa, rukoilee. Kaikki suut, jotka aamulla huusivat: *Eläköön keisari!* jäävät nyt ammolleen. Häntä tuskin tunnetaan enää. Hiljattain saapunut preussilainen ratsuväki kiittää heidän kimppuunsa, ryntää, pistää, halkoo, hakkaa, murskaa, tappaa. Valjakot kirmaisevat omille teilleen, kanuunat pakenevat. Kuormastosotilaat heittävät vaununsa siihen ja kaikkoavat hevosten selässä hurjaa kyytiä. Teillä on vankkureita kumollaan pyörät ilmassa kulkua estämässä, ja siinä on verilöyly valmis. Murskataan, tallataan, kuljetaan yli kuolleiden ja elävien. Huidotaan, hakataan. Hurjistunut lauma täyttää tiet, polut, sillat, tasangot, kukkulat, laaksot, metsät, kaikkialle tunkeutuu näiden neljäkymmentuhannen miehen hyökyaalto. Huutoa, epätoivon kiljahduksia, laukut ja pyssyt heitetään viljapeltoihin, tietä raivataan miekaniskuun, ei ole enää tovereita, ei upseereja, ei kenraaleja, vain kuvaamaton kauhu. Zieten kaataa Ranskan miehiä kuin heinää. Leijona on muuttunut metsäkauriiksi. Sellainen oli tämä pako.

Genappessa yritettiin kääntyä vastarintaan, yritettiin hillitä pakoa: Lobau sai kootuksi kolmesataa miestä. Kylään johtava tie suljettiin miten kuten; mutta heti ensimmäisestä preussilaisten yhteislaukauksesta pötkivät kaikki jälleen kypälämäkeen, ja Lobau joutui vangiksi. Vielä nytkin näkyvät tämän yhteislaukauksen jäljet erään vanhan tiilihökkelin päädyssä tien oikealla puolella, muutaman minuutin matkan päässä Genappesta. Preussilaiset syöksyivät Genappeen, epäilemättä raivoissaan niin mitättömästä voitostaan. Takaa-ajo muuttui hirvittäväksi teurastukseksi. Blücher käski tappaa kaikki ilman armoa. Roguet oli antanut kauhistuttavan esimerkin uhkaamalla kuolemalla jokaista ranskalaista sotamiestä, joka toisi hänelle preussilaisen vangin. Mutta Blücher voitti Roguetinkin. Nuoren kaartin kenraali Duhesme, joka oli ahdistettu muutaman Genappen majatalon porttia vasten, jätti miekkansa eräälle husaarille, ja husaari otti miekan ja pisti sillä vangin kuoliaaksi. Voittoa täydennettiin voitettuja murhaamalla. Rangaiskaamme, koska puhumme historian nimessä: vanha Blücher häpäisi itsensä. Tämä verenhimo oli kaiken kurjuuden huippu. Epätoivoinen hurja pako kävi ohi Genappen, ohi Quatre-Brasin, ohi Gosseliesin, ohi Frasnésin, ohi Charleroin, ohi Thuinin ja pysähtyi vasta rajalla. Voi surkeutta! Ja mikä näin pakeni? Suuri armeija.

Tämä mieletön kauhistus, tämä surkea raukkamaisuus suurimman urhouden, joka milloinkaan on historiaa hämmästyttänyt, tapahtuiko se ilman syvempää syytä? Ei. Mahtavan käden varjo näkyy Waterloon yllä. Se oli kohtalon päivä. Voima, joka on ihmisen yläpuolella, määräsi tämän päivän. Siitä kasvojen kauhistunut ilme. Siitä nuo monet urhot, jotka jättivät miekkansa. Ne, jotka olivat Europan voittaneet, kaatuivat nyt tarmottomina maahan, kykenemättä mitään sanomaan tai tekemään, tuntien pimeässä kauhistuttavan voiman läsnä-olon. *Hoc erat in fatis*. Tuona päivänä muuttuivat ihmiskunnan tulevaisuusmahdollisuudet. Waterloo on yhdeksänentoista vuosisadan oven sarana. Suuren miehen poistuminen oli välttämätöntä suuren vuosisadan saapua. Joku, jota ei vastusteta, otti asian huolekseen. Sankarien pakokauhu saa selityksensä. Waterloon taistelussa ei näy vain myrskypilviä, siinä putosi myös lentotähti. Jumala kulki siitä ohi.

Yön pimetessä pysähdyttivät Bernard ja Bertrand Genappen pellolla päällystakin liepeestä erään juron, ajatuksiin vaipuneen, kammottavan miehen, joka yleisen paon tänne asti heittämänä oli juuri laskeutunut hevosensa selästä, pistänyt suitsenpääät kainaloonsa ja nyt harhaavin katsein kulki yksinään Waterloota kohti. Mies oli Napoleon, tämän luhistuneen unelman kummallinen yökulkija, joka yhä yritti eteenpäin.

14.

Viimeinen neliö.

Muutamit kaartin neliöt, jotka seisoivat järkähtämättöminä yleisen paon myllerryksessä kuin kalliot vuolaassa virrassa, pitivät puoliaan yöhön asti. Yön tullessa tuli kuolemakin, mutta he odottivat tätä kaksinkertaista pimeyttä horjumattomina, vaipuen vähitellen sen helmaan. Jokainen rykmentti, erillään kun oli muista ja joka kohdaltaan murtuneesta armeijasta, kuoli omin päinsä. Tätä viimeistä kamppausta varten olivat toiset sijoittuneet Rossommen kummuille, toiset Mont-Saint-Jeanin tasanteille. Siellä nämä hyljätyt, voitettut, peloittavat, synkeät neliöt ottelivat hirvittävää kuolemanotteluaan. Ulm, Wagram, Jena, Fridland kuolivat heidän kerallaan.

Illan tihenevässä hämärässä, kello yhdeksän aikoihin, oli niistä vielä yksi jäljellä Mont-Sain-Jeanin ylätasangon juurella. Tässä kaameassa laaksossa rinteiden juurella, jota kyrassierit olivat päivällä kiivenneet ja jonka nyt tykkänään peittivät englantilaisten laumat, voitokkaan vihollistykistön yhteisen tulen ahdistamana, pommien putoillessa sen sekaan hirvittävin joukoin, tämä neliö taisteli yhä. Sitä komensi muuan tuntematon upseeri, nimeltään Cambronne. Jokaiselta yhteislaukaukselta pienehen neliö, mutta se antoi takaisin. Se vastasi tykkien pommitukseen pyssyillään, lakkaamatta supistaen neljää muuriaan. Joskus hengästyneinä pysähtyessään kuuluivat pakolaiset kaukaa pimeästä tämän vaimenevan jyhkinän.

Kun tästä legionasta oli enää jäljellä vain kourallinen, kun heidän lippunsa oli enää vain pelkkä rääsy, kun heidän pyssyinsä kuulien loputtua olivat enää vain puukalikkain arvoisia, kun kaatuneitten kasa oli suurempi elävien ryhmää, valtasi voittajat pyhä kauhistus näitä yleviä kuoloonvihittyjä katsellessaan, ja englantilainen tykistö vaikenä hetkiseksi huohtaakseen. Se oli jonkunlaista odotusaikaa. Nämä taistelevat näkivät ympärillään kihisevän haamuja ja ratsumiesten varjomaisia muotoja, he näkivät mustien kanuunain ääripiirteet, vaalean taivaan, joka pilkkotti pyörien ja lavettien välistä. Suunnattoman suuri pääkallo, jonka sankarit aina hämärästi havaitsevat taistelun melskeessä ja savussa, tuli yhä lähemmäksi ja lähemmäksi ja tuijotti heihin. He saattoivat pimenevässä yössä kuulla kanuunoita ladattavan, palavat syyttimet muodostivat pimeässä kiiluvain tiikerien silmäin kaltaisina piirin heidän ympärilleen, kaikki englantilaisten patterien tulituohukset lähenivät kanuunoita, ja silloin eräs

englantilainen kenraali, Colville, kuten toiset väittävät, toisten tietämän mukaan Maitland, huusi heille liikutettuna, viivähyttäen näiden miesten viimeistä hetkeä: "Urhokkaat ranskalaiset, antautukaa!" Cambronne vastasi: "Haista p—a!"

15.

Cambronne.

Ellei tahdo loukata lukijaa, ei hänelle saata toistaa kauneimpia sanoja, mitä kukaan ranskalainen on milloinkaan lausunut. On kiellettyä mainita historiassa eräitä asioita, vaikka ne olisivat kuinka yleviä tahansa.

Omalla uhallamme rikomme me tätä kieltoa.

Näiden jättiläisten joukossa oli siis yksi titani: Cambronne.

Sanoa moiset sanat ja sitten kuolla, löytyykö mitään suurenmoisempaa? Sillä kuoleminenhan on samaa kuin tahtoa kuolla, eikä ole suinkaan tämän miehen vika, etteivät kuulat saaneet häntä hengiltä.

Waterloon taistelun voittaja ei ole suinkaan Napoleon, joka pakeni, ei Wellington, joka peräytyi kello neljä ja joka oli kello viisi joutunut epätoivoon, ei Blücher, joka tuskin otti taisteluun osaa, vaan Waterloon taistelun voittaja on Cambronne.

Iskeä moisilla sanoilla salamaa, joka joka hetki uhkaa kuolemaa, se on samaa kuin voittoa.

Vastata näin täydelliselle häviölle, puhua näin sallimukselle, tällä tavoin laskea perustus tulevalle leijonalle, singahuttaa nämä sanat vastineeksi yön sateelle, Hougomontin petolliselle muurille, Ohainin uurrostielle, Grouchyn myöhästymiselle, Blücherin saapumiselle, ivailla vielä keskellä kuolemankin, ikäänkuin jäädä pystyyn kaatumisenkin jälkeen, hukuttaa näihin neljään tavuun koko eurossalainen liittokunta, tarita kuninkaillekin näitä rivouksia, jotka Cesarit kyllä entuudestaan tuntevat, tehdä halvimmista sanoista mahtavimmat, kätkemällä niihin Ranskan leimausta ja jyrinää, päättää julkeasti Waterloon päivä laskiaisilveellä, täydentää Leonidasta Rabelaisilla, lyhyesti kuvata koko tätä voittoa sanoilla, joita on mahdoton lausua, menettää taistelukenttä, mutta valloittaa historia, saada naurajat puolelleen tämän verilöylyn jälkeen, se on tavatonta, mittaamattoman suurta.

Se on salaman häpäisemistä. Se kohoaa aiskylosmaiseen suuruuteen.

Tuntui kuin repeäisi Cambronnen sanoissa jokin: rinta niissä repeää halveksimisen painosta, niissä räjähtää ylenmäärin kiusatun kuolevan kiukku. Kuka voitti? Wellingtonko? Ei. Ilman Blücheriä olisi hän hävinnyt. Blücherkö? Ei. Ellei Wellington olisi alkanut, ei Blücher olisi voinut lopettaa. Tämä Cambronne, tämä viimeisen hetken ilmestys, tämä tuntematon sotamies, tämä mitättömän pieni tekijä taistelujen vyörinässä, tuntee valheen vallitsevan, valheen musertavassa tappiossa — kaksinkertaisesti kirvelevä vääräys! — ja juuri kun hän on sentähden raivosta pakahtumaisillaan, tarjotaan hänelle tuota kurjaa, naurettavaa lahjaa: elämää! Kukapa ei siitä ponnahtaisi pystyyn? Ne ovat tuossa, kaikki Europan kuninkaat, onnelliset kenraalit, jyristävät Jupiterit, heillä on satatuhatta voitokasta sotilasta ja niiden sadantuhannen takana miljoona, heidän kanuunansa ammottavat tuohukset sytytettyinä, he ovat polkeneet jalkainsa alle keisarillisen kaartin ja suuren armeijan, he ovat murskanneet Napoleonin, jäljellä on enää vain Cambronne. Vain tämä maan matonen on enää panemassa vastaan. Hän on paneva vastaan. Silloin etsii hän sanoja niinkuin etsitään miekkaa. Ne tulevat vaahdosta, ja tuo vaahto on samaa kuin ne sanat. Tätä suunnatonta, mutta keskinkertaista voittoa, voittoa, jossa ei ole voittajaa, nousee tämä epätoivoinen vastustamaan. Hän tuntee kyllä sen voiton tavattoman merkityksen, mutta hän todentaa myös sen mitättömyyden. Ja hän ei vain sylje sitä päin naamaa, hän tekee enemmän. Lukumäärän, voiman ja aineen musertamana hän tapaa sielustaan sanat, joiden täytyy ulos. Sanoa näin, menetellä näin, tavata moiset sanat, me toistamme vieläkin, se merkitsee todellista voittoa.

Suurten päivien henki astui tähän tuntemattomaan mieheen tällä turmion hetkellä. Cambronne tapaa Waterloon sanan niin kuin Rouget de Lisle tapaa marseljeesin, ylemmän hengen vaikutuksesta. Jumalallisen myrskyn puuskaus käy näiden miesten läpi, ja he värähtävät, ja toinen laulaa ylevän laulun, toinen huudahtaa kauhistuttavat sanat. Näitä titanillisen halveksimisen sanoja ei Cambronne singahuta vain Europalle keisarikunnan nimessä, se olisi vähän; hän singahuttaa ne menneisyydelle vallankumouksen nimessä. Kun ne kuulee, tuntee Cambronnessa vanhojen jättiläisten hengen. On kuin Danton puhuisi tai kuin ärjyisi Kleber.

Cambronnen sanoihin vastasi englantilainen ääni: Tulta! Pattereissa leimahti, kumpu järähti, kaikista

malmikidoista purskahti viimeinen kuula-oksennus, kamalan tuhoisana. Syntyi valtaisa savupilvi, jota nouseva kuu valjusti valaisi. Kun savu oli haihtunut, ei ollut enää mitään. Tuo pelottava jäännös oli hävitetty, kaarti oli kuollut. Elävän kenttävarustuksen neljä muuria makasi maassa, siellä ja täällä erotti tuskin sätkähdyistä ruumiitten joukossa. Näin sortuivat ranskalaiset legionat roomalaisiakin legionia suurempina Mont-Saint-Jeanin sateen ja veren lioittamalle tantereelle, mustille viljapelloille, paikkaan, mistä nyt joka aamu kello neljän aikoihin Juoseppi, Nivellesin postivaunujen ajaja, iloisesti vihellellä ja hevostaan huimien rämistää ohi.

16.

Quot libras in duce?

Waterloon taistelu on arvoitus. Se on yhtä hämärä niille, jotka siinä voittivat, kuin sillekin, joka siinä hävisi. Napoleon selittää tappion johtuneen odottamattomasta pakokauhusta.[4] Blücher näkee siinä vain tulta. Wellington ei ymmärrä siitä mitään. Katsokaa tiedonantoja. Viralliset kertomukset ovat sekavia, selitykset vielä sekavampia. Jälkimäiset sopertavat, edelliset änkyttävät. Jomini jakaa Waterloon taistelun neljään jaksoon. Muffling sanoo siinä olleen kolme vaihekautta. Vain Charras on — vaikka me muutamissa kohdissa olemme toista mieltä kuin hän — rohkealla silmäyksellä oivaltanut tämän juhlallisen sattuman kanssa voittosille joutuneen ihmisneron kukistumisen luonteenomaiset piirteet. Kaikki muut historioitsijat on vallannut jonkinlainen huikaistuminen, ja siitä syystä he haparoivat. Ja tosiaan olikin se salamoiva päivä, sotilaallisen yksinvallan luhistuminen, joka kuninkaiden suureksi hämmästykseksi veti mukanaan kaikki kuningaskunnat, voiman sortuminen, sodan häviö.

Tässä yli-inhimillisen välttämättömyyden leimaamassa tapahtumassa ei ihmisillä ole mitään osaa.

Riistäisimmekö mitään Englannilta ja Saksalta, vaikka poistaisimmekin Waterloon Wellingtonin ja Blücherin ansioluetteloista? Emme. Ei mainehikas Englanti eikä ylväs Saksa ole kysymyksessä Waterloon ongelmaa ratkaistaessa. Taivaan kiitos saattavat kansat olla suuria tämmöisistä kammoittavista miekanmittelyistä riippumattakin. Ei Saksaa, ei Englantia eikä Ranskaa sentään tuppeen pistetä. Aikakautena, missä Waterloo oli vain mitätöntä sapelinkalinaa muihin suuriin taisteluihin verrattuna, oli Saksalla Blücheriäkin korkeammalla Goethe ja Englannilla Wellingtonin yläpuolella Byron. Mahtava aatteiden nousu on ominaista meidän vuosisadallemme, ja ihanasti loistavat tässä aamuruskossa Englanti ja Saksa. Ne ovat yleviä, kunnioitusta herättäviä, koska ne ajattelevat. Sivistystason kohottaminen, jota ne osaltaan ovat olleet avustamassa, perustuu niiden erinäiseen olemukseen: se tulee niistä itsestä eikä jostakin sattumasta. Minkä ne ovat yhdeksännellätoista vuosisadalla suureneet, siihen ei suinkaan Waterloo ole ollut alkulähteenä. Vain raakalaiskansat saattavat äkkiä kohota erikoisten sotavoittojen kautta. Se on rankkasateen paisuttaman vuoripuron lyhytaikaista turhamielisyyttä. Erittäinkään eivät meidän aikanamme sivistyneet kansakunnat nouse tai vaivu jonkun sotapäällikön hyvän tai huonon onnen takia. Niiden ominaispaino ihmissuvun kesken johtuu jostakin, joka on jalompaa, suurempaa, kuin joku verinen tappelu. Niiden kunnia, niiden arvo, niiden loisto, niiden nero eivät sentään Jumalan kiitos ole numeroita, joita kaikenlaiset sankarit ja valloittajat, — pelaajat asettavat taistelujen arpajaisiin. Useinkin merkitsee menetetty tappelu valloitettua edistystä. Vähemmän kunniaa, enemmän vapautta. Rumpu vaikenee, järki saa sanansijaa. Se on peliä, missä hävinnyt voittaa. Puhukaamme siis Waterloosta kylmäverisesti molemmiin puolin. Antakaamme sattumalle se, mikä sattuman on, ja Jumalalle se, mikä Jumalan on. Mikä on Waterloo? Voittoko? Ei. Pelitappio.

Pelitappio, jonka Europa hyötyi ja Ranska maksoi.

Eipä tosiaankaan olisi ollut kovin tarpeellista pystyttää sinne leijonaa.

Waterloo on muuten historian kummallisimpia yhtymyksiä. Napoleon ja Wellington. He eivät ole vihollisia, he ovat vastakohtia. Ei ole milloinkaan Jumala, joka pitää paljon vastakohtista, toimittanut hämmästyttävämpää vastakohtaisuutta tai omituisempaa yhtymystä. Toisella puolen huolellisuus, tarkkuus, varovaisuus, harkinta, turvattu peräytyminen, säästeliäästi käytetyt varajoukot, itsepäinen kylmäverisyys, hämmentymätön suunnitelma, sotataito, joka käyttää kentän jokaista etua hyväkseen, toimintajärjestelmä, joka pitää eri sotaväenosastot tasasuhtaisina, mittanauhan mukaan toimitettu teurastus, kello kädessä ohjattu taistelu, ei vähintäkään seikkaa jätetty tahallaan sattuman varaan, vanha klassillinen urheus, ehdoton säntillisyyttä. Toisellapuolen päähänpätkähdys, äkillinen sisäinen näkemys, sotataidollinen eriskummallisuus, yli-inhimillinen vaisto, leimuava silmäys, kotkan kaukokatse ja salaman tuhoava isku, tyrmistyttävä taito ylimieliseen hillittömyyteen yhdistyneenä, kaikki syvän hengen salaperäiset lahjat, liittoutuminen kohtalon kanssa, virta, tasanko, metsä, kukkula kuuliaisiksi taivutettuina ja ikäänkuin pakotettuina tottelemaan, itsevaltiat jopa käskemässä itseä taistelukenttääkin, usko onnen tähteen tietoperäiseen sotataitoon yhtyneenä, sitä kohottamassa, mutta

myös sitä hämmentämässä. Wellington oli sodan numeroherra, Napoleon oli sodan Michel-Angelo, ja tällä kertaa voitti laskutaito neron.

Molemmiin puolin odotettiin jotakuta. Kenen laskelmat olivat tarkimmat, se voitti. Napoleon odotti Grouchy; hän ei tullut. Wellington odotti Blücheriä; hän tuli.

Wellington edustaa vanhaa klassillista sotataittoa, joka nyt saa tilaisuuden kostaa. Bonaparte oli uransa aamun ruskottaessa tavannut sen Italiassa ja lyönyt sen loistavasti. Vanha tarhapöllö oli paennut nuorta korppikotkaa. Vanha taistelutapaa ei oltu ainoastaan muserrettu, se oli myös perin pohjin häpeään saatettu. Mikä oli oikeastaan tämä kahdenkymmenenkuuden vuotias korsikalainen? Mitä merkitsee tämä eriskummallinen maalaismoukka, jolla oli kaikki vastassaan eikä mitään puolellaan, joka ilman muonavaroja, ilman ampumatarpeita, ilman kanuunoita, ilman kenkiä, melkein ilman sotajoukkoa, kourallisellaan miehiä kokonaisia armeijoja vastassa ryntäsi liittoutuneen Euroopan kimppuun ja voitti uskomattomia, käsittämättömiä voittoja? Mistä oli oikeastaan lähtöisin tämä salamana iskevä raivopää, joka melkein yhteen menoon ja aina samalla sotamiesparvellaan tuhosi Saksan keisarin viisi armeijaa, yhden toisensa jälkeen, kaataen Beaulieun Alvinzin niskaan, Wurmserin Beaulieun niskaan, Melasin Wurmserin niskaan, Mackin Melasin niskaan? Mikä oli tämä sodan nousukas, jolla oli tähden julkeus? Akateeminen sotakoulu julisti hänet yhteydestään erotetuksi, samalla antaen perään. Siitä vanhan sotilasjärjestelmän leppymätön viha uudistuksia kohtaan, säännönmukaisen sapelin viha säkenöivää miekkaa kohtaan, perinnäisen, totutun sodankäyntitavan viha neroa kohtaan. 18 päivänä kesäkuuta 1815 sai tämä viha viimeisen sanan ja Lodin, Montebellon, Montenotten, Mantuan, Marengon ja Arcolen alle se kirjoitti Waterloo. Keskinkertaisten voitto suuremman lukumäärän mieliksi. Kohtalo suostui tähän ivaan. Kukistuessaan tapasi Napoleon jälleen Wurmserin, mutta nuorentuneena.

Ja tosiaankin: tarvitsee vain valkaista Wellingtonin tukka, ja Wurmser on valmis.

Waterloo on ensimmäisen luokan taistelu, jonka toisen luokan sotapäällikkö voitti.

Mitä Waterloo taistelussa täytyy ihaila, on Englanti, englantilainen lujuus, englantilainen päättäväisyys, englantilainen veri. Mitä englantilaisilla siellä oli suurenmoista, mahtavaa — älköön Englanti tästä pahastuko — oli se itse: ei sen sotapäällikkö, vaan sen armeija.

Omituisen kiittämättömänä selittää Wellington eräässä kirjeessään lordi Bathurstille, että hänen armeijansa, armeija, joka otteli 18 päivänä kesäkuuta vuonna 1815, oli "inhoittava armeija." Mitähän mahtanevat tästä ajatella Waterlooon peltoihin kätkeyt kammottavat luukasat?

Englanti on ollut aivan liian vaatimaton tässä Wellingtonin asiassa. Minkä se Wellingtonia suurentaa, sen se itseänsä pienentää. Wellington oli vain sankari niinkuin muutkin. Harmaat skotlantilaiset, ratsukaartilaiset, Maitlandin ja Mitchellin rykmentit, Packin ja Kemptin jalkaväki, Ponsombyn ja Somersetin ratsujoukot, kuulatuiskussa säkkipillään puhaltelevat ylämaalaiset, Rylandtin pataljoonat, aivan harjaantumattomat nahkapojat, jotka tuskin osasivat pyssyä käytellä, mutta jotka silti pitivät puoliaan Esslingin ja Rivolin vanhoja sotakarhuja vastaan, ne ne olivat todellisesti suuria. Wellington oli sitkeä, se oli hänen ansionsa, emmekä me sitä häneltä tahdokkaan riistää; mutta halvinkin hänen jalkasotureistaan ja ratsumiehistään oli aivan yhtä hellittämätön kuin hän. Rautainen sotilas vetää vertoja rautaiselle herttualle. Mitä ainakin meihin tulee, kohdistuu koko meidän ylistyksemme englantilaiseen sotamieheen, englantilaiseen armeijaan, Englannin kansaan. Jos voitonmerkkejä siitä lähti, niin Englannille ne voitonmerkit kuuluvat. Waterlooon patsas osuisi oikeampaan, jos se yhden miehen asemasta kohottaisi ilmoihin kuvan kokonaisuudesta kansasta.

Mutta tuo suuri Englanti on varmasti suuttuva siitä, mitä me nyt tässä sanomme. Siinä kytee vieläkin, sen 1688 ja meidän 1789 huolimatta, läänityslaitoksen aikuisia harhaluuloja. Se uskoo perintö-oikeuteen ja virka-arvoihin. Tämä kansa, jota ei mikään muu voita voimassa ja kunniaassa, kunnioittaa itseään kansakuntana, mutta ei kansana. Kansana jää se mielellään huomaamattomaksi ja erehtyy pitämään jotakuta korkeata herraa älypäänä. Työmiehenä sallii se itseään halveksittavan. Sotilaana sallii se itseään ruoskittavan. Muistammehan, miten Inkermannin taistelussa lordi Raglan ei saattanut mainita erästä kersanttia, joka kaiken todennäköisyyden mukaan oli pelastanut armeijan, englantilainen sotilasvirkajärjestys kun ei sallinut tiedonannossa kiittää ketään sankaria, jolla ei ollut vähintään upseerin arvoa.

Mutta yhtä me kaikkein eniten ihailimme kahakassa sellaisessa kuin Waterloo: sattuman tavatonta taitavuutta. Yöllinen sade, Hougomontin muuri, Ohainin uurrostie, Grouchy, joka on aivan kuuro kanuunain jyhkinälle, Napoleonin opas, joka häntä pettää, Bülowin opas, joka antaa oikeita tietoja: koko tätä vastoinkäymisten tuhoisaa sarjaa johdettiin ihmeellisesti.

Ylipäänsä saatamme sanoa, että Waterloo oli enemmän verilöylyä kuin taistelua.

Waterloo on kaikista järjestetyistä otteluista se, jossa oli lyhyin taistelurintama sotajoukkojen lukumäärään verraten. Napoleonin taistelurintama oli kolmeneljäsosaa lieutä pitkä, Wellingtonin puoli lieutä. Seitsemänkymmentäkaksituhatta miestä kumpaisellakin puolella. Tästä tiheydestä johtui verilöyly.

On toimitettu seuraavia laskuja ja saatu seuraavat suhdeluvut: mieshukka — Austerlitzissa, ranskalaisia: neljätoista sadasta, venäläisiä: kolmekymmentä sadasta, itävaltalaisia: neljäkymmentäneljä sadasta; — Wagramissa, ranskalaisia: kolmetoista sadasta, itävaltalaisia: neljätoista; — Moskovassa, ranskalaisia: kolmekymmentäseitsemän sadasta, venäläisiä: neljäkymmentäneljä; —Bautzenissa, ranskalaisia: kolmetoista sadasta, venäläisiä ja preussilaisia: neljätoista; — Waterloossa, ranskalaisia: viisikymmentäkuusi sadasta, liittoutuneita: kolmekymmentäyksi. Keskimäärin Waterloossa: neljäkymmentäyksi sadasta. Sataneljäkymmentätuhatta taistelevaa, kuusikymmentätuhatta kuollutta.

Waterloon taistelukenttä on nykyään yhtä tyyni ja levollinen kuin maa, tämä ihmisen suuttumaton kantaja, yleensä on, eikä se suuresti eroa muista tasangoista.

Mutta öisin kohoaa siitä salaperäinen usva, ja jos matkustaja siellä käyskelee, jos hän katsoo tarkemmin, jos hän kuuntelee, jos hän haaveilee kuten Virgilius Philippin synkillä kedoilla, valtaa hänet kauhutapahtuman houraus. Kamala 18 päivä kesäkuuta ilmestyy uudelleen näkyviin. Muistomerkiksi pystytetty tekokunnas häviää, leijonan-mokoma katoaa, taistelukenttä saa entisen muotonsa. Jalkaväen ketjut kiemurtelevat tasangolla, raivoisaa vauhtia ryntäävät ratsumiehet näköpiirin poikki. Kauhistunut uneksija näkee säkenöivät miekat, välkkyvät pistimet, leimahtavat pommit, ristiin rastiin sinkoilevat hirvittävät salammat. Hän kuulee kuin korahduksena haudan pohjasta tämän aavetaistelun epämääräisen humun. Nämä varjot ovat tarkk'ampujia; nämä hohtavat kohdat ovat haarniskamiehiä; tämä luuranko on Napoleon; tuo luuranko on Wellington. Niitä ei enään ole olemassa, mutta sittenkin ne vielä taistelevat, ryntäävät toistensa kimppuun. Ja laaksot punautuvat hurmepurppurasta ja puut värisevät ja vimman hyrske kuohahtaa aina pilviin asti ja pimeässä näyttää kaikkia noita kaameita Mont-Saint-Jeanin, Hougomontin, Frischemontin, Papelotten ja Plancenoin ylänteitä ympäröivän raivoisasti temmeltävät parvet haamuja, jotka huitovat toisiaan hengiltä.

17.

Miltä kannalta on Waterloota katseleminen?

On olemassa muuan sangen kunnioitettava vapaamielinen koulukunta, joka ei lainkaan vihaa Waterloota. Me emme kuulu siihen. Meistä oli Waterloon taistelu tapaus, jonka kautta vapaus sai tyrmistyttävän iskun. Että moinen kotka sukeusi moisesta munasta, se oli tosiaankin odottamatonta.

Ja kuitenkin, jos asetumme tarkastelemaan kysymystä korkeimmalta näkökannalta, oli Waterloo tahallisesti tarkoitettu voitto vallankumouksesta. Siinä oli Europa Ranskaa vastassa, siinä olivat Pietari, Berliini ja Wieni Pariisia vastassa, siinä oli *status quo* uudistusintoa vastassa, siinä sai heinäkuun 14 päivä 1789 kärsiä vuoden 1815 maaliskuun 20 päivän takia, se merkitsi yksinvaltojen peittelemätöntä taisteluunsauroitumista Ranskan kukistumatonta kapinoimishenkeä vastaan. Unelmanahan oli vihdoinkin sammuttaa tämän suuren kansan hehkunta ja liekehdintä, jota oli kestänyt jo kaksikymmentäkuusi vuotta. Ja siinä oli Braunschweigin, Nassaun, Romanovien, Hohenzollernien ja Habsburgien toimittava yhdessä Bourbonien kanssa. Mutta Waterloo edisti osaltaan myös jumalallisen oikeuden asiaa. Sillä kun keisarikunta oli ollut pakkovaltainen, niin täytyi kuningaskunnan asiain luonnollisesta vastavaikutuksesta esiintyä väkisinkin vapaamielisenä, niin että perustuslaillinen hallitusmuoto tosiaankin voittajain suureksi harmiksi oli tuloksena Waterloon taistelusta. Vallankumousta on näet mahdotonta kokonaan voittaa, se kun kaitselmuksen johtamana ehdottoman väistämättömänä ilmestyy yhä uudestaan: ennen Waterloota Bonapartessa, joka heittää kumoon vanhat valta-istuimet, Waterloon jälkeen Ludvig XVIII:ssa, joka hyväksyy perustuslain ja alistuu sen määräyksiin. Bonaparte kohottaa postimiehen Napolin valtaistuimelle ja kersantin Ruotsin valtaistuimelle, käyttäen eri-arvoisuutta osoittamaan tasa-arvoisuutta. Ludvig XVIII vahvistaa Saint-Ouenissa nimikirjoituksellaan julistuksen ihmisen oikeuksista. Saadaksenne selväksi, mitä vallankumous oikeastaan on, kutsukaa sitä *edistykseksi*; ja jos tahdotte päästä selville siitä, mitä edistys on, kutsukaa sitä *huomeneksi*. Huomen tekee vastustamattomasti tehtävänsä, ja sen tekee se heti tästä päivästä alkaen. Se saapuu aina päämääräänsä, ihmeellistä kyllä. Se käyttää Wellingtonia tekemään Foysta, joka oli vain sotilas, puhujan. Foy kaatuu Hougomontissa ja nousee lavalla jälleen näkyviin. Näin käy edistys tietänsä. Ei niin huonoa työkalua, jota tämä työntekijä ei osaisi käyttää. Hämmentymättä liittää se jumalalliseen työhönsä miehen, joka oli loikannut Alppien yli, ja isä Élyséen hyvänluontoisen, horjuvan sairas-vanhuksen. Se käyttää yhtäläisesti hyväkseen niin luualoista kuin valloittajaakin; valloittajaa

ulkona, luuvaloista sisällä. Waterloolla, joka seisahutti äkkiä miekan pirstomasta Europan valtaistuimia, ei ollut muuta vaikutusta, kuin että se saattoi vallankumouksen työn jatkumaan toiselta suunnalta. Sapelinheiluttajat olivat tehneet tehtävänsä, tuli ajattelijain vuoro. Vuosisata, jota Waterloo tahtoi pysäyttää, kulki esteiden yli ja ja jatkoi uraansa. Tämä kamala voitto tapasi vapaudessa voittajansa.

Se, mikä riemuitsi voitostaan Waterloossa, se, mikä hymyili Wellingtonin selän takana, se, mikä hänelle toi kaikki Europan marsalkansauvat, niihin luettuna, sanotaan, Ranskankin marsalkansauva, se, mikä iloissaan ajoi ne monet, monet kuormat luiden täyttämää maata leijonakumpuun, se, mikä voitostaan ylpeillen kirjoitti leijonan jalustaan päivämäärän: *18 päivä kesäkuuta vuonna 1815*, se mikä innostutti Blücherin surmaamaan pakenevia, se, mikä Mont-Saint-Jeanin ylätasangon korkeuksista kumartui yli Ranskan kuin varman saaliinsa ikään, se oli vastavallankumous. Vastavallankumous se myös jupisi tuon katalan sanan: paloitetava. Mutta saavuttuaan Pariisiin, se näki tulivuoren hehkuvan aukon läheltä, se tunsu tuhkan polttavan jalkojansa ja se tuli järkiinsä. Se rupeesi änkyttelemään perustuslakia.

Nähkäämme Waterloossa vain se, mikä siinä tosiaankin on nähtävänä.

Todelliseksi aiotusta vapaudesta ei näy jälkeäkään. Vastavallankumous oli pakosta vapaamielinen, samoin kuin Napoleon oli vastaavasta syystä ollut olevinaan vallankumouksellinen. 18 päivänä kesäkuuta vuonna 1815 syöstiin ratsastava Robespierre satulasta.

18.

Jumalallinen oikeus pääsee kaikesta huolimatta jälleen voimaan.

Rajattoman mielivallan loppu. Koko Europan käsittävä järjestelmä kukistui.

Keisarikunta vajosi pimentoon, joka muistutti kuolevan roomalaismaailman viimeisiä hetkiä. Nähtiin jälleen perikadon uhkaavan niinkuin ennen raakalaisten aikoihin. Mutta 1815:n raakalaisuudella, jota etunimeltään tulee kutsua vastavallankumoukseksi, oli ahdas rinta: se hengästy pian ja pysähtyi kohta tykkänään. Keisarikuntaa, tunnustakaamme se, itkettiin, ja sitä itkivät sankarien silmät. Jos kunnia on miekassa, josta on tehty valtikka, niin oli keisarikunta ollut pelkkää kunniaa. Se oli levittänyt yli maan kaikkea sitä valoa, jota rajaton pakkovoimalla saattaa levittää. Kaameata valoa. Sanokaamme enemmän: hämärää valoa. Todellisen päivän rinnalla oli se yötä. Tämä yön äkillinen kaikkoaminen teki aivan sellaisen vaikutuksen, kuin olisi juuri päästy auringonpimennyksestä.

Ludvig XVIII palasi Pariisiin. Heinäkuun 8 päivän piirihyyt saattoivat maaliskuun 20 päivän innostuksen unohduksiin. Korsikalaisesta tuli bearnilaisen vastakohta. Tuilierien tornissa muuttui lippu valkoiseksi. Maanpakolaisuus pöyhkeili valta-istuimella. Hartwallin kuusipöytä sai paikkansa Ludvig XIV:n valtakunnanliljoilla koristetun nojatuolin edessä. Puhuttiin Bouvinesista ja Fontenoystä kuin eilispäivän tapahtumista, koska Austerlitz oli vanhentunut. Alttari ja valtaistuimien elivät ylevässä, veljellisessä sovussa. Muuan kaikkein viattomimpia yhteiskunnan parasta tarkoittavia muodollisuuksia yhdeksännellätoista vuosisadalla valloitti Ranskan ja yleensä koko mannermaan. Europa omaksui valkoisen kokardin. Trestaillon tuli kuuluisaksi. Mietelause *non pluribus impar* ilmestyi jälleen kivistä muovaillon auringon säteisiin Orsayn rantakadun kasarmin julkipuoleen. Missä ennen oli ollut keisarillinen vahtihuone, siinä upeili nyt punainen talo. Karusellitorin riemukaari, joka oli aivan täynnä huonosti käytettyä voiton kunniaa, joka tunsu itsensä hyvin vieraaksi kaikkien näiden uutuuksien keskellä ja joka ehkä hiukan häpesikin Marengoa ja Arcolea, pelastui pulasta Angoulêmen herttuan kuvapatsaan avulla. Madeleinen kirkkotarha, tuo 1793:n kauhistuttava yhteishauta, peittyi marmorin ja jaspiskiveen, sillä sehän oli kätkenyt helmaansa myös Ludvig XVI:n ja Marie-Antoinetten luut. Vincennesin linnankaivantoon kohosi hautakivi muistuttamaan, että Enghienin herttua oli kuollut samana kuukautena, jolloin Napoleon kruunattiin. Paavi Pius VII, joka oli toimittanut tämän vihkimyksen niin lähellä tätä surmantapausta, siunasi tyynesti kukistumista, samoin kuin hän oli siunannut kohoamista. Schönbrunnissa eleli muuan pieni nelivuotias varjomainen olento, jota oli kapinallista kutsua Rooman kuninkaaksi. Ja kaikki tämä tapahtui, ja kuninkaat saivat arvo-istuimensa takaisin, ja Europan valtias suljettiin häkkiin, ja vanha valtajärjestelmä muuttui uudeksi valtajärjestelmäksi, ja kaikki maailman valot ja varjot vaihtoivat paikkaa sentähden, että muutaman kesäisen päivän iltana muuan paimenpoika sanoi eräässä metsässä eräälle preussilaiselle upseerille: "Kulkekaa tätä tietä, älkääkä tuota!"

Vuosi 1815 oli kuin kolkko huhtikuu. Vanha epäterveellinen, myrkyllinen todellisuus peitettiin uudella ulkomuodolla. Valhe riisti valtoihinsa 1789, jumalallinen oikeus veti kasvoilleen uuden valtiomuotolain naamuksen, kaikenlainen petos ja teeskentely tekeytyi perustuslailliseksi, ennakkoluulot, taika-usko ja viekkaasti kätkeytetyt sala-ajatukset koristelevat, 14:s pykälä sydämessä, vapaamielisyyden kiiltovärillä.

Käärmeiden nahanvaihtoa.

Ihminen oli samalla sekä suurentunut että pienentynyt Napoleonin kautta. Tänä aineen loistavana hallituskautena oli aate saanut tuon kummallisen nimen: tiede käsitteiden ja järjen toimituksista. Suuri mies menetteli kovin varomattomasti tehdessään tulevaisuuden naurunalaiseksi. Mutta kansa, tuo kanuunamieheensä rajattomasti rakastunut kanuunanmoka, etsi häntä silmillään. Missä on hän? Mitä tekee hän? "Napoleon on kuollut", sanoi muuan ohikulkija eräälle Marengon ja Waterloo sotavanhukselle. "*Hänkö kuollut!*" huudahti tämä vanhus, "*tunnettepas Te hänet hyvin!*" Mielikuvitus loi tästä perin pohjin kukistetusta miehestä jumalan. Waterloo jälkeen muuttui Europan taivas hämäräksi. Tuntui kuin olisi siihen Napoleonin kadottua pitkäksi aikaa syntynyt suunnattoman suuri, pimeänä ammottava aukko.

Kuninkaat asettautuivat tähän aukkoon. Vanha Europa käytti tilaisuutta järjestääkseen olonsa. Muodostui n.k. *Sainte-Alliance*, Pyhä Liitto. *Belle-Alliance*, oli jo ennakolta ilmoittanut Waterloo kohtalokas kenttä.

Tämän vanhan korjaellun Europan silmäin edessä hahmostuivat vähitellen uuden Ranskan piirteet. Keisarin pilkkaama tulevaisuus astui esiin. Sen otsalla paistoi tähti: vapauden tähti. Nuorten sukupolvien hehkuvat katseet suuntautuivat sitä kohti. Kummallinen seikka: innostuttiin samaan aikaan tästä tulevaisuudesta, vapaudesta, ja menneisyydestä, Napoleonista. Tappio oli suurentanut voitettua. Kaatunut Bonaparte näytti seisovaa Napoleonia korkeammalta. Ne, jotka olivat voitostaan riemuinneet, rupesivat pelkäämään. Englanti pani häntä vartioimaan Hudson Lowen ja Ranska toimitti häntä vaanimaan Montchenun. Hänen rinnalle ristiin lasketut käsivartensa tekivät valtaistuimet levottomiksi. Aleksanteri kutsui häntä "unettomuudekseen." Tämä pelko johtui siitä vallankumouksesta, mikä hänessä joka tapauksessa asui. Se juuri selittää ja puolustaa bonapartelaista vapaamielisyyttäkin. Tämä haamu pani vanhan maailman vapisemaan. Kuninkaiden tuntui epämukavalta hallita S:t Helenan kalliosaaren häämöittäessä taivaanrannalla.

Sillä välin kun Napoleon odotteli kuolemaansa Longwoodissa, mätänivät ne Waterloo kentälle kaatuneet kuusikymmentätuhatta miestä rauhassa, ja tuntui kuin olisi tämä heidän rauhansa tavallaan levinnyt yli koko maailman. Wienin kongressi määritteli sen ehdot vuonna 1815, ja Europa kutsui sitä entisten olojen palauttamiseksi.

Sellainen oli siis Waterloo ja sellaiset sen seuraukset.

Mutta mitä merkitsee kaikki tämä ijankaikkisuuden valtijaan edessä? Kaikki tämä riehunta, kaikki nämä myrskypilvet, tämä sota, tämä rauha, kaikki tämä pimeys eivät hetkeksikään himmentäneet sen tutkimattoman silmän loistetta, joka ei havaitse mitään eroitusta korrelta korrelle hyppivän kasakaan ja kirkontornista toiseen lentävän ja vihdoinkin Notre-Damen ylimpään huippuun lehahtavan kotkan välillä.

19.

Öisellä taistelukentällä.

Palatkaamme jälleen tälle kohtalokkaalle taistelukentälle, sillä niin vaatii kertomuksemme.

18 päivänä kesäkuuta vuonna 1815 oli täysikuu. Kuun valo auttoi Blücherin raivoisaa takaa-ajoa, ilmaisi pakenevain jäljet, jätti tämän onnettoman joukon hurjistuneiden preussilaisten ratsumiesten käsiin ja edisti näin verilöylyä. Yö sattuu joskus omalla kaamealla tavallaan palvelemaan tällaisten tuhotapausten tarkoituksia.

Viimeisen kanuunanlaukauksen pamahdettua jäi Mont-Saint-Jeanin ylätasanko autioksi.

Englantilaiset valtasivat ranskalaisten leiripaikan. Voiton tavanmukaiseen todentamiseenhan kuuluu myös nukkuminen voitetun vuoteessa. He asettuivat yöteloilleen Rossommen tuolle puolen. Pakenevain kimppuun päästetyt preussilaiset kulkivat yhä eteenpäin. Wellington meni Waterloo kylään valmistamaan kertomustaan lordi Bathurstille.

Jos sananparsi *sic vos non vobis* on milloinkaan pitänyt paikkaansa, niin ainakin Waterloo kylän suhteen. Waterloo ei tehnyt mitään, se kun jäi puolen lieun päähän kahakasta. Mont-Saint-Jeania pommitettiin kanuunoilla, Hougomont pistettiin tuleen, Papelotte poltettiin, Plancenoit poltettiin, Haie-Sainte valloitettiin väkiryssä, Belle-Alliance näki molempain voittajain syleilyn. Mutta niiden nimiä tuskin tunnetaan, ja Waterloo, joka ei taistelussa mitään toimittanut, on saanut osakseen koko kunnian.

Me emme kuulu niihin, jotka imartelevat sotaa; tilaisuuden tullen lausomme kyllä sille totuuksia.

Sodalla on kammottavat kauneutensa, joita emme ole lainkaan salanneetkaan; mutta myöntäkäämme myös, että sillä on omat rumuutensa. Muuan hämmästyttävimpiä on kaatuneiden nopea ryöstäminen voiton jälkeen. Aamurusko, joka syttyy taistelun jälkeisenä päivänä, valaisee aina alastomia ruumiita.

Kuka näin menettelee? Kuka näin tahraa riemuavan menestyksen? Kenen on se inhoittava, salakähmäinen käsi, joka näin suljahtaa voiton taskuun? Ketä ovat nämä roistot, jotka tekevät tempunsa kunnian selän takana? Muutamit viisaustieteilijät, niiden joukossa Voltaire, vakuuttavat näin menettelevän juuri niiden, jotka ovat kunniankin luoneet. Ne ovat aivan samoja miehiä, sanovat he, ei siinä mitään vaihdosta tapahdu. Ne, jotka pystyssä kulkevat, ryöstävät niitä, jotka makaavat maassa. Päivän sankari on yön vampyyri. Onhan toki oikeus hiukan keventää vainajaa, jonka on tehnyt. Mitä meihin tulee, niin me emme sitä usko. Meistä näyttää mahdottomalta, että sama käsi ensin poimisi kunnian laakereita ja sitten varastaisi kuolleelta kengät.

Varmaa tosin on, että tavallisesti kulkevat voittajien jäljissä varkaat. Mutta älkäämme sekoittako asiaan sotamiestä, ei ainakaan nyky-aikaista sotamiestä.

Jokaisella armeijalla on erityinen jälkijoukkonsa, ja juuri sitä tulee meidän syyttää. Lepakon tapaisia olentoja, puoliksi rosvoja, puoliksi lakeijoja, kaikenlaisia yökköihmisiä, sen hämärän siittämiä, jota kutsutaan sodaksi, sotisovan kantajia, jotka eivät ottaneet osaa taisteluun, tekosairaita, kauhistuttavia raajarikkoja, salakähmäisiä muonakauppiaita, jotka kulkea retuuttivat pienillä rattailaan, joskus eukot mukana, ja jotka varastivat kaiken sen, mitä jälleen möivät, kerjäläisiä, jotka pyrkivät upseerien oppaiksi, kuormastopoikia, rosvoiksi ruvenneita sotamiehiä, kaikkia näitä laahasivat liikkuvat sotajoukot perässään — tai oikeammin: ne laahustivat sotajoukkojen perässä — muinoin — me emme puhu nykyisistä ajoista — niin että tätä jälkijoukkoa kutsuttiinkin erikoisella nimellä "laahustajiksi". Ei mikään sotajoukko eikä mikään kansallisuus ollut vastuunalainen näistä olennoista. Ne puhuivat italiaa ja seurasivat saksalaisia. Ne puhuivat ranskaa ja kulkivat englantilaisten jäljissä. Muuan tällainen kurjimus, ranskaa puhuva espanjalainen "laahustaja" tappoi salakavalasti ja ryösti putipuhtaaksi keskellä taistelukenttää, yöllä Cerisolan voiton jälkeen Fervacquesin markiisin, joka miehen pikardilaisen mongerruksen erehdyttämänä oli pitänyt häntä omaan väkeensä kuuluvana. Yleinen rosvoamistapa kehitti piankin rosvon, joka ryösti omaan laskuunsa. Inhoittava ohjesäntö: *Eläkää vihollisen kustannuksella!* synnytti tämän ruttotaudin, jonka vain ylen ankara kuri saattoi parantaa. Maine pettää joskus. Usein ei tiedetä, minkätähden muutamit sotapäälliköt, joiden joukossa on suuriakin, ovat olleet niin tavattomasti suosittuja. Turenneä jumaloivat hänen sotilaansa, koska hän suvaitsi ryöstämistä. Sallittu paha kuuluu joskus hyvyyden tuntomerkkeihin: Turenne oli niin hyvä, että hän antoi miekalla ja tulella hävittää Pfalzin. Sotajoukkojen vanavedessä näkyi enemmän tai vähemmän ryöstelijöitä, riippuen siitä, oliko päällikkö vähemmän tai enemmän ankara. Hochella ja Marceaulilla ei ollut lainkaan "laahustajia"; Wellingtonilla — me teemme hänelle mielellämme tämän oikeuden — oli niitä vain vähän.

Kaikesta huolimatta riistettiin kuolleet puti puhtaiksi kesäkuun 18 ja 19 päivän välisenä yönä. Wellington oli armoton: hän antoi käskyn muitta mutkitta ampua jokaisen, joka tavattaisiin rikoksesta. Mutta ryöstönhalu on sitkeä. Rosvot korjasivat saalista taistelukentän yhdessä kolkassa, sillävälän kun heidän ammattiveljiään tapettiin toisessa.

Kuu paistoi kaameasti tälle tasangolle.

Puoli-yön aikaan kuljeskeli tai paremminkin ryömiskeli muuan mies Ohainin uurrostien seutuvilla. Mies oli kaiken todennäköisyyden mukaan sitä ihmislajia, jota juuri kuvailimme: ei englantilainen, ei ranskalainen, ei talonpoika, ei sotilas, vähemmän ihminen kuin sadun ruumiitasyövä hirviö, jota oli tänne houkutellut kuolleiden haju, jonka voittona oli varastaminen ja joka oli tullut täyttämään taskunsa Waterloon saaliilla. Hänen yllään oli mekko, joka hiukan vivahti sotamiehen päällystakkiin, hän oli levoton ja uhkarohkea, hän ryömi eteenpäin ja hän vilkui alati taakseen. Mikä oli tämä mies? Yö siitä ehkä tiesi enemmän kuin päivä. Hänellä ei ollut säkkiä, mutta ilmeisestikin oli hänen mekkonsa sisäpuolelta varustettu avaroilla taskuilla. Tuon tuostakin hän pysähtyi, tähysteli tasankoa ympärillään, ikäänkuin tullakseen vakuutetuksi siitä, ettei kukaan häntä nähnyt, kumartui äkkiä kopeloimaan jotakin äänetöntä, liikkumatonta möhkälettä, kavahti sitten taas kohoksi ja puitti tiehensä. Hänen liukuva liikuntansa, hänen asentonsa, hänen nopeat, salaperäiset eleensä muistuttivat noita kamaloita aaveita, jotka asustavat raunioissa ja joita vanhat normannilaiset tarinat nimittävät "hämäränkulkijoiksi".

Muutamit kahlaajalinnut luovat öisin samanlaisia varjoja soilla tepastellessaan.

Katse, joka olisi tarkkaavammin tutkinut tätä omituista usvansekaista hämärää, olisi vähän matkan päässä Nivellesin maantien ja Mont-Saint-Jeanista Braine-l'Alleudiin kulkevan tien risteyksessä, erään mökkirähjän taakse pysähtyneinä ja ikäänkuin kätkeytyneinä huomannut pienet muonakauppiaan rattaat. Rattaiden kori oli tehty tervatuista vesipajun varvuista, niiden eteen oli valjastettu laiha hevosluuska, joka nälissään pureskeli nokkosia, kuolaimistaan välittämättä, ja ylhäällä myttyjen ja arkkujen päällä kyhjötti vaimo-ihmiseltä näyttävä olento. Ehkäpä oli olemassa jotakin yhteyttä näiden

rattaiden ja äskeisen hiiviskelijän välillä.

Hämärä oli ylevän juhlallinen. Ei ainuttakaan pilveä taivaanlaella. Uikoon maa punavirroissa, kuu pysyy siitä huolimatta valkoisena. Taivas osoittaa joskus tällaista välinpitämättömyyttä. Kedoilla heiluivat luotituiskun katkomat puidenoksat hiljaa yön tuulessa; ne eivät pudonneet maahan, sillä kuori piteli niitä yhä kiinni. Huounta, joka oli melkein kuin hengitystä, keinutteli viidakon lehviä. Ruohostoissa värisi, sätkähteli ja ähkyi; se tuntui hengenlähdöltä.

Kaukaa englantilaisten leiristä kuului heikosti vahtimiesten ja kiertojoukkojen määränperäinen astunta.

Hougomont ja Haie-Sainte paloivat yhä, muodostaen, toinen länteen, toinen itään kaksi mahtavaa loimua; niihin yhtyi ikäänkuin avattuna jalokivirihmana, jonka kummassakin päässä välkkyi kirkkaampi tähti, taivaanrannan kukkuloille suunnattomaan puoli-ympyrään levittäytyneen englantilaisleirin nuotiotulten ketju.

Olemme kertoneet Ohainin uurrostien onnettomuudesta. Millaisen kuoleman olivat siinä saaneet niin monet, monet urheat miehet, kauhistuneena kieltäytyy sydän sitä ajattelemasta!

Jos mikä on kammoittavaa, jos on olemassa todellisuus, joka voittaa hourauksenkin, niin on se tämä: elää, nähdä päivän kultakehrä, omata uhkuva, miehekäs voima, omata terveys ja elämänilo, nauraa uljaasti, kiittää kohti kunniaa, joka väikky edessä häikäisevänä, tuntee rinnassaan huokuvat keuhkot, tykyttävä sydän, järjen johtama tahto, puhua, ajatella, toivoa, rakastaa, omistaa äiti, omistaa vaimo, omistaa lapsia, omistaa valo, ja sitten äkkiä, kirkkaisun silmänräpäyksessä, lyhyessä, lyhyessä hetkessä suistua kuiluun, pudota, vierä, murskata, tulla murskatuksi, nähdä viljojen tähkiä, kukkia, lehtiä, oksia, ei päästä kiinni mihinkään, tuntee sapelinsa hyödyttömäksi, tuntee miehiä allaan, hevosia päällään, reutoa turhaan, luiden musertuessa odottamattoman, rusementävän painon tieltä, tuntee näkymättömän kantapään survaisevan silmät päästä, pureskella raivoissaan hevosten kenkiä, tukehtua, huutaa, vääntelehtiä, painua yhä alemmaksi ja sanoa itselleen: "Ja aivan äskenhän minä olin vielä elävä olento!"

Siinä, missä tämän kamalan onnettomuuden uhrin olivat kuolontuskissaan korisseet, oli nyt kaikki hiljaista. Uurrostien uoma oli aivan täynnä toistensa päälle sulloutuneita hevosia ja ratsastajia. Kauhea läjä. Tien seinämiä ei näkynyt enää lainkaan: ruumiit olivat täyttäneet syvänteen aivan kentän tasalle niinkuin täsmälleen mitatun ohravakan. Röykkiö kuolleita ylhäällä, verta virtoinaan alhaalla: sellainen oli tämä tie illalla, kesäkuun 18 päivänä vuonna 1815. Veri juoksi aina Nivellesin maantielle asti ja kerääntyi siellä suureksi lätäköksi tietä sulkevan murroksen eteen, paikkaan, jota vieläkin näytetään. Muistammehan, että kyrassierien tuhoutuminen oli tapahtunut vastakkaisella taholla, Genappen tien seutuvilla. Ruumiskasan korkeus vaihteli aina uurrostien syvyyden mukaan. Keskikohdalla, missä syvänteen melkoisesti mataltui ja mistä Delordin osasto oli kulkenut yli, kävi myös ruumiskerrostuma ohuemmaksi.

Yöhiiviskelijä, josta lukija äsken sai hämärän käsityksen, kulki tuota paikkaa kohti. Hän nuuski tämän suunnattoman haudan läpikotasin. Hän tarkasteli. Hän piti ikäänkuin jonkunlaista kammoittavaa kuolleiden katselmusta. Hän kahlasi veressä.

Äkkiä hän pysähtyi.

Muutaman askeleen päässä hänestä, uurrostien syvänteessä, kohdassa, missä ruumisläjä loppui, pisti mies- ja hevos-rykelmästä esiin avattu käsi, jota kuu valaisi.

Tämän käden yhdessä sormessa kiilsi kultasormus.

Mies kumartui, viivähti hetkisen kyyrysisään, ja kun hän jälleen kohottautui suoraksi, ei tuossa kädessä enään ollut sormusta.

Hän ei oikeastaan kohottautunut suoraksi: hän jäi jonkunlaiseen vauhkoon, salakavalaan asentoon, selkä päin ruumisläjää, tähystellen taivaanrantaa, koko eturuumis molempain maahan tuettujen etusormien varassa, pää vain vaanimassa uurrostien reunan ylitse. Sakaalin neljä jalkaa ovat erinomaisen tarpeelliset muutamiin toimituksiin.

Sitten, tehtyään päätöksensä, nousi hän pystyyn.

Samassa hän vavahti. Hän tunsu takapuolelta pideltävän itseään kiinni.

Hän käännähti ympäri: avattu käsi oli sulkeutunut ja tarttunut hänen mekkonsa liepeeseen.

Tavallinen rehellinen mies olisi pelästynyt. Tämä nauramaan:

"Katohan, kuolluthan se vain onkin. Pidän enemmän aaveista kuin santarmeista."

Mutta käsi herposi ja hellitti mekon liepeestä. Ponnistukset raukeavat pian haudassa.

"Vai niin!" jatkoi rosvo, "onko tuo hengissä, tuo kuollut?
Katsotaanhan."

Hän kyyristyi uudelleen, kopeloi läjää, työnsi esteet pois tieltä, tarttui käteen, sai kiinni käsivarresta, vapautti pään, kiskoi niin vähitellen esiin koko ruumiin, ja muutaman hetken kuluttua veti hän uurrostien pimeydestä hengettömän tai ainakin tajuttoman miehen. Mies oli kyrassieri, upseeri, vieläpä korkea-arvoinen upseeri: suuri kullanhohtoinen olkalappu pistihe näkyviin haarniskan alta. Tällä upseerilla ei ollut enää kypärää. Ankara sapelinisku oli haavoittanut hänen kasvonsa, joista näkyi vain verta. Muuten näyttivät hänen jäsenensä eheiltä, sillä onnellisen sattuman kautta — mikäli tässä voimme puhua onnellisesta sattumasta — olivat ruumiit muodostaneet hänen päälleen ikäänkuin holvikaaren, siten varjellen häntä murskautumasta. Hänen silmänsä olivat kiinni.

Hänen haarniskassaan upeili kunnialegionan hopearisti.

Rosvo sieppasi tämän ristin, ja heti katosi se salaperäisiin syvyyksiin hänen mekkonsa alle.

Minkä jälkeen hän tunnusteli upseerin liiviä, havaitsi siellä kellon ja otti sen. Sitten hän kopeloi haarniskan alta, löysi rahakukkaron ja upotti sen taskuunsa.

Kun hän oli saapunut tähän kohtaan sitä auttamistyötä, jonka hän uhrasi tälle kuolevalle, avasi upseeri silmänsä.

"Kiitos", sanoi hän heikosti. Hänen kanssaan askartelevan miehen ripeät liikkeet, yön vilpoisuus, ilma, jota hän nyt saattoi vapaasti hengittää, olivat herättäneet hänet horroksistaan.

Rosvo ei vastannut. Hän kohotti päätänsä. Tasangolta kuului askelten ääniä: siinä lähenei varmaankin joku kiertovartiosta.

Upseeri mumisi, sillä hänen äänessään asui vielä kuoleman heikkous:

"Kutka voittivat taistelun?"

"Englantilaiset", vastasi rosvo.

Upseeri jatkoi:

"Etsikää taskuistani. Te löydätte sieltä rahakukkaron ja kellon.
Ottakaa ne."

Se oli jo tehty.

Rosvo oli suorittavinaan pyydetyn tempun ja sanoi:

"Ei täällä ole mitään."

"Minut on ryöstetty", jatkoi upseeri; "olen siitä kovin pahoillani.
Olisin tahtonut antaa ne Teille."

Kiertovartioston askeleet kaikuivat yhä selvempinä.

"Nyt ne sieltä tulevat", sanoi rosvo, samassa aikoen puittaa tiehensä.

Vaivoin kohottaen kättänsä pidätti upseeri hänet:

"Te olette pelastanut henkeni. Kuka Te olette?"

Rosvo vastasi nopeasti, matalalla äänellä:

"Kuuluin, kuten Te, ranskalaiseen armeijaan. Minun täytyy nyt jättää teidät. Jos ne saisivat minut kiinni, niin ne ampuisivat minut. Minä olen pelastanut henkenne. Koettakaa nyt selviytyä omin neuvoin."

"Mikä olette arvoltanne?"

"Kersantti."

"Mikä on nimenne?"

"Thénardier."

"Minä en ole unhoittava sitä nimeä," sanoi upseeri. "Ja painakaa Tekin mieleenne minun nimeni. Minun nimeni on Pontmercy."

TOINEN KIRJA

ORION-LAIVA

1.

Numerosta 24601 tulee numero 9430.

Jean Valjean oli joutunut uudelleen kiinni.

Meidän sallittanee sivuuttaa nopeasti tuskalliset yksityiskohdat. Tyydymme esittämään tässä vain kaksi sen ajan sanomalehdissä muutamia kuukausia Montreuil-sur-Merissä sattuneiden hämmästyttävään tapausten jälkeen julkaistua pikkupätkää.

Nämä kyhäelmät ovat hieman ylimalkaisia. Tulee muistaa, että *Käräjälehteä* (Gazette des Tribunaux) ei silloin vielä ollut olemassa.

Lainamme ensimmäisen *Valkoisesta Lipusta*. Se on 25 päivältä kesäkuuta 1823.

"— Muuan Pas-de-Calaisin piirikunta on hiljattain ollut oudon tapahtuman näyttämönä. Eräs niillä tienoin tuntematon, herra Madeleineksi kutsuttu mies oli muutamien vuosien aikana uusia menettelytapoja käyttämällä kohottanut kukoistukseen seudun vanhan teollisuudenhaaran: vuoripien ja mustain lasihelyjen valmistamisen. Hän oli siitä rikastunut ja samalla, sanokaamme sekin, rikastuttanut koko piirikunnan. Kiitollisuuden osoitukseksi tästä hyödyllisestä toiminnasta oli hänet nimitetty pormestariksi. Mutta nyt on järjestysvalta havainnut, että herra Madeleine olikin entinen luvattomille alueille siirtynyt, vuonna 1796 varkaudesta tuomittu rangaistusvanki, nimeltä Jean Valjean. Jean Valjean on uudelleen passitettu kuritushuoneeseen. Hän näyttää ennen kiinnijoutumistaan ennättäneen nostaa herra Laffitten pankista yli puolimiljoonaa frangia, jotka hän oli sinne sijoittanut ja jotka hän kuuleman mukaan oli täysin laillisella tavalla ansainnut liikkeellään. Ei ole saatu tietää, minne Jean Valjean olisi mahdollisesti kätkenyt nämä rahat ennen kuin hänet suljettiin Toulonin kuritusvankilaan."

Toinen hiukan yksityiskohtaisempi pätkä on peräisin *Pariisin Päivälehdestä*, samoilta ajoilta.

"— Muuan vapautettu rangaistusvanki, Jean Valjean nimeltään, on äskettäin ollut tuomittavana Varin tutkinto-oikeudessa. Juttuun liittyy seikkoja, jotka ovat omiansa herättämään yleisempää huomiota. Tämän rikollisen oli onnistunut jonkun aikaa piileskellä järjestysvallan valppautta; hän oli muuttanut nimeä, olipa ehtinyt kohota erään pohjoisen pikkukaupunkimme pormestariksikin. Hän oli perustanut tähän kaupunkiin melkoisen teollisuuden. Mutta vihdoin hänet paljastettiin ja vangittiin, mistä kiitos ja kunnia meidän järjestysvaltamme uupumattoman innon. Jalkavaimonaan oli hän käyttänyt muuatta ilotyttöä, joka kuoli säikähdyksestä häntä vangittaessa. Tämä hirtehininen, jolla on Herkuleen voimat, pääsi kuitenkin jollakin tavalla pakenemaan; mutta kolme, neljä päivää jälkeenpäin joutui hän uudelleen järjestysvallan käsiin itsessään Pariisissa, juuri kun hän oli astumaisillaan erääseen niitä pieniä vaunuja, jotka välittävät liikennettä pääkaupungin ja Montfermeilin (Seine-et-Oise) kylän välillä. Väitetään hänen käyttäneen tätä kolmen, neljän päivän vapaata aikaa nostaakseen erään meidän huomattavimman rahamiehemme liikkeeseen tallettamansa melkoisen summan. Tämä summa arvioidaan kuudeksi- tai seitsemäksisadaksituhanneksi frangiksi. Syytöskirjelmän mukaan olisi hän kaivanut sen johonkin vain hänelle tiettyyn paikkaan, ja sitä ei niin ollen ole voitu löytää. Miten tämän seikan lieneekään, varmaa vain on, että mainittu Jean Valjean oli hiljattain tutkittavana Varin maakunnan käräjillä, syytettynä aseellisesta varkaudesta julkisella tiellä, noin kahdeksan vuotta takaperin; uhrina oli muuan tuollainen kelpo poikanen, jotka, kuten sanoo kuolemattomissa säikeissään Ferneyn patriarkka:

"... Savoijasta saapuvat vuosittain,
Kädellä kepeällä puhdistain
Noen täyttämät pitkät putket.

"Rosvo ei huolinut puolustautua. Järjestysvallan taitavan ja kaunopuheisen asiamiehen on onnistunut todistaa varkauden ja ryöstön tapahtuneen rikostoverien avulla, sekä Jean Valjeanin kuuluneen erääseen eteläiseen rosvoliittoon. Syylliseksi julistettuna tuomittiin siis Jean Valjean kärsimään kuolemanrangaistus. Rikollinen kieltäytyi vetoamasta tarkastusoikeuteen. Kuningas suvaitsi kuitenkin loppumattomassa lempeydessään lieventää hänen rangaistuksensa elinkautiseksi pakkotyöksi. Jean Valjean passitettiin viipymättä Toulonin kuritusvankilaan."

Muistettane vielä Jean Valjeanin Montreuil-sur-Merissä ottaneen vaarin uskonnollisista menoista. Erinäiset sanomalehdet, niiden joukossa *Perustuslaillinen*, leimasivat tämän lievennyksen pappispuolueen voitoksi.

Jean Valjean sai muuttaa numeroaan rangaistusvankilassa. Hänen nimekseen tuli nyt 9430.

Mainitkaamme tässä yhteydessä, jott'ei meidän enää tarvitsisi asiaan palata, että herra Madeleinen mukana hävisi Montreuil-sur-Merin menestyskin. Kaikki, mitä hän oli aavistanut tuona kuumehoureisena epäröimisen yönä, toteutui. Kun hän puuttui, niin *sielu puuttui*. Hänen kukistumisensa jälkeen esiintyi Montreuil-sur-Merissä tuo sama itsekäs suurten, luhistuneitten rakennusten jako, tuo surkea kukoistavain yritysten paloittelu, jollaista kenenkään huomaamatta sattuu joka päivä inhimillisessä yhteiskunnassa, mutta josta historia mainitsee vain kerran, koska se tapahtui Aleksanterin kuoleman jälkeen. Sotaherrat panivat päähänsä kuninkaan kruunun; työnjohtajista väännyi tehtailijoita. Kiukkuisa kilpailu syntyi. Herra Madeleinen avarat työhuoneet suljettiin, rakennukset rappeutuivat raunioiksi, työläiset hajausivat kaikille ilmansuunnille. Toiset heittivät koko seudun, toiset heittivät entisen ammattinsa. Kaikki, mikä ennen oli ollut suurta, muuttui nyt pieneksi. Kaikkea, mitä ennen oli harjoitettu hyödyksi, harjoitettiin nyt vain voitoksi. Ei keskitystä: kaikkialla vain hurjaa kilpailua. Herra Madeleine vallitsi kaikkea ja johti kaikkea. Kun hän oli kukistunut, ammensi jokainen omaan astiaansa. Taistelun henki tuli järjestyksen hengen sijaan, katkera kiukku ystävyys sijaan, keskinäinen viha liikkeen perustajan kaikkialle ja kaikille ulottuvan hyväntahtoisuuden sijaan. Herra Madeleinen punomat langat sotkeutuivat ja katkeilivat. Valmistustapoja väärennettiin, tuotteita huononnettiin, ostajain luottamus tapettiin. Menekki väheni, tilaukset vähenivät, työpalkka laski, tehtaat seisoivat, vararikko edessä. Ja köyhiltä loppui sekin tulolähde. Kaikki kuihtui.

Valtiokin huomasi, että joku nyt oli jossakin muserrettu. Ei täyttä neljääkään vuotta sen tuomioistuimen päätöksen jälkeen, joka kuritushuoneen hyväksi oli havainnut herra Madeleinen ja Jean Valjeanin olleen yhden ja saman henkilön, olivat veronkantokulut Montreuil-sur-Merin piirikunnassa kohonneet kaksinkertaisiksi, niin että herra de Villèlekin huomautti asiasta julkisessa puheessaan helmikuussa vuonna 1827.

2.

Tässä esiintyy kaksi runosäettä, jotka ehkä ovat paholaisen perua.

Ennenkuin käymme edemmäksi, lienee tässä paikallaan kertoa yksityiskohtaisemmin eräästä omituisesta tapahtumasta, joka niihin aikoihin sattui Montfermeilissä ja joka mahdollisesti on jossakin yhteydessä muutamain järjestysvallan arveluiden kanssa.

Montfermeilissä elää muuan hyvin vanha taika-usko, joka on sitäkin merkillisempi ja huomattavampi, koska kansanomaisen taika-usko Pariisin naapuristossa on kuin paratiisipuu Siperiassa. Me kunnioitamme kaikkia harvinaisia kasveja. Vaan tällainen on Montfermeilin taika-usko. Uskotaan paholaisen ikimuistoisista ajoista asti valinneen metsän aarteittensa kätköpaikaksi. Vanhat eukot vakuuttavat, ettei ole niinkään harvinaista tavata hämärän laskeutuessa metsän salaperäisiin pimentoihin mustaa miestä, joka näyttää vallan kuorma-ajurilta tai halonhakkaajalta, jolla on puukengät jalassa, palttinaiset kaatiot ja mekko pukimina ja jonka helposti tuntee siitä, että sillä hatun tai lakin asemasta on kaksi suunnatonta sarvea päässä. Siitä sen pitäisi tosiaankin helposti tunteman. Tämä mies kaivaa tavallisesti hyvin touhuissaan kuoppaa. On olemassa kolme eri tapaa suoriutua kunnialla tästä kohtauksesta. Ensimmäinen on lähestyä miestä ja puhutella sitä. Silloin huomataan, että mies onkin varsin yksinkertaisesti joku talonpoika, joka näyttää mustalta, koska on hämärä, joka ei suinkaan kaiva kuoppaa, vaan kapsii heiniä lehmilleen ja jonka luulotellut sarvet johtuvat sangen mutkattomasti lantatadikosta, jota se kantaa selässään ja jonka kynnet illan epäselvässä valossa näyttävät lähtevän sen päästä. Tullaan kotiin ja kuolla vielä saman viikon kuluessa. Toinen tapa on tarkastella miestä, odottaa siksi, kunnes se on kaivanut kuoppansa, luonut sen taas umpeen ja mennyt matkoihinsa. Sitten

pitää juosta hyvin vikkellästi kuopalle, kaivaa se auki ja ottaa sieltä "aarre", jonka musta mies sinne varmasti pani. Tässä tapauksessa tulee kuolema saman kuukauden kuluessa. Kolmanteen tapaan vihdoon kuuluu, ettei puhuta sanaakaan mustalle miehelle, ei katsota sinne päinkään, vaan juostaan pakoon täyttä karkua. Silloin korjaa kuolema saaliinsa vasta saman vuoden kuluessa.

Koska kaikilla kolmella tavalla on omat hankaluutensa, käytetään tavallisimmin toista, siitä kun lähtee muutamia etujakin, kuten esimerkiksi suunnaton aarre, vaikka sen omistaminen kestäisikin vain yhden kuukauden. Pelottomat miehet, joita kaikki onnenkokeet houkuttelevat, ovat siis, niin väitetään, sangen usein kaivaneet auki mustan miehen kuopat ja yrittäneet puhalttaa paholaisen aarteiden. Mutta tulos näyttää olevan sangen laiha, ainakin mikäli saamme uskoa perimätietoa ja erinomattain niitä kahta arvoituksellista raakalaislatinaksi kyhättyä runosäettä, jotka muuan noituudesta epäilty normandilainen munkki Tryphon on jälkeensä jättänyt. Tämä Tryphon makaa haudattuna Saint-Georges de Bochervillen luostarissa lähellä Rouenia, ja hänen haudallaan sikiää sammakoita.

Ponnistellaan siis vallan tavattomasti, sillä nämä kuopat ovat yleensä hyvin syviä, hikoillaan, kaivetaan, uurastetaan yö läpeensä, sillä yöllähän temppu on tehtävä, paita kastuu, kynttilä palaa loppuun, kuokanteri lohkeilee, ja kun vihdoon viimein päästään kuopan pohjaan, kun vihdoon viimein päästään käsin koskettamaan "aarretta", mitä löydetään? millainen on paholaisen aarre? Kuparilantti, joskus kultaraha, kivi, luuranko, verinen ruumis, joskus nelinkerroin kuin paperilehti kirjelaukkuun taitettu aave, joskus ei mitään. Tätä näyttävät ennustavan utelialle uskalikoille Tryphonin säkeet:

Fodit, et in fossa thesauros condit opaca,
As, nummos, lapides, cadaver, simulacra, nihilque.

Meidän päivinämme näytään löydettävän myöskin väliin ruutisarvi ja kuulia, väliin vanha likainen, ruskettunut korttipakka, jota paholainen ilmeisesti on ennen itse käyttänyt. Tryphon ei mainitse näitä kahta löytö-esinettä lainkaan, mikä onkin ymmärrettävissä, koska Tryphon eli kahdennellatoista vuosisadalla ja koska ei ole todennäköistä, että paholainen olisi oivaltanut keksiä ruudin ennen Roger Baconia tai kortit ennen Kaarle Kuudetta.

Jos näillä korteilla lähtee peliin, niin tietää menettävänsä kaiken, mitä omistaa; mitä taas tulee ruutiin, joka on ruutisarvessa, niin on sillä ominaisuus räjäyttää pyssy palasiksi päin ampujan naamaa.

Hiukan sen jälkeen kun vapautettu rangaistusvanki Jean Valjean muutamien pakopäiviensä aikana oli järjestysvallan mielestä hiiviskellyt Montfermeilin ympäristöllä, huomattiin nyt samaisessa kylässä, että muuan vanha tietekijä Boulatruelle piti epäilyttävää "kopelia" metsässä. Luultiin kylällä tiedettävän, että tämä Boulatruelle oli ollut kuritushuoneessa. Järjestysvalta piti häntä yhä vieläkin silmällä, ja kun hän ei saanut muualtakaan työtä, käytti hallitus häntä mahdollisimman pientä korvausta vastaan tienkorjaajana Gagnysta Lagnyyn vievällä poikkiteillä.

Kaikki seudun asukkaat katsoivat karsaasti tähän Boulatruelleen, hän kun oli niin ylen kumartelias ja nöyrä, niin ylen nopsa ottamaan lakin päästään kaikkien ihmisten edessä, hän kun vapisi ja hymyilyin liehi santarmeja; hänen arveltiin kuuluvan joihinkin rosvoliittoihin ja hänen epäiltiin voivan yön tullen väijyä kulkijoita ryteikköön piiloutuneena. Hänen puolestaan puhui vain se, että hän oli juoppo.

Luultiin huomatuksi seuraavaa: useina päivinä oli Boulatruelle hyvin aikaiseen heittänyt tien kiveämis- ja korjaustyönsä sikseen ja mennyt metsään kuokkineen. Hänet oli iltaisin tavattu kaikkein yksinäisimmissä metsänaukeamissa, kaikkein tiheimmissä pensastoissa, hän oli näyttänyt jotain etsivän, olipa hänen nähty joskus kaivelevan kuoppiakin. Ohitse lynkyttävät eukot luulivat häntä ensin Pelssepupiksi, tunsivat hänet kohta Boulatruelleksi, mutta eivät siitä juuri sanottavasti rauhoittuneet. Nämä kohtaukset näyttivät kovin suuttuttavan Boulatruellea. Hän pyrki ilmeisesti pysymään piilossa, ja ilmeisesti oli hänen käytöksellään joku salaperäinen tarkoitus.

Kylällä puheltiin: "Nyt on selvästi piru taas ilmestynyt. Boulatruelle on nähnyt sen ja etsiskelee aarretta. Ja kyllähän totta puhuen Boulatruellessa onkin poikaa puhaltamaan Lusiferin kolikot."

Voltairelaiset lisäsivät:

"Saas nyt nähdä, vetääkö Boulatruelle pirus nenästä vai puijaako pirus Boulatruellea?"

Vanhat eukot tekivät utterasti ristinmerkkejä.

Sillävälin lakkasi Boulatruellen "kopeli" metsässä, ja hän jatkoi taas säännöllisesti työtään. Puhuttiin muista asioista.

Yksi ja toinen oli kuitenkin vielä asettunut odottavalle kannalle, varmaankin ajatellen, että tässä ehkä oli kysymyksessä muutakin kuin tarun tarumaiset aarteet: joku oivallinen saalis paljon vakavampaa ja

näkyväisempää laatua kuin paholaisen pankki-osoitukset, saalis, jonka salaisuuksista tietekijä oli epäilemättä päässyt puolittain perille. Innostuneimmat olivat koulumestari ja kapakoitsija Thénardier, joka oli kaikkien ihmisten ystävä ja joka ei ollut suinkaan halveksinut asettua Boulatruellen kanssa toveruusjalalle.

"Mies on ollut kaleereilla", sanoi Thénardier. "Ei sitä, Herra nähköön, tiedä, kuka sieltä tulee ja kuka sinne menee."

Iltana muuanna vakuutti koulumestari, että entisinä aikoina olisi oikeus varmasti ottanut selvän siitä, mitä Boulatruelle metsässä puuhaili, että mies olisi ehdottomasti pakotettu puhumaan, ellei muuten, niin kidutuksen avulla, ja ettei Boulatruelle olisi esimerkiksi lainkaan kyennyt vastustamaan vesikoetta.

"Pannaanpas hänet viinikokeelle", esitti Thénardier.

Käytiin siis pulloihin käsiksi ja ahdettiin viiniä vanhaan tietekijään. Boulatruelle joi suunnattomasti, mutta puhui vähän. Hänessä yhdistyivät ihmeteltävän sopusuhtaisesti patajuopon jano ja tuomarin harvapuheisuus. Mutta uudistamalla hyökkäyksiä yhä tiheämmin, vertailemalla ja seulomalla niitä muutamia hämäreitä sanoja, jotka mieheltä pääsivät, luulivat Thénardier ja koulumestari saaneensa selville seuraavaa:

Boulatruelle oli eräänä aamuna päivän koittaessa työhön mennessään hämmästykseseen äkännyt metsän reunassa pensaalla lapion ja kuokan, *aivan kuin vaseti kätettyinä*. Mutta hän oli arvellut, että ne olivat ehkä ukko Six-Foursin, vedenkantajan, lapio ja kuokka, eikä ollut ajatellut asiaa sen enempiä. Mutta samana iltana oli hän piilostaan suuren puun takaa nähnyt tieltä poikkeavan metsän synkimpään tiheikköön "erään miehen, joka ei ollut seutukunnalta, mutta jonka hän, Boulatruelle, hyvin tunsi." Thénardierin käänös: *kuritushuonetoveri*. Boulatruelle kieltäytyi itsepintaisesti sanomasta nimeä. Tällä miehellä oli ollut kainalossaan jonkunlainen nelikulmainen esine, aivankuin suuri lipas tai pieni matka-arkku. Kuvailkaa Boulatruellen hämmästyksiä. Mutta vasta seitsemän, kahdeksan minuutin kuluttua oli hänen päähänsä pälkähtänyt seurata tätä miestä. Silloin oli jo kuitenkin ollut liian myöhäistä, mies oli painunut metsän pimentoon, ja kaikki Boulatruellen ponnistukset olivat olleet turhia. Hän oli päättänyt väijyä metsän reunassa. "Oli kuunvalo." Pari kolme tuntia myöhemmin oli Boulatruelle huomannut ilmestyvän metsiköstä samaisen miehen, mutta nyt ei hänellä enään ollut kannettavanaan matka-arkku, vaan lapio ja kuokka. Boulatruelle oli antanut miehen rauhassa mennä menojaan, eikä hänen mieleensä ollut juolahtanut ryhtyä lähempiin tekemisiin hänen kanssaan, koska hän oli selvästi havainnut miehen olevan häntä kolme kertaa väkevemmän sekä lisäksi kuokalla aseistetun, ja koska oli sangen todennäköistä, että toinen hänet heti iskisi kuoliaaksi, kun hän hänet tuntisi ja huomaisi itsensä tunnetuksi. Liikuttava tunteiden purkaus tosiaankin, kahden vanhan toverin tavatessa toisensa! Mutta kuokka ja lapio olivat Boulatruellen mielestä luoneet selvää valoa tähän hämärään juttuun, vaan kun hän seuraavana aamuna oli kiirehtinyt pensaalle, ei hän ollutkaan enään nähnyt ei lapiota eikä kuokkaa. Hän oli tehnyt siitä sen johtopäätöksen, että mies oli metsässä ollessaan kaivanut kuokalla kuopan maahan, haudannut sinne arkkusen ja täyttänyt taas kuopan lapiolla. Mutta nyt oli arkkunen ollut liian pieni sisältääkseen ruumiin, siis se sisälsi rahaa. Siitä hänen etsiskelemisensä. Boulatruelle oli tutkinut, möyrynyt ja nuuskinut koko metsän ja kaiveskellut kaikkialta, missä maa oli näyttänyt hiljattain liikuttetulta. Turhaan.

Hän ei ollut löytänyt mitään. Kukaan ei Montfermeilissä enään ajatellutkaan koko asiaa. Vain muutamat kunnan eukkokset vakuuttelivat vielä:

"Sanokaa mitä sanotte, mutta Gagnyn tienkorjaaja ei ole turhan takia näitä juoksujaan juossut. Kyllä siinä on ollut itse vihtahousukin liikkeellä."

3.

Oli selvää, että kahleen kiinnitysrengasta oli ennakolta alustavasti käsitelty, koska se saattoi katketa noin vain yhdestä vasaraniskusta.

Loppupuolella saman (1823) vuoden lokakuuta näkivät Toulonin asukkaat äskettäin raivonneen ankaran myrskyn jälkeen satamaansa laskevan vammojaan korjauttamaan erään *Orion*-nimisen laivan, jota myöhemmin käytettiin Brestissä koululaivana ja joka siihen aikaan kuului Välimeren laivastoon.

Niin kurjassa kunnossa kuin tämä alus olikin — sillä meri oli sitä pidellyt kovin pahasti — teki se kuitenkin suuren vaikutuksen soluessaan sataman suojiin. Sen mastossa liehui ties mikäkin lippu, jonka johdosta sitä oli sääntöjen mukaisesti tervehdittävä yhdellätoista kanuunanlaukauksella, ja näihin laukauksiin vastasi se tietysti samalla mitalla. Yhteensä kaksikymmentäkaksi kanuunanlaukausta. On

laskettu, että sivistynyt maailma jokaisena vuorokautena kautta koko maapallon juhlallisina yhteislaukauksina, kuninkaallisina ja sotilaallisina kohteliaisuudenosoituksina, meluisina vastatervehdyksinä, säädettyinä sovinnaisuusmerkkeinä, satama- ja linnoitusmuodollisuuksina, kaikista varustuksista ja sotalaivoista joka-ikinen päivä ammuttuina auringon nousua ja laskua tervehtivinä laukauksina, porttien avaamista ja sulkemista ilmoittavina laukauksina, j.n.e., j.n.e. ampuu kanuunoillaan aivan suotta sataviisikymmentätuhatta kertaa. Kun laskemme kuusi frangia laukaukselta, saamme yhdeksänsataatuhatta frangia päivää ja kolmesataamiljoonaa frangia vuotta kohti, ja ne frangit on ammuttu savuna ilmaan. Sekin on pieni yksityiskohta vain. Mutta sillä välin kuolevat köyhät nälkään.

Vuotta 1823 kutsuivat entisten olojen palauttajat "Espanjan sodan aikakaudeksi".

Tämä sota tarjosi nähtäväksi paljon tapauksia yhteen ainoaan tapaukseen liittyneinä ja paljon oudostuttavia seikkoja. Se oli ensiksikin suuri perhetapaus Bourbonien huoneelle: Ranskan haara auttoi ja suojeli Madridin haaraa, menetellen siis niinkuin vanhemman veljen tuleekin. Sitten se osoitti ilmeistä palautumista meidän kansallisiin perintötapoihimme, sekä samalla alistumista ja mukautumista pohjoisesta tuleviin toivomuksiin. Angoulêmen herttua, jota vapaamieliset lehdet kutsuivat *Andujarin sankariksi*, piti aisoissa kerettiläisvainoojain vanhaa, mutta sangen todellista hirmuvaltaa, sen jouduttua otteluun vapaamielisten kuvitellun hirmuvallan kanssa; hänen voitonriemuista asentoansa pilasi hiukan hänen rauhallinen ilmeensä. Vallankumouksen yltiötasavaltalaiset oli *descamisados* nimisinä loihdittu jälleen henkiin ylhäisten leskirouvain suureksi kauhuksi. Yksinvalta esti edistyneen kulkua, edistyneen, jota sanottiin anarkiaksi. Vuoden 1789 opit oli ilman muuta salakavalasti painettu unohduksiin. Kautta Europan kaikui varoitushuuto ranskalaista aatetta vastaan, mutta se aate kulki siitä huolimatta ympäri maailman. Ranskan hallitsijan pojan, ylipäällikön, rinnalla kirjoittautui Carignanin prinssi, josta sittemmin tuli Kaarle Albert, vapaa-ehtoiseksi tähän kuninkaiden ristiretkeen kansoja vastaan, ottaen koristukseksi tavallisen tarkk'ampujan punaiset olkalaput. Entiset keisarikunnan sotilaat läksivät nekin kahdeksan vuoden levon jälkeen liikkeelle, mutta he olivat jo vanhoja, alakuloisia, ja he taistelivat valkoisen kokardin merkeissä. Kolmivärilippua liehutti vieraalla maalla sankarillinen ranskalainen väki, kuten kolmekymmentä vuotta ennemmin oli liehuteltu valkoista lippua Coblenzissa. Munkkeja oli sekaantunut meidän sotajoukkoomme. Vapauden ja uudistuksen henki taivutettiin järkiinsä pistimien avulla. Periaatteita tuhotessa turvattiin kanuunoihin. Ranska hajoitti nyt aseillaan sitä, mitä se oli ennen hengellään rakentanut. Vihollispäälliköt ostettiin, sotilaat epäröivät, kaupunkeja piiritettiin miljoonilla. Ei vähintäkään todellista sotavaaraa, vaikka räjähdyskset olivatkin mahdollisia, kuten onkin luonnollista yllätetyssä ja vallatussa ruutihaudassa. Vähän vuodatettiin verta, vähän hankittiin sotamainetta. Muutamat saivat häpeän hattuunsa, ei kukaan kunniaa. Senlainen oli tämä sota, ja kuitenkin sitä kävivät ruhtinaat, jotka polveutuivat Ludvig XIV:stä ja johtivat kenraalit, jotka olivat olleet Napoleonin koulussa. Se joutui sen surullisen kohtalon alaiseksi, ettei se muistuttanut ei suurta sotaa eikä suurta valtiotaitoa.

Muutamat kahakat olivat vakavampaa laatua. Trocaderon valtaus esimerkiksi oli kaunis urotyö. Mutta ylipäänsä, toistamme sen vieläkin, tämän sodan torvista lähtee särkynyt ääni. Kokonaisuus oli epäilyttävä. Historia hyväksyy Ranskan menettelyn, kun se vain vastenmielisesti suostui ottamaan vastaan tämän väärän voiton. Näytti ilmeiseltä, että muutamat vastustusta johtavat espanjalaiset upseerit peräytyivät liian helposti: voitto synnytti ajatuksen lahjomisesta. Näytti aivan siltä, kuin olisi viholliskenraalit saatu pikemmin myötätuntoisiksi kuin voiton jumala, ja voittoisa sotamies palasi nöyrytettyinä kotiinsa. Sota oli tosiaankin keho sodaksi, sillä taistelulippujen poimuista paistoivat sanat: *Ranskan Pankki*.

Vuoden 1808 sotilaat, jotka muistivat Saragossan kamalan lopun, rypistelivät kulmakarvojaan vuonna 1823, nähdessään, kuinka helposti linnoitusten portit aukenivat, ja alkoivat kaivata Palafoxia. Ranskalainen näkee paljon mieluummin vastustajanaan Rostopshinin kuin Ballesteroksen, se nyt on kerran hänen luontonsa.

Katsellaksemme asiaa vieläkin vakavammalta näkökannalta — ja syytä on meidän sitä huomauttaa — tämä sota, joka loukkasi Ranskan sotilaallista kunniantuntoa, loukkasi myös kansanvaltaista henkeä. Siinä yritettiin orjuuttamista. Tässä sodassa oli ranskalaisen sotamiehen, kansanvallan kasvatin, koetettava painaa iäs toisten niskoille. Inhoittava takaperoisuus. Ranskan tehtävänä on kansojen hengen herättäminen, eikä sen tukahuttaminen. Vuoden 1792 jälkeen ovat kaikki Europan vallankumoukset Ranskan vallankumouksen jälkikaikuja. Vapaus loistaa Ranskasta käsin, loistaa kirkkaasti kuin aurinko. Sokea, ken ei sitä näe! Ne ovat Bonaparten sanat.

Vuoden 1823 sota oli siis, samalla kun se oli häpeällinen yritys Espanjan jaloa kansaa vastaan, myös kurja hyökkäys Ranskan vallankumousta vastaan. Ja tänlaiseen hirvittävään tekoon antautui Ranska! Pakosta. Sillä ulkopuolella vapautussotien tekevät armeijat kaiken, mitä ne tekevät, pakosta. Käsite *ehdoton tottelevaisuus* sen osoittaa. Armeija on aivan hämmästyttävä suhteiden yhdistelmä, missä voima on tuloksena suunnattomasta voimattomuudesta. Siten saavat selityksensä sodat, joita ihmiset käyvät ihmisiä vastaan vastoin ihmisten omaa tahtoa.

Mitä Bourboneihin tulee, muodostui vuoden 1823 sota heille tuhoisaksi. He pitivät sitä menestyksenä. He eivät havainneet lainkaan vaaraa siinä, että olivat antaneet sotakäskyensä tappaa aatteen. Yksinkertaisuudessaan erehtyivät he niin perinpohjaisesti, että alkoivat yrityksissään voima-aineksena käyttää äärettömästi heikontavaa rikosta. Salakavala väijytys-henki tuli heidän valtiotaitonsa perustukseksi. Vuosi 1823 siitti 1830. Espanjan sotaretki muodostui heidän neuvotteluissaan todistuskappaleeksi voima-iskujen ja jumalallista oikeutta sortavien uhkarohkeiden temppujen puolesta. Kun kerran Ranska oli jälleen kohottanut valta-istuimelle *el rey neton* Espanjassa, niin saattoihan se myös järjestää rajattoman kuningasvallan kotonaan. Pelottavan erehdyksensä sokaisemina pitivät he sotilaan kuuliaisuutta kansakunnan suostumuksena. Tällaiset sokeat erehdykset kaatavat valta-istuihin. Ei ole hyvä nukahtaa enempää mantsanilla, myrkkypuun, kuin armeijankaan varjoon.

Vaan palatkaamme *Orion-laivaan*.

Prinssi-ylipäällikön komentaman armeijan liikehtiessä mantereella, risteili laivasto Välimeren vesillä. Mainitsimme jo, että *Orion* kuului tähän laivastoon ja että sen oli täytynyt merivahinkojen takia laskea Toulonin satamaan.

Satamassa lojuvalla sotalaivalla on omituisen kiihoittava vaikutus suureen yleisöön. Se johtuu varmaankin siitä, että laiva on niin suuri, ja kansahan rakastaa kaikkea, mikä on suurta.

Linjalaiva onkin suurenmoisimpia voittoja, joita ihmisnero on saavuttanut taistelussaan luonnon voimia vastaan.

Linjalaiva on samalla kertaa rakennettu kaikesta, mikä on painavinta, ja kaikesta, mikä on keveintä, se kun yht'aikaa joutuu tekemisiin aineen kolmen olomuodon: kiinteän, nestemäisen ja kaasumaisen kanssa, ja sen kun täytyy kamppailla kaikkia niitä vastaan. Sillä on yksitoista rautakynnä, jotka se iskee merenpohjan alkukallioon. Sillä on enemmän siipiä ja tuntosarvia kuin millään hyönteisellä ja niillä kerää se tuulen kiitävistä pilvistä. Sen henkäys käy sadankahdenkymmenen kanuunan läpi kuin läpi suunnattomien sotatorvien, vastaten uljaasti ukkosen jyrinään. Valtameri kokee eksyttää sitä aaltojensa pelottavaan autiuteen, mutta laivalla on sielunsa, erehtymätön ohjaajansa, joka sitä neuvoo ja joka sille aina näyttää pohjoisen. Pimeinä öinä tuikkivat sen lyhdyt kuin tähdet. Niin panee se tuulta vastaan köyden ja kankaan, vettä vastaan puun, kalliota vastaan raudan, kuparin ja lyijyn, pimeyttä vastaan valon, rajatonta avaruutta vastaan neulan.

Jos tahtoo saada jonkunlaisen käsityksen niistä jättiläismäisistä mittasuhteista, mitkä yhtyneinä muodostavat linjalaivan, tarvitsee vain käydä lähemmin tarkastelemassa niitä kuusikerroksisia veistämöitä, joita tapaa esimerkiksi Brestin ja Toulonin satamissa. Rakennettavat laivat ovat siellä ikäänkuin lasikuvun alla. Tämä suunnaton parru on raakapuu. Tuo silmäkantamattoman pitkä hirsi tuossa edessämme maassa on suurmasto. Mitattuna juurestaan ruuman pohjassa pilviä hipovaan latvaansa saakka on se kuusikymmentä sylvä pitkä, ja tyvestä on sen halkaisija kolme jalkaa. Englantilainen suurmasto kohoaa kaksisataaseitsemäntoista jalkaa vesirajan yläpuolelle. Esi-isämme käyttivät laivoissaan köysiä, me käytämme rautavitjoja. Sadan kanuunan laivan yhteen läjään kootut vitjat muodostavat neljä jalkaa korkean, kaksikymmentäjalkaa leveän ja kahdeksan jalkaa vahvan kierre-ympeyrän. Ja kuinka paljon menee puuta tänlaiseen laivaan? Kolmetuhatta kuutiometriä. Siinä purjehtii kokonainen metsä.

Ja kuitenkin on tässä kysymyksessä, se huomattakoon, vain neljäkymmentä vuotta sitten käytännössä ollut sota-alus, tavallinen purjelaiva. Höyry, joka silloin vielä oli kehityksensä alkupäässä, on sittemmin lisännyt uusia ihmeitä siihen kummitukseen, jota kutsutaan sotalaivaksi. Nykyhetkenä esimerkiksi on tavallinen potkurilla ja purjeilla kulkeva laiva aivan hämmästyttävä laitos, jonka purjepinta-ala on kolmetuhatta neliometriä ja jonka koneet kehittävät kaksituhattaviisisataa hevosvoimaa.

Mutta puhumattakaan näistä uusista ihmeistä, on kuitenkin Cristoforo Colombon ja Ruyterin vanha laiva ihmisen suurenmoisimpia mestariteoksia. Siltä ei koskaan puutu voimaa, samoin kuin avaruudelta ei koskaan puutu tuulenleyhkäyksiä, se kerää vieroimmankin henkäyksen purjeisiinsa, aaltojen rajattomassa keinunnassa kulkee se tietänsä ylpeästi, varmasti ja kevyesti.

Tulee kuitenkin hetki, jolloin myrskypöyrre katkaisee tuon kuusikymmentä jalkaa pitkän raakapuun kuin oljenkorren, jolloin tuuli taivuttaa tuon neljäsatua jalkaa korkean maston kuin ruovon, jolloin tuo viisituhatta kiloa painava ankkurimöhkäle vääntyy ja rutistuu aaltojen kidassa kuin onkijan koukku hauvin hampaissa, jolloin nuo hirviömäiset kanuunat päästävät surkean, hyödyttömän valitusulvonnan, minkä vinkuva viima lennättää tyhjyyteen ja yöhön, jolloin koko tämän mahtavuuden ja koko tämän voiman on hukuttava väkevämpäin, mahtavampain voimain syleilyyn.

Missä ikänä suunnaton voima levitteleikse, voima, joka lopultakin on suistuva suunnattomaan heikkouteen, siinä valtaa ihmisen omituinen liikutus. Siksi kerääntyvät uteliaat joukottain satamiin, itsekin oikein tietämättä miksi, näiden sotaa ja purjehdusta varten rakennettujen ihmelaitosten

ympärille.

Aamusta iltaan täytti siis joutilasten ja töllistelijäin (pariisilainen sanantapa) parvi Toulonin sataman sillat, padot ja aallonmurtaajat, ja kaikkien heidän toimenaan oli *Orionin* tarkasteleminen.

Orion oli ollut sairas jo kauvan aikaa. Aikaisemmilla matkoilla oli sen runkoon kerääntynyt niin paksut näkinkenkäerrokset, että sen vauhti oli hiljentynyt puoleksi entisestään. Edellisenä vuonna oli se nostettu kuiville ja poistettu nuo haitalliset kerrostumat. Sitten oli se lähtenyt vesille taas. Mutta tuo kaapiminen ja raapiminen oli vahingoittanut rungon nauloitusta. Balearein kohdalla olivat liitteet höltyneet ja auvenneet useista kohdin, ja kun ei sisäpuolinen päällystys siihen aikaan vielä ollut rautapeltiä, oli laiva saanut vuodon. Lisäksi oli tullut vielä raju päiväntasausmyrsky, joka oli särkenyt vasemman kokkakannen ja oviluukun sekä vahingoittanut etumaston rästästä. Näitä vammojaan korjaamaan oli *Orion* saapunut Touloniin.

Se oli asettunut ankkuriin lähelle veistämöä. Sitä varusteltiin ja korjattiin par'aikaa. Runko ei ollut oikealta puolen vahingoittunut, mutta muutamia päällyslautoja oli purettu sieltä ja täältä, kuten tavallista on, ilman päästämiseksi laivan sisä-osiin.

Eräänä aamuna sai utelias väkijoukko nähdä jännittävän tapauksen.

Miehistö oli juuri purjeita käärimässä. Märssymies, jonka oli määrä kiinnittää oikeanpuolinen isonpurjeen nokka, kadotti tasapainonsa. Hänen nähtiin horjahtavan, veistämön sillalle kerääntynyt kansanjoukko kirkaisi, miehen pää painui alaspäin, hän kierähti raakapuun ympäri, kädet ojossa syvyyttä kohti. Pudotessaan tarttui hän ensin toisella, sitten toisella kädellään touviin, jolla merimiehet seisovat purjeita hoitaessaan, ja jäi siihen riippumaan. Meri päilyi hänen allaan pyöräyttävän syvällä. Hänen äkinäisestä painalluksestaan oli touvi joutunut ankaraan heiluntaliikkeeseen. Mies kiikkui tämän köyden päässä kuin kivi lingossa.

Ken yrittäisi mennä hänen avukseen, antautuisi kauhistavaan vaaraan. Ei kukaan meripojista, jotka olivat kaikki rannikon kalastajia ja jotka vasta äskettäin oli kutsuttu palvelukseen, uskaltanut käydä kokeeseen. Sillä välin uupuivat onnetoman märssymiehen voimat. Ei voitu eroittaa tuskanilmettä hänen kasvoillaan, mutta väsähtämys näkyi kaikissa hänen jäsenissään. Käsivarret väantelehtivät kamalasti pingoittuneina. Jokainen yritys, jonka hän teki noustakseen raakapuulle, pani vain touvin sitäkin ankarampaan liikkeeseen. Hän ei huutanut, koska pelkäsi siten menettävänsä voimiaan. Odotettiin enää vain hetkeä, jolloin hän päästäisi köyden käsistään, ja usein kääntyivät kaikki päät toisaalle, jotteivät näkisi hänen putoamistaan. On näet hetkiä, jolloin köydenpätkä, salko, puunoksa on elämä itse, ja kamalaa on nähdä elävän olennon hellittävän siitä ja putoavan kuin kypsyttyneen hedelmän.

Yht'äkkiä huomattiin erään miehen kiipeävän köysistöä ylös tiikerikissan notkeudella. Tämä mies oli puettuna punaisiin: hän oli siis rangaistusvanki. Hänen päähineensä oli viheriä: hän oli siis elinkautinen rangaistusvanki. Kun hän oli saapunut mastokorin korkeudelle, lennätti tuulenpuuska lakin hänen päästään ja paljasti valkoiset hapsset. Tämä mies ei ollut enää nuori.

Muuan rangaistusvanki, jota oli käytetty laivalla töissä vankilan joukkion mukana, oli tosiaankin heti onnettomuuden tapahduttua juossut vahti-upseerin luo ja keskellä yleistä hämminkiä ja neuvottomuutta, kaikkien sotilaiden vavistessa ja peräytyessä, pyytänyt saada uskaltaa henkensä märssymiehen pelastamiseksi. Heti kun upseeri oli antanut myöntävän merkin, oli hän yhdellä vasaraniskulla irroitannut jalkarautaansa kiinnitetty kahleet, siepannut köyden ja syöksynyt nuoraportaille. Ei kukaan huomannut siinä silmänräpäyksessä, kuinka helposti nuo kahleet irtautuivat. Vasta myöhemmin johtui tämä seikka mieliin. Käden käänteessä oli hän raakapuulla. Hän pysähtyi hetkiseksi ja näytti mittailevan sitä katseillaan. Nämä sekunnit, joiden kuluessa tuuli heilutteli märssymiestä nuoran päässä, tuntuivat katselijoista pitkiltä kuin vuosisadat. Vihdoin kohotti vanki silmänsä taivasta kohti ja astui askeleen eteenpäin. Väkijoukko henkäsi helpotuksesta. Hänen nähtiin juoksevan raakapuun päähän. Sinne päästyään kiinnitti hän tuomansa köyden toisesta päästä, heittäen toisen riippumaan, ja laskeutui sitten käsiensä avulla tätä köyttä myöten alas. Katselijain tuska kävi kuvaamattomaksi, kun he yhden miehen asemesta näkivät syvyyden yläpuolella roikkumassa kaksi.

Oli kuin olisi siinä hämähäkki karpästä sieppaamassa, tässä vain hämähäkki toi elämän, eikä kuolemaa. Kymmenentuhatta silmää tuijotti tähän ryhmään. Ei pienintäkään huudahdusta, ei halaistua sanaa, sama vavistus rypisti kaikki kulmakarvat. Kaikki rinnat pidättivät hengitystään, aivan kuin peljäten pienimmälläkin puhalluksella lisäävänsä noita kahta onnetonta heiluttavan tuulen voimaa.

Nyt oli vanki ehtinyt merimiehen kohdalle. Jo oli aikakin. Hetkinen vielä, ja mies olisi menehtyneenä ja epätoivoissaan pudottautunut syvyyteen. Vanki oli kiinnittänyt hänet tukevasti köydellä, jossa hän riippui toisen kätensä avulla, samalla kun hän työskenteli toisella. Vihdoin nähtiin hänen kiipeävän jälleen raakapuulle ja vetävän sinne merimiehenkin perässään. Siellä piteli vanki miestä vähän aikaa, jotta hän ehtisi hiukan koota voimiaan, otti hänet sitten syliinsä ja kantoi hänet raakapuuta pitkin

kävellen ensin leveämmälle jatkospaikalle ja siitä vihdoinkin märssykoriin, missä hän jätti hänet toveriensa huomaan.

Silloin puhkesi väkijoukko suosionsoituksiin. Moni vanha kaleeripiiskurikin itki, naiset syleilivät toisiaan rantakadulla, ja kaikkien kuultiin huutavan jonkunlaisessa heltyneessä raivossa: armoa tälle miehelle!

Sillävälillä oli vanki velvollisuuttaan noudattaen ryhtynyt laskeutumaan alas, heti yhtyäkseen työosastoonsa. Päästökseen pikemmin perille, solahutti hän itsensä köysistöön ja rupesi juoksemaan muuatta alemmaa raakapuuta pitkin. Kaikkien silmät seurasivat häntä. Yhtäkkiä valtasi pelästys katselijat. Joko hän sitten oli ylen määrin väsynyt tai häntä pyörrytti: näytti kuin olisi hän epäröinyt ja horjahdellut. Samassa kiljaisi joukko kamalasti: vanki oli suistunut mereen.

Putoamisessa oli vaara tarjona. Fregatti *Algesiras* oli ankkurissa aivan *Orionin* vieressä, ja vankiraukka oli pudonnut juuri molempain laivain väliin. Peljättävä oli hänen joutuvaan toisen tai toisen alle. Neljä miestä hyppäsi joutuisasti veneeseen. Väkijoukko huuteli heille rohkaisevasti: tuska oli jälleen täyttänyt kaikki miehet. Mies ei ollut kohonnut pinnalle. Hän oli kadonnut mereen pienintäkään merkkiä jättämättä, aivankuin olisi hän pudonnut öljytynnyriin. Naarattiin, sukellettiin. Turhaan. Etsittiin iltaan asti: ei edes ruumista löydetty.

Seuraavana päivänä tarjosi Toulonin lehti lukijoilleen seuraavat rivit:

"17 päivä marraskuuta 1823. — Tullessaan auttamasta erästä merimiestä putosi eilen muuan rangaistusvanki, joka oli työssä *Orion*-laivalla, mereen ja hukkui. Ruumista ei ole löydetty. Arvellaan hänen jotenkin joutuneen veistämön äärimmäisen kärjen pohjaushirsien väliin. Tämän miehen numero vankilan kirjoissa oli 9430, ja hänen nimekseen mainitaan Jean Valjean."

KOLMAS KIRJA

KUOLLEELLE ANNETUN LUPAUKSEN TÄYTTÄMINEN

1.

Vesikysymys Montfermeilissä.

Montfermeil sijaitsee Livryn ja Chellesin välillä, sen korkean ylätasangon etelärinteellä, joka erottaa Ourcqin Marnesta. Nykyään on se melko suuri kauppala, jota vuodet läpeensä koristavat kipsillä rapatut huvilat, ja sunnuntaisin paraimpiinsa paneutuneet porvarit.

Vuonna 1823 ei Montfermeilissä ollut niin paljon valkoisia taloja eikä niin paljon tyytyväisiä porvareita. Se oli silloin vain pieni kyläpahanen metsien peitossa. Siellä tapasi tosin tuolla ja täällä muutamia viime vuosisadan huvitaloja, ja ne saattoi helposti tuntea mahtavasta näöstään, kierrerautaisista parvekkeistaan ja korkeista akkunoistaan, joiden pienet ruudut muodostavat suljettujen luukkujen valkealle pinnalle sangen monivivahteisia vihreitä täpliä. Mutta Montfermeil oli ja pysyi siitä huolimatta tavallisena maalaiskylänä. Yksityiselämän rauhaan vetäytyneet kangassaksat ja kesälaitumia etsiskelevät kauppa-asiamiehet eivät olleet sitä vielä keksineet. Se oli hiljaista, viehättävää seutua, jonne ei mitään häiritsevää päässyt tunkeutumaan. Siellä elettiin vähin kustannuksin tuota niin yltäkylläistä, niin huoletonta maalaiselämää. Vettä vain oli niukalti ylätasangon korkeuden takia.

Sitä piti käydä hakemassa melkoisen kaukaa. Gagnyn puoleinen osa kylää sai vetensä niistä ihanista lammikoista, joita siellä päin löytyy metsien helmassa. Toinen, Chellesin puoleinen, kirkkoa ympäröivä osa tapasi käyttökelpoista vettä vain eräästä pienestä lähteestä, joka oli puoli-ahteessa Chellesin tien lähetyvillä, noin neljännestantunnin päässä Montfermeilistä.

Veden hankkiminen oli siis sangen vaivaloinen toimitus kullekin talouskunnalle. Suuret talot, ylimystö, johon Thénardierin kapakkakin kuului, maksoivat pennin, pari sankoa kohti eräälle ukolle,

joka harjoitti tätä tointa ammattinaan ja joka tällä Montfermeilin vesiliikkeellään ansaitsi suunnilleen kahdeksan souta päivässä. Mutta tämä ukko oli puuhassa vain seitsemään asti illalla kesäisin ja viiteen asti talvisin, ja kun yö oli tullut, kun alikerrosten akkunanluukut oli suljettu, niin täytyi sen, jolla ei ollut juomavettä, lähteä sitä hakemaan tai olla ilman.

Tämä seikka kauhistutti kovin sitä pientä tyttöraukkaa, jonka nimi oli Cosette ja jota lukija ei ehkä ole vielä unohtanut. Muistettaneehan Cosetten olleen Thénardiereille hyödyksi kahdella tapaa: he kiskoivat äidiltä rahoja ja teettivät töitä tyttärellä. Ja kun äiti lakkasi kokonaan maksamasta — syihin olemme aikaisemmin tutustuneet — eivät Thénardierit sittenkään heittäneet Cosettea luotaan. Cosette oli heille palvelustytön verosta. Niinpä tulikin juuri hänen juosta vettä hakemassa, kun niin tarvittiin. Peljäten kovin yöllistä vedenhakumatkaa, pitikin hän tarkkaa huolta siitä, ettei talosta milloinkaan vettä puuttunut.

Joulu vuonna 1823 oli erikoisen loistava Montfermeilissä. Alkupalvi oli ollut hyvin suotuista: ei ollut vielä pakastanut eikä satanut lunta lainkaan. Pariisista saapuneet markkina-ilveilijät olivat kunnan esimieheltä saaneet luvan pystyttää telttansa kylän valtakadulle, ja joukko kulkukauppiaita oli samaisen sietämyksen turvin rakennellut kojujansa kirkon edustalta lähtien aina pienelle Leipurinkadulle asti, missä, kuten ehkä muistettanee, Thénardierin kapakka sijaitsi. Majatalot ja kapakat saivatkin näin ollen paljon vieraita, ja koko seudulla vallitsi nyt entisen hiljaisuuden asemesta meluisa, ilakoiva elämä. Noudattaaksemme tarkoin historiallisia tosi-asioita, tulee meidän mainita silloin esitettyjen merkillisyyksien joukosta eräs eläinkokoelma, missä kamalat, rääsyihin puेतut ilvehtijät, jotka olivat kotoisin ties mistä, näyttelivät vuonna 1823 Montfermeilin talonpojille muuatta tuollaista hirvittävää Brasilian korppikotkaa, jonkalainen otus koristaa meidän kuninkaallista museotamme vasta vuodesta 1845 lähtien ja jonka silmät muodostavat kolmivärisen kokardin. Luonnontieteilijät ovat luullakseni tälle linnulle antaneet nimen Caracara Polyborus; se kuuluu mehiläissyöjäin heimoon ja korppikotkain sukuun. Kylän muutamat vanhat bonapartelaiset sotakarhut kävivät hartaasti otusta katsomassa. Ilvehtijät selittivät kolmivärikokardia tavattoman harvinaiseksi, laatuaan ainoaksi luonnon ihmeeksi, jonka hyvä Jumala oli tehnyt erityisesti tätä eläinkokoelmaa varten.

Samaisena joulu-iltana istui muutamia kuorma-ajureita ja rikkamakauppiaita juomassa Thénardierin kapakan alasalissa. Pöytää valaisi neljä, viisi kynttilää. Sali oli aivan muiden kapakansalien kaltainen: pöytiä, tinatuoppeja, pulloja, juojia, tupakoitsijoita; vähän valoa, paljon melua. Mutta vuonna 1823 koristi jokaisen kunnan porvarin pöytää kaksi esinettä, joiden muoti-aika oli silloin alkanut: kuvaputki ja läikehtivästä rautapeltistä tehty lamppu. Eukko Thénardier valmisteli illallista, puuhailien lietensä ääressä. Ukko Thénardier kallisteli maljoja vieraittensa kanssa ja pohti politiikkaa.

Paitsi valtiollisia haasteluja, jotka koskivat etupäässä Espanjan sotaa ja Angoulêmen herttuaa, kuului yleisen melun joukosta tällaisiakin paikallisia selvittelyjä:

"Nanterren ja Suresnesin seuduilla on viini menestynyt vallan tavattomasti. Missä luultiin saatavan vain kymmenen tynnyriä, siellä saatiinkin nyt kaksitoista. Se mehustui kovin puristimessa."

"Mutta rypäleet eivät varmaankaan olleet kypsiä?"

"Niillä seuduin ei sovi korjata viiniä kypsänä. Jos niin tehdään, sakoo viini pahasti kevään puoleen."

"Se viini on kai hyvin helppoa ja laihaa?"

"Vielä helpompaa ja laihempaa kuin täällä päin. Mutta vihantana se korjata pitää."

J.n.e.

Tai kiljui joku mylläri:

"Pitääkö meidän vastata säkkien sisällöstä? Kyllähän siellä näkyy jonkun verran pieniä jyväsia, joiden kuorimisesta me emme ole erittäin huvitettuja, mutta jotka sentään täytyy laskea kivien väliin. Siellä on lusteet, kuminat, virnat, hampunsiemenet, hiirenhännät ja muut yrtit, lukematta kiviä, joita tapaa etenkin bretagnelaisessa viljassa. Minun tekee yhtä vähän mieleni jauhattaa bretagnelaista viljaa kuin sahurien tekee mieli sahata hirsia, joihin on hakattu nauvoja. Aatelkaas sitten sitä pölyä, jota moisesta viljasta lähtee. Mutta aina vain jauhoja morkataan. Ihan ilman syytä. Minkä me niille jauhoille teemme."

Akkunanvälissä hieroi niittomies sopimusta päiväpalkasta keväistä heinäntekoa varten erään maatilanomistajan kanssa, lisäten:

"Ei siitä niin väliä, vaikka heinä olisikin märkää. Paremmiin se vain kaatuu. Hyvää se kaste tekee, herra. Vaikka samahan se oikeastaan on, se teidän heinänne kun on niin nuorta ja vaikeaniittoista. Se on niin hentoa, että se vain lakoilee viikatteenterän tieltä."

J.n.e.

Cosette kyhjötti tavallisella paikallaan: keittiön pöydän poikki puulla, lähellä takkaa. Hän oli puettuna ryysyihin, hänen paljaat jalkansa olivat pistetyt puukenkiin, ja hän kutoa nypläsi tulen valossa villasukkia Thénardierin pikku tytöille. Kissanpoika pyöriskeli ja piehtaroi tuolien alla. Viereisestä huoneesta kuului naurunkikatusta ja kahden raikkaan lapsen äänen lavertelua. Éponine ja Azelma siellä ilakoivat.

Takan kulmauksessa riippui patukka naulassaan.

Tuon tuostakin kajahti kapakan melun keskeltä jostakin talon sopukasta kimakka lapsen kirkuna. Siellä huusi eukko Thénardierin pikku poika, jonka hän oli saanut tässä pari talvea sitten, — "tietämättä oikeastaan, mitenkä; varmaankin pakkasen vaikutusta", kuten hän selitti — ja jolla oli ikää vähän yli kolme vuotta. Äiti oli sitä itse ruokkinut, mutta hän ei siitä kovinkaan pitänyt. Kun pikku palleroinen kirkuna kävi kovin äänekkääksi, neuvoi Thénardier: "Tenavasi siellä räakky, käyhän sitä katsomassa!"

"Pyh!" vastasi äiti. "Jopa siitä nyt kiusa tuli!"

Ja hyljätty raukka sai kirkua kyllältään pimeässä.

2.

Niitä kahta muotokuvaa viimeistellään.

Tähän asti olemme nähneet Thénardierit vain sivulta käsin. Hetki on tullut kiertää tämän pariskunnan ympäri ja tarkastella heitä kaikilta tahoilta.

Ukko Thénardier oli hiljattain täyttänyt viisikymmentä vuottansa. Eukko Thénardier lähenteli neljäkymmentä, mikä naisen iässä vastaa miehen viittäkymmentä. Niin että vaimon ja miehen välillä vallitsi jonkunlainen iän tasasuhde.

Lukijat ovat ehkä eukko Thénardierin ensimmäisestä esiintymisestä saakka säilyttäneet muistissaan ainakin muutamia piirteitä tästä rotevasta, vaaleasta, punakasta, lihavasta, pyylevästä, tanakasta, voimakkaasta ja kerkeästä naisesta. Olemme jo huomauttaneet hänen olleen vähin sukua niille jättiläismäisille villinaisille, jotka upeilevat markkinoilla kivenpalasia tukassaan. Hänestä se kaikki talossa lähti, vuoteiden laittamiset, huoneiden siivoomiset, pesut, ruoat, sateet, päivänpaisteet, myrskyt. Ainoana palvelijattarena oli Cosette; hiirenpoika elefantin orjana. Kaikki vapisi hänen ääntänsä, akkunat, huonekalut ja ihmiset. Hänen leveä naamansa, jota pisamat peittivät, näytti aivan vaahtokauhulta. Hänen ylähuultansa koristivat tukevat haivenet. Hän oli kuin mikäkin tytöksi puettu kuormankantaja. Hän kiroili loistavasti. Hän kehui särkevänsä pähkinän nyrkiniskulla. Ellei hän olisi lukenut romaaneja, ja elleivät ne olisi hetkittäin paljastaneet hempukkaa ihmissyöjä-akan alta, ei olisi kenenkään päähän pälkähtänyt sanoa hänestä: hän on nainen. Tämä Thénardier-eukko oli aivan kuin kalankaupustelijattareen oksastettu työnhelakka. Ken kuuli hänen puhuvan, sanoi: "Hän on santarmi." Ken näki hänen juovan, sanoi: "Hän on kuorma-ajuri." Ken näki hänen käsittelevän Cosettea, sanoi: "Hän on pyöveli." Levätessä ulkoni hänen suustaan yksi hammas.

Ukko Thénardier oli pieni, laiha, kalpea, kulmikas, luiseva, hintelä mies, joka näytti aina sairaalta, mutta jonka vointi oli mainio, mikä oli hänen oveluutensa alkua. Tavallisesti hymyili hän aina varovaisuudesta ja oli kohtelias melkein kaikille ihmisille, kerjäläisellekin, jolta hän kielsi rovon. Hänellä oli näädän katse ja oppineen miehen ulkomuoto. Hän oli hyvin Delillen muotokuvien näköinen. Hänen veikistelyynsä kuului juominen kuorma-ajurien kanssa. Kukaan ei ollut kuitenkaan vielä nähnyt häntä juovuksissa. Hän poltti isoa piippua. Hänellä oli mekko ja mekon alla vanha musta puku. Hän oli mielestään perillä kirjallisuudesta ja materialismista. Väitteittensä tueksi lausui hän usein nimiä sellaisia kuin Voltaire, Raynal, Parny ja, mikä ihmeellistä, pyhä Augustinus. Hän vakuutti omaavansa "systeemin." Muuten aika veijari. Oikea koiran poika. Tällainenkin vivahtus on olemassa. Muistetaan kai, että hän väitti olleensa sotapalveluksessa. Hän kertoili mahtipontisesti, mitenkä hän ollessaan kersanttina jossakin kevytaseisten kuudennessa tai yhdeksännessä rykmentissä Waterloossa, oli yksinään kokonaista husaari-eskadroonaa vastaan taistellen peittänyt ruumiillaan ja pelastanut kuulatuiskusta "erään vaarallisesti haavoittuneen kenraalin." Siitä syystä oli hän nostanut seinälleen liekehtivän ilmoituskilpensä, ja siitä syystä sanoivat paikkakuntalaiset hänen kapakkaansa "Waterloon kersantin kapakaksi." Hän oli vapaamielinen, muinaisuuden ihailija ja bonapartelainen. Hän oli avustanut vaivaistalon rakentamista. Kylällä puhuttiin hänen yrittäneen opiskella papiksi.

Mutta me luulemme hänen aivan yksinkertaisesti opiskelleen Hollannissa kapakoitsijaksi. Tämä sekasikiömäinen veijari oli kaiken todennäköisyyden mukaan lilleläinen flaami Flanderissa,

ranskalainen Pariisissa, belgialainen Brysselissä. Hän osasi taitavasti mukaantua kaikkiin olosuhteisiin. Mehän tunnemme hänen urhoutensa Waterlooossa. Kuten näemme, olivat hänen kehuskelunsa hiukan liioiteltuja. Soutaminen ja huopaaminen, polveileminen ja seikkaileminen, siinä hänen olemuksensa peruspiirteet. Repaleinen omatunto tuottaa repaleisen elämän. Ja todennäköisesti kuului Thénardier tuona myrskyisenä aikana, kesäkuun 18 päivän 1815 tienoilla niiden ryösteleväin muonakauppiaiden joukkoon, joista olemme puhuneet ja jotka kiertelevät kaikki tiet, varastavat yksiltä ja myyvät toisille, ja jotka ajaa ryytyttelevät ränsistyneissä vankkuripahoissa perhekunnittain, ukko, akka ja lapset, seuraten marssivia joukkoja ja osaten aina vaistomaisesti liittyä voittajiin. Suoritettuaan tämän sotaretken ja kerättyään kylliksi "rokunoita", kuten hän sanoi, oli hän avannut kapakan Montfermeiliin.

Nämä elonkorjuun aikaan ruumiilla peitettyiltä pelloilta kootuista kukkaroista ja kelloista, kultasormuksista ja hopearisteistä saadut "rokunat" eivät kuitenkaan muodostaneet suurta summaa, eivätkä ne olleet jaksaneet viedä kovin pitkälle tätä kapakoitsijaksi muuttunutta muonakauppiasta.

Thénardierin eleissä oli jotakin eriskummaisen suoraviivaista, joka kiroukseen liittyneenä muistuttaa kasarmia, ja ristinmerkin seuraamana seminaaria. Hän oli oiva puhumaan. Hän uskotteli olevansa oppinut. Siitä huolimatta oli koulumestari havainnut hänen tekevän "pukkeja." Hän sepusteli sangen taitavasti matkustajain laskuja, mutta harjaantunut silmä löysi niistä laskuista joskus oikokirjoitusvirheitä. Thénardier oli salakavala, ahmatti ja vetelys, mutta nopsa ja ketterä, jos niin tarvittiin. Hän ei halveksinut palvelijattariansa, mistä johtui, ettei hänen eukkonsa niitä enää pitänyt. Jättiläisnainen oli mustasukkainen. Hänestä näyttivät kaikki naiset mielitelevän tuota laihaa, keltaihoista miestä.

Thénardier, joka ennen kaikkea oli oikea kavaluuden ja ovelan harkinnan perikuva, oli luonnostaan hyvin tyyni ja rauhallinen konna. Se laji onkin vaarallisin: siihen sekaantuu tekopyhyttä.

Tällä ei kuitenkaan ole sanottu, ettei Thénardier tilaisuuden tullen olisi kyennyt raivostumaan ainakin yhtä perinpohjaisesti kuin hänen eukkonsakin. Mutta se tapahtui sangen harvoin, ja niinä hetkinä, koska hän kantoi kaunaa koko ihmiskuntaa kohtaan, koska hänen sisimmässään roihusi vihan polttava lieska, koska hän oli niitä ihmisiä, jotka hakevat kostoansa lakkaamatta, jotka syyttävät kaikkea sitä, mikä heidän ohitseen kulkee, kaikkea siitä, mikä putoo heidän päälleen, ja jotka ovat aina valmiit heittämään ensimmäisen vastaan tulijan niskaan muka oikeutettuna kostona kaikki elämänsä pettymykset, vararikot ja tappiot, koska kaikki tuo viha kohosi hänen sydäimestään ja kuohui hänen suussaan ja kipinöi hänen silmissään, oli hän kauhistuttava. Onneton se, ken silloin joutui hänen raivonsa esineeksi!

Muiden ominaisuuksiensa lisäksi oli Thénardier tarkkaavainen ja terävänäköinen, vaitelias ja lavertelias aina asianhaarojen mukaan. Hänen tekojansa hallitsi aina nopsa äly. Hänen katseensa oli kuin kaukoputkeen tähysteleväin merimiesten räpyttävä katse. Thénardier oli tavallansa oikea valtiomies.

Jokainen, joka ensi kertaa astui kapakkaan, sanoi eukko Thénardierin nähdessään: "Kas siinä talon isäntä." Erehdys. Hän ei ollut edes emäntä. Isäntä ja emäntä oli mies. Vaimo raatoi, hän suunnitteli. Hän johti kaikkea ikäänkuin jonkunlaisella näkymättömällä, herkeämättömällä voimalla. Sana riitti, joskus vain vihjaus; mastodontti totteli. Eukon mielestä oli Thénardier jonkunlainen korkeampi, mahtavampi olento, jonka vallasta hänellä oli vain hämärä aavistus. Hänellä oli kaikki tottelemisen avut, Jos joskus olisi syntynyt erimielisyyttä hänen ja "herra Thénardierin" välillä — mikä tosin oli otaksumaton seikka — ei hän olisi milloinkaan, koskipa asia sitten mitä hyvänsä, julkisesti väittänyt miestänsä vastaan. Ei milloinkaan olisi hän "vieraiden kuullen" tehnyt sitä virhettä, johon naiset niin usein joutuvat vikapäiksi ja jota parlamenttikielessä sanotaan kruunun paljastamiseksi. Niin epäilyttäviin tuloksiin kuin tämä heidän sopunsa veikin, niin oli jonkunlaista älyllistä järkevyyttä tuossa eukko Thénardierin alistumisessa miehensä tahtoon. Tämä meluava lihavuori liikkui tuon hintelän itsevaltiaan pikkusormen kosketuksesta. Siinä näkyi tuo ikivanha seikka, yhtä omituinen kuin vanhakin: aine palveli henkeä. Sillä eräänlaisella rumuudella on juurensa ja olemisoikeutuksensa itsensä ikuisen kauneuden syvyyksissä. Thénardierissa oli jotakin peitettyä, salaperäistä. Siitä tämän miehen rajaton valta tähän naiseen nähden. Muutamain hetkin näki vaimo miehensä kuin sytytettynä kynttilänä; tosin ajoin taas tunsu hän valtijaansa kotkankynnet selässään.

Tämä nainen oli peloittava olento, joka rakasti vain lapsiansa ja pelkäsi vain miestänsä. Hän oli äiti, koska hän oli nisäkäs. Muuten rajoittui hänen äidillisyytensä tyttäriin, eikä se, kuten tulemme näkemään, ulottunut enää poikiin. Hänen miehellään taas ei ollut muuta ajatusta kuin rikastuminen.

Hän ei siinä onnistunut. Sovelias näyttämö puuttui tältä suurelta kyvyiltä. Thénardier hävisi Montfermeilissä perin pohjin, mikäli häviämisestä voi nollassa olla puhetta. Sveitsissä tai Pyreneillä olisi tästä tyhjätaskusta vääntynyt miljoonainomistaja. Mutta minne kohtalo kerran kahlehtii kapakoitsijan, niin ei siinä auta muu kuin järsiä pois vain.

Ymmärrettävästi on sanaa *kapakoitsija* käytetty tässä ahtaammassa merkityksessä, joka ei ulotu

kokonaiseen ihmisluokkaan.

Tänä samana vuonna 1823 oli Thénardierilla noin tuhatviisisataa frangia kiireellisiä velkoja, ja se seikka veti hänet murheelliseksi.

Miten itsepintaisesti sallimus tekikin hänelle vääryyttä, niin oli Thénardier niitä miehiä, jotka syvimmin ja uudenaikaisimmalla tavalla käsittävät erään seikan, mikä on hyve raakalaiskansojen keskuudessa, mutta kauppatavara sivistyneissä maissa: vieraanvaraisuuden. Muuten oli hän erinomainen salametsästäjä, ja hänen taitonsa ampuma-aseen käyttelyssä oli laajalti kuulu. Hän osasi hymyillä erikoisen kylmästi ja rauhallisesti, ja se hymy oli erittäin vaarallista laatua.

Hänen järkeistelynsä kapakoitsijan ammatista säihkyivät hänestä joskus salamoina. Hänellä oli varastossa erinäisiä alaan kuuluvia mietelmiä, joita hän koki ahtaa eukkonsa päähän.

"Kapakoitsijan ja majatalonpitäjän velvollisuus", selitti hän eukolleen eräänäkin päivänä ankarana, matalalla äänellä, "on myydä kenelle tahansa ruokaa, lepoa, valoa, tulta, likaisia lakanoita, palvelusta, kirppuja, hymyä, pysäyttää matkustajat, tyhjennellä pieniä kukkaroita ja keventää tuntuvasti isoja, antaa kunnioittavasti suojaa matkustaville perheille, nylkeä mies, höyhentää vaimo ja puijata lapsi puti puhtaaksi, ottaa eri maksu avatusta akkunasta, suljetusta akkunasta, takan sopesta, nojatuolista, istuimesta, rahista, jakkarasta, höyhenvuoteesta, patjasta ja olkikuvosta, tietää, kuinka paljon varjo kuluttaa peiliä ja arvioida se ja panna matkustaja sen tuhannen sarvipään nimessä maksamaan kaikki, jopa karpäsetkin, joita hänen koiransa pyydystä!"

Tässä miehessä ja tässä naisessa olivat kavaluus ja sokea voima menneet keskenään naimisiin, ja siitä oli syntynyt kamala, kauhistava valjakko.

Sillä välin kun mies hautoi omia aatoksiaan ja kutoi suunnitelmiaan, ei eukko Thénardier ajatellut etäisiä velkoja, ei huolehtinut huomisesta eikä eilisestä, vaan eli rotevasti kutakin hetkeä erikseen.

Sellaisia olivat nämä kaksi ihmistä. Cosette oli heidän välissään, heidän molemminpuolisen painonsa alaisena kuin olentoraukka, jota olisi samalla kertaa myllynkivi muserrellut ja pihdit repineet. Miehellä ja vaimolla oli kumpaisellakin oma menettelytapansa. Cosette sai iskuja satamalla, siitä piti vaimo huolen. Hän käveli talvetkin avojaloin, siitä piti huolen mies.

Cosette kiipesi rappuja, laskeutui taas alas, pesi, harjasi, hankasi, lakaisi, juoksi, puuhasi, huohotti, nosteli painavia esineitä, ja vaikka hän oli niin heikko ja hintelä, teki hän sentään kaikki raskaimmat työt. Ei säälistä puhuttakaan! Petomainen emäntä, isäntä myrkyllinen. Thénardierin kapakka oli kuin lukinverkko, johon Cosette oli takertunut ja jossa hän pyristeli pelästyksissään. Sen julmemmin ei enään olisi voinut inhimillistä olentoa sortaa. Hänen asemansa oli aivan sama kuin karpäsen hämähäkkien orjana.

Mutta vaitelias, hiljainen lapsiraukka ei avannut suutansa valitukseen.

Kun tuollaiset pienet lapset aamunkoitosta lähtien värjöttelevät puoli-alastomina ihmisten keskellä, mitä tapahtuu silloin sieluissa, jotka ovat juuri lähteneet Jumalan luota?

3.

Miehille viiniä ja hevosille vettä.

Saapui neljä uutta matkustajaa. Cosette oli vaipunut surullisiin mietiskelyihin. Sillä vaikka hän oli vasta yhdeksännellä, oli hän jo ehtinyt kärsiä niin paljon, että hän usein istui synkeänä ja murheellisena kuin vanhus.

Eukko Thénardier oli nyrkillään iskenyt hänen silmäluomensa mustaksi, mikä seikka antoi samaiselle eukolle aihetta tuon tuostakin ihmettelemään:

"Äkkiäpä tuosta kutaleesta ruma tulikin! Musta pussi vain silmään, ja sillä hyvä!"

Cosette ajatteli siis, että oli pimeä, hyvin pimeä, että hänen oli ollut pakko aivan odottamatta täyttää astiat ja kannut uusien matkustajien huoneisiin, ja ettei nyt ollut enää vettä lainkaan säiliössä.

Se seikka häntä kuitenkin hieman tynnytti, ettei Thénardierein talossa yleensä juotu paljon vettä. Sieltä ei tosin puuttunut ihmisiä, joiden oli jano, mutta se jano haki mieluummin apua viinihaarikasta kuin vesi-astiasta. Jos joku olisi pyytännyt lasin vettä kaikkien näiden viinilasien kilistessä, olisi hän ehdottomasti saanut tovereiltaan raakalaisen nimen. Eräänä hetkenä alkoi lapsi kuitenkin vapista:

eukko Thénardier kohotti liedellä porisevan padan kantta, otti sitten lasin ja astui nopeasti vesisäiliötä kohti. Hän käänsi hanaa, lapsi kohotti päänsä ja seurasi tarkasti jokaista hänen liikettään. Ohut vesisuihku lorisi säiliöstä ja täytti lasin puolilleen.

"Kas, kun vesikin on jo loppunut!" sanoi hän.

Seurasi hetken hiljaisuus. Lapsi ei hengähtänytkään.

"Pah!" jatkoi eukko Thénardier katsellessaan lasiaan, joka oli täyttynyt vain puolilleen, "ehkä tuokin tähän hätään riittää."

Cosette painui jälleen työhönsä, mutta neljännestunnin vielä hyppi ja leiskui hänen sydämensä kuin mikäkin suuri lumihahtuva.

Hän laski minuutit, jotka kuluivat, ja hän olisi mielellään ollut jo huomisaamussa.

Tuon tuostakin katsahti joku juojista kadulle ja huudahti: "Pimeä siellä on, pimeä kuin uunissa!" — tai —: "Eihän siellä kissakaan kulje ilman lyhtyä tähän aikaan!" Ja Cosette värisi.

Äkkiä astui muuan kapakkaan majoittunut kulkukauppias huoneeseen ja tiuskaisi:

"Hevostani ei ole juotettu!"

"On kun onkin", vakuutti eukko Thénardier.

"Mutta kun ei ole, niin ei ole, tietäkää se!" tenäsi kauppias.

Cosette ryömi pöydän alta.

"On niinkin! On niinkin!" hätäili hän. "Kyllä herran hevonen joi, joi se, sangosta vielä joikin, täysinäisestä sangosta, minä sitä juotin ja minä sitä vielä ruoputtelinkin ja maanittelin."

Se ei ollut totta. Cosette valehteli.

"Kas tuota tenavaa, kun on tuskin nyrkin kokoinen ja jo valehtelee niin että talo kaikuu", koveni kauppias. "Minun hevostani ei ole juotettu, kuuleppas nyt, pikku vätys! Se puhaltelee aivan eri tavalla, kun se ei ole saanut juodakseen, ja minä tunnen hyvin sen puhalluksen."

Mutta Cosette pysyi yhä väitteessään ja lisäsi tuskan kuristamalla, tuskin kuultavalla äänellä:

"Joipas se, ja kovasti vielä joikin!"

"Tuhannen pentelettä," kiivastui kauppias, "juottakaa aivan äkkiä minun hevoseni ja lopettakaa jo tämä lemmon hammastelu!"

Cosette katosi pöydän alle.

"Kyllä niin, kyllä niin," rauhoitteli eukko Thénardier, "jos ei sitä hevosta ole juotettu, niin sitä täytyy sitten juottaa."

Ja hän katsahti ympärilleen.

"No, minne se nyt hävisi?"

Hän kumartui ja keksi Cosetten kyyryсистään pöydän alta, aivan juojien jalkojen juuresta.

"Joko sieltä tulet!" kiljaisi eukko Thénardier.

Cosette ilmestyi piilostaan.

Eukko Thénardier jatkoi:

"Neiti Koirankuonolainen, mene heti antamaan vettä tämän herran hevoselle!"

"Mutta, rouva," vastusti Cosette heikosti, "kun ei ole vettä."

Eukko Thénardier työnsi katu-oven selkiseljälleen.

"No, lähde hakemaan sitten!"

Cosetten pää painui alas, ja hän hoippuroi ottamaan tyhjää sankoa takan sopesta.

Sanko oli häntä itseään suurempi, ja tyttönen olisi hyvin mahtunut istumaan sen sisään.

Eukko Thénardier palasi lietensä ääreen ja maisteli puulusikalla padan sisältöä, muristen itsekseen:

"Kyllä sitä vielä siellä lähteessä on. Ei se nyt niin tavatonta ole. Mutta olisikin tainnut olla parasta panna ensin sipulit."

Sitten koperoi hän laatikkoa, missä säilytettiin pikkurahoja, pippuria ja sipulia.

"Kuule, neitsy Rupinaama," käski hän, "palatessasi ostat suuren leivän myymälästä. Tässä on viisitoista sousta."

Cosetten esiliinassa oli pieni sivutasku. Sanaakaan sanomatta otti hän rahan ja pisti sen taskuunsa.

Sitten pysähtyi hän avonaiseen oveen, sanko kädessä, eikä hievahtanutkaan. Hän näytti ikäänkuin odottavan apua.

"Vieläkö sinä siinä kuhnailet!" karjaisi eukko Thénardier.

Cosette painui ulos. Ovi sulkeutui.

4.

Nukke astuu näyttämölle.

Myymäläkojujen rivi, joka, kuten muistettaneen, lähti kirkon edustalta, ulottui aina Thénardierin majatalon tienoille asti. Näitä myymälöitä valaisivat porvarien keskiyön messuun menoa odotellen paperisuppiloihin pistetyt kynttilät, mikä Thénardierin kapakassa istuskelevan koulumestarin lausunnon mukaan teki "tenhoisan vaikutuksen." Mutta taivaalla ei näkynyt ainuttakaan tähteä.

Viimeinen näistä kojuista oli pystytetty juuri Thénardierin ovea vastapäätä. Siinä myytiin leikkikaluja, ja siellä kimaltelivat helmet ja korukapineet ja kiiltopehkeiset ihanuudet. Kaikkein näkyvimmälle paikalle oli kauppias valkoisten liinon taustaa vastaan asettanut suunnattoman suuren nuken, joka oli lähes kaksi jalkaa korkea ja jonka puku oli punertavaa harsokangasta, päässä kultatupsuja, tukka oikeita hivuksia ja silmät emalja. Koko päivän oli tämä ihme houkutelut luokseen suuret määrät kymmentä vuotta nuorempia ihailijoita, mutta Montfermeilistä ei ollut vielä löytynyt joko tarpeeksi rikasta tai kyllin aulista äitiä, joka olisi hankkinut sen tyttärelleen. Éponine ja Azelma olivat tarkastelleet sitä tuntikausin, ja olipa Cosettekin salaviihkaa pistäytynyt sitä katsomassa.

Astuessaan kadulle sanko kädessä, ei Cosette, niin surullinen ja alakuloinen kuin hän olikin, voinut olla nostamatta katsettaan tuohon satumaiseen nukkeen, *neitiin*, kuten hän sitä nimitti. Lapsiraukka pysähtyi kuin kivettyneenä. Hän ei ollut vielä päässyt ihaillemaan nukkea läheltä. Koko koju tuntui hänestä komealta palatsilta; tämä nukke ei ollut mikään nukke, se oli ilmestys, ihmenäky. Siinä näyssä esiintyivät ilo, loisto, rikkaus, onni jonkunlaisessa satumaisessa hohteessa tälle synkkään, kylmään kurjuuteen vajonneelle pikkuraukalle. Cosette mittaili lapsen teeskentelemättömällä surunvoittoisella ymmärtämyksellä kuilua, joka erotti hänet tästä nukesta. Hän vakuutteli itselleen, että täytyi olla kuningatar tai vähintään kuninkaantytär, päästäkseen moisen "kapineen" omistajaksi. Hän tarkasteli sitä kaunista punertavaa pukua, sitä kaunista kiiltävää tukkaa ja ajatteli: "Hän on varmaankin hyvin onnellinen, tuo nukke!"

Hän ei jaksanut irroittaa katsettansa tästä haaveellisesta kojusta. Mitä enemmän hän tarkasteli, sitä enemmän häikäisi häntä näkemänsä. Hän luuli katselevansa paratiisia. Suuren nuken takana oli toisia pienempiä, jotka näyttivät hänestä haltijattarilta ja hyviltä hengiltä. Kauppias, joka astuskeli edes takaisin kojun perällä, tuntui hänestä aivan taivaan Isältä.

Ihailunsa valtaamana unohti hän kaikki, jopa asiankin, jolle hänet oli lähetetty. Äkkiä kutsui hänet eukko Thénardierin karkea ääni todellisuuteen:

"Vai vielä sinä papukaija siellä vetelehdit! Maltappas, kun täältä pääsen! Mitä riivattua hän siellä oikein tirkistelee? Ala heti laputtaa, senkin kuhnus!"

Eukko Thénardier oli sattunut silmäämään kadulle ja keksinyt siten hurmaantuneen Cosetten.

Cosette puitti sankoineen pakoon min jaloista pääsi.

5.

Tyttönen yksinään.

Koska Thénardierin kapakka oli kirkon läheisessä osassa kylää, täytyi Cosetten lähteä hakemaan vettä metsälähteestä Chellesin tieltä päin.

Nyt ei hän enää kurkistellut kauppiaiden kojuihin. Niin kauvan kun hän oli Leipurinkadulla ja kirkon lähistöllä, valaisivat kirkkaat myymälät tietä, mutta lopulta häipyi viimeisenkin kojun viimeinen valonhäive näkyvistä. Tyttöraukka joutui pimeyteen. Hän upposi siihen. Mutta kun pelonväreet alkoivat hiipiä hänen selkäpiitönsä pitkin, ravisteli hän kävellessään sangon sankaa kaikin voimin. Siitä syntyvä kitinä ja kolina oli ikäänkuin hänen seuranaan.

Mitä etäämmälle hän ehti, sitä synkeämmäksi kävi pimeys. Ei ketään näkynyt enää kaduilla. Vain erään eukon hän tapasi, joka käännähti ympäri hänet sivuuttaessaan ja seisomaan jääden mutisi huuliensa välistä:

"Mutta minnekkähän tuo lapsi oikeastaan menee? Onkohan se pieni ihmis-susi?"

Sitten eukko tunsi Cosetten.

"Kas", sanoi hän, "Leivonenhan se onkin!"

Cosette kulki niin läpi niiden autioiden, sokkeloisten ja kiemurtelevain kujasten, jotka Chellesin puolella päättävät Montfermeilin kylän. Niin kauvan kun hän huomasi taloja tai edes puutarhojen muureja tiensä molemmin puolin, asteli hän verrattain rohkeasti. Tuon tuostakin näki hän kynttilän pilkottavan akkunanluukun raosta. Siellä oli valoa ja elämää ja ihmisiä, ja se rauhoitti häntä. Mutta sitä mukaa kuin hän ehti edemmäksi, hidastui hänen käyntinsä ikäänkuin tahdottomasti. Ohaistuaan viimeisen talon nurkkauksen pysähtyi hän kokonaan. Oli jo ollut vaikeata kulkea viimeistä myymälää edemmäksi. Mahdotonta oli jättää viimeinen talokin selän taakse. Hän laski sangon maahan, upotti kädet tukkaansa ja alkoi hitaasti raapia kyhnyttää päätään, mikä liike on ominainen kauhistuneille, epäröiville lapsille. Hän ei ollut enää Montfermeilissä, hän oli kedoilla. Pimeä, autio kenttä avautui hänen eteensä. Hän tuijotti epätoivoissaan tuohon synkeyteen, missä ei ollut enään ainuttakaan ihmistä, vain petoja, ehkäpä kummituksiakin. Hän katseli, tirkisteli, tuijotteli, ja hän oli kuulevinaan petojen hiiviskelevän ruohossa ja hän oli selvästi näkevinään kummitusten liehuvan puissa. Silloin koppasi hän sankonsa, pelko loi häneen rohkeutta ja hän mumisi: "Pyh! Sanon vain, ettei siellä ollut vettä!" Ja hän kääntyi päättävästi takaisin Montfermeiliin. Mutta tuskin oli hän kulkenut sataakaan askelta, kun hän taas pysähtyi ja alkoi jälleen kyhnyttää päätään. Hänen silmiensä eteen astui eukko Thénardier, kamala eukko Thénardier hyenan suineen ja suuttumusta liekehtivine katseineen. Lapsi kurkisti surkean avuttomana eteensä ja taakseen. Mikä neuvoksi? Mitä yrittää? Minne mennä? Edessä eukko Thénardierin hirmuhaamu. Takana kaikki yön ja metsien kummitukset. Eukko Thénardieria hän väisti. Hän kääntyi jälleen lähdetielle ja pisti juoksuksi. Hän poistui kylästä juosten, hän painui metsään juosten, hän ei nähnyt enää mitään, ei kuullut enää mitään. Vasta lopen hengästyttyään herkesi hän juoksustaan, mutta yhä ponnisteli hän käyden eteenpäin. Hän oli vallan suunniltaan pelosta. Itku pyrki tulemaan väkisin.

Metsän yöllinen huouta ympäröi hänet kaikilta tahoilta. Hänen ajatuksensa eivät enää toimineet, hän ei uskaltanut katsahtaa sivulleen. Yön äärettömyys musersi painollaan tämän pikku-olennon. Yhtäällä rajaton pimeys, toisaalla hiukkanen.

Metsän reunasta oli vain seitsemän, kahdeksan minuutin matka lähteelle. Cosette tunsi tien hyvin, sillä hän oli kulkenut sitä monet kerrat päivällä. Kummallista kyllä: hän ei eksynyt. Jonkunlainen hämärä vaisto ohjasi häntä. Mutta ei hän sivulleenkaan katsahtanut, koska pelkäsi näkevänsä kummituksia oksilla ja pensaikoissa. Vihdoin saapui hän lähteelle.

Se oli ahdas veden saviseen maahan kaivertama syvennys, missä oli vettä noin kaksi jalkaa ja mitä ympäröivät muutamat suuret kivet, sammaleet sekä nuo pitkät, poimulehtiset ruohot, joita ranskalainen rahvas sanoo Henrik Neljännen kaularöyhelöiksi. Pieni puro virtasi hiljaa liristen lähteestä.

Cosettella ei ollut aikaa henkäisemään. Pimeys oli synkkä, mutta hän oli niin usein käynyt paikalla. Vasemmalla kädellään haparoi hän pimeästä lähteen yli kallistuvaa nuorta tammea, johon hän tavallisesti nojasi, sai kiinni oksasta, takertui siihen, kumartihe ja upotti sangon veteen. Hetkiseksi olivat hänen voimansa kasvaneet kolminkertaisiksi. Mutta siinä rimpuillessaan ei hän huomannutkaan esiliinansa taskun sisällön putoavan lähteeseen. Viidentoista soun raha katosi veteen. Cosette ei nähnyt eikä kuullut sen häviämistä. Hän tempasi sangon melkein täysinäisenä syvennyksestä ja laski sen nurmelle. Silloin vasta huomasi hän olevansa tuiki väsynyt. Hän olisi tahtonut lähteä paluumatkalle heti kohta. Mutta ponnistelut sangon täyttämiseksi olivat hänet siihen määrään uuvuttaneet, ettei hän enää kyennyt käymään askeltakaan. Hänen täytyi istuutua. Hän raukesi nurmelle ja jäi siihen kyyrysiinsä.

Hän sulki silmänsä ja avasi ne taas, tietämättä miksi, mutta voimatta tehdä toisin.

Hänen vieressään poreili sangon vesi ja muodosti pyörylöitä, jotka olivat kuin hiilloksen tulikäärmeitä.

Ja ylhäällä peittivät taivaan mustat pilven lonkareet, jotka liikkuvat hitaasti kuin savujoukkiot. Pimeyden surunaamus näytti tahtovan peittää tämän lapsen.

Jupiter painui avaruuden syvyyksiin. Tyttönen tuijotti silmät harrillaan tätä suurta valopilkkua, jota hän ei tuntenut ja joka sai hänet pelkäämään. Kiertotähti olikin sillä hetkellä hyvin lähellä taivaanrantaan ja kulki juuri paksun usvakerroksen taitse, niin että se välkkyi kamalan punaisena. Kaameana ruskottava sumu suurensi tähden kokoa huomattavasti. Se oli kuin hohtava reikä taivaankannessa.

Kylmä viima henkäili tasangolta. Metsä oli synkkä, sieltä ei kuulunut pienintäkään ääntä, kesä-yön valjua valonhämärystä ei huomannut lainkaan. Kamaloina kummituksina töröttivät puuryhmät. Ahojen outomuotoiset pensaikat suhisivat peloittavasti. Pitkät ruohonkorret kiemurtelivat viiman käsissä kuin ankeriaat. Okakasvien piikki-oksat longertelivat kuin pitkät, kynsikkäät käsivarret saaliin tavottelussa. Kuivia kanervatukkoja lenteli ohi tuulen ahdistamina ja ne näyttivät aivan kuin kauhistuneina pakenevan jotakin takaa-ajajaa. Kaikkialta tuijotti pimeys kamalana, uhkaavana.

Pimeys vaikuttaa painostavasti. Ihminen tarvitsee valoa. Ken vain valon vastakohtaan vaipuu, hän tuntee sydäntänsä kouristavan. Kun silmä näkee vain pimeyttä, on hengenkin toiminta sekaannuksissa. Auringon pimeneminen, synkkä yö tai mikä läpinäkymätön pimeys tahansa tuottaa tuskallisen olon jokaiselle, vahvimmallekin. Ei kukaan voi kävellä yksinään öisessä metsässä vapisematta. Synkät varjot ja puut, siinä peloittava seinä. Haaveenomainen todellisuus näytäkseen hämärässä ympäristössä. Mitä emme tarkkaan näe, muodostuu muutaman askeleen päässä aavemaiseksi mielikuvaksi. Avaruudessa tai ehkä omissa aivoissamme näemme leijailevan jotakin salaperäistä, saavuttamatonta kuin uinuvien kukkien unelmat. Taivaanrannalla parveilee uhkaavia haamuja. Rajattoman pimeyden henkäykset tunkeutuvat sieluumme. Pelko kasvaa, ja tekisi mieli usein katsahtaa taakse. Yön pohjattomia pimentoja, epäselvinä kuvastuvia esineitä, hiljaisina kyhjöttäviä ilmestyksiä, jotka muuttavat muotoaan heti kun joutuu niitä lähemmäksi, salaperäisiä huiskahduksia, yht'äkkiä tuhahtavia lehviä, mustia lätäköitä, pimeyteen heijastunutta kaameutta, äärettömyyden haudanhiljaisuutta, mielikuituksen loihtimia haave-olentoja, oksien salaperäisiä liikahduksia, pelästyttäviä kantoja, korkeita, huojuilevia ruohorykelmiä, kaikkia näitä vastaan on ihminen aivan turvaton. Ei niin rohkeata, ettei vavahtaisi, eikä niin voimakasta, ettei tuskaa tuntisi. On aivan kuin valtaisi pimeys sielunkin. Ja tällaisen synkeyden vaikutus pieneen lapseen on vielä paljon, paljon tuskallisempi.

Metsissä riehuvat silloin kaikki ilmestyskirjan kauhut. Ja metsien kaameassa peitossa on pienen sielun siipien räpyttely kuin kuoleman kouristusta.

Tajuamatta olotilaansa tunsu Cosette luonnon salaperäisen, rannattoman synkeyden tarraavan häneen kiinni joka taholta. Häntä ei vallannut ainoastaan kauhu, vaan joku kauhuakin kauhistavampi tunne. Hän värisi. Sanat eivät pysty kuvaamaan sen värityksen kamaluutta, joka jäätty hänet sydänjuuria myöten. Hänen katseensa harhaili hurjana. Hän luuli joutuneensa siihen tilaan, ettei hän ehkä saattaisi olla tulematta samaan aikaan samalle paikalle seuraavanakin päivänä.

Päästäkseen eroon tästä tunnelmasta, joka oli hänestä niin kummallinen, mutta jota hän ei ymmärtänyt, alkoi hän vaistomaisesti lukea kovalla äänellä yksi, kaksi, kolme, neljä, kymmeneen asti, toistaen sen tempun useampaan kertaan. Se palautti häntä ympäröivät esineet oikeisiin muotoihinsa. Hän tunsu veden ammentamisessa kastuneita käsiään kylmöttävän. Hän kapsahti seisomaan. Pelko valtasi hänet jälleen, luonnollinen, voittamaton pelko. Hänellä oli enää vain yksi ajatus: pako. Hänen täytyi paeta min jalat kantoivat läpi metsien, poikki ketojen, ihmisasunnoille, akkunoiden ja palavien kynttilöiden lähetyville. Hän osui katsahtamaan sankoon eteensä. Mutta niin suuri oli hänessä eukko Thénardierin herättämä pelko, ettei hän uskaltanut paeta sangottaan. Hän kahmaisi sangosta kaksin käsin. Hän jaksosi tuskin nostaa sitä kohoksi.

Hän laahusti niin kymmenisen askelta, mutta täysinäinen sanko painoi ankarasti, ja hänen oli pian pakko laskea se maahan. Hän hengähti hetken, tarttui sitten sankaan jälleen ja ponnisteli taas eteenpäin, tällä kertaa hiukan pitemmän matkan kuin ensimmäisellä. Mutta taas täytyi pysähtyä. Kotvasen levähdettyä taas liikkeelle. Hän kävi kumarassa, pää rinnoilla kuin vanhus. Sangon painosta jäykistyivät hänen laihat käsivartensa seipäiksi. Rautasanka puristi piankin pienet, märtä sormoset kohmeiksi. Tuon tuostakin täytyi hänen pysähtyä, ja joka kerta läiskähti sangosta kylmää vettä hänen paljaille jaloilleen. Tämä tapahtui metsän pimennossa, yöllä, talvisaikaan, kaukana ihmisten näkyvistä; ja lapsi oli vasta kahdeksan vanha. Vain Jumala näki tämän surullisen näytelmän.

Ja ehkäpä Cosetten äitikin!

Voi surua!

Sillä on seikkoja, jotka saattavat kuolleetkin avaamaan silmänsä haudoissaan.

Cosette puuskutti ankarasti, ja huokaukset lähtivät hänen rinnastaan kirvelevänä korinana. Itkun nikoitus kuristi hänen kurkkuansa, mutta hän ei uskaltanut itkeä ääneen, niin kovin hän pelkäsi eukko Thénardieria, näin kaukaakin. Hän oli tottunut luulemaan eukko Thénardierin aina tiuskivan hänen kintereillään.

Vaan eipä häneltä näin matka kovin eistynyt, ja hänen vauhtinsa hiljeni yhä. Ei auttanut levähdysten lyhentäminen eikä ponnisteltavien välimatkojen pitentäminen. Hän ymmärsi tuskan valtaamana, että häneltä menisi näin toista tuntia Montfermeiliin päästäkseen, ja että eukko Thénardier antaisi häntä selkään. Tämä tuska yhtyi hänen kauhuunsa yksinäisyydestään öisen metsän sylissä. Hän oli menehtymäisillään, eikä hän kuitenkaan vielä ollut päässyt aukealle kedolle. Ehdittyään erään vanhan tutun kastanjapuun juurelle pysähtyi hän viimeisen kerran pitemmäksi ajaksi kuin ennen, levähtääkseen kunnollisesti, sitten kokosi hän kaikki voimansa, kahmaisi sangan kouransa ja alkoi jälleen ponnistelunsa. Mutta pienokaisraukka ei voinut olla epätoivoissaan huokailematta: "Oi Jumalani! Oi Jumalani!"

Silloin tunsi hän äkkiä sangon keventyneen. Käsi, joka hänestä näytti suunnattoman suurelta, oli tarttunut sankaan ja kannatti nyt koko taakkaa tukevasti. Lapsi kohotti päänsä. Suuri musta haamu asteli suorana hänen rinnallaan pimeässä. Se näytti aivan mieheltä, joka oli varmaankin lähestynyt häntä takaapäin niin hiljaa, ettei hän ollut kuullut mitään. Tämä mies oli sanaakaan sanomatta tarttunut sankaan ja alkanut kantaa hänen kuormaansa.

Luonnollinen vaisto puhuu elämän kaikissa kohtauksissa omaa pettämätöntä kieltään.

Lapsi ei pelästynyt.

6.

Luku, joka ehkä näyttää Boulatruellen olleen oikeilla jäljillä.

Samaisen 1823 joulupäivän iltapuolella käveli muuan yksinäinen mies kauvan Pariisin Sairashuoneen puistokadun autoioimmissa osissa. Tämä mies näytti etsiskelevän asuntoa ja pysähtyvän mieluummin tämän Saint-Marceaun etukaupungin ränsistyneen laita-osan kehnoimpien talojen kohdalle.

Edempänä saamme nähdä tämän miehen tosiaankin vuokranneen huoneen tästä etäisestä kaupunginkolkasta.

Tämä mies oli sekä pukunsa että esiintymisensä puolesta sen ihmislajin edustava lihaksitulemus, jota voisi nimittää siistiksi kerjäläiseksi, sillä hänessä yhtyi äärimmäinen köyhyys äärimmäiseen puhtauteen. Tämä yhtymys on sangen harvinainen, ja ymmärtävään ihmisten tulisi sen nähdessään tuntea kaksinkertaista kunnioitusta, mitä saattaa tuntea vain sitä kohtaan, joka on hyvin köyhä ja sitä kohtaan, joka on hyvin arvokas. Hänen päässään oli kovin vanha ja kovin harjattu pyöreä hattu, pukuna karkeasta keltamullan värisestä kankaasta tehty, loimilankoihin asti kulunut pitkä takki — sen väri ei ollut lainkaan harvinainen niihin aikoihin — avarat liivit hyvin vanhanaikuisine taskuineen, polvista vaalenneet mustat kaatiot, mustat villasukat ja vahvat kuparisolkiset kengät. Häntä olisi luullut jonkun kunnan perheen vanhaksi, maanpaosta palanneeksi koti-opettajaksi. Hänen hohtavan valkeista hivuksistaan, hänen kurtteisesta otsastaan, hänen tummansinisistä huulistaan, hänen kasvojensa piirteistä, joissa pieninkin vivahdus henki elämään kylläntymystä ja väsymystä, olisi päättänyt hänen olevan hyvän joukon yli kuusikymmentä vuotta vanhan. Hänen lujan, vaikka hitaan astuntansa, kaikkien hänen liikkeidensä tavattoman voimakkuuden perustalla olisi häntä tuskin luullut viisikymmenvuotiaaksi. Hänen otsansa rypyt olivat jalot ja arvokkaat ja ne olisivat tehneet hänelle suosiolliseksi jokaisen, joka olisi häntä lähemmin tarkastellut. Hänen alihuulestaan väreili omituinen laskostuma, laskostuma, joka näytti ankaralta, mutta joka oli nöyrä. Hänen katseensa pohjalla asui synkkä vakavuus. Vasemmassa kädessään kantoi hän pientä, nenäliinaan käärittyä myttyä. Oikeata kättään nojasi hän jostakin pensasaidasta leikattuun kepintapaiseen. Tätä keppiä oli sentään muovailtu huolellisesti, eikä se hullummalta näyttänytään. Oksia oli taitavasti käytetty hyväkseen, ja punavahasta oli siihen muodostettu korallimainen nuppi. Se oli tanakka ryhmysauva, mutta se näytti kävelykepillä.

Sillä puistokadulla kävelee hyvin vähän ihmisiä, etenkin talvisaikaan. Tämä mies näytti niitäkin harvoja välttelevän mieluummin kuin etsivän, herättämättä kuitenkaan millään tavoin huomiota käytöksellään.

Niihin aikoihin tapasi kuningas Ludvig XVIII käydä melkein joka päivä Choisy-le-Roissa. Se oli hänen mieliretkiään. Kahden seuduissa nähtiin melkein poikkeuksetta kuninkaallisten vaunujen ja kuninkaallisen saattojoukon karahuttavan täyttä nelistä Sairashuoneen puistokatua pitkin.

Sen puolen eukokset eivät tarvinneet sen parempaa kelloa eikä ajantietoa, ja he sanoivatkin tavallisesti:

"Nyt on kello kaksi. Siinä se nyt palaa Tuilerioihin."

Toiset kiiruhtivat paikalle, toiset väistyivät tieltä, sillä missä kuningas kulkee, siinä syntyy aina juoksentelua. Muuten olikin Ludvig XVIII:n ilmestyminen ja katoaminen hyvin huomiotaherättävä tapaus Pariisin kaduilla. Nopeasti, mutta ylhäisesti siinä mentiin. Tämä saamaton kuningas piti paljon karkulaukasta. Koska hän ei voinut kävellä, tahtoi hän lentää. Tämä raajarikko olisi mielellään istunut salaman kiidätettäväksi. Ankaran tyynenä kulki hän paljastettujen sapelien ympäröimänä. Hänen raskaat, yltä päältä kullatut kuomuvaununsa, joiden sivustoihin oli maalattu suuret kimput Ranskan liljoja, pitivät aika melua. Vilauksessa jyrähtivät ne ohi, niin että niitä tuskin ennätti nähdä. Oikeassa peräkulmassa, valkealla atlaskankaalla päällystetyillä patjoilla paistoi leveä, punottava naama, vaalea, puuteroitu otsa, ylpeä, ankara, terävä silmä, oppineen hymyily, kaksi suurta, liehuvakierteistä olkalappua porvarillisen puvun päällä, kultatalja, Pyhän Ludvigin risti, kunnialegionan risti, Pyhän Hengen hopealaatta, pönkämaha ja leveä sininen nauha. Siinä oli kuningas. Pariisin ulkopuolella piti hän valkeasulkaista hattuaan korkeisiin englantilaisiin sääryksiin kapaloituilla polvillaan. Mutta kaupunkiin tultua painoi hän hatun päähänsä, eikä sitä usein tervehdykseen kohottanut. Hän katseli kylmästi kansaa, ja kansa katseli kylmästi häntä. Kun hän ensi kerran ilmestyi Saint-Marceauxin kaduille, oli hänen koko menestyksensä nämä laitakaupunkilaisen sanat toverilleen:

"Tuo paksumaha tuossa on nyt se hallitus."

Tämä aina erehtymättä samalla hetkellä sattuva kuninkaankulku oli siis Sairashuoneen puistokadun jokapäiväinen merkkitapaus.

Keltatakinen kävelijä ei nähtävästi ollut sen kaupunginosan, eikä edes Pariisin asukkaita, sillä hän ei tiennyt siitä tapauksesta mitään. Kun siis kuninkaalliset vaunut kultanauhaisen vartiomiesparven ympäröiminä täsmälleen kello kaksi jyrähtivät puistokadulle Naissairaalan kulmauksesta, näytti hän hämmästyneeltä, melkein pä pelästyneeltäkin. Hän oli yksinään sivukäytävällä ja hän piiloutui nopeasti ympärysmuurin nurkkaukseen, mikä ei estänyt Havren herttuaa häntä havaitsemasta. Havren herttua istui, päivystävän vartiomiesjoukkion kapteenina, vaunuissa kuningasta vastapäätä. Herttua sanoi hänen majesteetilleen: "Tuolla on hyvin epäilyttävän näköinen mies." Poliisit, joiden oli määrä valvoa kuninkaan turvallisuutta matkalla, huomasivat hänet myöskin, ja muuan heistä sai käskyn seurata miestä. Mutta mies painui laitakaupungin sokkeloihin kujasiin, ja päivän hämärtyessä eksyi takaa-ajaja hänen jäljiltään, kuten ilmoittaa vielä samana iltana Anglèsin herttualle, valtioministerille, poliisipäällikölle osoitettu tiedonanto.

Kun keltatakinen mies oli saanut vakoilijan eksytetyksi kintereiltään, kiiruhti hän käyntiään, alituisesti vilkuen taakseen nähdäkseen, vieläkö häntä seurattiin. Kello neljännestä yli neljä, siis yön tullessa, kulki hän Saint-Martinin portin teaterin ohi, missä näyteltiin sinä päivänä *Kaksi Rangaistusvankia*. Ilmoituslehti, jolle kappaleen nimi oli painettu suurin kirjaimin ja jota lamput kirkkaasti valaisivat, pisti hänen silmiinsä nopeasta kulusta huolimatta, ja hän pysähtyi sitä lukemaan. Seuraavassa hetkessä oli hän Planchetten umpikadulla, mistä hän poikkesi *Tinalautaseen*, sillä siellä oli niihin aikoihin Lagnyn matkustajavaunujen asema. Vaunujen oli määrä lähteä kello puoli viisi. Hevoset olivat jo valjaissa, ja matkustajat kiiruhtivat ajajan huutoa noudattaen nousemaan vaunujen korkeita rautarappusia ja asettumaan paikoilleen.

Mies kysyi:

"Vieläkö on tilaa?"

"Vain täällä ylhäällä, minun vierelläni", vastasi ajaja.

"No minä nousen sinne sitten."

"Nouskaa vain."

Mutta ennen lähtöä katsahti ajaja matkustajan keskinkertaiseen vaatetukseen ja hänen pieneen myttyynsä ja vaati maksua.

"Tuletteko Lagnyyn asti?" kysyi ajaja.

"Tulen", vastasi mies.

Matkustaja maksoi Lagnyn asti.

Sitten lähdettiin. Tulliportista päästyä yritti ajaja keskustelua, mutta matkustajan vastaukset olivat hyvin harvasanaisia. Ajaja näki parhaaksi ruveta viheltelemään ja kiroilemaan hevosiaan.

Ajaja kääriytyi viittaansa. Pakasti. Mies ei näyttänyt sitä huomaavankaan. Kuljettiin niin Gournayn ja Neuilly-sur-Marnen läpi.

Kuuden seuduissa illalla oltiin Chellesissä. Ajaja pysähytti hevosensa henkäisemään muinaisen kuninkaallisen luostarin rakennuksiin sijoitetun majatalon edustalle.

"Minä poikkeankin tähän", sanoi mies.

Hän otti myttynsä ja keppinsä ja hyppäsi vaunuista.

Hetkisen päästä oli hän häipynyt näkyvistä.

Hän ei ollut astunut majataloon.

Kun vaunut muutamien minuuttien kuluttua jälleen rämisivät Lagnyn päin, ei ajaja nähnyt häntä Chellesin valtakadulla.

Ajaja kääntyi puhumaan matkustajille vaunujen sisään:

"Se mies ei ollut näiltä mailta, sillä minä en häntä tuntenut. Hän näytti rutiköyhältä, mutta ei hän sentään lainkaan kitsastellut. Hän maksoi Lagnyn asti, mutta jäikin Chellesiin. Nyt on jo yö, kaikki ovet ovat kiinni. Mies ei mennyt majataloon, eikä häntä näy täällä tielläkään. Onko hän siis vaipunut maanrakoon?"

Mies ei ollut vaipunut maanrakoon, vaan oli pimeässä kiiruusti harpannut Chellesin valtakadun poikki ja poikennut kirkon lähetyviltä vasempaan Montfermeiliin vievälle kylätielle. Hän liikkui varmasti ja epäröimättä ja näytti hyvin tuntevan seudun.

Hän astui nopeasti. Siinä kohdassa, missä Montfermeilin tien leikkaa vanha puiden reunustama Gagny-Lagnyn tie, kuuli hän tulevan kulkijoita. Hän piilottautui ketterästi läheiseen kuoppaan ja odotti siellä heidän etenemistään. Tämä varovainen toimenpide oli kuitenkin melkein tarpeeton, sillä kuten olemme jo sanoneet, oli yö joulukuinen ja hyvin pimeä. Taivaalla näkyi tuskin paria, kolmea tähteä.

Siltä kohtaa alkoi maa kohota kukkulaksi. Mies ei palannutkaan enää Montfermeilin tielle, vaan poikkesi oikealle ja loikkasi pitkin hyppin keldon halki metsään.

Sinne päästyään hiljensi hän vauhtiaan ja alkoi huolellisesti tarkastella kaikkia puita, viivähtäen hiukan joka askeleella, ikäänkuin olisi hän tapaillut jotakin vain hänen tuntemaansa salatietä. Kerran hän näytti eksyvän ja pysähtyvän epätietoisena. Pitkien hapanomisten jälkeen saapui hän metsänaukeamalle, missä näkyi kasa suuria, vaaleahtavia kiviä. Hän hyppäsi kiireesti näiden kivien viereen ja tutki niitä tarkasti yön pimeydessä, jokaista erikseen. Mahtava, pahkojen, kasvikkunnan syylämuodostumain peittämä puu kasvoi vähän matkan päässä kivikasasta. Mies riensi sille puulle ja tunnusteli kädellään sen kuorta, ikäänkuin laskeakseen kaikki pahkat.

Tätä puuta vastapäätä — puu oli tammi — kasvoi kirveeniskujen jäljiltä sairasteleva kastanjapuu. Haavojen peitteeksi oli naulattu sinkkilevy. Mies kohosi varpailleen ja kosketti sitä sinkkilevyäkin.

Sitten käyskenteli hän jalkojaan lyöden muutama kertaan puun ja kivikasan väliä, aivan kuin päästäkseen selville, oliko maata hiljattain liikutettu.

Sen tehtyään tähysteli hän tutkivasti ympärilleen ja jatkoi sitten kulkuaan metsän läpi.

Tämä sama mies oli kohdannut Cosetten.

Astellessaan pikkumetsää Montfermeiliin päin oli hän tavannut pienen varjon nyhkyttäen ponnistelemasta, laskemasta taakkaansa maahan, taas nostamasta sitä kohoksi ja yrittämästä uudelleen liikuttaa sitä eteenpäin. Hän oli käynyt lähemmäksi ja havainnut varjon pieneksi lapseksi, joka kantoi suunnatonta vesisankoa. Silloin oli hän astunut lapsen luo ja tarttunut hiljaa sankaan.

7.

Cosette astelee pimeässä tuntemattoman miehen rinnalla.

Cosette ei pelästynyt, siitähän jo mainitsimme.

Mies alkoi puhutella häntä. Hänen äänensä oli vakava ja hyvin matala.

"Lapsukaiseni, taakkasi on kovin raskas."

Cosette kohotti katseensa ja vastasi:

"Niin on, herra."

"Annahan tänne", jatkoi mies, "niin minä kannan."

Cosette hellitti sangasta. Mies alkoi astella hänen vierellään.

"Kovinpa tämä onkin raskas", sanoi mies hampaittensa välistä. Sitten hän lisäsi:

"Pienokaiseni, vanhako olet?"

"Yhdeksännellä, herra."

"Ja kaukaako sinä tätä kantamustasi raahasit?"

"Metsälähteeltä tuolta."

"Pitkältäkö sinulla vielä on matkaa?"

"Runsas neljännestunti tästä."

Mies oli hetkisen vaiti ja lausahti sitten äkkiä:

"Sinulla ei kai ole äitiä?"

"En tiedä", vastasi lapsi.

Ja ennenkuin mies ennätti uudestaan tarttua puheeseen, jatkoi hän:

"En luule. Muilla on äitikin. Mutta minulla ei ole."

Ja kohta lisäsi hän siihen:

"Enkä luule koskaan olleenkaan."

Mies pysähtyi, laski sangon maahan, kumartui ja painoi molemmat kätensä lapsen olkapäille, yrittäen tuntea hänen kasvojaan pimeässä.

Cosetten lihat, hennot piirteet kuvautuivat heikosti taivaan tummassa hämäryksessä.

"Mikä on nimesi?" kysyi mies.

"Cosette."

Mies värähti kuin olisi saanut sähkö-iskun. Hän tarkasteli lasta vielä kerran, päästi sitten Cosetten olkapäät, tarttui sankaan ja alkoi astella taas.

Hetkisen kuluttua jatkoi hän kyselyään:

"Pienokaiseni, missä sinä asut?"

"Montfermeilissä, jos sitä tunnette."

"Sinnekö me tavotamme?"

"Sinne, herra."

Hän vaikeni taas ja jatkoi sitten:

"Kuka sinut lähetti näin myöhään hakemaan vettä metsästä?"

"Rouva Thénardier."

Mies puuttui taas puheeseen äänessä sointu, jonka hän koki saada välinpitämättömäksi, mutta jossa kuitenkin tuntui omituinen värinä:

"Mitä hän nyt puuhailee, se rouva Thénardier?"

"Hän on minun emäntäni", selitti lapsi. "Hän pitää kapakkaa ja majataloa."

"Majataloa?" kertasi mies. "Siinä tapauksessa asetun sinne täksi yöksi. Sinähän minua opastatkin."

"Kyllä tästä sinne pian päästään", vakuutti lapsi.

Mies asteli verrattain nopeasti. Cosette seurasi häntä vaivatta. Hän ei tuntenut enää väsymystä. Tuon tuostakin kohotti hän katseensa siihen outoon mieheen, rinnassa omituinen tyyneys ja rauha. Ei milloinkaan oltu häntä opetettu kääntymään Kaitselmuksen puoleen eikä rukoilemaan. Mutta siitä huolimatta tunsu hän sisimmässään jotakin toivon ja ilon tapaista, joka nousi taivasta kohti.

Muutamia minuutteja kului. Mies kysyi jälleen:

"Eikö rouva Thénardierilla ole palvelijatarta?"

"Ei, herra."

"Yksinkö sinä talossa olet?"

"Niin, herra."

Tuli taas keskeytys. Cosette kohotti äänensä:

"Taikka kyllähän siellä on vielä kaksi pikku tyttöä."

"Ketä tyttöjä ne ovat?"

"Ponine ja Selma."

Lapsi lyhensi näin nämä kummalliset nimet, joista eukko Thénardier niin paljon piti.

"Mitä ne ovat, Ponine ja Selma?"

"Ne ovat rouva Thénardierin neitejä, taikka niinkuin hänen tyttäriänsä."

"Ja mitä ne puuhailevat?"

"Oo", innostui lapsi, "niillä on kauniita nukkeja, kauniita kultarasioita, ja niissä niin kauniita, niin kauniita kapineita. Ne leikkivät ja pitävät hauskaa."

"Kaiket päivätkö?"

"Kaiket päivät, herra."

"Entä sinä?"

"Minä teen työtä."

"Kaiket päivätkö?"

Lapsi kohotti tuntemattomaan suuret silmänsä, joissa kimalteli kumpaisessakin kyynelkarpalo, mitä tosin ei pimeältä saattanut erottaa, ja vastasi hiljaa:

"Kaiket päivät, herra."

Ja sitten jatkoi hän vähän ajan kuluttua:

"Joskus, kun ei ole enää työtä ja kun minulle annetaan lupa, pidän minäkin hauskaa."

"Mitenkä sinä hauskaa pidät?"

"Miten osaan. Kunhan minun vain annetaan olla rauhassa. Ei minulla paljon leikkikaluja ole. Ponine ja Selma eivät salli minun leikkiä heidän nukeillaan. Minulla on ainoastaan pieni lyijysapeli, näin, näin pitkä vain."

Lapsi näytti pikkusormeaan.

"Ei suinkaan sellainen mihinkään pysty?"

"Pystyypä, herra", väitti lapsi. "Pystyy se salaatiin, ja kyllä sillä kärpäseltäkin pään leikkaa."

Vihdoin pääsivät he kylään. Cosette opasti tuntematonta katuja pitkin. He kulkivat leipurin ohi, mutta

Cosette ei muistanut lainkaan leipää, joka hänen olisi pitänyt ostaa. Mies oli lakannut tekemästä hänelle kysymyksiä ja jurrotti nyt äänetönnä. Mutta kun he olivat ehtineet kirkon ohi, ei mies malttanut olla nuo monet myymäkojut nähtyään kysymättä Cosettelta:

"Täällä taitaakin olla markkinat?"

"Ei, herra. Täällä on joulu."

Heidän lähetessään majataloa kosketti Cosette arkailleen hänen kättänsä.

"Herra!"

"Mitä, lapsukaiseni?"

"Nyt olemme jo aivan lähellä taloa."

"Entä sitten?"

"Olkaa hyvä ja antakaa se sanko nyt minulle takaisin!"

"Miksi?"

"Rouva vain löisi minua, jos näkisi jonkun sitä minun edestäni kantaneen."

Mies jätti hänelle sangon. Hetkisen kuluttua olivat he jo kapakan ovella.

8.

On kiusallista majoittaa köyhää, joka ehkä onkin rikas.

Cosette ei voinut olla salavihkaa katsahtamatta leikkikalukauppiaan suureen nukkeen, joka yhä upeili paikallaan. Sitten hän koputti. Ovi avautui. Eukko Thénardier ilmestyi näkyviin kynttilä kädessä.

"Ahaa! Sinäkö sieltä rämmitkin, pikku Ryysymekko! Oletpa, kissa vieköön pannut asiaasi aikaa! Missä sinä olet kuhnustellut, senkin harakka?"

"Rouva", sanoi Cosette vapisten, "täällä tulee eräs herra yösiä hakemaan."

Eukko Thénardier siivosi aivan äkkiä äkeän naamansa mitä mairittelevimpaan hymyyn, mikä tempu on ominainen etenkin kapakoitsijoille, ja etsi ahneesti tulijaa silmillään.

"Siinäkö se herra on?" kysyi hän.

"Niin, rouva", vastasi mies, nostaen käden hattuunsa.

Rikkaat matkustajat eivät ole niin kohteliaita. Tämä liike ja vieraan puvun ja matkatavaroiden tarkastus, jonka eukko Thénardier suoritti silmänräpäyksessä, saivat sen mairittelevan hymyn katoamaan rouvan kasvoilta ja entisen äkeän sävyn palaamaan takaisin. Hän virkkoi kuivasti:

"Astukaa sisään, ukkoseni."

"Ukkoseni" astui sisään. Eukko Thénardier tarkasteli häntä vielä kerran, tutki eritotenkin hänen takkiensa, joka oli lopen kulunut, sekä hänen hattuunsa, joka oli hieman ränsistynyt, ja kysyi pään kohautuksella, nenän nyripistyksellä ja silmän pilkahutuksella neuvoa mieheltään, joka yhä joi kuorma-ajurien kanssa. Mies vastasi tuolla huomaamattomalla etusormen viiputuksella, joka tämänlaisessa tapauksessa huulien soukistukseen yhtyneenä merkitsee: tyhjät taskut. Silloin huudahti eukko Thénardier:

"Kyllä nyt, hyvä mies, onkin niin hullusti, ettei meillä ole enää tilaa."

"Pankaa minut minne haluatte", sanoi mies, "ullakolle, talliin. Minä maksan siitä aivan kuin jos minulla olisi oikea huone."

"Neljäkymmentä souta."

"Neljäkymmentä souta, olkoon menneeksi."

"Sovittu siis."

"Neljäkymmentä souta!" ihmetteli muuan kuorma-ajuri hiljaa eukko Thénardierille, "mutta tavallinen hintahan on vain kaksikymmentä souta."

"Mutta tuolta otetaan neljäkymmentä," vastasi eukko Thénardier samaan tapaan. "Köyhiä minä en ota vähemmällä."

"Kyllä asiat ovat niin", lisäsi ukko Thénardier lempeästi, "talo joutuu moisten takia huonoon huutoon."

Sillä välin oli mies laskenut penkille mytynsä ja keppinsä ja istunut pöytään, jolle Cosette oli kiiruhtanut lennättämään viinipullon ja lasin. Kauppias, joka vettä kovisti, oli lähtenyt itse hevostaan juottamaan. Cosette oli asettunut entiselle paikalleen keittiön pöydän alle ja ryhtynyt uudelleen nypläykseensä.

Vieras, joka oli tuskin kastanut huuliaan viinilasiinsa, katseli lasta omituisen tarkkaavasti.

Cosette oli ruma. Jos hänen lapsuutensa olisi ollut onnellinen, olisi hän ehkä ollut kaunis. Me olemme jo piirtäneet tämän surullisen pikku olennon ääriä. Cosette oli laiha ja kalpea. Hän oli kahdeksan vuotias, mutta häntä olisi tuskin luullut kuuden vanhaksi. Hänen suuret, mustiin kuoppiin vajonneet silmänsä olivat paljosta itkemisestä melkein sammuneet. Hänen suupielissään oli tuo poistumaton tuskanrypistys, jonka näkee kuolemaan tuomituilla ja toivottomasti sairailta. Hänen kätensä olivat, kuten hänen äitinsä oli arvannut, "aivan täynnä paleltumia." Tulen hohteessa pisti hänen luisevuutensa ja kamala laihuutensa erittäin silmiin. Hän kun aina värisi vilusta, oli hän ottanut tavakseen puristaa polviaan vastakkain. Hänen koko pukunsa oli vain kurja riepu, joka olisi herättänyt sääliä kesällä ja kauhistusta talvella. Siinä oli vain rääsyistä palttinaa; ei jälkeäkään villakankaasta. Iho näkyi sieltä ja täältä, ja siinä saattoi erottaa useita sinertäviä tai mustia täpliä, jotka osoittivat paikkoja, mihin eukko Thénardier oli koskettanut. Hänen paljaat jalkansa olivat tavattoman hennot ja punaiset. Hänen olkakuoppasensa olivat surkeat, itkettävät nähdä. Tämän lapsen koko olemus, hänen käyntinsä, hänen ryhtinsä, hänen äänensä sointu, hänen sanojensa harvaltainen putoileminen, hänen katseensa, hänen vaitelaisuutensa, hänen pieninkin eleensä ilmaisi ja osoitti vain yhtä tunnetta: pelkoa.

Pelko oli levittäytynyt vaipan tavoin hänen ylleen, ja hän oli ikäänkuin sen peitossa. Pelko painoi hänen kyynäpäähänsä kupeisiin, pelko piiloitti hänen kantapäähänsä hameen suojaan, pelko sai hänet ottamaan niin vähän tilaa kuin mahdollista, pelko salli hänen hengittääkin vain välttämättömimpään tarpeeseen, pelko oli jäykistyttänyt hänen ruumiinsa möhkäleeksi, joka aina pysyi samanlaisena ja joka korkeintaan saattoi kasvaa. Hänen silmäteränsä syvyyksistä kiilui kauhistus.

Tämä pelko ja kauhistus oli niin voimakas, ettei hän kotiuduttuaan ollut uskaltanut mennä lieden ääreen kuivaamaan itseään, vaikka olikin läpimärkä, vaan oli kyyristynyt hiljaa työhönsä.

Tämän kahdeksanvuotiaan lapsen katse oli tavallisesti niin synkkä ja joskus niin repelevän surullinen, että hän silloin näytti olevan tulemaisillaan joko tylsämieliseksi tai paholaiseksi.

Ei milloinkaan ollut hän saanut oppia rukoilemaan, siitähän olemme jo maininneet, ei milloinkaan ollut hän astunut jalallaan kirkkoon.

"Kaikkeen sitä nyt vielä aikaa riittäisi!" tapasi eukko Thénardier ihmetellä.

Keltatakkainen mies ei hellittänyt Cosettea silmistään.

Äkkiä kiljaisi eukko Thénardier:

"Mutta minnekkäs se leipä jäi?"

Cosette noudatti totuttua tapaansa eukko Thénardierin koventaessa ääntään ja pyörähti nopeasti pöytänsä alta.

Hän oli kokonaan unohtanut leivän. Hän turvautui hätäkeinoon, jota alituisen pelon valtaamat lapset aina käyttävät. Hän valehteli.

"Rouva, leipuri oli jo suljettu."

"Mikset koputtanut?"

"Kyllä minä koputinkin, rouva."

"Ja kuinka kävi?"

"Eivät ne avanneet."

"Huomenna saan kyllä tietää", uhkaili eukko Thénardier, "onko asiassa perää, ja jos sinä valehtelit,

niin varo selkänahkaasi. Mutta annahan nyt tänne se viidentoista soun raha."

Cosette pisti kätensä esiliinan taskuun ja painui viheriäksi. Viidentoista soun rahaa ei ollut siellä enää.

"Etkö sinä kuullut, vai?" tiuski eukko Thénardier.

Cosette käänsi taskun nurin. Siellä ei ollut mitään. Minnehän se raha oli kadonnut? Onneton lapsiraukka ei osannut puhua sanaakaan. Hän seisoi siinä kuin kivettyneenä.

"Ettethän vain ole hukannut sitä viidentoista soun rahaa?" karjui eukko Thénardier, "vai aijotko varastaa sen minulta?"

Samassa ojensi hän kätensä lieden kulmauksessa riippuvaa patukkaa kohti.

Tämä peloittava liike sai Cosetten huutamaan:

"Armoa! rouva! Minä en tee sitä koskaan enää!"

Eukko Thénardier irroitti patukan.

Sillä välin oli keltatakkinen mies kenenkään huomaamatta penkonut liivinsä taskua. Toiset matkustajat joivat tai pelasivat korttia, niin etteivät he olisi kyenneetkään mitään huomaamaan.

Cosette kyyristyi tuskissaan takan soppeen ja koki vetää puoli-alastomat jäsenensä niin kasaan kuin mahdollista. Eukko Thénardier kohotti jo patukkaa iskuun.

"Anteeksi, rouva," sanoi vieras, "mutta äsken näin tuon tytön esiliinan taskusta putoavan jonkun rahantapaisen ja vierivän tännepäin. Ehkä se oli se viidentoista soun raha."

Samassa kumartui hän ja näytti etsivän jotakin lattialta.

"Oikein, tuossahan se onkin," sanoi hän oikaisten selkensä.

Ja hän kurotti hopearahan eukko Thénardierille.

"Se se on", vahvisti eukko.

Eihän se sama raha ollut, sillä se oli kahdenkymmenen soun raha, mutta eukko Thénardier huomasi hyötyvänsä kaupasta. Hän pisti rahan taskuunsa ja tyytyi vain heittämään lapseen vihaisen katseen, ärjäisten:

"Mutta katsokin eteesi toiste, senkin tolvana!"

Cosette ryömi takaisin "koppiinsa", kuten eukko Thénardier hänen tavallista olinpaikkaansa nimitti, ja hänen suurissa, tuntemattomaan matkustajaan tähdätyissä silmissään alkoi värehtiä ilme, jota niissä ei ollut koskaan ennen näkynyt. Se säteili vasta lapsellista hämmästystä, mutta siihen yhtyi jo jonkunlaista arastelevaa luottamusta.

"Ai, mutta vieras tahtoo kait illallista?" kysyi eukko Thénardier matkustajalta.

Matkustaja ei vastannut. Hän näytti vaipuneen syviin mietteisiin.

"Mikä tuo on oikein miehiään?" mutisi eukko hampaittensa välistä. "Rutiköyhä se kai on. Ei ropoakaan taskussa illalliseksi. Saakohan siltä yösijankaan maksua? Oli se sentään siunattu asia, ett'ei sen päähän pistänyt varastaa sitä rahaa lattialta."

Sillä välin oli kamarin ovi avautunut ja Éponine ja Azelma astuneet huoneeseen.

Ne olivat tosiaankin sieviä tylleröitä, pikemmin porvaristyttyjä kuin talonpoikaisia, hyvin viehättäviä, toisella kiiltävät, kastanjanväriset hiuskäärylät pääläella, toisen pitkät, mustat palmikot valumassa selälle, molemmat hyvin eloisia, puhtaita, pulleita, reippaita ja terveitä, niin että heitä katseli oikein mielikseen. Heidän pukunsa oli hyvin lämmin, mutta äidillinen taito oli pitänyt siitä huolen, ettei kankaan paksuus mitenkään häirinyt puvun somuutta eikä sopivaisuutta. Talvi oli otettu huomioon, mutta kevättäkään ei oltu unohdettu. Näistä kahdesta pikku olennoista säteili valoa ja iloa. Mutta muuten oli heidän esiintymisensä hyvin rohkeaa, jopa käskevääkin. Heidän vaatetuksessaan, heidän meluavassa iloisuudessaan oli jotakin mahtipontista ja ylimielistä. Heidän pyrähtäessään huoneeseen oli eukko Thénardier heitä toruvinaan, mutta äänessä soi koko äidillinen ihailu:

"Vai sieltä sitä nyt taas tullaan!"

Sitten vetäisi hän heidät polvillensa toisen toisensa jälkeen, siveli heidän tukkaansa, solmieli heidän nauhojansa ja päästi heidät lopulta menemään, ravistellen heitä sillä lempeällä tavalla, jonka vain äidit osaavat, sekä huudahtaen:

"Kylläpä olettekin koreita, kyllä jo!"

Tyttöset asettuivat istumaan tulen paisteeseen. Polvillaan kääntelivät ja hypittelivät he nukkeaan ja lepertelivät iloisesti kuin pienet linnut. Tuon tuostakin nosti Cosette silmänsä nypläyksestään ja katseli heidän leikkiään murheellisena.

Éponine ja Azelma eivät vilkaisseetkaan Cosetteen. Hän oli heistä sama kuin koira. Näiden kolmen pikkutytön ikä ei yhteensä tehnyt kahtakymmentäneljää vuotta, ja kuitenkin edustivat he koko inhimillistä yhteiskuntaa. Yhtäällä kateus, toisaalla halveksunta.

Thénardier-sisarusten nukke oli hyvin ränsistynyt ja hyvin vanha ja melkein riekaleina, mutta Cosetten mielestä oli se siitä huolimatta ylen ihana ja soma, sillä hänellä ei ollut vielä koskaan ollut nukkea, *oikeata nukkea*. Käytämme tässä sanantapaa, jonka kaikki lapset varmasti ymmärtävät.

Äkkiä huomasi eukko Thénardier, joka puuhissaan liikkui pitkin tupaa, Cosetten huvitteleivan tavallaan ja työstään tauoten katselevan tyttöjen leikkiä.

"Ahaa! Vai niin!" ärjäisi eukko. "Vai se sinulta nyt vielä puuttui! Vai ei tule kutomisesta mitään! Eiköhän patukasta lähtisi apua!"

Vieras käännähti tuolillaan eukkoon päin.

"Rouva", sanoi hän melkein pelokkaasti hymyillen, "mitäs siitä nyt väliä! Antakaa lapsen katsella!"

Jos matkustaja, joka olisi syönyt illalliseksi lampaanpaistia ja juonut pari pulloa viiniä ja joka ei olisi näyttänyt *rutiköyhältä*, olisi moisen toivomuksen lausunut, niin olisi hänen toivomuksensa ollut käsky. Mutta että mies, jonka hattu oli tuonlainen, uskalsi lausua jonkun toivomuksen, että mies, jonka takki oli moisessa kunnossa, rohkeni tahtoa jotakin, sitä ei eukko Thénardier luullut tarvitsevansa sietää. Hän tiuskaisi:

"Työtä sen täytyy tehdä, koska syökin. En minä sitä jouten olemaan ruoki."

"Mitä hän nyt sitten nypläilee?" jatkoi vieras lempeällä äänellään, joka oli niin omituisessa ristiriidassa hänen kerjäläispukunsa ja leveiden hartioittensa kanssa.

Eukko Thénardier suvaitsi vastata:

"Sukkia, ellette pane pahaksenne. Sukkia minun pikku tyttöilleni, joiden sukat ovat kovin kuluneet ja jotka kohta saavat käydä aivan avojaloin."

Vieras katsahti Cosette-raukan punaisiin jalkoihin ja jatkoi:

"Milloinkahan hän saanee sukkaparinsa valmiiksi?"

"Kyllä siihen siltä laiskurilta vielä kolme, neljä päivää menee."

"Ja paljonkohan tuollainen sukkapari maksaa valmiina?"

Eukko Thénardier vilkaisi häneen halveksien.

"Ainakin kolmekymmentä souta."

"Myisitteköhän sen parin viidestä frangista?" jatkoi mies.

"Saakeli!" huudahti nauraa hohottaen muuan keskustelua kuunteleva kuorma-ajuri. "Vai viidestä frangista? No jopa nyt hinnan määräsi! Vai viisi ympyriäistä!"

Ukko Thénardier luuli täytyvänsä puuttua puheeseen:

"Kyllähän se, herra, päinsä käy. Jos Teidän tosiaankin tekee mielenne ostaa ne sukat, niin kyllä ne myydään Teille viidestä frangista. Meillä ei kielletä mitään matkustajilta."

"Mutta ne onkin maksettava paikalla", ehätti eukko Thénardier ilmoittamaan lyhyesti ja ratkaisevasti.

"Minä ostan sen sukkaparin", vastasi vieras ja lisäsi, vetäen taskustaan viiden frangin rahan ja laskien sen pöydälle: "ja minä maksan heti."

Sitten kääntyi hän Cosetteen:

"Nyt teet sinä minun työtäni. Leiki, leiki, lapseni."

Kuorma-ajuria liikutti niin ankarasti se viiden frangin raha, että hän hellitti lasistaan ja riensi lähemmäksi.

"Totta se on sittenkin!" huudahti hän sitä tarkastellessaan. "Oikea takapyörä! Eikä väärennetty!"

Ukko Thénardierkin ehätti paikalle ja solahutti muutta mutkitta rahan liivinsä taskuun.

Eukko Thénardier ei voinut väittää vastaan. Hän puraisi huuliaan, ja hänen kasvoilleen syttyi vihan lieska.

Mutta Cosette vapisi. Lopulta rohkeni hän kysyä:

"Rouva, oikeinko se on totta? Saanko minä leikkiä?"

"Leiki nyt!" karjaisi eukko Thénardier kamalalla äänellä.

"Kiitos, rouva", sanoi Cosette.

Ja hänen suunsa kiittäessä eukko Thénardieria, kiitti koko hänen pieni sydämensä vierasta.

Ukko Thénardier jatkoi juomistaan. Vaimo kuiskasi hänen korvaansa:

"Kukahhan tuo keltainen mies oikein on?"

"Minä olen nähnyt", vastasi mahtavana Thénardier, "miljoonamiehiä, joilla oli aivan samanlainen takki."

Cosette oli päästänyt kutomuksen käsistään, mutta ei ollut poistunut paikaltaan. Hän liikkui ylipäänsä mahdollisimman vähän. Hän oli ottanut pienestä laatikosta takaansa vanhoja rääsyjä ja lyijysapelinsa.

Éponine ja Azelma eivät lainkaan huomanneet, mitä tuvassa tapahtui. He olivat ryhtyneet ylen tärkeään toimitukseen. He olivat vallanneet kissan. He olivat heittäneet nukkensa maahan, ja Éponine, joka oli vanhempi, kapaloi kissaa sen naukumisista ja vääntelyistä huolimatta punaisiin ja sinisiin riepuihin. Tätä tärkeätä ja vaivaloista toimitusta tehdessään puheli hän sisarelleen lasten vienolla, ihmeellisellä kielellä, joka on kuin perhosen siipien väike. Se hajoaa käsiin, kun siihen tahtoo tarttua kiinni:

"Katsos, sisareni, tämä nukke on tuota toista paljon hupaisempi. Se liikkuu, se kirkuu, se on lämmin. Katsos, sisareni, nyt me leikimme sillä. Se on olevinaan minun pieni tyttäreni. Minä olen olevinani joku hieno rouva. Minä tulen sinun luoksesi vieraisille, ja sinä katselet sitä. Sitten sinä näetkin sen viikset, ja se ihmetyttää sinua kovasti. Ja sitten sinä näet sen korvat, ja sitten sinä näet sen hännän, ja se ihmetyttää sinua kovasti. Ja sinä sanot minulle: Ah Jumalani! Ja minä sanon sinulle: Niin, rouva, sellainen pikku tyttö minulla on. Pikku tytöt ovat sellaisia tähän aikaan."

Azelma kuunteli Époninea ihastuneena.

Sillä välin olivat juojat alkaneet hoilottaa rivoa laulua, joka sai heidät nauramaan niin että katto tärisi. Ukko Thénardier yllytti heitä yllyttämistään ja yhtyi itsekin lauluun.

Niinkuin linnuille kaikki pesänaineiksi kelpaa, niin kelpaa lapsille kaikki nukeksi. Époninen ja Azelman kapaloidessa kissaa oli Cosette kapaloinut sapelinsa. Sitten oli hän pannut sen maata syliinsä, ja hyräili nyt sille hiljaa univirttä.

Nukke kuuluu tyttölapsen välttämättömiin tarpeisiin, samalla kuin se kuvastaa naisellisen olennon viehättävintä vaistoa. Hoidella, laitella, koristella, pukea, riisua, pukea taas, opettaa, hieman torua, tuutia, lellitellä, nukuttaa sitä, kuvitella kuollut kappale eläväksi, siinä on naisen koko tulevaisuus. Haaveillessaan ja leperrellessään, valmistaessaan pienokaisen kapiroita ja kapalovaatteita, neuloessaan sen hameita ja puseroita ja esiliinoja, kehittyä lapsi tytöksi, tyttö neitoseksi, neitonen vaimoksi. Ensimmäinen lapsi jatkaa viimeistä nukkea.

Nuketon pikku tyttö on melkein yhtä onneton ja aivan yhtä mahdoton kuin lapseton vaimo.

Cosette oli siis tehnyt sapelistaan nukken.

Eukko Thénardier oli astunut lähemmäksi *keltaista miestä*.

"Mieheni on oikeassa", ajatteli hän, "se on ehkä herra Laffitte. Ne rikkaat ovat usein niin leikkilisiä!"

Hän nojasi kyynäspäitänsä miehen pöytään.

"Herra...", alkoi hän.

Tämän *herra-sanan* kuullessaan käännähti mies. Eukko Thénardier oli tähän asti sanonut häntä vain *ukkoseksi* ja *hyväksi mieheksi*.

"Katsokaas, herra", jatkoi hän, kasvoilla taas se mairitteleva hymy, joka oli vielä inhottavampi kuin hänen tavallinen äkeä ilmeensä, "kyllähän lapsi minun puolestani leikkiä saa, enhän minä sitä vastaan pane, en etenkään tällä kerralla, kun Te olette niin antelias ja kun se Teitä huvittaa. Mutta katsokaas, eihän sillä tytöllä mitään ole. Kyllä sen täytyy työllä leipänsä ansaita."

"Se ei olekaan siis Teidän lapsenne?" kysyi vieras.

"Ei, herra, ei suinkaan! Se on vain sellainen köyhä raukka, jonka me kristillisestä rakkaudesta otimme hoitoomme. Ties mikä lie tylsämielinen. Sen on varmaankin päässä vettä. Katsokaas, miten sen pää onkin iso. Me teemme sen hyväksi kaiken, mitä voimme, mutta eihän meillä tässä ole kovin varoja. Kyllähän me sen kotiseuduillekin kirjoittelimme ahkerasti, vaan kuuteen kuukauteen ei ole tullut pienintäkään vastausta. Kaipa sen äiti lie kuollut."

"Ah!" huokasi vieras ja vaipui jälleen mietteisiinsä.

"Olipa se mokoma sen äitikin", jatkoi eukko Thénardier. "Se kun lapsensa hylkäsi."

Aivan kuin olisi vaisto hänelle sanonut, että puhuttiin hänestä, ei Cosette koko keskustelun aikana ollut kääntänyt silmiään eukko Thénardieristä. Hän koki heristää korviaan. Muutamia sanoja hän kuulikin.

Sillä välin olivat viinilasien kallistelijat ehtineet hyvään humalaan ja he kertailivat nyt rivoja säkeitään, melun yhä yltyessä. Laulu olikin sitä oikeata lajia, johon oli sekoitettu Neitsyt Maariat ja Jeesus-lapset. Eukko Thénardier oli mennyt osaltaan vahvistamaan naurun rämäkkää. Pöytänsä alta tuijotti Cosette tuleen, joka heijastui hänen värähtämättömiin silmiinsä. Hän oli jälleen ryhtynyt tuudittamaan kapalovauvaansa, hyräillen hiljaa:

"Kuollut on äitini! Kuollut on äitini! Kuollut on äitini!"

Emännän uudistetuista pyynnöistä suostui keltainen mies, "miljoonainomistaja", vihdoinkin syömään illallista.

"Mitä herra suvaitsee?"

"Leipää ja juustoa", vastasi vieras.

"Ei, mutta kyllä se sittenkin on tyhjätasku", ajatteli eukko Thénardier.

Humalaiset rallattivat yhä lauluansa, ja lapsi pöydän alla hyräili sekin omaansa.

Äkkiä lakkasi Cosette hyräilemästä. Hän oli käännähtänyt ja huomannut Thénardierin pikkutyttöjen nukan, jonka nämä olivat kissaa kapaloidessaan heittäneet permannelle muutaman askeleen päähän keittiön pöydästä.

Silloin päästi hän putoamaan kapaloidun sapelin, joka tyydytti häntä vain puoliksi, ja alkoi hitaasti käännyskellen vilkua ympäri tupaa. Eukko Thénardier puheli hiljaa miehensä kanssa ja luki rahojaan. Ponine ja Zelma leikkivät yhä kissalla. Matkustajat söivät tai joivat tai lauloivat, eikä kukaan katsellut häntä. Ei hetkeäkään ollut kadotettavissa.

Hän ryömi polviensa ja käsiensä varassa pöydän alta, tarkasteli vielä kerran, näkikö kukaan häntä, lipui sitten nopeasti nukan luo ja kahmaisi sen kouraansa. Seuraavassa silmänräpäyksessä istui hän jo taas paikallaan liikkumattomana, sillä tavoin kääntyneenä, että varjo lankei hänen sylissään makaavaan nukkeen.

Onni leikitellä nukella oli hänelle niin harvinainen, että hän tunsi siitä oikeata himokasta, heikumallista nautintoa.

Kukaan muu ei ollut häntä nähnyt paitsi vieras matkustaja, joka lusikoi hitaasti laihaa lientänsä.

Tämä ilo kesti lähes neljännestantunnin.

Mutta niin varovainen kuin Cosette olikin, ei hän huomannutkaan, että nukan toinen jalka *ulkoni* ja että lieden tuli valaisi sitä hyvin kirkkaasti. Tämä punertava, hohtava jalka, joka ei peittyntytkään pimeään, pisti äkkiä Azelman silmiin, ja tyttö sanoi Époninelle:

"Katsos! sisareni!"

Pikkutyöt herkesivät leikistään ylen hämmästyneinä. Cosette oli uskaltanut ottaa heidän nukkensa!

Éponine nousi seisaalleen kissaa päästämättä ja meni tempomaan äitiään hameesta.

"Anna minun olla rauhassa!" sanoi äiti. "Mitä sinä minusta tahdot?"

"Äiti", selitti lapsi, "katsohan!"

Ja hän osoitti sormellaan Cosettea.

Mutta Cosette ei onnensa hurmoissa nähnyt eikä kuullut enää mitään.

Eukko Thénardierin kasvoille levisi tuo aivan erikoinen ilme, joka elämän vähäpätöisimmistäkin tapauksista syttyy kauhistavaksi ja joka on hänen laatusilleen naisille tuottanut nimen *raivotar*.

Tällä kertaa katkerointi vielä loukattu ylpeys hänen vihaansa. Cosette oli astunut kaikkien raja-aitojen yli, Cosette oli rohjennut käydä käsiksi "neitien" nukkeen.

Tsaaritar, joka olisi nähnyt talonpoikaismoukan koettelevan hänen keisarillisen poikansa suurta sininauhaa, olisi saanut samanlaisen ilmeen kasvoilleen.

Hän karjaisi vihan kähisevällä äänellä:

"Cosette!"

Cosette säpsähti kuin olisi maa revennyt hänen altaan. Hän kääntyi ympäri.

"Cosette!" toisti eukko Thénardier.

Cosette laski nukan hiljaa permannelle, ja siinä liikkeessä kuvastui jonkunlaista arastelevaa kunnioitusta sekä siihen yhtynyttä epätoivoa. Silloin, hellittämättä silmiään nukesta, risti hän kätensä, ja — mitä on kauhistavaa sanoa niin nuoresta lapsesta — väänteli niitä tuskissaan. Sitten — hän rupesi itkemään. Eivät mitkään päivän tapaukset, ei juoksentelu öisessä metsässä, ei vesisangon raahustaminen, ei patukan uhka, ei edes se surullinen tieto, jonka hän oli kuullut eukko Thénardierin ilmaisevan, ollut saanut puristetuksi hänen silmästään kyyneltä. Mutta nyt itki hän hillittömästi.

Matkustaja nousi pöydästä.

"Mikä nyt hätänä?" kysyi hän eukko Thénardieriltä.

"Ettekö näe?" sanoi eukko, osoittaen sormellaan rikoksen esinettä, joka virui Cosetten jaloissa.

"Mitäpä sitten?" uteli vieras.

"Tuo rääsylunttu", vastasi eukko Thénardier, "uskalsi koskea lasten nukkeen!"

"Jopa nyt asiasta meluatte!" sanoi vieras. "Mitä siitä, vaikka se sillä nukella leikkisikin?"

"Se koski siihen likaisilla käsillään!" jatkoi eukko Thénardier, "innoittavilla käsillään!"

Cosetten itku yltyi hurjemmaksi.

"Älä siinä ulvo!" kiljaisi eukko Thénardier.

Vieras astui suoraan katu-ovelle, avasi sen ja hävisi pimeään.

Heti hänen poistuttuaan käytti Thénardier tilaisuutta ja potkaisi Cosetten pöydän alle niin ankarasti, että lapsi alkoi jälleen parkua kaikin voimin.

Ovi avautui ja vieras ilmestyi takaisin tupaan. Hän kantoi sylissään sitä ihmeellistä nukkea, josta olemme puhuneet ja jota kaikki kylän pienokaiset olivat ihastelleet aamusta asti. Hän laski sen maahan Cosetten eteen ja sanoi:

"Siinä on sinulle nukke!"

Luultavaa on, että vieras koko sen tunnin ajan, minkä hän oli viipynyt täällä, oli mietiskelyittensä

keskeltä hämärästi huomannut lamppujen ja kynttilöiden valaiseman myymäläkojun, koska sen paiste näkyi kapakan akkunoidenkin läpi tupaan.

Cosette nosti silmänsä, hän oli nähnyt sen vieraan miehen tulevan hänen luokseen nukke sylissä kuin olisi hän nähnyt auringon tulevan, hän kuuli nuo uskomattomat sanat: "Siinä on sinulle nukke!" Hän katseli vierasta, hän katseli nukkea, sitten peräytyi hän hitaasti ja kätkeytyi pöydän äärimäiseen päähän muurin nurkkaukseen.

Hän ei enää itkenyt, hän ei enää huutanut, hän näytti tuskin uskaltavan hengittää.

Eukko Thénardier, Éponine, Azelma töllistelivät tätä kaikkea jäykkänä kuin kuvapatsaat. Juojatkin olivat herjenneet metelistään. Ylt'ympäri tuvan oli levinnyt juhlallinen hiljaisuus.

Mykkänä, kivettyneenä jatkoi eukko Thénardier arvailujaan:

"Mikähän tuo ukko oikein on? Onkohan se köyhä? Onkohan se miljoonamies? Se on ehkä molempia, se on ehkä varas."

Ukko Thénardierin naamalle syntyi se kuvaava piirto, joka nousee aina ihmisen kasvoille, kun hänen vallitseva vaistonsa pääsee täyteen eläimelliseen voimaansa. Kapakoitsija tarkasteli vuoroin nukkea, vuoroin vierasta. Hän näytti nuuskivan tätä miestä niin kuin hän olisi nuuskinut rahasäkkiä. Mutta tätä kesti vain silmänräpäyksen. Hän läheni vaimoansa ja kuiskasi:

"Tuo lelu maksaa vähintään kolmekymmentä frangia. Ei tyhmyksiä! Selkä notkeaksi tuon miehen edessä!"

Alhaisilla luonteilla on se yhteistä suorien luonteiden kanssa, että ne joka hetki ovat omaa itseänsä.

"No, Cosette", sanoi eukko Thénardier äänellä, joka pyrki olemaan lempeä, mutta johon sekaantui kovin huomattavasti ilkeiden naisten kirpeätä hunajaa, "mikset ota nukkeasi?"

Cosette liikahti hiukan piilostaan.

"Pikku Cosetteni", jatkoi ukko Thénardier hyväilevästi, "herra antaa sinulle nukan. Ota se nyt. Se on sinun."

Cosette tarkasteli ihmeellistä nukkea pelästyneenä. Hänen kasvonsa olivat vielä kyynelten peitossa, mutta hänen silmiinsä alkoi syttyä, kuten taivaalle aamun sarastaessa, ilon ihania säteitä. Se mitä hän tunsu sillä hetkellä, oli kutakuinkin samaa, mitä hän olisi tuntenut, jos hänelle olisi yht'äkkiä sanottu: "pienokainen, Te olette Ranskan kuningatar."

Hän luuli aivan, että jos hän koskisi nukkeen, jyrähtäisi siitä ukkonen.

Mikä oli johonkin määrin tottakin, sillä hän selvitti itselleen, että eukko Thénardier häntä varmasti toruisi ja löisi.

Mutta nukan vetovoimaa oli mahdoton vastustaa. Hän läheni sitä lopultakin ja kyseli arkailleen eukko Thénardieriltä:

"Saanko minä, rouva?"

Sanat eivät kykene kuvaamaan hänen äänensä epätoivoista, pelästynyttä ja samalla kertaa ihastunutta sointua.

"Kissa vieköön!" tokaisi eukko Thénardier, "sehän on sinun, koska kerran herra sen sinulle antoi."

"Oikeinko totta, herra?" jatkoi Cosette. "Oikeinko se on totta? Onko tämä neiti oikein minun omani?"

Vieraan silmiin näytti valahtavan kyneleet. Hän näytti olevan siinä mielenliikutuksen kohdassa, jolloin ei puhuta, itkua välttääkseen. Hän nyökkäsi päätään Cosettelle ja pisti "neidin" käden hänen kätösesä.

Cosette vetäisi kätensä kiivaasti takaisin, aivan kuin olisi *neidin* käsi häntä polttanut, ja alkoi katsella lattiaan. Meidän on pakko lisätä, että hän tällä hetkellä pisti kielensä ulos suustaan suhdattoman pitkälle. Äkkiä hän käännähti ja sieppasi innoissaan nukan syliinsä.

"Minä panen sen nimeksi Katariina", sanoi hän.

Oli kummallista nähdä nukan nauhojen ja kirkkaan punertavan pumpulipuvun rypistyvän Cosetten rääsyjä vasten.

"Rouva", kysyi hän, "saanko minä panna sen tuolille?"

"Mikset, lapseni", vastasi eukko Thénardier.

Nyt katselivat Éponine ja Azelma Cosettea kadesilmin.

Cosette laski Katariinan tuolille, istuutui sitten lattialle sen eteen ja tarkasteli sitä liikahtamatta, sanaakaan sanomatta.

"No leikihän nyt, Cosette", sanoi vieras.

"Ah! Minähän jo leikin", vastasi lapsi.

Tätä vierasta, tätä tuntematonta, joka näytti ikäänkuin Kaitselmuksen käskystä tulleen tervehtimään Cosettea, vihasi eukko Thénardier tällä hetkellä eniten kaikista ihmisistä. Mutta nyt täytyi peittää tunteensa. Niin tottunut kuin hän olikin teeskentelyyn, koska hän kaikissa toimissa koki jäljitellä miestänsä, oli hänelle kuitenkin tänään sattunut enemmän mielenliikutuksia kuin hän kunnolla saattoi sietää. Hän kiiruhti lähettämään tyttärensä nukkumaan, sitten pyysi hän keltaiselta mieheltä *lupaa* laittaa Cosettekin yöpuulle — *koska se on varmaankin tänään hyvin väsyksissä*, lisäsi hän äidillisesti. Cosette poistui tuvasta Katariina sylissä.

Eukko Thénardier meni tuon tuostakin miehensä luo tuvan toiseen päähän *keventämään sydäntään*, kuten hän sanoi. Hän vaihtoi miehensä kanssa muutamia sanoja, jotka olivat sitä kiukkuisempia, kun hän ei uskaltanut lausua niitä ääneen:

"Senkin elukka! Mikä siihen nyt lensikin? Annas tulla tänne meidän kiusoiksemme! Kakaran pitää muka leikkiä! Sillä pitää muka olla nukke! Sitä pitää annettaman neljänkymmenen frangin nukkeja koiranpenikalle, jonka itsensä saisi myydä neljästäkymmenestä sousta! Eipä paljoa puuttunut, ettei se sanonut sille Teidän Majesteettinne, kuten Berryn herttuattarelle! Onko siinä nyt mitään järkeä? Se on aivan pähkähullu, tuo vanha jurri tuolla!"

"Miksi niin? Sehän on aivan yksinkertaista", vastusti ukko Thénardier. "Jos se häntä huvittaa! Sinua huvittaa, kun tyttö tekee työtä, häntä taas huvittaa, kun se leikkii. Hänellä on oikeus siihen huvitukseen. Matkustaja tekee mitä haluaa, kunhan vain maksaa. Jos tämä ukko on ihmisystävällinen, niin mitä se sinuun koskee? Jos hän on pässinpää, niin ei sekään sinua liikuta. Mitä sinun on asiaan sekaantumista, koska hänellä on rahaa?"

Isännän kieltä ja kapakoitsijan järkeistelyä, joita kumpaistakaan vastaan ei käynyt sanominen mitään.

Vieras oli laskenut kyynäspäänsä pöytään ja vaipunut jälleen mietiskelyihinsä. Toiset matkustajat, kauppiaat ja kuorma-ajurit, olivat poistuneet hieman kauemmaksi, eivätkä hoilanneet enää. Sieltä tirkistelivät he häntä kunnioittavan pelon valtaamina. Tämä köyhästi puettu ukko, joka veti niin välinpitämättömän näköisenä takapyöriä taskustaan ja joka lahjoitteli suunnattomia nukkeja pienille rääsyisille, puukengissä kulkeville tytöille, oli varmaankin hyvin mahtava ja arvokas mies.

Kului muutamia tunteja. Keski-yön messu oli jo ohi, valvojaiset olivat loppuneet, juomaveikot olivat menneet tiehensä, kapakka oli suljettu, tupa oli tyhjä, tuli oli sammunut, mutta vieras istui yhä samassa paikassa ja samassa asennossa. Aika ajoin muutti hän kyynäspäätä, johon nojautui. Siinä kaikki. Hän ei ollut puhunut sanaakaan siitä asti kun Cosette oli mennyt.

Vain Thénardier-aviopuolisot olivat kohteliaisuudesta ja uteliaisuudesta jääneet tupaan.

"Noinkohan se aikoo viettää yön?" murisi eukko.

Kun kello löi aamulla kaksi, selitti hän itsensä voitetuksi ja sanoi miehelleen:

"Minä menen maata. Tee sinä sille mitä haluat."

Mies istuutui tuvan nurkkaan pöydän ääreen, sytytti kynttilän ja alkoi lukea *Ranskan Sanomia*.

Näin kului runsas tunti. Arvoisa kapakoitsija oli jo lukenut vähintään kolmeen kertaan *Ranskan Sanomat*, numeron päivämäärästä lähtien aina painajan nimeen. Vieras ei väin liikahtanutkaan.

Thénardier väanteli, yski, syljeskeli, niisti nenäänsä, natisteli tuoliaan. Vieras ei värähtänytkään.

"Nukkuukohan se?" ajatteli Thénardier.

Vieras ei nukkunut, mutta mikään ei voinut häntä herättää.

Vihdoin otti Thénardier lakin päästään, läheni hiljaa vierasta ja rohkeni huomauttaa:

"Eiköhän herran jo sopisi mennä levähtämään?"

Mennä nukkumaan olisi tuntunut hänestä liian röyhkeältä ja tuttavalliselta. *Mennä levähtämään* oli taas hänen mielestään sekä komeaa että kunnioittavaa. Tällaisilla sanoilla on salaperäinen ja ihmeteltävä voima paisuttaa seuraavana aamuna matkustajain laskujen loppusummaa. Huone, missä *nukutaan*, maksaa kaksikymmentä souta. Huone, missä *levähdetään*, maksaa kaksikymmentä frangia.

"Kas!" sanoi vieras, "olettepa oikeassa. Missä onkaan tallinne?"

"Herra", sanoi Thénardier hymyillen, "herra suvaitsee seurata minua."

Hän otti kynttilän, vieras otti mytynsä ja keppinsä, ja Thénardier vei hänet erääseen ensikerroksen huoneeseen, joka oli harvinaisen upeasti sisustettu mustapuisin huonekaluin. Sitten oli siellä komea vuode, ja siinä hienot punaiset uutimet.

"Mikä tämä on?" sanoi matkustaja.

"Tämä on meidän päähuoneemme", vastasi kapakoitsija. "Nykyään asumme me toisessa huoneessa, puolisoni ja minä. Täällä käydään vain kolme, neljä kertaa vuodessa."

"Yhtä hyvin olisin tallissa nukkunut", sanoi vieras.

Thénardier ei ollut kuulevinaanakaan tätä vähemmän kohteliasta huomautusta.

Hän sytytti kaksi takan otsalla upeilevaa aivan uutta vahakynttilää. Liedessä loimusi aimollinen tuli.

Samaisen takan otsalla näkyi lasikuvun alla hopealangoista ja pomeranssinkukista kyhätty naisen päähine. Matkustaja loi päähineeseen katseen, joka näytti sanovan: onko siis ollut aika, jolloin sekin hirviö on ollut neito?

Thénardier muuten valehteli. Vuokratessaan tämän hökkelin, muodostaakseen siitä kapakan, oli hän tavannut tämän huoneen näin sisustettuna, ja lisäksi oli hän ostanut muutamia huonekaluja ja tämän pomeranssikkaisen koristeen, arvelleen sen luovan viehättävää valoa "hänen puolisoonsa" ja tuottavan hänen talolleen sitä, mitä englantilaiset sanovat kunnioitettavuudeksi.

Kun matkustaja kääntyi ympäri, oli isäntä kadonnut, Thénardier oli livistänyt huoneesta salaa, uskaltamatta toivottaa hyvää yötä, koska hän ei tahtonut kohdella liian tuttavallisesti miestä, jota hän oli päättänyt huomisaamuna nylkeä ruhtinaallisesti.

Kapakoitsija vetäytyi huoneeseensa. Hänen vaimonsa lojui vuoteessa, mutta ei nukkunut. Kuullessaan miehensä tulevan hän käännähti ja sanoi:

"Tiedä, että minä heitän huomenna Cosetten ulos ovesta."

Ukko Thénardier vastasi kylmästi:

"Kovinpa sinulla on kiire!"

Enempää eivät he sanoja vaihtaneet, ja hetkisen kuluttua sammui heidän kynttilänsä.

Matkustaja oli sillä välin laskenut nurkkaan keppinsä ja mytynsä. Isännän poistuttua istuutui hän nojatuoliin ja vaipui hetkiseksi ajatuksiin. Sitten riisui hän kenkensä, otti toisen kynttilän käteensä ja sammutti toisen, työnsi oven auki ja lähti huoneesta, katsellen ympärilleen kuin etsien jotakin. Hän kulki käytävän läpi ja saapui rappusille. Siellä kuuli hän vionoa huountaa, joka oli kuin lapsen hengitystä. Hän meni sitä huountaa kohti ja tuli niin jonkunlaiselle kolmikulmaiselle syvennykselle, joka oli laitettu rappusten alle, tai jonka pikemminkin itse rappuset muodostivat. Tämä syvennys oli vain rappusten alusta. Siellä, kaikenlaisten koriretelien ja kaikenlaisten jätteiden, pölyn ja hämähäkinverkkojen keskellä oli vuode, mikäli voimme sanoa vuoteeksi rikkinäistä patjaa, josta oljet pistävät näkyviin, ja rikkinäistä peitettä, jonka alta patja pistää näkyviin. Lakanoista ei jälkeäkään. Koko laitos oli paljaalla permannolla. Siinä vuoteessa nukkui Cosette.

Vieras läheni ja katseli häntä.

Cosette nukkui sikeästi, täydessä pukeessa. Talvella ei hän lainkaan riisuutunut, jottei paleltuisi.

Rintaansa vasten puristi hän nukkea, jonka suuret avatut silmät kiilsivät pimeässä. Tuon tuostakin päästi hän syvän huokauksen aivan kuin herätäkseen ja likisti nukkea syliinsä melkein suonenedontapaisesti. Vuoteen vieressä oli vain toinen hänen puukengistään.

Läheltä Cosetten koppia johti aukinainen ovi suurehkoon, hämärään huoneeseen. Vieras tunkeutui sinne. Perällä näkyi lasi-oven läpi kaksi pientä, hyvin valkeata parisänkyä. Niissä nukkuivat Azelma ja Éponine. Näiden sänkyjen taakse peittyi puolittain uutimeton, vesipajuista kudottu kehto, ja siinä uinui se pieni poika, joka oli kirskunut koko illan.

Vieras päätteli tämän huoneen olevan yhteydessä Thénardier-aviopuolisoiden huoneen kanssa. Hän oli juuri poistumaisillaan, kun hänen silmänsä osuivat takkaan. Se oli noita suuria majatalojen takkoja, joissa on aina niin pieni tuli, milloin niissä tulta on ja jotka näyttävät niin kylmiltä. Tässä ei ollut tulta, ei edes tuhkaa. Mutta se veti sittenkin matkustajan huomion puoleensa. Pesässä oli kaksi ylen sievää, erisuuruista lapsen kenkää. Matkustajan mieleen johtui tuo viehättävä, ikimuistoinen tapa, että lapset jouluna panevat kenkäänsä uuninsuulle yöksi odottamaan heidän hyvän haltijattarensa säteileviä lahjoja. Éponine ja Azelma eivät olleet sitä tapaa unohtaneet, vaan oli kumpainenkin tuonut kenkäänsä uuniin.

Matkustaja kumartui.

Haltijatar, s.o. äiti, oli jo kulkenut ohi, ja kumpaisessakin kengässä kiiksi aivan uusi kymmenen soun raha.

Vieras oikaisi ja oli jälleen menemäisillään tiehensä, kun hän huomasi perällä, takan pimeimmässä sopessa, oudon esineen. Hän tarkasteli sitä ja havaitsi sen puukengäksi, rumaksi, karkeatekoiseksi puukengäksi, joka oli halkeillut sieltä ja täältä ja jota peitti yltäpäältä tuhka ja kuivunut kura. Se oli Cosetten puukenkä. Cosette oli hänkin tuonut kenkäänsä uuniin, epäilemättä sen liikuttavan lapsellisen luottamuksen johtamana, joka saattaa pettyä aina, mutta joka ei koskaan lannistu.

Ylevää ja ihanaa on nähdä sellaista luottamusta lapsessa, jonka koko ikä oli ollut pelkkää epätoivoa.

Siinä puukengässä ei ollut mitään.

Vieras kaivoi liivinsä taskua, kumartui ja laski Cosetten kenkään kultarahan.

Sitten hiipi hän hiljaa huoneeseensa.

9.

Thénardier verkkoja laskemassa.

Seuraavana aamuna ainakin kaksi tuntia ennen päivän koittoa istui jo Thénardier kynttilän valaiseman pöydän ääressä kapakan tarjoilutuvassa, kynä kädessä sepustamassa keltatakkisen matkustajan laskua.

Eukko seurasi hänen puuhaansa puoleksi kumartuneena häneen päin. He eivät vaihtaneet sanaakaan. Yhtäällä syvä mietiskely, toisaalla se harras ihailu, jota tunnetaan, kun nähdään syntyvän ja kehkeytyvän inhimillisen hengen ihmeen. Talosta kuului kolinaa. Leivonen siellä lakaisi rappusia.

Runsaan neljännestunnin ja muutamien raaputusten perästä oli Thénardier kyhännyt seuraavan mestariteoksen:

Illallinen .... 3 frangia
Huone ..... 10 "
Kynttilä ..... 5 "
Tuli ..... 4 "
Palvelus ..... 1 "
Yhteensä ..... 23 frangia.

Palvelus oli kirjoitettu *Palvellus*.

"Kaksikymmentäkolme frangia!" huudahti eukko ihastuneena, mutta samalla hiukan epäroiden.

Kaikkien suurten taiteilijain tavoin ei Thénardier ollut työhönsä tyytyväinen.

"Pyh!" hymähti hän.

Samalla äänenpainolla esitti Castlereagh Wienin kongressille Ranskan laskun.

"Herra Thénardier, kyllä sinä olet oikeassa, kyllä hän sen on velkaa", mutisi eukko, joka ajatteli hänen tytärtensä nenän edessä Cosettelle lahjoitettua nukkea. "Kyllä se on oikein, mutta siinä on liikaa. Ellei se maksa?"

Ukko Thénardier naurahti kylmäkiskoisella tavallaan ja sanoi:

"Kyllä se maksaa."

Tämä naurahdus oli täydellisen varmuuden ja itseluottamuksen korkein merkki. Minkä se oli vahvistanut, sen täytyi pysyä. Vaimo ei enää väittänyt vastaan. Hän rupesi järjestämään pöytiä. Mies käyskenteli tupaa pitkin ja poikin. Hetkisen kuluttua hän virkahti:

"Minulla on velkaa tuhatviisisataa frangia, minulla!"

Hän istahti miettiväisenä takan kulmaukseen ja nosti jalkansa kuuman tuhkan lämmitettäväksi.

"Mutta ethän unohtane", puhkesi taas puhumaan vaimo, "että minä heitän Cosetten tänään ulos ovesta? Senkin penikka! Se ihan sydämeni repii sillä nukellaan! Menisinpä mieluummin Ludvig XVIII:n muijaksi kuin pitäisin sitä lunttua talossani päivääkään enää!"

Ukko Thénardier sytytti piippunsa ja vastasi kahden savunlöyhäyksen välistä:

"Anna sitten lasku miehelle."

Ja hän poistui tuvasta.

Hän oli tuskin ehtinyt kynnyksen yli, kun matkustaja astui huoneeseen,

Thénardier kääntyi heti takaisin ja asettui liikkumattomana seisomaan puoli-avoimeen oveen, niin että hänen vaimonsa vain hänet näki.

Keltainen mies kantoi kädessään keppiään ja myttyään.

"Joko näin aikaisin ylhäällä!" virkkoi eukko Thénardier, "aikooko herra jo jättää meidät?"

Puhuessaan käänteli hän nolon näköisenä laskua hyppysissään, vedellen siihen taittuvia kynsilään. Hänen kovilla kasvoillaan näkyi ilme, joka ei ollut niillä tavallinen: arkaileva, epäröivä ilme.

Hänestä tuntui hieman vaikealta esittää moista laskua miehelle, joka näytti niin täydellisesti "köyhältä."

Matkustaja näytti taas vaipuneen ajatuksiinsa ja olevan hyvin hajamielinen. Hän vastasi kuitenkin:

"Niin, rouva, kyllä minä nyt jatkan matkaani."

"Herralla ei varmaankaan ollut asioita toimitettavana Montfermeilissä?" jatkoi eukko.

"Ei. Kuljen tästä vain ohi. Siinä kaikki." — "Rouva", lisäsi hän, "paljonko olen velkaa?"

Vastaamatta ojensi eukko Thénardier hänelle taitellun paperin.

Vieras suorii paperin ja vilkaisi siihen, mutta hänen ajatuksensa olivat ilmeisesti toisaalla.

"Rouva", virkkoi hän sitten, "menestyvätkö asianne hyvin täällä Montfermeilissä?"

"No niin ja näin, herra", vastasi eukko, hämmästyneenä tänlaisesta räjähdyksestä, jota hän ei ollut lainkaan odottanut.

Ja hän jatkoi surullisella, valittavalla äänenpainolla:

"Ah, herra! Ajat ovat niin huonot! Ja sitten tällä meidän seudulla on niin vähän parempaa väkeä! Enimmäkseen vain köyhää kansaa, näettekös. Ellei joskus sattuisi tulemaan sellaisia anteliaita ja rikkaita matkustajia kuin herra on, niin mikä tässä perisi! Meillä on kovin paljon menoja. Sekin tyttö se syö vallan silmät päästämme."

"Mikä tyttö?"

"No se eilisiltainen tyttö, muistattehan! Cosette! Leivonen, kuten ne sitä täällä nimittelevät!"

"Ahaa!" virkahti vieras.

Eukko jatkoi:

"On niissäkin järkeä, niiden talonpoikain nimittelyissä! Yölepakoltahan se näyttää, eikä leivoselta. Katsokaas, herra, me emme turvaa ihmisten armeliaisuuteen, mutta me emme voi sitä omasta

puolestammekaan harjoittaa. Me emme ansaitse juuri mitään, ja menot ovat suuret. Kapakoimisoikeudet, verot, ovet ja akkunat, henkirahat! Herrahan tietää, että hallitus vaatii aivan summattomia. Ja sitten nuo tyttäret. Ei minua voida pakoittaa ruokkimaan toisten ihmisten lapsia."

Vieras puuttui puheeseen äänellä, johon hän koki saada välinpitämättömän soinnun, mutta joka siitä huolimatta tuntui värisevän:

"Entäs jos Teidät siitä päästettäisiin?"

"Mistä? Cosettestako?"

"Niin."

Eukon punainen naama sytähti kamalan riemulliseksi.

"Ah, herra! hyvä herraseni! Ottakaa se, pitäkää se, viekää se, sokeroikaa se, maustakaa se, juokaa se, syökää se, ja armias pyhä Neitsyt ja kaikki paratiisin pyhimykset Teitä siunatkoot!"

"Se on siis sovittu."

"Oikeinko tosiaan? Oikeinko Te sen viette?"

"Kyllä minä sen vien."

"Hetikö?"

"Hetä. Kutsukaa tyttö tänne."

"Cosette!" huusi eukko.

"Sillä välin", jatkoi mies, "suoritan Teille velkani. Paljonko se taas olikaan?"

Hän vilkaisi paperiin, eikä voinut olla hämmästyttävä:

"Kaksikymmentäkolme frangia!"

Hän katsahti eukkoon ja toisti:

"Kaksikymmentäkolme frangia?"

Näiden kahden sanan peräkkäisessä lausumisessa oli sama ero kuin on huudahdusmerkin ja kysymysmerkin välillä.

Eukko Thénardier oli saanut aikaa valmistautua rynnäköön varalta. Hän vastasi varmana:

"Kissa vieköön, herra! Kyllä se on kaksikymmentäkolme frangia."

Vieras laski viisi viiden frangin rahaa pöydälle.

"Menkää hakemaan tyttöä", sanoi hän.

Silloin astui ukko Thénardier keskelle tupaa ja lausui:

"Herra on velkaa kaksikymmentäkuusi souta."

"Kaksikymmentäkuusi souta!" huudahti vaimo.

"Kaksikymmentä souta huoneesta", jatkoi Thénardier kylmäverisesti, "ja kuusi illallisesta. Mitä taas tyttöön tulee, niin siitä täytyy minun hiukan jutella herran kanssa. Jätähän meidät kahdenkesken, eukkoseni."

Eukko Thénardieria häikäisi silloin neron odottamaton salama. Hän tunsu mestarinäyttelijän astuvan näyttämölle, ei virkkanut enää sanaakaan, vaan poistui heti.

Thénardier tarjosi tuolia matkustajalle. Matkustaja istuutui. Thénardier jäi seisomaan, ja hänen kasvoilleen levisi kummallisen säyseä ja vilpítőn ilme.

"Herra", sanoi hän, "katsokaas, asia on nyt niin, että minä puolestani jumaloin sitä tyttöä."

Vieras katseli häntä tutkivasti.

"Mitä tyttöä?"

Thénardier jatkoi:

"Miten se onkaan kummallista! Miten sitä voikaan sellaiseen kiintyä! Mitä nuo rahat tuossa pöydällä tekevät? Ottakaa pois nuo sadan soun rahanne. Minä jumaloin sitä tyttöä."

"Ketä?" kysyi yhä vieras.

"No sitä pikku Cosettea! Tehän tahdotte viedä sen meiltä? Minä puhun asian halki: niin totta kuin Te olette kunniallinen mies, en minä voi siihen suostua. Minä kaipaisin sitä lasta. Minä olen sitä katsellut aivan pienestä asti. Totta on, että meillä on siitä menoja, totta on, ettei se ole aivan virheetön sekään, totta on, ettei meitä liika rikkaus vaivaa, totta on, että minä kerran sen sairaana ollessa kulutin yli neljäsataa frangia lääkkeisiin! Mutta täytyyhän sitä jotakin tehdä hyvän Jumalankin mielen nouteiksi. Ei sillä raukalla ole isää eikä äitiä. Minä sen olen kasvattanut. Onhan minulla sentään leipää sille ja itselleni. Oikein tosiaan, kyllä minä siitä lapsesta pidän. Ymmärrättehän, sitä kun niin kiintyykin. Minullakin on niin hyvä tuo luonnonlaatu. En minä siinä järjeltä neuvoa kysy. Minä siitä pienokaisesta vain niin kovasti pidän. Eukkoni on noin niinkuin kiivaanpuoleinen, mutta kyllä sekin siitä pitää. Nähkääs, se on aivan kuin omia lapsia. Minä kaipaen sen lepertelyä talossani."

Vieras katseli häntä yhä tutkivasti. Hän jatkoi:

"Anteeksi, suokaa anteeksi, herra, mutta eihän sitä lapsia noin vain heitetä kaikille kulkijoille. Eikö niin ole asia? Vaikka enhän minä sillä, että minä Teitä — voitte olla rikaskin, näytätte kelpo mieheltä, ja ehkäpä se olisi tytön onneksikin. Mutta siinäpä se onkin pulma. Ymmärrättehän. Jos nyt otaksuisimmekin, että minä päästäisin sen menemään ja tukahuttaisin tunteeni, niin minä tahtoisin tietää, minne se joutuu, minä en haluaisi kadottaa sitä näkyvistäni, minun tekisi mieleni tietää, kenen luona se asuu, saadakseni käydä sitä joskus katsomassa, jotta sekin tietäisi, että sen rakas kasvatusisä on lähettyvillä ja valvoo sen parasta. Niitä on niin paljon mahdollisuuksia seikkoja. Enhän tiedä edes nimeänne. Te kun sen nyt veisitte, niin minä kyselisin turhaan: Minnekäs se Leivonen oikein katosi? Pitäisi tässä ainakin nähdä joku pahainen paperilappu, joku passintapainen, vai miten?"

Herkeämättä tarkastelemasta häntä tuolla katseella, joka niin sanoaksemme tunkeutuu sydämen sisimpiin, vastasi vieras vakavasti ja varmasti:

"Herra Thénardier, ei siihen passia tarvita, kun matkustetaan viiden lieun päähän Pariisista. Jos minä Cosetten vien, niin minä sen vien, ja sillä hyvä. Te ette saa tietää minun nimeäni, ette minun asuntoani, ette paikkaa, missä tyttö oleskelee, sillä minun tarkoitukseni on, ettei sen tarvitsisi koskaan enää teitä nähdä. Minä katkaisen nuoran sen jalasta, ja se menee, minne haluaa. Sopiiko se Teille? Sopiiko vaiko ei?"

Samaten kuin henget ja haltijat muinoin erinäisistä merkeistä tunsivat jonkun ylemmän jumalan läsnä-olon, ymmärsi Thénardierkin joutuneensa tekemisiin hyvin väkevän olennon kanssa. Se selvisi hänelle ikäänkuin sisäisenä välähdyksenä. Hän tajusi sen varmalla, terävällä ja nopealla käsityskyvyllään. Juodessaan kuorma-ajurien seurassa, poltellessaan, hoilottaessaan renkutuksiaan oli hän koko eilisillan tarkastellut vierasta, vahtien hänen pienimpiäkin eleitänsä kuin kissa ja tutkien häntä perinpohjaisesti kuin matemaatikko. Hän oli vaatinut häntä ensiksikin omaan laskuunsa, omaksi huvikseen, vaistonsa johtamana, sekä sitten vakoillut häntä kuin palkan edestä. Keltatakkisen miehen pieninkään liikahdus, pieninkään ele ei ollut jäänyt häneltä huomaamatta. Ennenkuin vieras oli ilmaissut niin selvästi osanottonsa Cosetten kohtaloihin, oli Thénardier sen arvannut. Hän oli keksinyt tämän vanhuksen syvien katseiden aina palaavan lapseen. Miksi tämä huolenpito? Kuka oli tämä mies? Miksi oli hänen pussissaan niin paljon rahaa ja puku niin kurja? Näitä kysymyksiä hän pohti, mutta hän ei voinut niitä selvittää, ja se kiukutti häntä. Hän oli miettinyt asiaa koko yön. Vieras ei voinut olla Cosetten isä. Ehkäpä iso-isä? Mutta miksi ei hän heti ilmaissut itseänsä? Jos kerran on oikeuksia, niin kyllä ne oikeudet vedetään esiin. Tällä miehellä ei ilmeisesti ollut mitään oikeuksia Cosetteen. Mutta miksi siis? Thénardier hukkuu arveluihinsa. Hän aavisti kaikkea, mutta ei nähnyt mitään. Vaan olipa asia miten hyvänsä, varmana siitä, että kaikessa tässä piili salaisuus pohjalla, varmana siitä, että miehellä oli syytä pysyä piilossa, tunsin hän seisovansa vakavalla pohjalla, alkaessaan keskustelua vieraan kanssa. Mutta matkustajan rohkean, lujan vastauksen kuullessaan, nähdessään tämän salaperäisen henkilön olevan niin vilpittömän salaperäisen, tunsin hän asemansa horjuvan. Hän ei lainkaan odottanut moista. Se löi kaikki hänen arvelunsa säpäleiksi. Hän koki koota ajatuksiansa. Hän punnitsi koko asian silmänräpäyksessä. Thénardier oli niitä miehiä, jotka yhdellä katseella käsittävät aseman. Hänen mielestään oli nyt aika käydä käsiksi suoraan ja rohkeasti. Hän menetteli kuten menettelevät suuret sotapäälliköt ratkaisevalla hetkellä, jonka vain he saattavat havaita: hän paljasti äkkiä koko patterinsa.

"Herra", sanoi hän, "minun täytyy saada tuhatviisisataa frangia."

Vieras veti poveltaan vanhan mustanahkaisen rahataskun, avasi sen ja otti esiin kolme pankinseteliä, laskien ne pöydälle. Sitten painoi hän leveän peukalonsa niiden setelien päälle ja sanoi kapakoitsijalle:

"Tuokaa Cosette tänne."

Mitä teki Cosette tämän tapahtuessa?

Heti herättyään oli Cosette juossut kengälleen. Hän oli löytänyt sieltä kultarahan. Se ei ollut enää Napoleonin kuvalla varustettu, vaan se oli niitä Ludvig XVII:n aikuisia aivan uusia kahdenkymmenen frangin rahoja, joiden kuvapuolelle oli laakeriseppeleen asemesta tullut pieni preussilainen luiru. Cosette hämmästyi. Hänen kohtalonsa alkoi häntä pyörryttää. Hän ei ymmärtänyt mitään kultarahasta, hän ei ollut sellaista koskaan nähnyt ja hän piilotti sen oitis taskuunsa kuin olisi hän sen varastanut. Mutta hän tunsu, että se oli oikein hänen omansa, hän arvasi, mistä tämäkin lahja tuli, mutta hänen iloonsa sekaantui pelkoakin. Hän oli tyytyväinen, mutta hän oli myös hämmästynyt. Nuo komeat, ihanat esineet eivät näyttäneet hänestä todellisilta. Nukke häntä pelästytti, kultaraha häntä pelästytti. Hän vapisi niitä koreita esineitä. Mutta vierasta ei hän pelännyt. Päinvastoin: tietoisuus hänen läheisyydestänsä rauhoitti häntä. Eilisillasta lähtien oli hän hämmästyksissäänkin, unissaankin koko lapsellisen sielunsa voimalla ajatellut sitä miestä, joka näytti niin vanhalta, köyhältä ja surulliselta, mutta joka oli niin rikas ja hyvä. Siitä hetkestä, jolloin hän tapasi sen ukon metsässä, oli kaikki muuttunut. Cosette, joka ei ollut niin onnellinen kuin pieninkin pääskysenpoika taivaan alla, ei ollut milloinkaan saanut kokea, miltä tuntuu paeta emon turviin, emon siiven alle. Jo viisi vuotta, s.o. niin kauvan kuin hän muisti, oli tuo lapsiraukka vain kärsinyt vilua ja värissyt. Hän oli aina seisonut ilki-alastomana onnettomuuden kirvelevän viiman ruoskittavissa, mutta nyt tuntui kuin olisi hän saanut vaatteita ylleen. Ennen hänen sydäntänsä paleli, nyt oli sen lämmin. Hän ei enää pelännyt niin kovasti eukko Thénardieriakaan. Hän ei ollut enään yksin. Hänellä oli suojelija.

Hän oli ryhtynyt reippaasti tavallisiin aamu-askareihinsa. Kultaraha, joka oli nyt samassa esiliinan taskussa, mistä viidentoista soun raha oli edellisenä iltana pudonnut, tuotti hänelle paljon huvia. Hän ei uskaltanut koskea siihen, mutta tuon tuostakin unohtui hän sitä viisiksi minuuteiksi tarkastelemaan, meidän täytyy sanoa, aina kieli ulkona. Rappusia lakaistessaan pysähtyi hän äkkiä liikkumattomaksi, unohti luutansa ja koko maailman ja katseli vain kirkkaan tähden kimaltelua taskunsa pohjasta.

Tällaisena tarkastelun hetkenä tapasi hänet eukko Thénardier.

Miehensä käskystä oli eukko lähtenyt häntä hakemaan. Hän ei tölmäissyt tyttöä eikä edes sätinyt — ennenkuulumaton seikka.

"Cosette", sanoi hän melkein lempeästi, "tule heti tänne."

Pian astuikin Cosette tupaan.

Vieras avasi myyttynsä, jota hän oli niin uskollisesti kuljettanut mukanaan. Sieltä ilmestyi pieni villapusero, esiliina, vähäiset pumpuliliivit, hame, kaulaliina, villasukat, kengät: täydellinen seitsenvuotiaan tytön vaatetus. Kaikki oli mustaa.

"Lapsukaiseni", sanoi vieras, "otahan nämä ja mene joutuin pukeutumaan."

Päivän sarastaessa näkivät oviaan aukovat Montfermeilin asukkaat köyhästi puettun ukon astelevan Pariisin tietä. Ukko talutti kädestä pientä, surupukuista tyttöä, joka kantoi punahameista nukkea sylissään. He poikkivat Livryyn päin.

Kulkijat olivat meidän matkustajamme ja Cosette.

Kukaan ei sitä matkustajaa tuntenut. Koska Cosette ei enää käynyt ryysyissä, ei moni häntäkään tuntenut.

Cosette poistui Montfermeilistä. Kenen kanssa? Hän ei sitä tiennyt. Minne? Sitäkään ei hän tiennyt. Kaikki, mitä hän tajusi, oli se, että hän nyt oli päässyt eroon Thénardierin kapakasta. Kenenkään mieleen ei ollut juolahtanut sanoa hänelle hyvästiä, eikä hänenkään päähänsä ollut pistänyt sanoa kenellekään hyvästiä. Hän lähti siitä talosta vihattuna ja vihaten.

Armas lapsiraukka, jonka sydäntä oli tähän hetkeen asti vain rouhittu!

Cosette asteli vakavana, suuret silmät taivaaseen tähdättyinä. Hän oli pannut kultarahan uuden esiliinansa taskuun. Tuon tuostakin kumartui hän sitä vilkaisemaan. Sitten katsahti hän taas vanhukseen. Hänestä tuntui aivan siltä, kuin kävelisi itse taivaan Isä hänen vierellään.

Eukko Thénardier oli tapansa mukaan antanut miehensä toimia rauhassa. Hän odotti suuria tapahtumia. Vieraan ja Cosetten lähdettyä antoi ukko Thénardier kuluja runsaan neljännestunnin, sitten veti hän eukkonsa syrjään ja näytti hänelle tuhattaviittäsataa frangiansa.

"Senkö verran vain!" pääsi eukolta.

Tämä oli ensi kerta koko heidän avioliittonsa aikana, jolloin hän rohkeni arvostella herransa ja mestarinsa tekoja.

Isku sattui.

"Oletpa totisesti oikeassa", sanoi mies, "minä olen aika pöllöpää. Anna tänne hattuni."

Hän taittoi setelit kokoon, pisti ne taskuunsa ja astui kiireesti ulos, mutta erehtyi tiestä ja poikkesi ensin oikealle. Naapurit, joiden puoleen hän kääntyi, johtivat hänet oikeille jäljille, sillä Leivosen ja miehen oli nähty menevän Livryyn päin. Hän seurasi neuvoa, harppoi pitkiä askeleita ja puheli itseksensä:

"Se mies on varmasti keltaiseen takkiin pukeutunut miljoonaherra, ja minä olen aika pässi. Hän antoi ensin kaksikymmentä souta, sitten viisi frangia, sitten viisikymmentä frangia, sitten tuhatviisisataa frangia, aina yhtä helposti. Hän olisi vallan hyvin antanut viisitoistatuhatta frangia. Mutta kyllä minä ne vielä saavutan."

Ja sitten se tytölle ennakoita varattu vaatemytty, sekin oli hyvin kummallista. Kyllä siinä on salaisuuksia takana. Eikä salaisuuksia niin vain päästetä, kun niihin kerran on päästy käsiksi. Rikkaiden salaisuudet ovat kultasieniä, niitä tulee vain osata puristaa. Ajatukset pyörivät sikin sokin hänen aivoissaan.

"Minä olen aika pässi, aika pässi", puheli hän.

Montfermeilistä lähtiessä ja ehtiessä Livryn tien mutkautukseen, näkyi tie pitkän matkaa tasangolle. Sieltä laski hän näkevänsä miehen ja tytön. Hän katseli niin kauas kuin silmänsä kantoivat, mutta ei nähnyt mitään. Hänen täytyi uudelleen kysellä. Ja siihen hukkui aikaa. Ohikulkijat sanoivat hänelle miehen ja lapsen kävelleen Gagnyn puoleisia metsiä kohti. Hän kiiruhti sinne.

He olivat häntä hyvän matkaa edellä, mutta eihän lapsi jaksa kovaa kulkea, ja hän asteli nopeasti. Ja sitten hän tunsu seudun kuin viisi sormeansa.

Äkkiä hän pysähtyi ja löi otsaansa, ikäänkuin merkiksi, että hän oli unohtanut tärkeimmän ja että hän aikoi kääntyä takaisin.

"Minun olisi pitänyt ottaa pyssy!" harmitteli hän.

Thénardier oli niitä kaksoisluonteita, jotka liikkuvat joskus tietämättämme keskellämme ja jotka häipyvät näkyvistämme, meidän oppimattamme heitä tuntemaan, koska sattuma näyttää heistä vain yhden puolen. Monien ihmisten kohtalona on elää näin puoliksi muuhun joukkoon hautautuneena. Rauhallisissa, hiljaisissa oloissa oli Thénardierissa kylliksi ainesta tulemaan — me emme sano olemaan — siksi, mitä tavallisesti sanotaan kunnan liikemieheksi, kelpo porvariksi. Mutta samalla, jos erinäiset olosuhteet vallitsivat, jos erinäiset töytäykset nostivat hänen luonteensa alipuolen näkyviin, oli hänessä kylliksi ainesta tulemaan konnaksi. Hän oli kamasaksa, johon kätkeytyi hirviö. Saatana kyyristyi kai joskus sen luolan soppeen, missä Thénardier asusteli ja katseli haaveillen tätä inhoittavaa mestariteostansa.

Hetkisen epäröityään ajatteli hän: "Pah! Ennättäisivät vain päästä karkuun!" Ja hän jatkoi kulkuansa nopeasti ja varmasti kuin kettu, joka jo pitkän matkan päästä vainuaa peltopyyparven. Ja tosiaankin: kun hän oli päässyt lammikoiden ohi ja kulkenut viistoon sen suuren ahon poikki, joka sijaitsee oikeaan Bellevuen lehtokujasta, ja saapunut sille nurmivyölle, joka kiertää kukkulan melkein kokonaan ja joka peittää vanhan Chellesin luostarin vesijohdon, huomasi hän erään pensaikon ylitse hatun, jolle hän oli jo ehtinyt rakentaa paljon suunnitelmia. Se oli sen vieraan miehen hattu. Pensas oli matala. Thénardier havaitsi miehen ja Cosetten istuvan sen takana. Lasta ei näkynyt, mutta nuken pää pisti hiukan esiin.

Thénardier ei erehtynyt. Mies oli istunut siihen, antaakseen Cosetten hiukan levähtää. Kapakoitsija kiersi pensaun ja ilmestyi äkkiä etsimiensä eteen.

"Anteeksi, suokaa anteeksi, herra", sanoi hän vallan hengästyksissään, "mutta tässä ovat Teidän tuhatviisisataa frangianne."

Näin puhuen tarjosi hän vieraalle niitä kolmea pankinseteliä.

Mies kohotti katseensa.

"Mitä tämä merkitsee?"

Thénardier vastasi kunnioittavasti:

"Herra, se merkitsee sitä, että minä otan Cosetten takaisin."

Cosette säpsähti ja painui miehen turviin.

Mutta hän vastasi katsellen Thénardieria jyrkästi silmiin ja korostaen erikseen jokaista tavua:

"Te-kö o-tat-te Co-set-ten ta-kai-sin?"

"Niin, herra, minä otan Cosetten takaisin. Antakaahan kun selitän. Olen ajatellut asiaa. Minulla ei totisesti ole oikeutta antaa lasta Teille. Minä olen kunniallinen mies, nähkääs. Tämä pienokainen ei kuulu minulle, se kuuluu äidillensä. Äiti uskoi sen minulle, ja minä voin jättää sen vain äidille. Te ehkä sanotte: Mutta äitihän on kuollut. Hyvä. Siinä tapauksessa voin minä antaa lapsen vain sille henkilölle, joka tuo minulle äidin vahvistaman valtakirjan, missä käsketään jättämään lapsi juuri sille henkilölle. Siitähän emme pääse mihinkään."

Sanaakaan vastaamatta kaivoi mies taskuansa, ja Thénardier näki hänen vetävän sieltä saman rahapussin, josta ne kolme pankinseteliäkin oli lähtenyt.

Kapakoitsija värisi ilosta.

"Hyvä!" ajatteli hän, "pitäkäämme nyt puoliamme. Nyt se aikoo lahjoa meitä!"

Ennenkuin avasi pussin, silmäsi matkustaja ympärilleen. Paikka oli aivan autio. Ei sieluakaan metsässä eikä laaksossa. Mies avasi pussin ja veti sieltä, ei Thénardierin odottamia seteleitä, vaan pienen paperilapun, jonka hän levitti ja jota hän sitten tarjosi kapakoitsijalle, sanoen:

"Olettepa oikeassa. Lukekaa."

Thénardier otti paperin ja luki:

Montreuil-sur-Merissä, 25 päivänä maaliskuuta 1823.

Herra Thénardier.

Jättäkää Cosette tämän kirjelijun tuojalle. Kyllä ne pikku velat maksetaan. Saan täten tervehtiä kunnioittaen.

Fantine.

"Tunnetteko tätä nimimerkkiä?" kysyi mies.

Se oli selvästi Fantinen nimimerkki. Thénardier tunsi sen hyvin.

Sille ei mahtanut mitään. Thénardieria kiukutti tavattomasti kaksi seikkaa: hänen toivomastaan lahjomisesta ei tullutkaan mitään, ja hän oli saanut selkäänsä. Mies lisäsi:

"Voitte ottaa sen paperin valtuutukseksenne."

Thénardier peräytyi hyvässä järjestyksessä.

"Nimimerkki on jotenkin taitavasti jäljitelty", murisi hän hampaittensa välistä. "Mutta olkoon menneeksi!"

Sitten teki hän epätoivoisen yrityksen.

"Herra", sanoi hän, "se on hyvä, koska Te kerran olette se henkilö. Mutta minulle täytyy suorittaa 'ne pikku velat.' Ja siitä karttuukin suuri summa."

Mies kohottautui suoraksi, näppäili sormillaan pölyä kuluneelta hihaltaan ja sanoi:

"Herra Thénardier, tammikuussa laski äiti olevansa Teille velkaa satakaksikymmentä frangia. Te lähetitte hänelle helmikuussa viidensadan frangin laskun. Te saitte kolmesataa frangia helmikuun lopussa ja kolmesataa frangia maaliskuun alussa. Siitä on nyt kulunut yhdeksän kuukautta. Kun laskemme sovitun korvauksen, viisitoista frangia kuukaudelta, karttuu siitä satakolmekymmentäviisi frangia. Te saitte sata frangia liikaa. Jäännös, kolmekymmentäviisi frangia, on Teille hyvitetävä. Minä annoin Teille äsken tuhatviisisataa frangia."

Thénardier tunsu samaa kuin tuntee susi sillä hetkellä, jolloin satimen teräsleuvat iskevät sen jalkaan.

"Kukahhan tuo paholainen miehekseen oikein on?" ajatteli hän.

Hän teki saman tempun kuin susi: hän riuhtasihe. Rohkeus oli jo kerran häntä auttanut.

"Herra Nimetön", sanoi hän päättävästi ja heittäen tällä kertaa kohteliaat puhuttelumuodot menemään, "minä otan Cosetten takaisin tai annatte Te minulle viisituhatta frangia."

Vieras mies sanoi tynesti:

"Tule, Cosette."

Hän tuki Cosettea vasemmalla kädellään ja otti oikealla keppinsä maasta.

Thénardier huomasi sen kepin tukevuuden ja paikan yksinäisyyden.

Mies painui metsään lapsi mukanaan, jättäen kapakoitsijan siihen liikkumattomaksi ja saamattomaksi.

Heidän edetessään katseli Thénardier miehen leveitä, hiukan kumaraisia hartioita ja hänen lujia nyrkkejään.

Sitten osuivat hänen silmänsä häneen itseensä, hänen hentoihin käsiinsä ja hänen laihaan olemukseensa.

"Olinpa totisesti aika pöllö", ajatteli hän, "kun en ottanut pyssyä mukaani, kun kerran eränetsoon lähdin!"

Mutta hän ei vielä hellittänyt.

"Haluanpa nähdä, minne se menee", puheli hän.

Ja hän alkoi seurata heitä vähän matkan päässä. Hänen käsiinsä oli jäänyt kiusan kappale: *Fantinen* nimellä merkitty paperipalanen, sekä lohduttajaksi tuhatviisisataa frangia.

Mies kuljetti Cosettea Livryyn ja Bondyyn päin. Hän asteli hitaasti, pää riipuksissa, miettivänä ja surullisena. Talvi oli harventanut metsää, niin että Thénardier ei kadottanut heitä näkyvistään, vaikka pysyttelikin tarpeeksi etäällä. Tuon tuostakin käännähti mies ja tarkasteli, seurasiko kukaan heitä. Äkkiä huomasi hän Thénardierin. Nopeasti poikkosi hän Cosetten kanssa tiheään viidakkoon, minne he molemmin katosivat.

"Helvetti!" noitui Thénardier.

Ja hän lisäsi vauhtiaan.

Viidakon tiheys oli pakoittanut Thénardieria käymään heitä lähemmäksi. Sakeimmassa kohdassa kääntyi mies ympäri. Miten Thénardier kokikin kätkeytyä lehvien suojaan, ei hän voinut jäädä huomaamatta. Mies heitti häneen levottoman katseen, ravisti sitten päätään ja jatkoi matkaansa. Kapakoitsija taas perään. Niin kulkivat he pari, kolme sataa askelta. Äkkiä kääntyi mies jälleen. Hän huomasi kapakoitsijan. Tällä kertaa loi hän takaa-ajajaansa niin synkän katseen, että Thénardier havaitsi enemmän vakoilemisen "hyödyttömäksi". Thénardier lähti paluumatkalle.

11.

Numero 9430 esiintyy jälleen, ja Cosette saa siitä arpajaisissa voitonumeron.

Jean Valjean ei ollut hukunut.

Pudotessaan, tai paremmin sanoen heittäytyessään mereen ei hänellä ollut kahleita, kuten olemme jo maininneetkin. Hän sukelsi erään lähelle ankkuroineen laivan alle. Laivaan oli kiinnitetty vene. Jollakin tavoin piilottelihe hän siinä veneessä iltaan asti. Yön tultua lähti hän uudelleen uimaan ja pääsi rannalle vähän matkaa Brunin kärjestä. Koska häneltä ei puuttunut rahaa, saattoi hän hankkia sieltä toiset vaatteet. Muuan pikku kapakka Balaguerin lähetyvillä oli niihin aikoihin karanneiden vankien pukuvarastona, mikä oli tavallaan kylläkin tuottava erikoisala. Sitten koukutteli ja kierteli Jean Valjean pitkin maita mantereita, kuten kaikki nuo onnettomat pakolaiset, jotka koettavat haihduttaa lain ja yhteiskunnan vainukoiria jäljiltään. Ensimmäisen turvapaikan tapasi hän Pradeauxissa, lähellä Beaussetia. Sitten suuntasi hän kulkunsa Grand-Villardiin, joka sijaitsee Brianconin tienoilla, Ylä-

Alpeilla. Haparoivaa, levotonta pakoilemista, myyrän kulkua tuntemattomia uittoja pitkin. Myöhemmin on saatu selville hänen poikenneen Ainiin Civrieuxin piirikuntaan, Pyreneille Acconsiin ja siellä Chavaillesin metsäkylän lähellä sijaitsevaan Grange-de-Doumecqiin, ja Bruniesiin Chapelle-Gonaquetin piirikuntaan Périgneuxin tienoilla. Vihdoin pääsi hän Pariisiin. Juuri olemme nähneet hänet Montfermeilissä.

Pariisissa oli hänen ensi huolenaan suruvaatteiden ostaminen noin seitsemän, kahdeksan vuotiaalle tytölle, sekä asunnon hankkiminen. Sitten oli hän lähtenyt Montfermeiliin.

Muistettanee hänen jo varhaisimman pakonsa aikana tehneen sinne, tai ympäristöön, salaperäisen matkan, josta oikeudellakin oli ollut hämärä aavistus.

Yleensä luultiin hänen heittäneen henkensä, ja se synkensi pimeyttä, johon hän oli peittynyt. Pariisissa joutui hänen käsiinsä muuan sanomalehti, joka kertoi tapauksen. Hän tunsi olonsa turvallisemmaksi, melkein pä levolliseksi, kuin jos hän olisi tosiaankin ollut kuollut.

Saman päivän iltana, jolloin Jean Valjean oli pelastanut Cosetten Thénardierin kynsistä, pääsi hän takaisin Pariisiin. Hän tuli sinne hämärissä Monceauxin tulliportin kautta, lapsi mukanaan. Sitten nousi hän kuomurattaille, jotka kuljettivat hänet Tähtitornin puistokadulle. Siellä laskeutui hän ajoneuvoista, maksoi, tarttui Cosettea kädestä, ja molemmat ohjasivat sitten kulkunsa pimeässä yössä pitkin Ourcinen ja Glacièren puoleisia autioita katuja Sairashuoneen puistokatua kohti.

Cosette oli elänyt vaiherikkaan, kummallisen päivän. Pensaiden suojissa oli syöty leipää ja juustoa, joita oli ostettu yksinäisistä ravintoloista. Usein oli vaihdettu ajoneuvoja, usein oli astuttu jalan. Hän ei valittanut, mutta hän oli väsyksissä, sen huomasi Jean Valjean hänen kätösestään, joka alkoi painaa yhä enemmän. Hän nosti tytön selkäänsä. Katariinaa hellittämättä kallisti Cosette päänsä Jean Valjeanin olalle ja nukahti siihen.

NELJÄS KIRJA

GORBEAUN TALORÄHJÄ

1.

Herra Gorbeau.

Jos joku yksinäinen vaeltaja neljäkymmentä vuotta sitten uskalsi mennä Naissairaalan pelätyille seuduille ja nousta puistokatua pitkin Italian tulliportille asti, saapui hän alueille, joissa saattoi sanoa Pariisin katoavan. Siellä ei ollut yksinäistä, sillä siellä kulki ihmisiä. Se ei ollut tavallista maalaismaisemaa, sillä siellä näkyi taloja ja katuja. Se ei ollut kaupunkia, sillä kaduissa oli kuorut kuin maanteissä ja niillä kasvoi ruohoa. Se ei ollut kylää, siksi olivat talot liian korkeat. Mitä se sitten oli? Se oli asuttua seutua, missä ei ollut ketään; se oli autiota paikkakuntaa, missä asusti joku. Se oli suurkaupungin puistokatua, Pariisin katuja, joka oli yöllä metsää kamalampi, päivällä hautumaata synkempi.

Se oli vanhaa Hevostorin kaupunginosaa.

Jos tämä vaeltaja rohkeni edetä Hevostorin neljän sortuneen muurin ulkopuolelle, jos hän suostui vielä kulkemaan Pikkupankkiirin katuja kauvemmaksi, niin tuli tämä uskalias vaeltaja Vignes-Saint-Marcelin kadunkulmauksen tuntemattomille perille, jätettyään oikealle kädelle korkeiden muurien suojaaman puutarhan, sitten nurmikentän, missä kohosi jättiläismajavain rakennusten kaltaisia parkkikasoja, sitten aitauksen, joka oli täpösen täynnä hirsiiä, tukkeja, sahajauhoja ja höylänlastuja ja jonka korkeimman puuröykkiön harjalla ulvoi suuri koira, sitten pitkän, matalan, peräti luhistuneen kivi-aidan, jossa näkyi pieni, musta, keväisin kukkiin peittyvien sammalten verhoama ovi, sitten kaikkein autiommalla kohdalla tavattoman ruman, ränsistyneen hökkelin, jonka seinään oli maalattu suurin kirjaimin: *Kielletty Kiinnittämästä Ilmoituksia*. Siellä, lähellä erästä tehdasta ja kahden

puutarhan muurien väliin sulkeutuneena törrötti niihin aikoihin talorähjä, joka ensi katsaukselta näytti pieneltä kuin pahainen tölli, mutta joka itse asiassa oli avara kuin tuomiokirkko. Pääty oli kadulle päin, siitä sen näennäinen pienuus. Melkein koko talo oli piilossa. Siitä näkyi vain ovi ja yksi akkuna.

Talossa oli vain yksi kerros.

Taloa tarkemmin tutkiessa pisti se seikka ensimmältä silmiin, että tuo ovi oli ikänsä kaiken saattanut olla vain kurjan hökkelin ovi, sensijaan kun tuo akkuna, jos sen kamanat olisivat olleet hakattua kiveä eivätkä epäsäännöllisiä lohkareita, olisi saattanut olla jonkun keskikaupungin loistorakennuksen akkuna.

Ovi oli vain lahonneista laudoista miten kuten kyhätty rämä, jota pitivät kasassa huolimattomasti veistetyt, halkonaiset poikkipuut. Sen edessä olivat jyrkät, korkea-askelmaiset, kuraiset, tomuiset, likaisenharmaat rappuset, jotka olivat yhtä leveät kuin sekin, ja joiden nähtiin nousevan kadulta suoraan kuin tikapuut ja katoavan niiden kahden muurin varjoon. Muodottoman ovi-aukon ylä-osaa reunusti kapea, ohut lauta, jonka keskelle oli sahattu kolmikulmainen reikä. Tämä aukko teki samalla sekä ullakonakkunan että tähytysreijän tehtäviä, kun ovi oli suljettuna. Oven sisäpuolelle oli musteeseen kastettu sivellin kahdella vetäisyllä piirtänyt numeron 52, ja lautaan oli samainen sivellin töhertänyt numeron 50. Siitä syntyi epätietoisuutta. Missä sitä oikeastaan oltiin? Oven ulkopuoli sanoi: numerossa 50. Oven sisäpuoli väitti: eipä, numerossa 52.

Kolmikulmaista aukkoa verhosivat uudinten tapaan kaikenlaiset harmaat rääsyt.

Akkuna oli leveä ja tarpeeksi korkea, ja siinä oli sälekaihtimet ja suuriruutuiset lasin kehät. Mutta niissä suurissa ruuduissa oli monenlaisia vammoja, joita taidokkaat paperivarustukset sekä peittivät että ilmaisivat. Ja rikkinäiset, retkottavat kaihtimet uhkasivat pikemmin ohikulkijoita kuin suojasivat talon asukkaita. Niistä puuttui sieltä ja täältä vaakasuoria säleitä, ja niiden tilalle oli yksinkertaisesti naulattu lautoja pystysuoraan, niin että koko juttu alkoi sälekaihtimista ja päättyi akkunanluukkuun.

Tämä ovi, joka näytti kurjaa kurjemmalta, ja tämä akkuna, joka näytti ylhäiseltä, niin ränsistynyt kuin se olikin, olivat samassa talossa nähtyinä kuin kaksi kerjäläistä, jotka olisivat kulkeneet yksissä ja astelleet rinnakkain, samoissa rääsyissä, mutta kuitenkin peräti erilaisina: toinen olisi koko ikänsä ollut ryysyläinen, toinen taas hieno, ylhäinen herra.

Portaat veivät hyvin avaraan rakennukseen, joka oli kuin ihmisasunnoksi muutettu vaunuvaja. Rakennuksen sisällä kulki pitkä käytävä, mihin avautui molemmin puolin erisuuruisia huoneita, jotka olivat töin tuskin asuttavia ja jotka näyttivät pikemmin lautakojuilta kuin kamareilta. Nämä huoneet saivat valonsa hämärästä ympäristöstä. Kaikki oli siellä himmeätä, painostavaa, kalpeata, surullista, hautamaista. Aina sen mukaan, olivatko raot katossa tai ovesta, tuli sisään kylmiä säteitä tai hyisiä viimoja. Tämänlaisten ihmisasuntojen mieltäkiinnittävänä erikoisuutena ovat tavattoman suuret hämähäkit.

Vasempaan ovesta, puistokadun puolella, muodosti muuan umpeenmuurattu aukko pienen, nelikulmaisen syvennyksen, jonka lapset olivat heitelleet täyteen kiviä.

Osa tätä rakennusta on hiljattain hävitetty. Sen mukaan, mitä siitä on nykyään jäljellä, voi päätätä, millainen se on aikoinaan ollut. Kokonaisuudessaan on se tuskin sataa vuotta vanhempi. Sata vuotta merkitsee kirkon nuoruutta, mutta talon vanhuudenheikkoutta. Näyttää kuin ottaisi ihmisen asunto osaa hänen elämänsä lyhyteen, ja kuin pyrki Jumalan asunto olemaan iankaikkinen niinkuin Hän itse.

Kirjeenkantajille oli tämä talo tunnettu nimellä numero 50-52. Mutta ympäristössä sanottiin sitä yleisesti Gorbeaun taloksi.

Selittäkäämme, mistä tämä nimi johtui.

Kaikenlaisten pikkutietojen keräilijät, jotka suurella huolella kokoilevat jos jonkinlaisia kaskuja ja juttuja ja jotka pistelevät häipyvät aikamäärät neulalla muistinsa kammioihin, tietävät viime vuosisadalla, 1770:n tienoilla Pariisin ali-oikeudessa olleen kaksi syyttäjää, joista toisen nimi oli Corbeau, toisen Renard, nimet, jotka jo La Fontainella esiintyvät toistensa yhteydessä. Tilaisuus oli liian houkutteleva, jotta oikeuden muut virkamiehet olisivat voineet olla käyttämättä sitä hyväkseen. Pian kiertelikin oikeustalon käytäviä ja komeroita seuraava, hiukan ontuviin sakeisiin puettu ivamukaelma:

Herra Corbeau, harjall' asiakirjain istuen
Ryöstöhakemusta pitää nokassaan;
Herra Renard, hajun houkutusta noudattaen,
Hälle puhelevi tapaan seuraavaan:
Hei, hyvää päivää! j.n.e.

Kunnon lakimiehet, joita kovasti harmittivat toverien sukkeluudet ja joiden arvokkaaseen esiintymiseen ivalliset naurunrähähdykset hyvin huonosti sopivat, päättivät muuttaa nimensä ja kääntyä siinä tarkoituksessa kuninkaan puoleen. Anomus esitettiin Ludvig XV:lle samana päivänä, jolloin paavin lähettiläs ja La Roche-Aymonin kardinaali, hartaasti polvistuneina, hänen majesteettinsa läsnä-ollessa, pistivät kumpikin tovelin vuoteesta nousevan rouva du Barryn paljaisiin jalkoihin. Kuningas nauroi silloin, ja hän sai uutta nauramista kääntyessään niistä kahdesta piispasta niihin kahteen syyttäjään. Hän suvaisi tosiaankin armossa suostua näiden kahden virkaherran anomukseen, tai ainakin sinne päin. Kuninkaan nimessä sallittiin herra Corbeaun lisätä nimensä alkukirjaimen pieni sakara, niin että hänestä siten tuli Gorbeau. Herra Renardille kävi hullummin, sillä häntä käskettiin alkuperäisen nimensä eteen liittämään P, ja niin muodostui hänen nimestään Prenard. Toinen nimi ei siis ollut ensimmäistä paljoakaan suositteluvampi.

Paikallisen perimätiedon mukaan piti nyt tämän samaisen herra Gorbeaun olleen numeroilla 50-52 merkityn, Sairashuoneen puistokadun varrella sijaitsevan talorähjän omistaja. Hänpä se kuului laittaneen sen mahtavan akkunankin.

Siitä asti oli talo saanut kantaa Gorbeaun nimeä. Vastapäätä numeroa 50-52, puistokadun muiden istutusten joukossa, kohoaa suuri, melkein kokonaan kuivanut jalava. Sen kohdalta avautuu Gobeliinitulliportin katu, jonka varrella ei vielä silloin ollut taloja, joka ei ollut kivetty, jonka puut kasvoivat miten sattui, joka aina vuodenajan mukaan oli joko vihreä tai lokainen ja joka päättyi suoraan Pariisin ympärismuuriin. Vihtrillin hajua löyhähtelee läheisen tehtaan katto-aukoista.

Tulliportti oli aivan lähellä. Vuonna 1823 oli ympärismuuri vielä pystyssä.

Tämä portti herätti mieliin synkkiä muistoja. Siitä mentiin Bicêtreen. Siitä kulkivat keisarikunnan ja sitä seuranneen kuningaskunnan aikana Pariisiin kuolemaan tuomitut mestauspäivänään. Siellä tehtiin myös 1829 tienoilla se salaperäinen murha, jota sanottiin "Fontaineblaun tulliportin murhaksi" ja jonka toimittajia ei oikeus saanut selville. Kamala ongelma, jota ei ole kyetty ratkaisemaan, kauhea arvoitus, johon ei ole saatu vastausta. Astukaa muutamia askeleita ja te löydätte surullisen kuuluisan Croulebarben kadun, missä Ulbach surmasi tikarilla ivryläisen vuohipaimenettaren ukkosen jyristessä kuin laulunäytelmässä ikään. Astukaa vielä muutamia askeleita ja te saavutte Pyhän Jaakon tulliportin inhottavain, tyvisteltyjen jalavain, näiden mestauslavaa peitteleväin ihmisystäväin avustajien lähettyville, myymälähajuisen, poroporvarillisen yhteiskunnan kurjalle häpeäpaikalle, yhteiskunnan, joka piileskeli kuolemanrangaistusta: ei uskaltanut sitä ratkaisevasti poistaa eikä taas rohkeasti, jyrkästi säilyttää.

Kolmekymmentäseitsemän vuotta takaperin, kun ei ottanut huomioon tätä Pyhän Jaakon toria, jonka kohtalo oli ikäänkuin ennalta määrätty ja joka on aina ollut kauhistava nähdä, oli ehkä koko tämän synkän puistokadun synkin kohta tuo numeroilla 50-52 merkityn talorähjän nykyäänkin niin vähän viehättävä seutu.

Parempia taloja alkoi sinne kohoilla vasta kaksikymmentäviisi vuotta myöhemmin. Paikka oli ylen vastenmielinen. Sen herättämäin synkkien ajatusten valtaamana tunsin olevansa ikäänkuin Naissairaalan, jonka kupukattoa hiukan häämötti, ja Bicêtren, jonne vievä portti oli aivan lähellä, puserruksissa: naisen hulluuden ja miehen järjettömyyden puserruksissa. Niin pitkälle kuin silmä kantoi eroitti vain teurastamoita, ympärismuurin ja muutamia harvoja tehtaita, jotka olivat kuin kasarmeja tai luostareita. Kaikkiällä näkyi kurjia kojuja ja törkyä, vanhoja muureja, mustia kuin käärinliinat, uusia muureja, valkoisia kuin hikiliinat, yhdensuuntaisia puurivejä, säännöllisiä taloja, matalia rakennuksia, pitkiä, kylmiä viivoja ja suorien kulmien väsyttävää yksitoikkoisuutta. Ei maa-alan vaihtelevaisuutta, ei ainuttakaan rakennuttajan oikkua, ei poimuakaan. Vain jäätävä, säännöllinen, kamala kokonaisuus. Ei mikään niin sydäntä kourista kuin jylhän yksitoikkoinen säännöllisyys. Säännöllinen on aina ikävää, ja ikävä on murheen äiti. Epätoivo haukottelee. Saattaa mielessään kuvitella vielä kamalamman helvetin kuin se, missä kärsimykset ja kidutukset vaivaavat: helvetin, missä on ikävä. Jos sellainen helvetti olisi olemassa, olisi tämä Sairashuoneen puistokadun kohta saattanut olla sen esikartano.

Mutta yön tullessa, jolloin valo häipyi, etenkin talvisin, hetkellä, jolloin viima tempoo jalavista niiden viimeisetkin punertavat lehdet, jolloin pimeys on synkkä ja tähdetön, tai jolloin kuu ja tuuli puhkovat aukkoja pilviin, muuttui tämä puistokatu äkkiä kauhistavaksi. Mustat viivat vaipuivat ja hävisivät pimeyteen kuin äärettömyyden jatkoina. Vaeltaja ei voinut olla muistelematta siihen paikkaan liittyviä lukemattomia hirsipuutarinoita. Koko tuo yksinäinen seutukunta, missä oli niin paljon rikoksia tehty, värisytti ja inhotti. Luuli tuntevansa kavalain ansojen ja sadinten odottavan viritettyinä pimeässä, kaikkiällä oli näkyvinään jotakin epäilyttävää, ja puiden välissä ammottavat pitkuliaiset, nelikulmaiset syvennykset olivat kuin valmiita hautoja. Päivällä oli seutu ruma, illalla synkkä, yöllä kammottava.

Kesähämärissä näkyi siellä ja täällä vanhoja akkoja istumassa sateiden mädättämällä penkeillä jalavain juurella. Ne akat kerjäsivät mielellään.

Muuten pyrki koko tämä kaupunginosa, joka näytti pikemmin vanhentuneelta kuin vanhalta, muuttamaan muotoaan. Ken tahtoi sitä sittemmin nähdä, hänen tuli pitää kiirettä. Joka päivä hävisi joku tämän kokonaisuuden osa. Nykyään, ja jo kahdenkymmenen vuoden ajan, on Orleansin rautatien asema sijainnut aivan tämän vanhan etukaupungin vieressä ja lohkaissut siitä kappaleen toisensa jälkeen. Minne ikinä suurkaupungin laidoille rautatien asema laitetaankin, kaikkialla merkitsee se etukaupungin kuolemaa ja varsinaisen kaupungin syntymistä. Itujen peittämä maa näyttää vapisevan ja avautuvan nielemään ihmisten vanhat asumukset ja nostamaan ilmoille uusia näiden suurten liikekeskusten lähetyville, missä valtavat vaunujonot jyrisevät, ja missä sivistyksen hiiliä syövät, tulta suitsevat hepohirviöt puuskuttavat. Vanhat talot luhistuvat, uudet kohoavat entisiä verrattomasti upeampina.

Orleansin rautatien aseman vallattua Naissairaalan entiset alueet, tärisevät Pyhän Vihtorin kaivantojen ja kasvitarhan läheiset vanhat, kapeat kadut ankarasti, kun niitä kolme, neljä kertaa päivässä jyrivät postivaunut, pika-ajurit ja tavalliset matkustajavaunut, jotka kerran työntävät talot kauemmaksi oikealle ja vasemmalle. Sillä hyvin merkillinen, mutta tosiperäinen havainto on, että samoin kuin aurinko suurissa kaupungeissa saa etelänpuoleisten talojen julkipuolelta kasvamaan ja kehittymään, samoin leventää ajoneuvojen vilkas liike katuja. Uuden elämän oireet ovat silminnähettävät. Tämän vanhan, maaseutumaisen laitakaupungin etäisimpiinkin soppiin ilmestyy kivitys, katukäytäviä alkaa muodostua ja edetä sinnekin, missä ei ole vielä niiden astujaita. Eräänä muistettavana aamuna, heinäkuussa vuonna 1845, nähtiin siellä äkkiä mustien asfalttipatojen savuavan. Sinä päivänä saattoi sanoa sivistyksen ehtineen Ourdnen kadulle ja Pariisin valloittaneen Saint-Marceun etukaupungin.

2.

Keltasirkku ja huuhkaja samassa pesässä.

Ylempänä kuvatun Gorbeaun talon edustalla pysähtyi Jean Valjean. Petolinnun tavoin oli hän valinnut tämän yksinäisen, aution paikan tyysijakseen.

Liivintaskustaan penkoi hän pää-avaimen tapaisen, avasi oven, astui sisään, sulki sitten oven huolellisesti ja nousi portaat, yhä kantaen Cosettea.

Portaiden yläpäähän päästyään veti hän taskustaan toisen avaimen ja avasi sillä toisen oven, jonka hän myöskin heti lukitsi jälleen. Huone, minne hän astui, oli jonkunlainen tilava ullakkokamari, jonka ainoana kalustuksena olivat lattialle levitetty patja, pöytä ja pari tuolia. Nurkassa hehkui pieni rauta-uuni. Puistokadun lyhty valaisi heikosti tätä viheliäistä koppia. Perällä oli pieni syvennys ja siinä vyöpohjainen vuode. Jean Valjean kantoi Cosetten tälle vuoteelle ja laski lapsen siihen. Lapsi ei herännyt.

Hän iski tulta tuluksin ja sytytti kynttilän; nämä kojeet oli jo ennakolta varattu pöydälle. Ja kuten eilen illallakin, alkoi hän taas katsella Cosettea, kasvoilla ilme, jonka liikutus, sydämellisyys ja hetymys muistutti melkein hourailua. Pikku tyttö oli vaipunut uneen, tietämättä, kuka häntä kuljetti, ja jatkanut nukkumistaan, tietämättä, missä oli. Hänestä henki se rauhallinen luottamus, johon kykenee vain suuri väkevyys tai suuri heikkous.

Jean Valjean kumartui suutelemaan tämän lapsen kättä.

Yhdeksän kuukautta aikaisemmin oli hän samaten suudellut äidin kättä, äidin, joka oli myös vaipunut uneen.

Sama tuskaisa, syvä, ahdistava tunne täytti nytkin hänen sydämensä.

Hän polvistui Cosetten vuoteen ääreen.

Oli jo täysi päivä, mutta lapsi nukkui yhä. Joulukuisen auringon kalpea säde tunkeutui kurjan huoneen akkunasta sisään ja veteli kattoon pitkiä valo- ja varjosäikeitä. Äkkiä jyrivät raskaat kivivankkurit puistokatua pitkin, täristivät talorähjää ukkosen tavoin ja panivat sen vapisemaan perustuksiaan myöten.

"Hetii, rouva!" kiljaisi Cosette, pelästyneenä heräten, "hetii! hetii!"

Ja hän kavahti vuoteelta, silmäluomet vielä puoliksi sikeän unen sulkemina, ojentaen kättänsä huoneen nurkkaa kohti.

"Ai, ai, missä on luutani!" hätäili hän.

Hän avasi silmänsä täydelleen ja näki Jean Valjeanin hymyilevät kasvot.

"Ahaa, niin, sehän onkin totta!" huudahti lapsi. "Hyvää huomenta, herra."

Lapset ottavat ilman pitempiä ihmettelyjä, tutunomaisesti vastaan onnen ja ilon, koska he ovat luonnostaan pelkkää onnea ja iloa.

Cosette äkkäsi Katariinan vuoteensa jalkopäässä, otti sen syliinsä, ja sillä leikitellen teki hän satoja kysymyksiä Jean Valjeanille:

Missä oltiin? Oliko Pariisi iso? Oliko rouva Thénardier hyvin kaukana? Eikö hänen enää koskaan tarvitse mennä rouva Thénardierin luo? J.n.e. J.n.e.

Äkkiä hän huudahti:

"Miten täällä onkaan kaunista!"

Huone oli kehno ja kurja. Mutta hän tunsu itsensä vapaaksi.

"Lakaisenko minä tätä hiukan?" kysyi hän sitten.

"Leiki sinä vain!" vastasi Jean Valjean.

Näin kului päivä.

Mitään kohtalostaan ymmärtämättä ja pyrkimättäkään sitä ymmärtämään, oli Cosette sanomattoman onnellinen tämän nukan ja tämän ukon seurassa.

3.

Kaksi onnettomuutta tuottaa yhtyneenä onnea.

Seuraavankin päivän sarastaessa oli Jean Valjean Cosetten vuoteen ääressä. Liikahtamatta odotti hän siinä lapsen heräämistä.

Uusi tunne tunkeutui hänen sieluunsa.

Jean Valjean ei ollut koskaan rakastanut ketään. Kaksikymmentäviisi vuotta oli hän ollut yksinään maailmassa. Hän ei ollut koskaan ollut isä, rakastaja, aviopuoliso, ystävä. Vankilassa oli hän ollut ilkeä, synkkä, juro, tietämätön ja raaka. Tämän vanhan rangaistusvangin sydän oli vielä neitsyyden tilassa. Sisarestaan ja sisarensa lapsista oli hänellä ollut vain etäinen, hämärä muisto, joka oli lopulta haihtunut melkein kokonaan. Hän oli ponnistellut ankarasti heidät löytääkseen, mutta kun hän ei ollut siinä onnistunut, oli hän unohtanut heidät. Sellainen on ihmisluonto. Hänen nuoruutensa muut kiintymykset, mikäli niitä oli ollut, olivat myös vaipuneet unohduksen yöhön.

Kun hän näki Cosetten, kun hän kantoi tätä onnetonta lasta orjuudesta vapauteen, joutui koko hänen sisimpänsä hurjan liikituksen valtaan. Kaikki, mitä hänessä oli hellää ja tunnekykyistä, heräsi ja pyrki kohdistumaan tähän lapseen. Hän astui Cosetten vuoteen ääreen ja hän vapisi riemusta. Hän tunsu puristuksia kuin äiti, eikä hän tiennyt, mitä se oli. Sillä hyvin salaperäinen, mutta hyvin ihana on tunteiden suuri, ihmeellinen nousu sydämessä, joka alkaa rakastaa.

Vanha, kokematon sydän parka!

Mutta koska hänellä oli ikää viisikymmentäviisi vuotta ja Cosettella vain kahdeksan, sulsi hänen elämänsä ensimmäinen ja ainoa rakkaus kuvaamattomaksi hohteeksi.

Nyt kohtasi hän valkeuden enkelin toisen kerran. Piispa oli nostanut hänen taivaansa rannalle hyveen ruskotuksen. Cosette loihti sinne rakkauden loimon.

Ensimmäiset päivät vierivät huomaamatta siinä hohteessa.

Cosettekin muuttui tietämättään toiseksi, hänkin, pikku raukka! Kun hänen äitinsä hänet jätti vieraiden huomaan, oli hän niin pieni, ettei hän muistanut siitä enää mitään. Kaikkien lasten tavoin, jotka nuorten viinipuunvesojen lailla pyrkivät kiintymään kaikkeen, oli hänkin pyrkinyt rakastamaan. Hän ei ollut siinä onnistunut. Kaikki olivat työntäneet hänet luotaan, Thénardier, heidän lapsensa, muiden lapset. Hän oli jo rakastanut talon koiraa, mutta sekin oli kuollut. Sen jälkeen olivat kaikki häntä hyljeksineet, sekä ihmiset että muut. Surullista on sitä sanoa — me olemme siihen jo viitanneetkin — tämän kahdeksanvuotiaan lapsen sydän oli pysynyt kylmää kylmempänä. Se ei ollut

hänen vikansa, sillä rakastamisen kykyä ei häneltä puuttunut; häneltä puuttui rakastamisen tilaisuutta. Niinpä alkoikin heti ensimmäisestä päivästä kaikki, mikä hänessä tunki ja ajatteli, rakastaa tätä ukkoa. Hän tunki, mitä hän ei ollut koskaan ennen tuntenut: hän tunki koko olemuksensa avautuvan hellemmille vaikutuksille.

Ukko ei näyttänyt hänestä enää vanhalta eikä köyhältä. Jean Valjean oli hänestä kaunis, samoin kuin heidän kurja asuntonsa oli hänestä ollut kaunis.

Senlaisia ovat aamuruskon, lapsuuden, nuoruuden, ilon vaikutukset. Maailman ja elämän uutuudella on siinä osansa. Ei mikään ole ihanampaa kuin onnen helovärinen heijastus kurjaan asumukseen. Mutta meillä kaikilla on muistossamme tuollainen sinenhohtava ullakkokamari.

Viidenkymmenen vuoden ikä-eroituksen kautta oli luonto kaivannut syvän juovan Jean Valjeanin ja Cosetten välille. Mutta kohtalo täytti tämän juovan. Kohtalo saattoi äkkiä toistensa yhteyteen ja kihlasi voimassaan vastustamattomana toisilleen nämä kaksi harhailevaa, juuriltaan temmaistua olentoa, joita ikä erotti, mutta joita onnettomuus yhdisti. Toinen täydensi toista. Cosette etsi vaistomaisesti isää, samaten kuin Jean Valjean etsi vaistomaisesti lasta. Kohtaaminen merkitsi siis tapaamista. Sillä salaperäisellä hetkellä, jolloin heidän kätensä yhtyivät, kiintyivät he toisiinsa iki-ajoiksi. Kun nämä kaksi sielua huomasivat toisensa, tunsivat he olevansa välttämättömiä toisilleen, ja he liittyivät lujasti yhteen.

Ymmärtäen sanat niiden avarimmassa, ehdottomimmassa merkityksessä, saattaisi sanoa, että haudan seinät erottivat heidät kaikista muista ihmisistä ja että Jean Valjean oli leski, niinkuin Cosette oli orpo. Siitä johtui, että Jean Valjeanista tuli ikäänkuin jollakin taivaallisella tavalla Cosetten isä.

Eikä se salaperäinen vaikutus, jonka Cosetteen teki Chellesin metsän pimeydessä Jean Valjeanin käden tarttumisen hänen käteensä, ollut mitään kuvittelua, vaan todellisuutta. Tämän miehen astuminen tämän lapsen kohtalon piiriin merkitsi Jumalan tarttumista hänen elämänsä ohjaksiin.

Muuten oli Jean Valjean oivallisesti valinnut työssijansa. Hän oli siellä niin hyvässä turvassa, että se näytti häiriintymättömältä.

Makuukammioilla varustettu huone, missä hän Cosetten kanssa asui, oli juuri se huone, jonka akkuna oli puistokatua päin. Tämä akkuna oli ainoa koko talossa, eikä naapurien katseita tarvinnut peljätä ei sivuilta eikä edestä.

Numero 50-52:n alikerros, joka oli kuin mikäkin ränsistynyt vajarakennus, oli puutarhurien varastohuoneena, eikä se ollut missään yhteydessä ylemmän kerroksen kanssa. Niiden välillä oli permanto, jossa ei ollut ei aukkoa eikä portaita ja joka oli kuin talorähjän pallea. Ylemmässä kerroksessa oli, kuten olemme huomauttaneet, useampia huoneita ja ullakkokammioita, joista vain yhdessä asui Jean Valjeanin taloutta hoitava vanha eukko. Muut olivat tyhjillään.

Tämä eukko, jota kunnioitettiin tuolla komealla nimellä *päävuokralainen*, mutta jolla itse asiassa oli hoidettavanaan portinvartijattaren tehtävät, oli joulupäivänä luovuttanut hänelle tämän huoneen. Hän oli sanonut saavansa eläkettä valtiolta, mutta joutuneensa häviölle espanjalaisissa liike-yrityksissä ja siirtyvänsä nyt tänne tyttärenyttäreineen. Hän oli maksanut kuusi kuukautta etukäteen ja antanut eukolle toimeksi kalustaa huone ja makuukammio. Tämän kalustamisen tuloksiin olemme jo tutustuneet. Samainen eukko oli heidän kotiutumisen iltana syyttänyt tulen rauta-uuniin ja varustanut kaikki valmiiksi.

Viikot vierivät. Tässä kurjassa hökkelissä viettivät he yksissä onnellista elämää.

Jo varhaisesta aamunkoitosta nauroi, puheli ja lauleli Cosette. Lapsilla on aamulaulunsa kuten linnuillakin.

Joskus tapahtui, että Jean Valjean tarttui hänen punertavaan, paleltumain sierottamaan kätöseensä ja suuteli sitä. Lapsi raukka, joka oli tottunut vain lyönteihin, ei ymmärtänyt siitä mitään ja poistui häpeissään.

Tuon tuostakin muuttui hänen ilmeensä vakavaksi, ja hän tarkasteli pientä mustaa pukuansa. Cosette ei käynyt enää ryysyissä, hän kävi surupuvussa. Hän oli päässyt kurjuudesta ja astunut elämään.

Jean Valjean oli ryhtynyt opettamaan hänelle aakkosia. Lasta tavuuttaessaan johtui hän väliin ajattelemaan, että hän oli rangaistusvankilassa opetellut lukemaan pahat aikomukset mielessä. Nämä aikomukset olivat nyt muuttuneet tykkänään toisiksi, nyt, kun hän opetti lasta lukemaan. Ja vanha kaleerivanki hymyili enkelten miettelästä hymyä.

Hän tunki siinä ylemmän johtoa, tahdon ohjausta, joka ei ollut ihmisten, ja hän vaipui mietiskelyihin. Hyvillä ajatuksilla on pyöräyttävät syvyytensä kuten huonoillakin.

Opettaa Cosettea lukemaan ja toimittaa lasta leikkimään, siinä oli melkein Jean Valjeanin koko elämä. Ja sitten puheli hän lapselle tämän äidistä ja ohjasi häntä rukoukseen.

Lapsi sanoi häntä *isäksi*, eikä hänelle muuta nimeä tietänytkään.

Jean Valjean saattoi tuntikausia katsella hänen pukevan ja riisuvan nukkeaan ja kuunnella hänen haasteluaan. Elämällä oli nyt hänen mielestään tarkoituksensa, ihmiset olivat hänestä hyviä ja rehellisiä, hän havaitsi jaksavansa elää hyvin vanhaksi nyt, kun tämä lapsi häntä rakasti. Hän näki tulevaisuutensa kirkkaana ja säteilevänä, koska Cosette levitti siihen viehättävää valoaan. Parhaimmiltakaan ei joskus puutu itsekkäitä ajatuksia. Väliin oli hän tuntevinaan jonkunlaista tyytyväisyyttä siitä, että Cosettesta tulisi ruma.

Tämä on vain meidän yksityinen mielipiteemme. Mutta lausuaksemme ajatuksemme täydellisenä, ei meistä näytä mahdottomalta, että Jean Valjean olisi alkaessaan rakastaa Cosettea tarvinnut tätä kiihoketta hyvässä pysyäkseen. Hän oli uusilta puolilta tutustunut ihmisten ilkeyteen ja yhteiskunnan kurjuuteen, puolilta, jotka estivät näkemästä kokonaisuutta ja jotka paljastivat totuuden vain osaksi. Hän oli nähnyt naisen kohtalon Fantinen tarinassa, hän oli tutustunut virkavaltaan Javertin henkilössä. Hän oli uudelleen joutunut rangaistusvankilaan, tällä kertaa siksi, että oli menetellyt oikein. Uusia katkeria kokemuksia ei ollut suinkaan puuttunut. Inho ja kylläntymys olivat valtaamaisillaan hänet jälleen. Piispan muistokin oli ehkä muutamin hetkin hyvin lähellä himmenemistään, vaikkapa vain sitten loistaakseen sitä kirkkaampana ja mahtavampana; mutta tämä pyhitetty muisto himmeni ehdottomasti. Kuka tietää, eikö Jean Valjean ollut menettämäisillään toivoaan ja vaipumaisillaan uudelleen liejuun?

Mutta nyt hän rakasti, ja nyt oli hän väkevä.

Ah! Hän ei tosiaankaan seisonut yhtään vakavammin kuin Cosettekaan. Hän suojeli lasta, ja lapsi tuki häntä. Hänen avullaan jaksoi lapsi kulkea eteenpäin elämässä. Lapsen avulla jaksoi hän kulkea eteenpäin hyveessä. Hän oli lapsen turva, ja lapsi oli hänen tukensa. Kohtalo! Miten tutkimattomat, jumalalliset ovatkaan sinun salaisuutesi, miten ihmeelliset sinun tiesi!

4.

Päävuokralainen tekee huomioita.

Varovaisuudessaan ei Jean Valjean koskaan poistunut talosta päivisin. Mutta hämärän tultua käveli hän tunnin, pari, joskus yksin, usein Cosette seuranaan, etsien puistokatuja yksinäisimpiä soppia ja astuen kirkkoihin yön saavuttua. Mieluiten kävi hän Saint-Médardin kirkossa, joka oli lähinnä. Milloin hän ei ottanut Cosetteä mukaansa, jäi lapsi eukon huomaan, mutta suuri oli hänen ilonsa päästessään kävelemään ukon kanssa. Hänen mielestään oli ukon seurassa vietetty hetki huvittavampi yksinpä Katariina-puuhailujakin. Ukko piti häntä kädestä ja kertoili hänelle hauskoja tarinoita.

Cosette olikin luonteeltaan hyvin iloinen.

Eukko siisti ja valmisti ruoan ja kävi ostoksilla.

He elivät hyvin säästeliäästi, pitäen tosin aina pientä tulta uunissa, mutta muuten esiintyen hyvin vaatimattomasti. Jean Valjean ei ollut millään tavoin muuttanut huoneen kalustusta. Hän oli vain laitattanut täydellisen oven entisen, lasilla varustetun sijalle Cosetten makuukammioon.

Hän piti yhä keltaista takkia, mustia kaatioitaan ja vanhaa hattuaan. Kadulla luultiin häntä rutiköyhäksi. Sattui joskus, että hyväsydämiset naiset kääntyivät antamaan hänelle rahaa. Jean Valjean otti rahan ja kiitti syvään kumartaen. Mutta joskus tapahtui myös, että hän tapasi jonkun kurjimuksen apua anomasta. Silloin vilkaisi hän ympärilleen, nähdäkseen, huomasiko häntä kukaan, lähenei vaivihkaa ryysyläistä, painoi hänen kouraansa rahan, usein hopearahan, ja kaikkosi nopeasti. Siitä oli haittansa. Niillä paikoin alettiin häntä mainita nimellä *almuja jakeleva kerjäläinen*.

Vanha *päävuokralainen*, ilkeä olento, jonka kateelliset silmät olivat alituisesti tähdättyinä lähimaiseensa, vakoili ututterasti Jean Valjeania, vaikka tällä ei ollut siitä aavistustakaan. Eukko oli hiukan kuuro, mikä vain sai hänen kielensä sitäkin kerkeämmin liikkumaan. Nuoruutensa ajoilta oli hänellä jäljellä kaksi hammasta, yksi yläleuvassa, toinen alaleuvassa, joita hän alituisen takoi vastakkain. Hän oli kokenut udella yhtä ja toista Cosettelta, mutta koska tämä ei mitään tiennyt, ei hän voinut mitään ilmaista, paitsi sen, että he tulivat Montfermeilistä. Aamuna muuana huomasi tämä urkkija Jean Valjeanin menevän erääseen talon asumattomaan huoneeseen, kasvoilla ilme, joka tuntui eukosta kummalliselta. Hän seurasi Jean Valjeania hiljaa kuin vanha kissa ja saattoi seurata hänen toimiaan piilostaan vastapäisen oven takaa. Suuremmaksi varmuudeksi käänsi Jean Valjean selkensä

tätä ovea päin. Eukko näki hänen kaivelevan taskuansa ja ottavan sieltä pienen kotelon, sakset ja lankaa. Sitten ratkoi ukko hiukan takkinsa sisusta ja veti aukosta kellahtavan paperinpalasen, jonka kiehitti auki. Kauhistuen havaitsi eukko sen tuhannen frangin seteliksi. Tämä oli toinen tai kolmas tuhannen frangin seteli, jonka hän oli nähnyt eläessään. Hän puitti pakoon ylen pelästyneenä.

Hetkisen kuluttua tuli Jean Valjean hänen puheilleen ja pyysi häntä käymään särkemässä sen tuhannen frangin setelin, mainiten sitä eläkkeensä puolivuotismaksuksi, jonka hän oli muka nostanut eilen.

"Mistä?" ajatteli eukko. Hänhän poistui talosta vasta kuuden maissa illalla, eikä valtion maksutoimisto liene auki siihen aikaan.

Eukko kävi vaihtamassa setelin ja mietti ja aprikoi. Tämä tuhannen frangin seteli synnytti sopivalla tavalla selitettynä ja monistettuna kokonaisen kauhistuneen juorutulvan Vignes-Saint-Marcelin kadun akkojen keskuudessa.

Eräänä päivänä tapahtui, että Jean Valjean sahasi käytävässä puita paitahihasillaan. Eukko puuhaili parhailaan jotakin huoneessa. Hän oli yksin, sillä Cosette seiso ihailemassa puukasoja. Eukko näki takin naulassa ja päätti tutkia sitä lähemmin. Sisus oli jälleen neulottu kiinni. Eukko tunnusteli sitä huolellisesti ja oli huomaavinaan päällyksen ja sisuksen välissä paperia. Varmaankin toisia tuhannen frangin seteleitä!

Sitä paitsi löysi hän taskuista kaikenlaisia esineitä. Ei ainoastaan neuloja, saksia ja lankaa, jotka hän oli nähnyt, vaan myöskin tilavan kirjetaskun, hyvin suuren veitsen, ja, mikä epäilyttävintä, useampia erivärisiä tekotukkeja. Tämän takin jokainen tasku näytti olevan erikoisesti varustettu jotakin odottamatonta tapausta varten.

Talon asukkaat ehtivät näin talven viime päiviin.

5.

Lattialle kilahtaa viiden frangin raha pitää aika melua.

Saint-Médardin lähetytyillä oleili muuan kerjäläinen, joka tavallisesti istui kyyryssissään erään vanhan, täytetyn kaivon arkulla ja jolle Jean Valjean usein antoi almun. Hän ei juuri kulkenut tämän miehen ohi ojentamatta hänelle paria ropoa. Joskus hän häntä puhuttelikin. Kerjäläisen kadehtijat sanoivat Jean Valjeanin olevan *poliisin väkeä*. Tämä puutteenalainen oli jo seitsemänkymmenenviiden vanha, ollut ennen palvelijana jossakin kirkossa ja mumisi alituisen rukouksia.

Eräänä iltana kulki Jean Valjean jälleen siitä ohi. Hänellä ei ollut Cosettea mukanaan, ja hän huomasi kerjäläisen kyhjöttävän tavallisella paikallaan juuri sytytetyn lyhdyn alla. Tämä mies näytti rukoilevan kumaraisessa asennossaan, kuten ennenkin. Jean Valjean meni hänen luokseen ja painoi hänen käteensä tavanmukaisen almunsa. Kerjäläinen kohotti yht'äkkiä silmänsä, katsahti terävästi Jean Valjeaniin ja painoi sitten päänsä kiireesti alas jälleen. Tämä liike oli nopea kuin salama, mutta Jean Valjean säpsähti. Hän luuli aivan nähneensä lyhdyn valossa, ei vanhan kirkonpalvelijan nöyrää, tekopyhää naamaa, vaan eräät toiset tunnetut, kamalat kasvot. Se huomio vaikutti häneen aivan kuin olisi hän yht'äkkiä joutunut pimeässä seisomaan tiikeriä vastapäätä. Hän peräytyi askeleen, pari, pelästyneenä, kivettyneenä, uskaltamatta hengittää tai puhua tai jäädä paikoilleen tai paeta, tuijottaen herkeämättä kerjäläiseen, joka oli painanut riepun käärityn päänsä kumaraan jälleen, eikä näyttänyt enään olevan niinä miehinäkään. Tällä eriskummallisella hetkellä vaikutti joku vaisto, ettei Jean Valjean lausunut sanaakaan. Kerjäläinen oli aivan entisensä lainen: sama koko, samat ryysyt, sama muoto.

"Kaikkia vielä!" ... mietti Jean Valjean itsekseen. "Minä olen hullu! Minä hourin! Mahdotonta!"

Ja hän saapui asuntoonsa perinpohjin hämmentyneenä.

Tuskin uskalsi hän tunnustaa itselleen, että hän oli luullut nähneensä Javertin kasvot.

Yöllä kohtausta miettiessään katui hän, ettei tullut puhutelleeksi miestä, pakottaakseen häntä nostamaan päänsä uudelleen.

Seuraavana päivänä yön lähetessä meni hän jälleen sinne. Kerjäläinen oli paikoillaan.

"Hyvää iltaa, ukkoseni", sanoi Jean Valjean reippaasti, antaessaan hänelle ropoan.

Kerjäläinen kohotti katseensa ja vastasi valittavalla äänellään:

"Kiitoksia, hyvä herra!"

Vanha kirkonpalvelija, siitä ei päässyt mihinkään.

Jean Valjean tunsu rauhoittuvansa täydelleen. Hän käänsi koko asian leikiksi.

"Missä ihmeessä minä olin Javertin näkevinäni?" päivitteli hän. "Joko nyt silmäni alkavat pettää?"

Eikä hän sen koommin asiaa ajatellut.

Muutamia päiviä tämän tapauksen jälkeen, tuossa kahdeksan tienoissa illalla, istuessaan huoneessaan ja tavuuttaessaan kovalla äänellä Cosettea, kuuli hän talon ovea avattavan ja sitten suljettavan taas. Se tuntui hänestä merkilliseltä. Eukko, joka heitä lukuunottamatta oli talon ainoa asukas, kävi aina levolle heti pimeään tultua, jottei tarvitsisi polttaa kynttilää. Jean Valjean viittasi Cosettea vaikenemaan. Hän kuuli portaita noustavan. Vaikka voisihan se hyvin olla se eukkokin, joka ehkä oli tuntenut voivansa pahoin ja käynyt hakemassa rohtoja. Jean Valjean heristi korviaan. Askeleet olivat raskaita ja kuulostivat aivan miehen askeleilta. Mutta eukko piti aika tanakoita kenkiä, ja vanhan eukon askeleet ovat tavattomasti miehen askelten kaltaisia. Siitä huolimatta sammutti Jean Valjean kynttilänsä.

Hän oli lähettänyt Cosetten vuoteeseen, sanoen hänelle hyvin hiljaa:
"Pane nyt sievästi maata!"

Ja juuri kun hän oli suutelemassa lasta otsalle, pysähtyivät askeleet. Jean Valjean istui pimeässä hiljaa, hengähtämättä, liikahtamatta tuolillaan, jolta hän ei ollut poistunut, selkä päin ovea. Melkoisen pitkän ajan kuluttua, kun hän ei enää kuullut mitään, kääntyi hän äänettömästi ja katsahtaessaan huoneensa ovelelle, näki hän valoa lukon reijästä. Tämä pilkotus muodosti jonkunlaisen kaamean tähden keskelle oven ja seinän mustaa pimeyttä. Siellä piteli ilmeisesti joku kynttilää kädessään ja kuunteli.

Kului muutamia minuutteja, ja valo katosi. Mutta hän ei kuullut pienintäkään kolinaa, mikä näytti viittaavan siihen, että mies, joka oli tullut ovelelle urkkimaan, oli ottanut kengät jalastaan.

Jean Valjean heittäytyi pukeissaan vuoteelleen eikä voinut ummistaa silmiänsä koko yönä.

Päivän koittaessa, kun hän oli jo vaipunut jonkunlaiseen väsymyshorrokseen, herätti hänet käytävän päässä avautuvan oven kirinä. Sitten erotti hän samat miehen askeleet, jotka olivat eilen illalla nousseet portaita. Askeleet lähenivät. Hän kavahti vuoteeltaan ja painoi silmänsä lukon reikään, mikä oli niin iso, että hän siitä saattoi toivoa näkevänsä miehen, joka oli yöllä tunkeutunut taloon ja kuunnellut hänen ovensa takana. Mies siellä tosiaankin kulki, tällä kertaa pysähtymättä, Jean Valjeanin huoneen ohi. Käytävä oli vielä niin pimeä, ettei voinut erottaa hänen piirteitään. Mutta miehen saapuessa portaiden yläpäähän, muodosti ulkoa osuva valonsäde hänestä ikäänkuin varjokuvan, ja Jean Valjean näki hänet täydellisesti selän puolelta. Mies oli kookas, puettu pitkään takkiin, vahva sauva kainalossa. Ne olivat Javertin peloittavat tunnusmerkit.

Jean Valjean olisi voinut yrittää nähdä hänet selvemmin puistokadunpuoleisesta akkunastaan. Mutta tämä akkuna olisi täytynyt avata, eikä hän uskaltanut.

Oli ilmeistä, että tämä mies oli tullut taloon oikein avaimin, aivan kuin kotiinsa. Kuka oli antanut hänelle avaimen? Mitä tämä merkitsi?

Kello seitsemän aamulla, kun eukko tuli siistimään, katsahti Jean Valjean häneen läpitukevasti, mutta ei ryhtynyt kyselyihin. Eukkoa se ei näyttänyt suuresti huolestuttavan.

Lakaistessaan kysyi hän:

"Herra kuuli varmaankin tultavan taloon viime yönä?"

Kun ihminen on niin vanha kuin tämä eukko ja kun hän lisäksi asuu tämän puistokadun varrella, on kello kahdeksan aika hänestä pilkko pimeä yö.

"Aivan niin, sehän onkin totta", vastasi Jean Valjean mitä luonnollisimmalla äänellä. "Kuka sieltä sitten tuli?"

"Talon uusi vuokralainen", tiesi eukko.

"Jonka nimi on?"

"En enään oikein muista. Dumont tai Daumont. Jotenkin sinne päin."

"Ja mikä se on miehiään, se herra Dumont?"

Eukko tirkisti häneen pienillä näädänsilmillään ja vastasi:

"Valtion elätti, kuten tekin."

Hän sanoi sen ehkä aivan tarkoituksetta. Mutta Jean Valjean luuli siinä vastauksessa piilevän jotakin.

Eukon poistuttua latoi hän kääroön satasen frangia, joita hän säilytti eräässä laatikossa, ja pisti ne taskuunsa. Mutta miten varovasti hän menettelikin, jottei hänen kuultaisii liikuttelevan rahaa, pääsi muuan viiden frangin raha hänen käsistään ja vierii kilisten ja kalisten pitkin lattiaa.

Hämärissä astui hän portaita alas ja katseli tarkasti ympärilleen pitkin puistokatua. Hän ei nähnyt ketään. Puistokatu tuntui aivan autiolta. Vaikka puiden taaksehan saattoi sentään hyvin kätkeytyä.

Hän nousi jälleen huoneeseensa.

"Tule", sanoi hän Cosettelle.

Hän otti tyttöä kädestä, ja he poistuivat molemmin talosta.

VIIDES KIRJA

ÖINEN AJO, OVELAT AJAJAT

1.

Taidokkaita koukutteluja.

Seuraavien ja myöhempienkin sivujen johdosta lienee muuan huomautus paikallaan.

Onpa jo vuosia vierähtänyt siitä, kun tämän kirjan tekijä poistui Pariisista. Hänen on nyt vasten tahtoaankin puhuminen itsestään. Siitä lähtien on Pariisi muuttanut muotoaan. Uusi kaupunki on kohonnut ilmoille, ja se kaupunki on hänelle jotakuinkin tuntematon. Hänen ei tarvitse vakuuttaa rakastavansa Pariisia. Pariisi on hänen henkensä syntymäkaupunki. Purkamisten ja uutisrakennusten johdosta on hänen nuoruutensa Pariisi, Pariisi, jonka kuvaa hän säilyttää hartaassa muistossa, nykyään mennyt Pariisi. Sallittakoon hänen puhua siitä Pariisista aivan kuin olisi se yhä olemassa. Voihan sattua, että siellä, minne näiden rivien kirjoittaja vie lukijan, sanoen: "Sillä ja sillä kadulla on se ja se talo", ei ole enää katua eikä taloa. Lukija tarkastakoon, miten asian laita on, jos haluaa. Mitä tämän kirjan tekijään tulee, ei hän lainkaan tunne uutta Pariisia, ja hän kirjoittaa se entinen Pariisi silmäin edessä, vallassa harhakuvitelman, joka on hänelle kallis. Hänestä on mieluista ajatella, että siellä kaukana, kaukana on vielä jotakin siitä, mitä hän näki ollessaan kotimaassaan, ja ettei kaikki ole vielä kadonnut. Niin kauvan kun ihminen askartelee syntymämaassaan, luulee hän, että nämä kadut ovat hänelle yhdentekeviä, että nämä akkunat, nämä katot ja nämä ovet eivät häneen kuulu mitään, että nämä seinät ovat hänelle vieraita, että nämä puut ovat samanlaisia kuin muuallakin, että nämä talot, joihin hän ei koskaan tule astuneeksi, ovat hänelle hyödyttömiä, että nämä käytävät, joita hän polkee, ovat pelkkää kiveä. Mutta kun hänen on täytynyt poistua niiltä mailta, tuleekin hän huomaamaan, että ne kadut ovat hänelle rakkaita, että ne talot, ne akkunat ja ne ovet häneltä puuttuvat, että ne seinät ovat hänelle välttämättömiä, että ne puut ovat hänen lemmikkejään, että ne talot, joihin hän ei koskaan astunut, ovat hänelle niin kalliita, kuin olisi hän käynyt niissä joka päivä, ja että hän jätti sisintä olemustaan, vertansa ja sydäntänsä niille kiville. Kaikki ne paikat, joita hän ei enää näe, joita hän ei ehkä enää koskaan saa nähdä, mutta joiden kuvan hän on säilyttänyt muistossaan, muuttuvat surullisen viehättäviksi, palajavat hänen murheelliseen mieleensä kuin unennäköinä, vilkuttavat hänelle pyhää maata ja ovat ikäänkuin koko avaran Ranskan olennaisin ilmestysmuoto. Ja hän rakastaa niitä paikkoja, hän loihittii ne sielunsa silmien eteen senlaisina kuin ne ovat, senlaisina kuin ne olivat, hän ei niistä luovu, hän ei tahdo niistä mitään muuttaa, sillä isänmaan muistoperäinen muoto on hänelle yhtä rakas

kuin äidin kasvot.

Sallittakoon meidän siis puhua menneestä ajasta nykyisyytenä.

Tehtyämme tämän huomautuksen, jonka lukija suvaitkoon ottaa varteen, jatkamme kertomustamme.

Jean Valjean oli heti poikennut puistokadulta ja painunut muiden katujen sokkeloihin, mutkitellen parhaan taitonsa mukaan ja palaten joskus entisille jäljilleen, saadakseen selville, ettei häntä seurattu.

Tämän tempun osaa myös ajettu sarvas. Siellä, missä jäljet tuntuvat, on siitä muun muassa se hyöty, että tällainen äkkikäänne helposti johtaa miehet ja koirat eksyksiin. Metsästyskielessä sanotaan sitä *vääräksi kaarroksi*.

Sinä yönä oli täysi kuu. Jean Valjeania ei se seikka harmittanut. Kuu, joka hehkui vasta aivan taivaanrannassa, leikkeli kaduille suuria valo- ja varjojuovia. Jean Valjean saattoi hiipiä pitkin talojen seinä pimeätä puolta ja pitää valaistua osaa silmällä. Hän ei ehkä tarpeeksi kiinnittänyt huomiota siihen, että pimeä puoli jäi häneltä näkemättä. Mutta siitä huolimatta luuli hän olevansa varma, ettei häntä kukaan vakoillut ainakaan Poliveaukadun läheisillä autioilla sokkelokujilla.

Cosette asteli Jean Valjeanin rinnalla kyselemättä, hämmästelemättä. Hänen elämänsä kuusi ensimmäistä kärsimysvuotta olivat lisänneet hänen luonteeseensa jonkunlaisen välinpitämättömyyden piirteen. Ja muutenkin — tätä huomautusta on meidän vast'edeskin syytä usein toistaa — oli hän suuremmasti ihmettelemättä tottunut ukon omituisiin tapoihin ja kohtalon äkillisiin keikauksiin. Ja mitäpä hänellä hätää olikaan, kun Jean Valjean oli hänen mukanaan!

Jean Valjean ei tiennyt enempää kuin Cosettekaan, minne sitä oltiin menossa. Hän turvasi Jumalaan, niinkuin lapsi turvasi häneen. Joku häntä väkevampi tuntui pitävän häntäkin kädestä. Hänestä oli aivan kuin olisi joku näkymätön olento häntä ohjannut. Muuten ei hänellä ollut mitään täsmällistä päätöstä tehtynä, ei mitään suunnitelmaa eikä päämäärää. Ehdottoman varma ei hän ollut edes siitä, oliko se yöllinen vieras tosiaankin Javert. Ja saattoihan se Javert ollakin, mutta eihän Javertin ollut tarvinnut tuntea häntä, Jean Valjeania. Hänhän oli valepuvussa! Häntähän luultiin kuolleeksi. Mutta näiden muutamien päivien aikana oli sattunut seikkoja, jotka tuntuivat kummallisilta. Enempää hän ei tarvinnut. Hän oli lujasti päättänyt olla enää menemättä Gorbeaun taloon. Pesästään karkoitettujen otuksen tavoin etsi hän soppea, mihin kätkeytyä, kunnes löytäisi tyyssijan, mihin asettua asumaan.

Jean Valjean koukutteli ristiin rastiin Mouffertardin kaupunginosaa, joka oli jo asettunut yöpuulleen, aivan kuin olisi se elänyt vielä keski-ajassa ja totellut ehtookellon käskyä. Taidokkaasti kiersi ja kaarsi hän Cansierin-, Copeaun-, Battoir-, Saint-Victorin- ja Puits-l'Ermite katuja pitkin. Siellä olisi kyllä ollut asuntoja saatavissa, mutta hän ei käynyt niitä edes katsomassa, koska ei uskonut sen maksavan vaivaa. Hän oli aivan varma siitä, että jos häntä sattumoisin olisi etsitty, olisi hänet muitta mutkitta ilmaistu.

Kellon lyödessä yhtätoista Saint-Étienne du-Montin kirkontornissa kulki hän Pontoisenkadulla sen poliisi-aseman ohi, joka on talossa n:o 14. Vaisto, josta olemme ylempänä puhuneet, sai hänet vähän ajan kuluttua katsomaan taakseen. Silloin näki hän selvästi aseman edustalla palavan lyhdyn valossa kolmen miehen, jotka olivat häntä jo hyvin lähellä, kulkevan perä perää tämän lyhdyn ohi kadun pimeätä puolta. Yksi heistä poikkesi käytävään, joka vei taloon. Joukkion johtaja näytti hänestä erittäinkin epäilyttävältä.

"Tule, lapsukaiseni", sanoi hän Cosettelle ja kiiruhti poistumaan Pontoisenkadulta.

Hän teki pienen kaaren, kiersi Patriarkkojen käytävän, joka oli myöhäisen hetken takia suljettu, harppasi Puumiehenkadun ja Joutsikadun poikki ja painui Postikadulle.

Sieltä tulee vastaan kadunristeys, missä nykyään sijaitsee Rollinin lukio ja mihin Uusi Genovevankatu päättyy.

(Sanomattakin on selvää, että Uusi Genovevankatu on sangen vanha katu ja etteivät postivaunut edes joka kymmenentenä vuonna kulje Postikatua. Kolmannellatoista vuosisadalla asui sen varrella savenvalajia, ja sen oikea nimi olisi siis Savenvalajankatu.)

Kuu valaisi kirkkaasti tätä risteystä. Jean Valjean pujahti läheiseen porttikäytävään, laskien, että jos ne miehet vielä ajavat häntä takaa, täytyi hänen nähdä heidät selvästi tällä valoisalla paikalla.

Eikä ollut kulunut kolmea minuuttia, ennen kuin miehet ilmestyivät. Heitä oli nyt neljä, kaikki rotevia, pitkiin, ruskeisiin takkeihin puettuja, päässä pyöreät hatut ja jykevät kepit kädessä. He olivat omiansa herättämään yhtäläistä levottomuutta suurella koollaan ja mahtavilla nyrkeillään kuin salaperäisellä kuljeskelemisellaankin yön pimeydessä. Heitä olisi voinut luulla ihmismuotoon paneutuneiksi

kummituksiksi.

He pysähtyivät keskelle risteystä ja ryhmittivät ikäänkuin neuvottelemaan. He näyttivät epäröivän. Johtaja käännähti ja viittasi kiivaasti oikealla kädellään sinne päin, minne Jean Valjean oli piiloutunut; muuan miehistä tuntui taas jotenkin itsepintaisesti puolustavan vastakkaista suuntaa. Johtajan käännähtäessä valaisi kuu hänen kasvonsa. Jean Valjean tuns selvästi Javertin.

2.

Onneksi kulkee Austerlitzin siltaa kuormarattaita.

Jean Valjean ei enää epäröinyt, vaikka miehet eivät olleetkaan vielä päässeet lopullisesti selville oikeasta suunnasta. Hän käytti heidän hidasteluaan hyväkseen. Hän voitti aikaa, miehet menettivät. Hän hypähti porttikäytävästä, jonne oli kyyristynyt, ja ohjasi kulkunsa Postikatua pitkin Kasvitarhan seutuja kohti. Cosette alkoi väsyä, ja hän nosti tytön syliinsä. Kävelijöitä ei enää näkynyt, eikä lyhtyjä oltu sytytetty, koska oli kuunvalo.

Hän astui nopeammin.

Muutamin harppauksin ehti hän Gobletin savenvalutehtaan kohdalle, jonka seinästä kuu valaisi hyvin selvästi vanhan kirjoituksen:

Goblet ja Pojan tässä tehdas on.
Täällä valita on vara kaikkien:
Ruukun, muuritiilen, torven, maljakon
saa täältä hyvän, halvan, mieluisen.

Hänen taakseen jäi Avainkatu, sitten Pyhän Vihtorin suihkukaivo. Hän kulki alakatuja Kasvitarhan ohi ja tuli niin rantakadulle. Hän vilkaisi ympärilleen. Rantakatu oli tyhjä. Läheiset kadut olivat myös tyhjiä. Ei ketään näkynyt. Hän hengähti.

Hän läheni Austerlitzin siltaa.

Siltamaksua kannettiin vielä silloin.

Hän astui vahtimiehen kojuun ja luovutti sounsa.

"Kaksi souta", sanoi tointa hoitava sotavanhus. "Sylissäanne on lapsi, joka voisi itsekkin kävellä. Maksua menee kahdelta."

Hän maksoi, harmissaan siitä, että hänen kulkunsa oli antanut aiheita huomautuksiin. Paon pitäisi olla äänetöntä lipumista.

Suuret kuormarattaat rytyyttivät juuri silloin Seinen yli, yrittäen, kuten hänkin, oikealle rannalle. Se tuli hänelle paraaseen aikaan. Hän sai kulkea koko sillan näiden rattaiden varjossa.

Sillan keskipaikkeilla pyrki Cosette kävelemään, koska hänen jalkansa olivat puutuneet. Hän laski tytön maahan ja tarttui hänen käteensä.

Ehdittyään sillan yli huomasi hän oikealla puolen useampia lautatarhoja ja yritti niitä kohti. Mutta sinne päästäkseen täytyi kulkea jotenkin avaran valaistun paikan poikki. Hän ei epäröinyt. Takaa-ajajat olivat ilmeisestikin eksyneet jäljiltä, ja Jean Valjean luuli pelastuneensa kaikesta vaarasta. Häntä kyllä etsittiin, sen hän tiesi. Mutta ei täältä päin, siitä oli hän varma.

Muuan pieni katu, Pyhän Antonion Ruohotie, kuten sen nimi kuuluu, avautui kahden muurien eroittaman lautatarhan välistä. Tämä katu oli kapea ja pimeä, siis aivan kuin tehty häntä varten. Ennen poikkeamistaan sille katsahti hän taaksensa.

Siltä kohdalta näki hän Austerlitzin sillan koko pituudessaan.

Neljä varjoa oli juuri astunut sillalle.

Varjot kääntyivät pois päin Kasvitarhasta ja ohjasivat kulkunsa oikeata rantaa kohti.

Nämä neljä varjoa olivat ne neljä miestä.

Jean Valjean säpsähti kuin otus, joka huomaa jälleen päästyn jäljilleen.

Hän toivoi kuitenkin yhä, etteivät miehet olleet vielä ehtineet sillan päähän nähdäkseen hänen kulkemistaan Cosettea taluttaen valaistun paikan poikki.

Jos niin olisi asian laita, jos hän poikkeaisi sille pienelle kadulle, joka avautui hänen eteensä, jos hän pääsisi lautatarhojen, vihannesviljelysten ja peltojen ohi asumattomille, yksinäisille alueille, voisi hän pelastua.

Ja hänestä tuntui tuo rauhallinen pikkukatu houkuttelevalta. Hän poikkesi sille.

3.

Katsokaa v. 1727 toimitettua Pariisin asemakarttaa.

Kolmisensataa askelta kuljettuaan saapui hän kohtaan, missä katu haarautui. Se jakautui kahdeksi kaduksi, joista toinen kaartui vasempaan, toinen oikeaan. Jean Valjeanin edessä oli ikäänkuin Y:n kaksi haaraketta. Kumpainenko valita?

Hän ei epäröinyt hetkeäkään, vaan kääntyi oikealle.

Miksi?

Siksi, että vasemmanpuoleinen haarake vei etukaupunkiin, siis asutuille seuduille, ja oikeanpuoleinen kedoille, siis asumattomille paikoille.

Mutta heidän käyntinsä ei ollut enää niin nopeata kuin ennen. Cosette hidastutti Jean Valjeanin kulkua.

Hän nosti tytön jälleen syliinsä. Cosette kallisti päänsä ukon olkapäälle, eikä lausunut sanaakaan.

Tuon tuostakin kääntyi hän vilkaisemaan taakseen. Hän koki aina pysytellä kadun pimeällä puolella. Katu oli sillä kohtaa suora. Ensimmäisillä parilla, kolmella kerralla ei hän nähnyt mitään. Hiljaisuus oli syvä, ja hän jatkoi käyntiänsä hiukan rauhoittuneena. Äkkiä luuli hän kääntyessään huomanneensa kaukana kadun päässä, mistä hän oli jo kulkenut, liikkuvan jotakin.

Hän syöksyi syöksymällä eteenpäin, toivoen löytävänsä jonkun sivukujasen, jota pitkin hän voisi paeta ja vielä kerran haihduttaa vainukoirat jäljiltään.

Pimeästä kohosi muuri.

Tämä muuri ei kuitenkaan estänyt kulkua. Se reunusti vain erästä poikkikatua, johon Jean Valjeanin kulkema katu johti.

Tässä oli jälleen päätettävä, mihin mennä: oikealleko vai vasemmalle?

Hän vilkaisi oikealle. Katu kiemurteli kaikenlaisten rakennusten, vajojen ja varastohuoneiden väliä ja päättyi umpikujaan. Umpikujan perä näkyi selvästi: korkea, valkoinen muuri.

Hän vilkaisi vasemmalle. Siltä puolen oli katu avonainen ja vei parin sadan askeleen päässä toiselle kadulle, jolle se muodosti ikäänkuin sivuhaaran. Siellä oli pelastus.

Juuri kun Jean Valjean oli kääntymäisillään vasempaan, yrittääkseen päästä kadulle, joka häämötti siellä etäämpänä, äkkäsi hän pienen kadun ja ison kadun kulmauksessa, mistä hänen oli kuljettava, mustan, liikkumattoman patsaan.

Siellä seisoi ilmeisesti mies, joka oli varmaankin asetettu siihen vartioimaan ja sulkemaan häneltä tietä.

Jean Valjean peräytyi.

Se Pariisin kohta, missä Jean Valjean oli ja joka sijaitsee Saint-Antoinen etukaupungin ja La Rapéen välillä, on niitä, jotka myöhempi aika on perin pohjin muuttanut ja muodostanut: toisten mielestä ovat nämä uudistustyöt tätä vain rumentaneet, toisten väitteiden mukaan taas tavattomasti kaunistaneet. Viljelysmaat, lautatarhat ja vanhat rakennukset ovat hävinneet. Nykyään on siellä komeita, uusia katuja, sirkuksia, hevosratoja ja muita senkaltaisia huvittelulaitoksia, rautatienasemia, Mazasin vankila. Kuten näemme: edistys oikojineen.

Puoli vuosisataa sitten sanottiin tavallisessa kansankielessä, joka perustuu pelkille muistotiedoille ja

joka itsepintaisesti kutsuu Ranskan Instituuttia *Neljäksi Kansallisuudeksi* ja Koomillista Oopperaa *Feydeauksi*, paikkaa, johon Jean Valjean oli osunut, *Pikku Picpusiksi*. Pyhän Jaakon portti, Pariisin portti, Kersanttien tulli-asema, Sikopaimenten kaupunginosa. Pursi, Celestinit, Kapusinit, Pallokenttä, Råme, Krakaun Puu, Pikku Puola, Pikku Picpus, ne ovat vanhan Pariisin nimiä, jotka jäävät elämään vielä uuteenkin ympäristöön. Kansan muistotieto pitää yhä näitä menneisyyden haaksirikkojäännöksiä pinnalla.

Pikku Picpus, jonka olemassa-olo ei milloinkaan ollut kovin huomattu ja joka koko ikänsä pysyi vain erikoisen kaupunginosan luonnoksena, näytti melkein yhtä luostarimaiselta kuin joku espanjalainen kaupunki. Teillä ei paljon kivitystä eroittanut, kaduista ei juuri erikoista huolta pidetty. Lukuunottamatta niitä paria, kolmea katua, joista saamme kohta lähemmin puhua, oli siellä vain pelkkää muuria ja yksinäisyyttä. Ei ainuttakaan myymälää, ei ajoneuvojen räminää, tuskin tulenpilkettä akkunassa siellä ja täällä: kaikki valot sammutettiin jo kello kymmeneltä. Puutarhoja, luostareita, rakennusainevärsästä, vihannesviljelyksiä, harvassa mataloita taloja ja niiden ympärillä yhtä korkeat muurit kuin talot itse.

Senlaiselta näytti tämä kaupunginosa viime vuosisadalla. Vallankumous hyökkäsi ensin ankarasti sen kimppuun. Tasavallan viranomaiset sitä hävittivät, puhkoivat ja halkoivat. Valtavat törkykasat peittivät avaroita aloja. Kolmekymmentä vuotta sitten alkoi tämä kaupunginosa kadota uusien rakennusten tieltä. Nykyään ei siitä ole enää mitään jäljellä. Pikku Picpus, josta eivät nykyaikaiset asemakartat puhu halaistua sanaa, näkyy joltisenkin selvästi eräässä vuonna 1727 julkaistussa Pariisin asemakartassa, minkä ovat toimittaneet Denis Thierry (Pyhän Jaakon katu, vastapäätä Kipsikatua, Pariisissa) ja Jean Girin (Kaupustelijattarenkatu, Lyonissa). Olemme jo maininneet, että Pikku Picpusin ainoat kadut muodostivat Y:n tapaisen kuvion, koska Pyhän Antonion Ruohotie jakaantui kahtia ja muuttui vasemmalla Picpusinkaduksi ja oikealla Polonceaunkaduksi. Y:n haarojen kärkiä yhdisti ikäänkuin poikkiviivan tavoin Oikokatu. Polonceaunkatu päättyi siihen. Picpusinkatu kulki eteenpäin ja nousi Lenoirin toria kohti. Jos joku tuli Seinen puolelta ja saapui Polonceaunkadun päähän, oli hänen vasemmalla kädellään Oikokatu, joka siinä muodosti suoran kulman, hänen edessään tämän kadun reunusmuuri, ja hänen oikealla kädellään lyhyt Oikokadun jatko, josta ei ollut pääsyä mihinkään ja jota sanottiin Genrotin umpikujaksi.

Senlainen oli Jean Valjeanin asema.

Olemme jo maininneet, että hän peräytyi nähdessään Oikokadun ja Picpusinkadun kulmauksessa mustan haamun. Ei epäilemistäkään: tämä haamu odotti häntä.

Mitä tehdä?

Peräytyä ei enää voinut. Se, mitä hän äsken näki liikkuvan pimeässä takanaan, oli epäilemättä Javert seuralaisineen. Javert oli luultavasti jo sen kadun toisessa päässä, jonka toiseen päähän Jean Valjean oli joutunut. Javert tunsu todennäköisesti nämä pienet sokkelot tarkalleen ja oli varoiksi lähettänyt miehen vartioimaan ulospääsyä. Nämä johtopäätelmät, jotka näyttivät kaikin puolin todellisuuteen perustuvilta, pyörivät tuulenpuuskan lennätlellään tomupilven tavoin Jean Valjeanin murheellisissa aivoissa. Hän tarkasti Genrotin umpikujaa: muuri. Hän tarkasti Picpusinkatua: vahti. Hän näki tämän mustan varjon lankeavan kuun valaisemalle kadulle. Jos hän kulki eteenpäin, juoksi hän suoraan tämän vahdin syliin. Jos hän peräytyi, sieppasi Javert hänet koreasti kiinni. Jean Valjean tunsu joutuneensa ikäänkuin verkkoon, joka hitaasti pienensi piiriään. Epätoivoissaan nosti hän silmänsä taivasta kohti.

4.

Haparoivaa pakoa.

Jotta voisi ymmärtää seuraavat tapaukset, tulee muodostaa itselleen selvä käsitys Oikokadusta ja etenkin kulmauksesta, joka jäi vasemmalle Polonceaunkadulta tullessa ja astuttaessa tälle pienelle kadulle. Oikokadun oikeata puolta reunustivat melkein kauttaaltaan Picpusinkatuun asti kehnönäköiset talot. Vasemmalla oli vain yksi ainoa jylhä rakennus, jonka muodostivat useammat kerros kerrokselta Picpusinkadulle päin kohoavat osat, niin että tämä rakennus oli hyvin korkea Picpusinkadun puolelta, mutta jotenkin matala Polonceaunkadun seutuvilta. Kulmauksessa, josta olemme puhuneet, oli se jo niin matala, että siitä näkyi enää vain muuri. Tämä muuri ei kulkenut suoraan kadun vartta, vaan taivahti siltä kohtaa jyrkästi sisäänpäin, niin että siten syntynyttä syvennystä ei muurin kulmausten takia saattanut nähdä ei Polonceaunkadulta eikä Oikokadulta.

Tästä syvennyksestä lähtien jatkui muuri Polonceaunkadun vartta aina erääseen taloon asti, jossa näkyi numero 49, ja Oikokadun vartta, missä se oli paljon lyhyempi, ulottuen vain ylempänä kuvattuun

synkkään rakennukseen ja muodostaen siinä uuden syvennyksen. Rakennuksen muurinpuoleinen osa näytti hyvin jylhältä: siinä oli vain yksi akkuna, tai paremmin sanoen: kaksi sinkkilevyin päällystettyä akkunanluukkua, jotka pysyivät aina suljettuina.

Tämä kuvaus on ehdottoman tarkka ja se herättäisi varmaan hyvin selviä muistoja sen kaupunginosan entisten asukasten mielissä.

Edellämainitun syvennyksen täytti kokonaan eräs kummallinen laitos, joka näytti suunnattoman suurelta, mutta ränsistyneeltä portilta. Se oli muodoton kokoomus paksuja pystysuoria lankkuja, joista ylimmäiset olivat leveämpiä kuin alimmat ja joita pitivät kasassa pitkät poikkiraudat. Sen sivussa oli toinen tavallisenkokoinen portti, ajoportti, joka oli ilmeisesti puhkaistu muuriin vasta noin viitisenkymmentä vuotta takaperin.

Lehmuksen latva näkyi portin päällitse, ja Polonceaunkadun puolelta peitti muuria muratti.

Jean Valjeania uhkasi väistämätön vaara, ja sentähden houkutteli häntä tämän synkeän rakennuksen näennäinen asumattomuus ja autius. Hän silmäsi sitä nopeasti. Hän ajatteli, että jos hän voisi päästä sinne, olisi hän ehkä pelastettu. Siitä ajatuksesta virisi toivo.

Tämän rakennuksen Oikokadun puoleisessa keskiosassa oli eri kerrosten kaikissa akkunoissa vanhanaikuiset lyijysuppilot. Pääjohdosta meni sivuhaaroja kaikkiin näihin suppiloihin, ja ne muodostivat päätyyn ikäänkuin tiheäoksaisen puun. Nämä mutkittelevat torvihaarakkeet muistuttivat kuolleita lehdettämiä viiniköynnöksiä, jotka kiemurtelevat vanhojen maalaistalojen seiniä ylös.

Tämä omituinen torvirakennelmä kiinnitti heti kohta Jean Valjeanin huomiota. Hän laski Cosetten istumaan nojalleen väistökiveä vasten, käski häntä olemaan hiljaa ja juoksi itse sille kohtaa, missä johto painui katuun. Ehkäpä voisi käyttää sitä apuna kiipeämisessä ja sillä tavoin päästä taloon. Mutta johto oli peräti ränsistynyt, sitä ei oltu enää pitkiin aikoihin käytetty tarkoitukseensa ja sen eri osat pysyivät tuskin koossa; sitäpaitsi olivat kaikki tämän kuolleen talon akkunat, ullakko-aukotkin, varustetut vahvoilla rautaristikoidilla. Lisäksi valaisi kuu tätä julkipuolta täydeltä terältä, ja kadun päässä odotteleva mies olisi nähnyt Jean Valjeanin kiipeämisen. Ja mihin panna Cosette? Miten saada tyttö hilatuksi kolmikerroksisen talon yli?

Hän luopui siis kiipeämisajatuksesta ja ryömi pitkin muuria Polonceaunkadulle päin.

Ehdittyään syvennykseen, johon hän oli jättänyt Cosetten, huomasi hän, ettei kukaan voinut häntä sieltä nähdä. Hän oli suojassa kaikilta uteliailta silmäyksiltä, kuten äsken selitimme, tulivatpa ne miltä taholta tahansa. Sitäpaitsi oli siellä pilkko pimeää. Ja sitten ne kaksi porttia. Voisihan niitä ehkä raottaa tai yrittää särkeä. Muratin peittämän muurin takana oli ilmeisesti puutarha, koska sieltä näkyi lehmus. Sinne saattoi hän ainakin kätkeytyä, vaikka puissa ei vielä ollutkaan lehtiä, ja päästä yön yli.

Mutta aika kului. Sieti pitää kiirettä.

Hän tunnusteli ajoporttia ja sai heti selville, että se oli sekä sisältä että ulkoa murattu umpeen.

Hän kävi toiselle portille suuremmin toivein. Se oli aivan ränsistynyt, sen suuruus teki sen yhä hontelommaksi, lankut olivat mädäntyneet, ja poikkiraudat, joita olikin vain kolme, peräti ruostuneet. Tämän lahonneen portin läpi saattoi ehkä murtautua.

Tutkiessaan asiaa lähemmin, huomasi hän, ettei tämä portti ollutkaan mikään portti. Siinä ei ollut ei saranantappeja, eikä saranarautoja, ei lukkoa eikä keskireikää. Poikkiraudat kulkivat katkeamatta milloin lankkujen etu-, milloin takapuolitse. Halkeamista häämötti kivenmukuloita ja kokonaisia lohkaraita, jotka oli muurisavella liitetty toisiinsa ja jotka ohikulkijat saattoivat nähdä vielä kymmenen vuotta sitten. Kauhistukseksi täytyi hänen tunnustaa itselleen, että tämä näennäinen portti olikin yksinkertaisesti muuriin kyhätty puupäällystys. Oli helppoa reväistä lankku irti, mutta sitten tulikin vastaan luja kiviseinä.

5.

Se temppu olisi ollut mahdoton, jos kaduilla olisi ollut kaasuväläistys.

Silloin alkoi etäältä kuulua kumeata, määränperäistä jyminää. Jean Valjean kurkisti kulmauksesta. Seitsemän, kahdeksan sotamiestä oli juuri ilmestynyt Polonceaunkadun päähän. Hän näki pistinten välkkyvän. Joukkue kulki häntä kohti.

Sotilaat, joiden etunenässä hän eroitti Javertin kookkaan hahmon, etenivät hitaasti ja varovasti. He pysähtyivät usein. Nähtävästi tutkivat he kaikki muurinnurkkaukset ja kaikki porttien ja käytävien piilopaikat.

Se oli varmaan joku kulkuvartiosto, jonka Javert oli kohdannut ja ottanut avukseen.

Javertin molemmat seuralaiset astelivat heidän riveissään.

Heiltä menisi ainakin neljännestunti, ennenkuin he saapuivat paikalle, missä Jean Valjean oli, jos he edelleen kulkisivat yhtä hitaasti ja pysähtelevästä useita. Se oli kamala hetki. Vain muutamat minuutit erottivat enää Jean Valjeanin siitä kauhistuttavasta kuilusta, joka nyt avautui hänen jalkojensa juureen kolmannen kerran. Eikä rangaistusvankila ollut enää rangaistusvankila vain: se merkitsi myös Cosetten menettämistä ainiaaksi, se merkitsi elämää, joka ei ollut juuri kuolemaa parempi.

Jäljellä oli enää vain yksi mahdollisuus.

Jean Valjean oli siitä omituinen, että hänen olallaan oli niin sanoaksemme haarapussi. Pussin toisessa puoliskossa olivat pyhimyksen ajatukset, toisessa kaleerivangin peloittavat kyvyt. Hän kahmaisi väliin yhdestä, väliin toisesta, aina tilaisuuden mukaan.

Monien muiden taitotempujen ohessa oli Jean Valjean, kuten muistettaneen, lukuisain pakorytystensä kouluuttamana päässyt täydeksi mestariksi kiipeämisessä: aivan uskomattoman taitavasti nousevat moiset mestarit suorakulmaista muurinnurkkausta ilman tikapuita, ilman rautakynsiä, vain pelkän lihasvoiman avulla, turvaten niskaan, hartioihin, lonkkiin ja polviin, käyttäen hyväkseen seinän pienimpiäkin, huomaamattomimpiäkin kohoumia, aina kuuden kerroksen korkeuteen, jos niin on tarvis, taito, joka parikymmentä vuotta takaperin teki niin surullisen kuuluisaksi Pariisin Oikeustalon viereisen vankilan pihanurkkauksen, mitä myöten tuomittu Battemolle pakeni.

Jean Valjean mitteli katseillaan muuria, jonka takaa hän näki lehmuksen kohoavan. Se oli ainakin kahdeksantoista jalkaa korkea. Nurkkaukseen, jonka se muodosti ylempänä kuvatun suuren rakennuksen seinän kanssa, oli alhaalle muurattu kolmikulmainen täyte, ja sen oli varmaankin määrä turvata tämä liian mukava soppi niiden tunkiohyönteisten vierailuilta, joita kutsutaan ohikulkijoiksi. Tällaiset muurinnurkkausten suojatäytteet ovat hyvin tavallisia Pariisissa.

Täyte oli noin viisi jalkaa korkea. Sen huipulta oli kiivettävää enää vain kolme-, neljätoista jalkaa.

Muurin päällys oli tasainen, ilman suippoharjaa.

Ainoana vaikeutena oli Cosette. Cosette ei osannut kiipeillä muurien yli. Jättää hänet siihen? Jean Valjean ei sitä ajatellutkaan. Oli mahdotonta viedä tyttöä kiivetessä mukanaan. Miehen kaikki voimat tarvitaan muutenkin tyystin näissä ihmeellisissä nousuissa. Pieninkin lisätaakka häiritsisi hänen tasapainoaan ja saisi hänet putoamaan.

Nyt olisi köysi ollut tarpeen. Jean Valjeanilla ei ollut köyttä. Mistä otti hän nyt köyden keski-yön aikaan Polonceaukadulta? Tällä hetkellä olisi varmaankin Jean Valjean, jos hänellä olisi ollut kuningaskunta, antanut sen köydenpätkästä.

Mutta äärimmäisessä hädässä välähtää usein aivoissamme salamoita, jotka milloin soentavat, milloin valaisevat.

Jean Valjeanin epätoivoinen katse äkkäsi Genrotin umpikujan lyhtypatsaan.

Siihen aikaan eivät vielä kaasulyhdyt valaisseet Pariisin katuja. Yön tullen sytytettiin silloin nelinurkkaisia lasilyhtyjä vähän matkan päähän toisistaan, ja niitä nostettiin ja laskettiin köyden avulla, joka kulki kadun poikki ja joka liikkui patsaaseen kaiverrettua uurrosta pitkin. Kela, jonka ympäri tämä köysi kiertyi, oli suljettu lyhdyn sisäpuolelle pieneen rautalaatikkoon, jonka avain oli sytyttäjän hallussa, ja köyttä itseään suojeli metalliputki.

Jean Valjeanin rohkeus ja voimat kasvoivat vaaran lisääntyessä, ja yhdellä loikkauksella syöksähti hän kadun yli, pääsi umpikujaan, kangotti veitsensä kärjellä laatikon salparaudan, ja hetkistä myöhemmin oli hän jälleen Cosetten luona. Nyt oli hänellä köysi. Ne tekevät tehtävänsä nopeasti, nämä synkeät apukeinojen etsijät, joita kova kohtalo ahdistaa.

Sinä yönä ei lyhtyjä oltu sytytetty, kuten olemme selittäneet. Genrotin umpikujan lyhty oli siis sammuksissa kuten muutkin, ja sen ohi saattoi aivan helposti kulkea huomaamatta, ettei se ollut enää paikoillaankaan.

Mutta lopultakin alkoivat myöhäinen hetki, paikka, pimeys, Jean Valjeanin kiirehtiminen, hänen

omituinen käytöksensä, hänen juoksentelunsa sinne ja tänne herättää Cosetessa rauhattomuutta. Jokainen muu lapsi olisi hänen sijassaan jo aikoja sitten kirkunut täyttä kurkkua. Mutta tämä vain nykäisi Jean Valjeania takin liepeestä. Yhä selvemmin ja selvemmin kuuluivat lähenevän kulkuvartioston askeleet ja hälinä.

"Isä", sanoi lapsi hyvin hiljaa, "minua pelottaa. Kuka tuolta tulee?"

"Ss!" varoitti onneton, "sieltä tulee rouva Thénardier!"

Cosette säpsähti. Jean Valjean lisäsi: "Älä puhu mitään. Anna minun toimia rauhassa. Jos huudat, jos itket, saa rouva Thénardier sinut kynsiinsä. Se on tullut sinua hakemaan."

Silloin — kiirehtimättä, mutta tekemättä ainuttakaan turhaa liikahdusta, lyhyen täsmällisesti ja varmasti, mikä oli sitäkin merkillisempää, koska vaara oli niin uhkaava ja koska kulkuvartiosto ja Javert saattoivat ilmestyä paikalle millä hetkellä tahansa — aukaisi Jean Valjean kaulaliinansa, kietaisi sen Cosetten ympäri kainaloiden alta, katsoen, ettei se mitenkään puristanut lasta, kiinnitti kaulaliinan köyden toiseen päähän solmulla, jota merimiehet sanovat pääskysen solmuksi, otti köyden toisen pään hampaisiinsa, riisui kenkensä ja sukkansa ja heitti ne yli muurin, kiipesi täytteelle ja alkoi nousta muurin ja seinän nurkkausta yhtä varmasti ja vakavasti kuin olisi hänellä ollut tikapuun kapulat jalkojensa ja kyynäspäitensä tukena. Tuskin oli puolta minuuttia kulunut kun hän oli jo muurin harjalla.

Cosette katseli hänen puuhiaan ylen hämmästyneenä, mutta äännähtämättä sanaakaan. Jean Valjeanin varoitus ja eukko Thénardierin nimi olivat saattaneet hänet jäätävän kauhun valtaan.

Äkkiä kuuli hän Jean Valjeanin äänen huutavan, vaikka aina yhtä hiljaa:

"Asetu selin muuria vasten!"

Hän totteli.

"Älä hiiskahdakaan, äläkä pelkää!" jatkoi ääni.

Ja hän tunsiko hoavansa maasta.

Ennenkuin tiesi asiastakaan, oli hän jo muurilla.

Jean Valjean kävi häneen käsiksi, nosti hänet selkäänsä, otti hänen molemmat kätösensä vasempaan kouraansa, kyyristyi ja ryömi muurin harjaa pitkin ylempänä mainitun syvennyksen kohdalle. Kuten hän oli arvannutkin, oli siellä pienehkö rakennus, jonka katto lähti puupäällyksisen muuri-aukon ylä-osasta painumaan melkein lähelle maata, muodostaen hyvin loivan vietteen ja kulkiensa aivan lehmuksen oksain alitse.

Sangen tervetullut seikka, sillä muuri oli paljon korkeampi tältä kuin kadun puolelta. Jean Valjean näki maan hämöttävän syvällä allaan.

Hän oli juuri laskeutunut katolle ja piteli vielä muurin harjasta, kun ankara hälinä ilmoitti kulkuvartioston saapuneen aivan lähelle. Javertin ääni kuului jyrisevän:

"Tutkikaa umpikujaa! Oikokatua vartioidaan, Picpusinkatua samoin. Vastaaan siitä, että hän on umpikujassa!"

Sotamiehet syöksyivät Genrotin umpikujaan.

Jean Valjean liukui pitkin kattoa, yhä pidellen Cosettea hartioillaan, tuli lehmuksen kohdalle ja hyppäsi maahan. Pelon vai rohkeuden vaikutuksesta ei Cosette ollut hiiskahtanutkaan. Käsistä oli hiukan nahkaa hankautunut.

6.

Arvoituksen alkua.

Jean Valjean oli tullut tavattoman suureen, omituiseen puutarhaan, joka oli surullinen ja synkkä kuin vartavasten tehty katseltavaksi talvella ja yöllä. Se oli pitkulainen, perällä mahtava poppelikäytävä, melkoisen korkeita puita kaikissa kulmissa, ja varjoton paikka keskellä, missä kasvoi erinomaisen korkea, yksinäinen puu, siellä ja täällä koukertelevia, suurten pensaiden tapaisia hedelmäpuita, vihanneslavoja ja meloonikenttä, jonka lasikellot kimaltelivat kuutamossa, sekä vanha likakaivo. Siellä ja täällä näkyi sammalpeitteisiä kivipenkkejä. Käytäviä reunustivat pienet, tummat, aivan suorat

pensaat. Ruoho oli vallannut puolet puutarhaa, ja vihertävä homesieni peitti loput.

Jean Valjean näki vieressään rakennuksen, jonka kattoa myöten hän oli päässyt alas, kasan risukimppuja, ja risujen takana, aivan muurissa kiinni, kivipatsaan, jonka kolhiutuneet kasvat muodottoman naamuksen tavoin hämärtivät pimeästä.

Rakennus oli peräti rappeutunut ja luhistumassa, ja siinä erotti muutamia väliseinillä eroitettuja ja sittemmin hävitettyjä osia, joista yksi oli aivan täynnä kaikenlaista sälyä ja näytti toimittavan vajan virkaa.

Oikokadun suuri rakennus, joka ulottui vielä Picpusinkadullekin, avasi puutarhaan kaksi kulmittaista sivustaansa. Nämä sisäpuoliset sivustat olivat vielä synkeämmät kuin kadunpuoleiset. Kaikissa akkunoissa oli rautaristikot. Ei valon pilkahdustakaan. Ylemmissä kerroksissa oli samanlaiset savutorvet kuin vankiloissa. Toinen sivusta loi toiseen varjonsa, joka suunnattoman mustan kankaan tavoin peitti puutarhaa.

Muuta ei talosta näkynyt. Puutarhan perä häipyi sumuun ja pimeään. Hämärästi sieltä vain häämötti ristikkäin kulkevia muureja, aivan kuin olisi siellä ollut toisia puutarhoja, sekä Polonceaunkadun mataloita kattoja.

Saattoi tuskin kuvitella synkempää, yksinäisempää paikkaa kuin tämä puutarha. Siellä ei näkynyt ainuttakaan ihmisolentoa, mikä olikin ymmärrettävissä myöhäisen hetken takia. Mutta eipä se paikka näyttänyt juuri olevan tehty siltä varalta, että siellä joku edes keskipäivällä käyskentelisi.

Jean Valjeanin ensimmäisenä huolena oli ollut kenkiensä etsiminen ja niiden vetäminen jalkaansa. Sitten tunkeutui hän Cosetten kanssa vajaan. Pakeneva ei milloinkaan luule olevansa tarpeeksi hyvässä piilossa. Lapsi, joka yhä ajatteli eukko Thénardieria, koki hänen tavallaan vaistomaisesti kyyristyä niin pieneksi kuin suinkin.

Cosette vapisi ja painui hänen turviinsa. Kuului kulkuvartioston ankaraa hälinää, sen nuuskiessa umpikujaa ja katua, kuului pyssynperän kolahduksia kivitykseen, Javertin huutoja vakoilijoille, joita hän oli asettanut eri paikkoihin ja jos jonkinlaisia puheluun yhtyneitä sadatteluja, joista ei saanut selvää.

Neljännestunnin kuluttua tuntui tuo kohahteleva hälinä loittonevan.
Jean Valjean tuskin hengitti.

Hän oli hiljaa laskenut kätensä Cosetten suulle.

Muuten oli hiljaisuus, joka häntä ympäröi, niin tavattoman syvä, että tämä kamala melu, niin ankara ja niin lähellä kuin se olikin, ei näyttänyt voivan sitä lainkaan häiritä. Nämä muurit tuntuivat olevan rakennetut niistä kuuroista kivistä, joista raamatussa puhutaan.

Äkkiä kajahti tämän syvän hiljaisuuden keskellä uusia ääniä, mutta ääniä, jotka olivat yhtä taivaallisen ihania, yhtä hurmaavia kuin edelliset olivat olleet kauhistavia. Se oli pimeyden kohdusta vyöryvä virsi, rukouksen ja sävelten ihmeellinen sulosointu yön kaameassa hiljaisuudessa. Siellä kaikuivat naisäänet, mutta äänet, joissa yhtyi neitsytäänten puhdas sointu ja lapsenänten viaton kirkkaus, jotka hymisivät kuin kaukana maasta ja jotka olivat niiden äänten kaltaisia, mitä vastasyntyneet kuulevat vielä ja mitä kuolevat kuulevat jo. Laulu tuli siitä synkeästä rakennuksesta, joka vallitsi puutarhaa. Samalla hetkellä, jolloin paholaisten hälinä oli loitonnut, tuntui enkelten kuoro hiljaa lähenevän pimeästä.

Cosette ja Jean Valjean vaipuivat polvilleen.

He eivät oikeastaan tienneet, mitä se laulu oli, he eivät tienneet, missä he olivat, mutta he tunsivat molemmat, sekä mies että lapsi, sekä katuvainen että viaton täytyvänsä painua polvilleen.

Nämä äänet olivat siitä kummallisia, että ne eivät estäneet rakennusta näyttämästä autiolta. Se oli kuin yliluonnollista laulua asumattomassa talossa.

Laulun kestäessä ei Jean Valjean ajatellut enää mitään. Hän ei enää nähnyt yötä, hän näki sinisen taivaan. Hän luuli tuntevansa avautuvan lentoon siipien, jotka räpyttelevät kaikkein meidän sisimmässämme.

Laulu vaikenä. Se oli ehkä kestänyt kauvankin. Jean Valjean ei olisi osannut sitä sanoa. Korkean liikituksen tunnit tuntuvat aina minuuteilta.

Hiljaisuus oli palannut jälleen. Ei kuulunut enää mitään kadulta, ei kuulunut enää mitään puutarhasta. Se mikä uhkasi, se, mikä viihdytti, kaikki oli kadonnut. Tuuli vain suhisi hiljaa, valittavasti muurinharjan kuivuneissa ruohonkorsissa.

Arvoitus jatkuu.

Yötuuli oli alkanut puhaltaa, mikä ilmoitti kellon olevan tuossa yhden ja kahden välillä aamulla. Cosette-raukka ei yhä hiiskahtanutkaan. Koska lapsi oli istunut hänen viereensä ja nojannut pänsä hänen kylkeensä, luuli Jean Valjean hänen nukkuneen. Hän kumartui tyttöä lähemmin tarkastamaan. Cosetten silmät olivat selkosen selällään ja niissä oli niin mielteliäs ilme, että se teki Jean Valjeanille pahaa.

Lapsi värisi yhä.

"Nukuttaako?" kysyi Jean Valjean.

"On niin kylmä", vastasi lapsi.

Hetkisen kuluttua jatkoi Cosette:

"Vieläkö se siellä on?"

"Kuka se?" uteli Jean Valjean.

"Rouva Thénardier."

Jean Valjean oli jo unohtanut keinon, jolla oli saanut Cosetten pysymään hiljaa.

"Ahaa, sitäkö tarkoitat! Hän on jo poistunut. Ei enää mitään pelkoa!"

Lapsi henkäisi kuin olisi raskas paino pudonnut hänen rinnaltaan.

Maa oli kostea, vaja oli avonainen kaikille tahoille, viima yltyi purevammaksi joka hetki. Ukko riisui pitkän takkinsa ja kääri sen Cosetten peitoksi.

"Eikö näin tule lämpimämpi?" huolehti hän.

"Kyllä, kyllä, isä!"

"Odotahan sitten minua hetkinen. Tulen pian takaisin."

Hän lähti vajasta ja kulki pitkin suuren rakennuksen seinustaa, etsien parempaa suojaa. Hän tapasi kyllä portteja, mutta ne olivat kaikki lukossa. Jokaisessa alakerroksen akkunassa oli rautaristikko.

Ohaistuaan rakennuksen sisäkulman huomasi hän joutuneensa kaari-akkunoiden kohdalle, joiden takaa hämärsi hiukan valoa. Hän nousi varpailleen ja katsahti yhdestä akkunasta. Ne kuuluivat kaikki avaraan saliin, jonka lattia oli peitetty levein laakakivin, jossa kohosi pylväitä ja holveja ja jossa näkyi vain hyvin heikko valontuike ja synkkiä varjoja. Tuike lähti nurkkaan sytytetystä kynttilästä. Tämä sali oli autio, eikä mikään siellä liikahtanut. Mutta tähystellessään tarkempaan luuli hän huomaavansa kivilattialla pitkänään jotakin, joka näytti olevan käärinliinojen peitossa ja joka oli muodoltaan kuin ihminen. Se virui siinä oikosenaan, kasvot päin kivilattiaa, käsivarret ristikkäin, liikkumattomana kuin kuollut. Jonkinlaisesta käärmeentapaisesta lonkerosta päättäen, joka oli lattialla kiemurassa, olisi luullut tällä kaamealla olennolla olleen köyden kaulassa.

Koko sali oli kääriytynyt siihen heikosti valaistujen huoneiden synkkään hämäärään, joka yhä lisää kammoa.

Jean Valjean selitti usein jälkepäin, ettei hän koskaan, niin monet kauheat tapaukset kuin hän saikin kokea elämässään, ollut nähnyt mitään niin jäätävää, niin kammoittavaa kuin tämä kummituksentapainen olento, joka tässä synkässä paikassa, keskellä yötä nähtynä oli kuin kaamea salaperäisyys itse. Kamalaa oli otaksua, että se oli ehkä elävä ihminen.

Hän rohkaisi ja painoi otsansa ruutuun nähdäkseen, eikö se olento tosiaankaan liikahtanut. Hän odotti, odotti mielestään hyvinkin kauvan, mutta olento ei värähtänytkään. Silloin valtasi hänet äkkiä kuvaamaton kauhistus, ja hän lähti pakoon. Hän alkoi juosta vajalle päin, uskaltamatta vilkaistakaan taakseen. Hänestä tuntui, että jos hän vain kääntää päätänsä, näkee hän kummituksen kiitävän perässään ja huitovan käsiään.

Huohottaen saapui hän niin vajalle. Hänen polvensa huojuivat. Hiki valui virtana hänen selkäänsä pitkin.

Missä hän oli? Kuka olisi voinut kuvitellakaan mitään sentapaista tästä hautamaisesta sopesta

keskellä Pariisia? Mikä oli tämä kummallinen talo? Öisten salaisuuksien talo, joka kutsuu sieluja pimeydestä enkelten äänin, ja kun ne tulevat, tarjoaa niille äkkiä kauhistuttavia näkyjä, lupaa avata taivaan säteilevät portit ja levittääkin niiden eteen haudan kammoittavan uksen! Ja kuitenkin oli tämä oikea rakennus, oikea talo, jolla oli oma katunumeronsakin! Tämä ei ollut unta! Hänen täytyi kosketella sen kiviseinää, tullakseen siitä vakuutetuksi.

Kylmyys, pelko, levottomuus, koko illan kiihdyttävät tapaukset sytyttivät häneen oikean kuumeen, ja kaikki ajatukset pyörivät sikin sokin hänen aivoissaan.

Hän läheni Cosettea.

Lapsi nukkui.

8.

Arvoitus käy yhä sekavammaksi.

Lapsi oli kallistanut päänsä läheiselle kivelle ja vaipunut uneen.

Jean Valjean istuutui Cosetten viereen ja alkoi jälleen häntä katsella. Lasta katsellessaan tyyntyi hän vähitellen, ja hän pääsi jälleen ajatustensa herraksi.

Hän näki nyt selvästi sen totuuden, vastaisen elämänsä perustuksen, että niin kauvan kun hänellä on tuo lapsi, niin kauvan kun hän saa olla tuon lapsen turvana ja tukena, ei hänellä ole tarpeita muuta kuin häntä varten, ei pelkoa muuta kuin hänen puolestaan. Hän ei edes huomannut, että hänen oli hyvin kylmä, koska oli riisunut takkinsa lapsen peitoksi.

Mutta niiden syvien mietiskelyjenkin läpi, joihin hän oli vaipunut, oli hän jo jonkun aikaa kuullut kummallista ääntä. Se tuntui aivan kulkusen kilinästä. Se kuului puutarhasta. Selvästi se kuului, vaikka vielä hyvin etäältä. Se oli aivan kuin lehmänkellojen aika-ajoittaista, kaukaista kilahtelua öisiltä laitumilta.

Tämä ääni sai Jean Valjeanin kääntämään päätään.

Hän näki jonkun liikkuvan puutarhassa.

Olento, joka näytti mieheltä, asteli meloonikentän lasikellojen väliä, kohottautui suoraksi, kumartui taas, pysähtyi ja teki aivan senlaisia liikkeitä, kuin olisi hän ensin vetänyt jotakin maata pitkin ja sitten suorinut sen levälleen. Tämä olento näytti ontuvan.

Jean Valjean säpsähti, kuten säpsähtelevät pienimmästäkin syystä onnettomuuden vainoamat. Kaikki tuntuu heistä vihamieliseltä ja epäilyttävältä. He eivät luota päivään, koska se ilmaisee heidät, eivätkä yöhön, koska sen turvissa voi heidät helpommin yllättää. Aivan äsken pelkäsi hän, koska puutarha oli autio, nyt pelkäsi hän, koska siellä käveli joku.

Hän putosi mielikuvituksen kauhuista todellisuuden kauhuihin. Hän ajatteli, että Javert ja hänen urkkijansa eivät ehkä vielä olleet poistuneet, että he olivat varmaankin jättäneet vartijoita kadulle ja että, jos tämä mies huomaisi hänet puutarhassa, nostaisi hän melun ja toimittaisi hänet kiinni. Hän otti lempeästi nukkuvan Cosetten syliinsä ja kantoi hänet vanhojen, käyttämättömien huonekalujen taakse vajan etäisimpään soppeen. Cosette ei liukahuttanut pikkusormeaankaan.

Sieltä tähyteli hän meloonikentällä puuhailevan olennon toimia. Omituista oli, että kulkusen ääni noudatti miehen kaikkia liikkeitä. Kun mies läheni, läheni kilinäkin, kun hän loittoni, loittoni kilinäkin. Kun mies teki äkkinäisemmän eleen, seurasi sitä kiivaampi kilinä. Kun mies pysähtyi, taukosi kulkunenkin soimasta. Oli ilmeistä, että kulkunen oli kiinnitetty tähän mieheen. Mutta mitä tämä sitten merkitsi? Kuka oli tämä mies, joka oli varustettu kellolla kuin mikäkin jääkäri tai härkä?

Näitä miettiessään kosketti hän Cosetten käsiä. Ne olivat jääkylmät.

"Ah, Jumalani!" pääsi häneltä.

Hän huuteli hiljaa:

"Cosette! Cosette!"

Cosette ei raottanutkaan silmiään. Hän pudisti lasta voimakkaasti.

Cosette ei herännyt.

"Onkohan se kuollut!" mietti hän ja kohottautui suoraksi, väristen kiireestä kantapähän.

Mitä kauheimmat ajatukset risteilivät hänen mielessään. On hetkiä, jolloin mahdottomimmatkin otaksumat piirittävät meidät joka taholta kuin raivotarten kaamea lauma ja temmeltävät hirvittävinä aivojemme kammioissa. Kun ovat kysymyksessä rakkaimpamme, keksii varovaisuutemme tuhansia hulluuksia. Hän muisti, että nukkuminen taivasalla kylmänä yönä saattaa muuttua kuoleman uneksi. Cosette oli kalpeana, liikkumattomana vajonnut maahan hänen jalkoihinsa.

Hän kuunteli hänen hengitystään. Cosette hengitti vielä, mutta hiljaa ja heikosti kuin sammuen.

Miten saada hänet jälleen lämpimiinsä? Miten saada hänet jälleen tointumaan? Kaikki muu ei nyt häntä lainkaan liikuttanut. Hän syöksyi kiihkoissaan ulos vajasta.

Ennen neljännestunnin kulumista täytyi saada Cosette ehdottomasti tulen ääreen lämpimään vuoteeseen.

9.

Kulkusmies.

Hän astui suoraan miestä kohti, joka työskenteli puutarhassa. Hän oli ottanut käteensä rahakäärin, jota hän oli säilyttänyt liivinsä taskussa.

Mies oli juuri kumaraisissaan, eikä nähnyt hänen tuloaan. Pari harppausta vielä, ja Jean Valjean oli hänen luonaan.

Jean Valjean alotti puhelun huudahtamalla:

"Sata frangia!"

Mies säikähti tavattomasti ja kohotti katseensa.

"Voitte ansaita sata frangia!" jatkoi Jean Valjean, "jos annatte minulle suojaa täksi yöksi!"

Kuu valaisi kirkkaasti Jean Valjeanin tuskan vääntämiä kasvoja.

"Kas, Tekö siinä olettekin, ukko Madeleine!" sanoi mies.

Tämä näin odottamatta tällä öisellä hetkellä, tässä oudossa paikassa, tämän tuntemattoman miehen lausuma nimi sai Jean Valjeanin peräytymään.

Hän odotti kaikkea muuta, vaan ei tätä. Mies, joka hänelle puhui, oli kumarahartiainen, ontuva, talonpoikaisesti puettu vanhus, jonka vasemmassa polvessa oli nahkalappu, mihin oli ripustettu kulkunen. Ei eroittanut hänen kasvojaan, jotka olivat varjossa.

Sillä välin oli mies ottanut hatun päästään, ja huudahti nyt aivan vavisten:

"Ah, Jumalani! Miten olette Te täällä, ukko Madeleine? Mistä olette Te tänne tullut, Herra Jeesus! Taivaastako olette pudonnut? Sieltä Te putoatte, jos milloin putoatte. Ja miltä Te näytättekkään! Teillä ei ole kaulaliinaa, ei hattua, ei takkia! Tiedättekö, että Te olisitte pahasti peljästyttänyt jokaisen, joka ei olisi Teitä tuntenut? Ei edes takkia! Herra Jumala! Tulevatko pyhimykset hulluiksi nykymaailman aikaan? Mutta miten Te olette tosiaankin päässyt tänne?"

Sana ei odottanut toista. Ukko pakisi oikein maalaisen kielevyydellä, mikä ei suinkaan antanut syytä levottomuuteen. Kaiken tuon oli hän sanonut hämmästyneen hyväntahtoisesti ja vilpittömästi.

"Kuka Te olette? Ja mikä on tämä talo?" kysyi Jean Valjean.

"No, tuhannen tuhatta, tämäpä nyt vasta ihmettä on!" huudahti vanhus, "minullehan Te itse juuri paikan hankitte, ja juuri tähän taloon vielä hankittekin. Ja nyt ette tunne minua!"

"En tunne", selitti Jean Valjean. "Ja mistä Te sitten tunnette minut?"

"Tehän kerran pelastitte henkeni", sanoi mies.

Hän käännähti hiukan, kuu valaisi häntä sivulta, ja Jean Valjean tunsu ukko Faucheleventin.

"Ahaa!" ihmetteli Jean Valjean, "Tekö se olettekin? Kyllä minä Teidät nyt tunnen."

"Se on hyvä se!" ilmoitti ukko hiukan moittien.

"Ja mitä Te täällä teette?" jatkoi Jean Valjean.

"Minä peittelen meloonejani, näettehän!"

Ukko Fauchelevent piteli tosiaankin kädessään Jean Valjeanin tullessa hänen luokseen olkimattoa, joita hän oli juuri laittamassa meloonikentän suojaksi. Hän oli niitä jo levitellyt useampia sen tunnin aikana, jonka hän oli suunnilleen ollut puutarhassa. Tämä puuha oli saanut hänet tekemään näitä omituisia liikkeitä, joita Jean Valjean oli kummastellut vajasta.

Ukko jatkoi:

"Arvelin: kuu paistaa, nyt pian pakastaa. Mitähän olisi heittää takki meloonieni ylle? Ja", lisäsi hän, katsellen Jean Valjeania leveästi myhäillen, "Teidän olisi pitänyt menetellä samoin! Mutta miten ihmeessä olette Te joutunut tänne?"

Jean Valjean, joka huomasi tämän miehen tuntevan hänet, ainakin Madeleinein nimellä, huomasi parhaaksi menetellä hyvin varovasti. Hän lateli kysymyksen toisensa jälkeen. Merkillistä: osat näyttivät vaihtuneen. Hän, luvattomasti taloon tunkeutunut, kuulusteli talon vakainaista asukasta.

"Ja mitä toimittaa tuo kulkunen tuossa polvessanne?"

"Sekö?" vastasi Fauchelevent. "Jotta tietävät minua väistää."

"Mitä! Väistää Teitä?"

Ukko Fauchelevent pilkkasi silmää, kasvoilla ilme, jota on mahdoton kuvata.

"Niinpä niin! Tässä talossa on vain naisia. Paljon nuoria tyttöjä. Minä olen luultavasti hyvin vaarallinen kohdattava. Kulkunen varoittaa heitä. Minun lähestyessäni puittavat he kaikki pakoon."

"Mikä tämä talo sitten lopultakin on?"

"No tottahan Te sen tiedätte."

"En minä tiedä."

"Koska minut tänne puutarhuriksikin toimititte!"

"Vastatkaa minulle aivan kuin en tietäisi mitään."

"No tämä on sitten Pikku Picpusin luostari."

Jean Valjeanin muistot palasivat. Sattuma, s.o. kaitselmus, oli johtanut hänet juuri samaan Saint-Antoinein kaupunginosan luostariin, minne rattaittensa kaatuessa loukkautunut ukko Fauchelevent oli kaksi vuotta sitten otettu hänen suosituksestaan. Hän kertasi aivan kuin itsekseen:

"Pikku Picpusin luostari!"

"Niin, niin, Pikku Picpusin luostari", jatkoi Fauchelevent. "Mutta tosiaankin, miten ihmeessä olette Te tullut tänne, Te, ukko Madeleine? Olkaapa vaikka pyhimyskin, Te olette joka tapauksessa mies, ja miehillä ei ole pääsyä tänne."

"Olettepahan Tekin täällä."

"Mutta eipä sitten muita olekkaan."

"Oli miten oli," jatkoi Jean Valjean, "mutta nyt täytyy minun jäädä tänne."

"Ah, Herran nimessä!" huudahti Fauchelevent.

Jean Valjean astui vanhusta lähemmäksi ja sanoi hänelle vakavalla äänellä:

"Isä Fauchelevent, minä pelastin kerran henkenne."

"Minäpä sen äsken ensiksi muistin", vastasi Fauchelevent.

"Nyt voitte Te tänään tehdä minulle saman, minkä minä tein Teille silloin."

Fauchelevent otti vanhoihin rypyyisiin, vapiseviin käsiinsä Jean Valjeanin väkevät kädet ja viipyi niin

hetkisen, ikäänkuin ei olisi voinut saada sanaa suustaan. Vihdoin hän huudahti:

"Oh! Se olisi Jumalan siunaus, jos voisin hiukan korvata sitä Teille! Minäkö voisin pelastaa Teidän henkenne! Herra pormestari, käskekää, ja minä tottelen!"

Ihmeellinen ilo oli ikäänkuin kirkastanut vanhuksen kasvot. Hänen silmänsä säteilivät.

"Mitä tahdotte minun tekevän?" jatkoi hän.

"Selitän kohta. Onhan Teillä huone?"

"Onhan minulla yksinäinen rakennusräjä tuolla vanhan luostarin raunioiden takana, sopessa, jota ei kukaan näe. Siinä on kolme huonetta."

Rakennus oli tosiaankin niin piilossa raunioiden takana ja niin hyvin kätkeyty, ettei Jean Valjeankaan ollut sitä nähnyt.

"Hyvä", sanoi Jean Valjean. "Nyt minä pyydän Teiltä kahta seikkaa."

"Mitä, herra pormestari?"

"Ensiksi: Te ette saa sanoa kenellekään ihmiselle, mitä tiedätte minusta. Toiseksi: Te ette saa pyrkiä tietämään minusta enempää kuin nyt tiedätte."

"Miten haluatte. Minä tiedän, että Te ette voi tehdä mitään kuin mikä oikein on, ja että Te olette aina ollut rehellinen ja hurskas mies. Ja sitten: Tehän minut tänne toimititte. Tehän voitte siis minua kaskeakin. Olen Teidän käytettävissänne."

"Sovittu siis. Mutta käykääpä nyt kanssani. Lähdemme hakemaan lasta."

"Mitä?" ihmetteli Fachelevent. "Teillä on siis lapsikin mukanaan?"

Hän ei sitten enää puhunut sanaakaan, ja seurasi Jean Valjeania niinkuin koira seuraa isäntäänsä.

Puolisen tuntia jälkeenpäin oli Cosetten poskille loimottavan takkavalkean ääressä palannut entinen puna, ja pian nukkui lapsi vanhan puutarhurin vuoteessa. Jean Valjean oli solminut liinan kaulaansa ja pukenut takin ylleen. Muurin yli heitetty hattukin oli löytynyt. Jean Valjeanin pukeutuessa oli Fauchelevent irroittanut polvestaan kulkusen, joka nyt erään kantokorin viereen naulalle ripustettuna koristi seinää. Sitten lämmittelivät miehet pöydän ääressä, mille Fauchelevent oli hankkinut juustonpalan, mustaa leipää, viinipullon ja kaksi lasia, ja ukko taputteli Jean Valjeania polvelle ja puheli:

"Ah! ukko Madeleine! Te ette tuntenut minua heti! Te pelastatte ihmisiä kuolemasta ja sitten Te heidät unohdatte! Se ei ole oikein! He kyllä muistavat Teidät! Te olette kiittämätön!"

10.

Miksi Javert sai pitkän nenän.

Tapaukset, joista ylempänä näimme niin sanoaksemme nurjan puolen, olivat käyneet vallan luonnollisesti.

Kun Jean Valjean sen päivän yönä, jolloin Javert oli saanut hänet kynsiinsä Fantinen kuolinvuoteen äärestä, oli paennut Montreuil-sur-Merin kunnallisesta vankilasta, otaksui poliisi hänen täytyneen ohjata kulkunsa Pariisia kohti. Pariisi on suunnaton kurimus, minne kaikki katoaa, ja kaikki katoaa tosiaankin tähän maailman ihmispyörteeseen kuin meren pyörteeseen ikään. Metsä ei piiloita miestä niin hyvin kuin tämä vilinä. Kaikenlaiset pakolaiset tietävät sen. He pyrkivät Pariisiin kuin nielevään kitaan. Niitä on nieleviä kitoja, joihin joutuu pelastuakseen, eikä surmakseen. Poliisi tietää sen myös, ja Pariisista etsii se sitä, minkä se on kadottanut muualla. Sieltä se etsi Montreuil-sur-Merin entistä pormestariakin. Javert kutsuttiin Pariisiin avustamaan tutkimuksia. Javert edistikin voimakkaasti Jean Valjeanin löytämistä. Javertin innon ja taitavuuden huomasi tässä tilaisuudessa herra Chabouillet, kreivi Anglèsin johtaman virkakunnan sihteeri. Herra Chabouillet, joka ennenkin oli tukenut Javertia, toimitti Montreuil-sur-Merin järjestyksenvalvojan kiinnitetyksi Pariisin poliisin palvelukseen. Siellä osottautui hän monella — sanokaamme se, vaikka lausuma tuntuneekin odottamattomalta moisista toimista puhuttaessa — kunnioitettavalla tavalla hyödylliseksi.

Hän ei enään ajatellut Jean Valjeania — nämä alituiseen kiertelevät vainukoirat saa tämänpäiväinen susi unohtamaan eilisen — kunnes hän joulukuussa vuonna 1823 silmäili muuatta sanomalehteä, hän,

joka ei tavallisesti koskaan sanomalehtiä lueskellut. Mutta tällä kertaa oli Javert innokkaana kuningasvallan kannattajana halunnut saada yksityiskohdittain selon "prinssi ylipäällikön" juhlallisesta tulosta Bayonneen. Kun hän oli juuri lopettamassa tarkoittamaansa pätkeä, pisti hänen silmiinsä palstan alapäästä muuan nimi, Jean Valjeanin nimi. Lehti ilmoitti, että rangaistusvanki Jean Valjean oli kuollut, ja puhui tapahtumasta niin vakuuttavin sanoin, ettei Javert epäillyt lainkaan kertomuksen todenmukaisuutta. Hän sanoi vain: "*Kyllä sen lukon takana pysyy*", heitti sitten sanomalehden kädestään, eikä ajatellut asiaa sen enempää.

Jonkun aikaa jälkeempään sattui, että Seine-et-Oise-läänin kuvernöörinvirasto lähetti Pariisiin poliisille tiedonannon lapsenryöstöstä, joka oli muka oudostuttavain asianhaarain vallitessa tapahtunut Montfermeilin kunnassa. Muuan tuntematon mies, sanottiin tiedonannossa, oli varastanut pienen, seitsemän, kahdeksan vuotiaan tytön, jonka äiti oli uskonut erään paikkakunnan ravintoloitsijan huostaan. Tämä pieni tyttö tunsi nimen Cosette ja oli hän erään Fantine-nimisen, jossakin tietymättömässä sairaalassa tuntemattomaan aikaan kuolleen naisen lapsi. Tämä tiedonanto osui Javertin silmiin ja vaivutti hänet syviin mietiskelyihin.

Hän tunsi hyvin Fantinen nimen. Hän muisti Jean Valjeanin saaneen hänet purskahtamaan nauruun, hänet, Javertin, pyytäessään kolmen päivän lomaa sen naikkosen lasta etsiäkseen. Hän muisti Jean Valjeanin joutuneen kiinni Pariisissa, juuri noustessaan Montfermeilin kyytivaunuihin. Muutamat merkit olivat silloin viitanneet siihenkin, että tämä oli jo toinen kerta, jolloin hän nousi näihin vaunuihin ja että hän oli jo edellisenä iltana tehnyt retken mainitun kylän ympäristöön, sillä itse kylässä ei häntä oltu nähty. Mitä oli hänellä tekemistä Montfermeilissä? Sitä ei oltu osattu aavistaakaan. Javert ymmärsi sen nyt hyvin. Siellä oli Fantinen tytär. Jean Valjean oli lähdössä sitä hakemaan. Mutta nythän oli lapsen varastanut muuan tuntematon mies. Kuka mahtoi tämä tuntematon mies olla? Ehkäpä Jean Valjean? Mutta Jean Valjeanhan oli kuollut!

Hiiskahtamatta sanaakaan kenellekään nousi Javert Tinalautasen kyytivaunuihin Planchetten umpikujalta ja matkusti Montfermeiliin.

Hän odotti siellä tapaavansa tärkeitä valaistusta asiaan, mutta tapasi vain yhä synkempää pimeyttä.

Ensimmäisinä päivinä olivat Thénardierit kiukustuneina lörpötelleet. Leivosen katoaminen oli herättänyt tavatonta huomiota koko kylässä. Tapauksesta oli syntynyt heti useampia toisintoja, jotka olivat suurentaneet sen lapsenryöstöksi. Siitä oli johtunut ylempänä mainittu tiedonanto. Mutta ensimmäisen puuskansa haihduttua oli ukko Thénardier ihmeellisen vaistonsa ohjaamana piankin ymmärtänyt, ettei ole koskaan hyödyllistä kiihoittaa herra yleisen syyttäjän mieltä, ja että tämä huuto Cosetten *ryöstämisestä* kaikkein ensinnä kääntäisi oikeuden säkenöivän silmän häneen, Thénardieriin, ja hänen moniin sekaviin asioihinsa. Huuhkajat eivät millään muotoa suvaitse kynttilän valoa. Ja sitten: miten hän selviytyisi niistä tuhannestaviidestäsadasta frangista, jotka hän oli saanut? Hän muutti äkkiä suuntaa, tukki eukkonsa suun ja oli hämmästyvinään aika tavalla, kun hänelle puhuttiin *varastetusta lapsesta*. Hän ei ymmärtänyt moisesta tarinasta sanaakaan. Tosin oli hän silloin saattanut valittaa, että häneltä niin pian "vietiin" se rakas lapsukainen: hellyydessään olisi hän tahtonut pitää sen vielä pari, kolme päivää. Mutta lapsen "iso-isä" oli tullut sitä noutamaan, ei siinä sen kummempaa. Hän oli keksinyt "iso-isän", ja se teki sangen hyvän vaikutuksen. Tämän kertomuksen kuuli Javert Montfermeilissä. Iso-isä peitti näkyvistä Jean Valjeanin.

Mutta Javert upotti Thénardierin tarinaan muutamia kysymyksiä ikäänkuin koetusluodeiksi.

"Kuka oli se iso-isä, ja mikä oli hänen nimensä?"

Thénardier vastasi hätäilemättä:

"Rikas maanviljelijä. Näin hänen passinsa. Muistelenpa hänen nimensä olleen Guillaume Lambert."

Lambert oli hyvin kunnianarvoisa ja luotettava nimi. Javert palasi Pariisiin.

"Jean Valjean on kun onkin kuollut", mietti hän, "ja minä olen aika tyhmyri."

Hän oli jälleen unohtamaisillaan koko jutun, kun hän maaliskuussa vuonna 1824 kuuli puhuttavan eräästä omutuisesta henkilöstä, joka asui Saint-Médardin seurakunnassa ja jota sanottiin "almuja jakelevaksi kerjäläiseksi." Tämä henkilö oli, niin kerrottiin, eläkkeennauttija, jonka nimeä ei kukaan oikein tarkalleen tiennyt ja joka eleli yksinään erään pienen, kahdeksanvuotiaan tytön kanssa. Tämä tyttö ei tiennyt hänkään mitään, paitsi että hän oli tullut Montfermeilistä. Montfermeil! Se nimi esiintyi yhä uudelleen ja uudelleen, ja sai Javertin heristämään korviaan. Vanha poliisin palvelukseen antautunut kerjäläinen, entinen kirkon palvelija, jolle tämä henkilö antoi almuja, lisäsi muutamia yksityisseikkoja:

"Tämä henkilö oli hyvin vauhko. Hän poistui asunnostaan vain iltaisin. Hän ei puhutellut ketään, paitsi joskus köyhiä. Hän ei päästänyt ketään lähelleen. Hän oli pukeutunut kamalaan, keltaiseen takki-kuluun, jonka arvo oli laskettava useissa miljoonissa, koska siihen oli neulottu tukuttain seteleitä!"

Tämä oli totisesti omiansa herättämään Javertin uteliaisuutta! Saadakseen nähdä sen kummallisen eläkeherran läheltä, häntä säikäyttämättä, lainasi hän eräänä päivänä kirkonpalvelijalta tämän rääsyt sekä paikan, missä tuo vanha urkkija kaiket illat istui kyyryssään rukouksiaan honottaen ja samalla pitäen silmällä kaikkea ja kaikkia.

"Epäilyttävä henkilö" tuli tosiaankin valepukuisen Javertin luo ja ojensi hänelle almun. Silloin nosti Javert päätänsä, ja niinkuin Jean Valjean säpsähti, luullessaan tunteneensa Javertin, säpsähti Javert, luullessaan tunteneensa Jean Valjeanin.

Mutta pimeys oli voinut häntä eksyttää. Jean Valjeanhan oli virallisesti kuollut. Javert oli vielä vakavain epäilysten vallassa. Ja epäilysten vallassa ollessaan ei Javert, tunnontarkka mies, kahmaissut ketään kauluksesta.

Hän seurasi miestänsä Gorbeaun talon kohdalle asti ja pani eukon puhumaan, mikä ei ollut erikoisen vaikeaa. Eukko vakuutti hänelle kertomuksen miljoonasisältöisestä takista todeksi ja esitti tuhannen frangin sivukohtauksen. Hänhän oli nähnyt! Hänhän oli tunnustellut! Javert vuokrasi talosta huoneen. Vielä samana iltana muutti hän sinne. Hän kuunteli salaperäisen vuokralaisen ovella, toivoen kuulevansa hänen äänensä, mutta Jean Valjean huomasi hänen kynttilänsä paisteen lukonreijästä ja teki urkinnan tyhjäksi pysyttelemällä hiljaa kuin hiiri.

Seuraavana päivänä puitti Jean Valjean pakoan. Mutta lattialle putoavan viiden frangin helinän kuuli eukko, joka havaitessaan rahoja liikuteltavan epäili hommattavan muuttoa ja riensi ilmoittamaan asian Javertille. Yöllä, Jean Valjeanin hiippiessä talosta, odotteli Javert häntä kadulla puiden takana, kaksi miestä mukanaan.

Javert oli pyytänyt aseellista apua poliisi-asemalta, mutta hän ei ollut maininnut tavoittelemansa henkilön nimeä. Hän oli pitänyt sitä omana salaisuutenaan kolmestakin syystä: ensiksi, koska pieninkin varomattomuus saattoi säikäyttää Jean Valjeania; toiseksi, koska entisen karanneen ja kuolleeksi julistetun rangaistusvangin sieppaaminen, rikollisen, jonka oikeuden asiakirjat olivat muinen laskeneet *kaikkein vaarallisinten pahantekijäin joukkoon*, oli teko niin loistava, etteivät pariisilaisen poliisikunnan vanhemmat virkamiehet varmaankaan sallisi sitä Javertin moiselle tulokkaalle, joten hänellä oli syytä peljätä heidän vievän häneltä hänen kaleerivankinsa; kolmanneksi, koska Javert oli taiteilija ja koska hän siis paljon piti odottamattomista seikkailuista. Hän vihasi iskuja, joita kehutaan ja joista pidetään jo edeltäpäin suuremmissa melua. Hän tahtoi valmistella piilossa mestarinäytteitään ja paljastaa ne sitten äkkiä.

Javert oli seurannut Jean Valjeania puu puulta, sitten nurkka nurkalta, kadottamatta häntä näkyvistään hetkiseksikään. Silloinkin, kun Jean Valjean luuli olevansa mitä paraimmassa turvassa, vartioi häntä Javertin silmä.

Miks'ei Javert vanginnut Jean Valjeania? Hän ei ollut vielä asiastaan varma.

Tulee muistaa, että tähän aikaan ei poliisi saanut oikein olla omissa oloissaan: vapaat sanomalehdet näykkivät sitä alinomaan. Muutamat sanomalehtien paljastamat mielivaltaiset vangitsemiset olivat joutuneet puheeksi aina eduskunnassa asti ja saattaneet poliisin varovaisemmaksi. Yksityisen vapauden häiritseminen oli vakava seikka. Poliisimiehet pelkäsivät erehtyvänsä. Päällikkö kävi tietysti heidän kimppuunsa. Harha-isku merkitsi virka-eroa. Ajatelkaapa vain sitä vaikutusta, jonka olisi parinkymmenen pariisilaisen lehden toistamana tehnyt seuraava lyhyt pätkä:

"Eilen pidätettiin vanha, valkohapsinen ukko, kunnia-arvoisa eläkkeennauttaja, joka käveli kadulla kahdeksanvuotiaan tyttärensä kanssa ja passitettiin karanneena kaleerivankina poliisikamarin säilöihin!"

Sitäpaitsi on huomattava, että Javertilla oli omat epäilynsä. Hänen omantuntonsa käskyt liittyivät poliisipäällikön käskyihin. Hän ei tosiaankaan ollut miehestään varma.

Jean Valjean kulki hänen edellään pimeässä.

Murheet, levottomuus, tuska, alituinen jännitys, tämä uusi onnettomuus, joka pakoitti hänet pakenemaan yön selkään ja etsimään sattuman kaupalla Pariisista tyyssijaa Cosettelle ja itselleen, välttämättömyys sovittaa nopeutensa lapsen askelten mukaan, kaikki tämä oli hänen tietämättäänkin muuttanut Jean Valjeanin käyntiä ja painanut koko hänen ryhtiinsä semmoisen heikkouden ja voimattomuuden leiman, että Javertiin hahmoutunut poliisikin saattoi hänen suhteensa erehtyä, ja

erehtyikin. Mahdottomuus mennä lähemmäksi, miehen vanhaa kotiopettajaa muistuttava puku, Thénardierin puhe iso-isästä, sekä lopuksi hänen luuloteltu kuolemansa rangaistusvankilassa lisäsivät yhä Javertin mielessä kytevää epäroimista.

Hän ajatteli kerran kysyä äkkiä miehen papereita. Mutta ellei tämä mies ollut Jean Valjean ja ellei tämä mies ollut vanha, kunniallinen eläkkeennauttaja, oli hän luultavasti joku Pariisin konnantöiden hämäärään kuteeseen syvästi ja ovelasti punoutunut veijari, jonkun vaarallisen joukkion päällikkö, joka jakelee almuja peittääkseen muita harrastuksiaan. Itsessään sangen vanha tempu. Hänellä oli liittolaisia, tovereita, vara-kätköjä, joihin hän epäilemättä lymyisi. Kaikki nuo mutkat ja koukut, joita hän teki kaduilla, näyttivät osoittavan, ettei hän ollut mikään ensikertalainen miehekseen. Ei häntä vielä sopinut vangita, sillä se olisi ollut samaa kuin "kultamunia munivan kanan tappaminen." Miksi ei sopisi odottaa? Javert oli varma, ettei mies pujahtaisi hänen käsistään.

Hän asteli siis hyvin neuvottomana, tehden itselleen satoja kysymyksiä tämän salaperäisen henkilön suhteen.

Vasta Pontoisenkadulla, erään kapakan kirkkaasti valaistulla edustalla tunsu hän varmasti Jean Valjeanin.

Tässä maailmassa on kaksi olentoa, jotka vavahtavat, sisimpiään myöten: äiti, joka löytää lapsensa, ja tiikeri, joka löytää saaliinsa. Javert tunsu sisimmässään sellaisen vavahduksen.

Päästyään lopullisesti selville siitä, että hän ajoi Jean Valjeania, tuota peloittavaa rangaistusvankia, huomasi hän joukkoonsa kuuluvan vain kolme miestä, ja hän käski pyytämään apua Pontoisenkadun poliisi-asemalta. Ennenkuin tartutaan orjantappurasauvaan, vedetään hansikkaat käteen.

Tämä viivyke ja neuvottelu Rollinin kulmauksessa olivat vähällä haihduttaa hänet jäljiltä. Mutta pian hän arvasi Jean Valjeanin haluavan asettaa joen itsensä ja takaa-ajajiensa välille. Hän painoi päänsä rinnoille ja mietti, kuten vainukoira, joka etsii otuksen jälkiä kuono maassa. Tavattoman tarkan vaistonsa johtamana meni Javert suoraan Austerlitzin sillalle. Kysymys vahdille vahvisti hänen arvelunsa:

"Oletteko nähnyt tästä kulkevan erästä miestä ja erästä pientä tyttöä?"

"Olen kyllä, ja kiristin maksunkin vielä molemmilta", vastasi vahti.

Javert saapui sillalle paraiksi nähdäkseen Jean Valjeanin joen toisella puolen taluttavan Cosettea kuun valaiseman paikan yli. Hän näki Jean Valjeanin poikkeavan Pyhän Antonion Ruohotielle ja hän muisti kohta sudenkuopan tapaisen Genrotin umpikujan ja ainoan ulospääsyn Oikokatua pitkin Picpusin kadulle. Hän *sulki polut*, kuten metsästäjät sanovat, ja lähetti kiireesti yhden miehistään kiertoteitä pitkin pitämään silmällä tätä ulospääsyä. Asevaraston asemalle palaava kulkuvartiosto marssi ohi, ja hän otti sen avukseen. Tällaisissa peleissä ovat sotilaat valtteja. Villisian pyydystämiseen vaaditaan taitoa ja koirien voimia. Suoritettuaan nämä temput, tietäessään näin Jean Valjeanin joutuneen satimeen Genrotin umpikujan välille oikealle ja hänen vahtimiehensä välille vasemmalle, sekä tietäessään itse olevansa otustaan aivan lähellä, pisti Javert nenäänsä hyppysellisen nuuskaa.

Sitten alkoi hän leikkinsä. Hänellä oli nyt hurmaava, helvetillinen hetkensä: hän antoi miehensä kulkea edellään, tietäen pitävänsä hänet lujasti kynsissään, mutta haluten siirtää mahdollisimman myöhään vangitsemisen, onnellisena, kun tiesi hänen joutuneen ansaan ja olevan kuitenkin näennäisesti vapaana, tuijottaen häneen ja hekumoiden kuin hämähäkki, joka antaa kärpäsen pyristellä vähän aikaa, tai kuin kissa, joka päästää hiiren hetkiseksi omaan valtaansa. Peto-eläimen ja petolinnun kynnet tuottavat omistajilleen hekumallista aistillista nautintoa silloin, kun ne tuntevat avuttoman saaliin kiemurtelevan niiden pitimissä. Miten suloiselta tuntuukaan tuo vähittäinen tukahuttaminen!

Javert nautti. Hänen verkkonsa silmukat olivat lujasti solmitut. Hän oli varma onnistumisestaan. Hänen tarvitsi enää vain puristaa kouransa kokoon.

Vastustuksen ajattelemisenkin oli hänen vahvaan apujoukkoonsa katsoen mahdotonta, miten väkevä, hurjanrohkea ja kylmäverinen Jean Valjean olisikin.

Javert kulki hitaasti eteenpäin, tutki ja penkoi tiellään kaikki sokkelot ja piilopaikat kuten varkaan taskut.

Mutta kun hän saapui verkon keskusta, ei hän tavannutkaan kärpästä.

Hänen kiukkuaan on helppo kuvitella.

Hän kuulusteli Oikokadun ja Picpusinkadun kulmaukseen asettamaansa vartiomiestä, mutta tämä, joka ei ollut liikahtanutkaan paikaltaan, ei ollut nähnyt vilaustakaan otuksesta.

Joskus sattuu, että sarvas ryöstäytyy ajettavista, vaikka koirat ovat aivan sen kintereillä, ja silloin eivät kokeneimmatkaan eränkävijät tiedä, mikä neuvoksi. Duvivier, Ligniville ja Desprez jäävät sanattomiksi. Tämänlaisen pettymyksen sattuessa huudahti Artonge kerran: '*Se ei ole mikään sarvas, se on noita.*'

Javert olisi halunnut huutaa samoin.

Hänen pettymyksessään oli sekä epätoivoa että raivoa.

Varmaa on, että Napoleon teki virheitä Venäjän sodassa, että Aleksanteri teki virheitä Intian sodassa, että Caesar teki virheitä Afrikan sodassa, että Kyrus teki virheitä Skytian sodassa ja että Javert teki virheitä sodassaan Jean Valjeania vastaan. Hänen olisi ehkä epäröimättä pitänyt käydä käsiksi entiseen kaleerivankiin. Ensimmäisen silmäyksen olisi pitänyt riittää. Hänen olisi pitänyt ilman muuta käydä häneen käsiksi jo Gorbeaun talossa. Hänen olisi ainakin pitänyt vangita hänet Pontoisen kadulla, tunnettuaan hänet varmasti. Hänen ei olisi pitänyt neuvotella apulaistensa kanssa kirkkaassa kuutamossa Rollinin kulmauksessa. Erilaisia mielipiteitä on tietysti hyödyllistä kuulla, samoin kuin on hyvä tunnustella ja valikoida koirista luotettavimmat. Mutta metsästäjä ei osaa olla kyllin varovainen ajaessaan niin arkoja otuksia kuin susi tai kaleerivanki. Javert oli, yrittäessään liian huolellisesti ohjata vainukoiriaan oikeille jäljille, säikäyttänyt petoa, antanut sille vihiä ajosta ja saanut sen ponnistamaan kaikki voimansa pakoon päästäkseen. Tyhmästi menetteli hän etenkin siinä, että hän, löydettyään jäljet uudelleen Austerlitzin sillalla, rupesi leikkimään kamalaa, poikamaista leikkiään ja pitämään niin vaarallista miestä langan päässä. Hän luuli itseään voimakkaammaksi kuin todellisuudessa olikaan ja hän uskoi voivansa leikitellä leijonalla niinkuin hiirellä. Mutta samalla luuli hän itseään liian heikoksi, uskoessaan tarvitsevansa apua. Turmiollista varovaisuutta, kallisarvoisen ajan hukkaa. Javert teki kaikki nämä virheet, ja hän oli kuitenkin taitavimpia, ovelimpia rikollisenpyydystäjiä, mitä on ollut. Hän oli kaikin puolin sitä, mitä, ymmärtäen lauseparren sen voimakkaimmassa mielessä, metsästäjät sanovat *viisaaksi koiraksi*. Mutta kuka voi saavuttaa täydellisyyden?

Suurimpainkin juontensommittelijain järki pimenee joskus.

Paksuimmat tyhmyydet ovat usein tehdyt useista ohuista säikeistä, kuten paksut köydet. Purkakaapa köysi säije säikeeltä, eritelkääpä kaikki pienet määräävät vaikutteet, ja te katkaisette ne toinen toisensa jälkeen ja sanotte: Eihän tämä mitään! Mutta kiertäkääpä ne yhteen ja punokaa ne köydeksi jälleen ja te hämmästytte sen vahvuutta. Te ymmärrätte Attilan, joka epäröi, kenen kimppuun ensiksi kävisi: Marsianonko idässä, vai Valentinonko lännessä. Te ymmärrätte Hannibalin, joka viipyy liiaksi Kapuassa. Te ymmärrätte Dantonin, joka nukahtaa Arcis-sur-Aubeen.

Mutta Javert ei menettänyt kylmäverisyyttään, vaikka huomasi Jean Valjeanin pujahtavan käsistään. Varmana siitä, ettei kaleerivanki voinut olla kaukana, asetti hän vartijoita, järjesti satimia ja väijyksiä ja kierteli niitä seutuja koko yön. Ensimmäinen seikka, minkä hän huomasi, oli särjety lyhtypatsas, josta oli köysi ryöstetty. Erinomaisen tärkeä huomio, mutta se johti hänet harhaan, ja sai hänet suuntaamaan kaikki tutkimuksensa Genrotin umpikujaan. Tätä umpikujaa reunustivat matalat muurit, joiden takana avautui puutarhoja ja suunnattoman avaroita kesantopeltoja. Jean Valjean oli varmaankin paennut sitä tietä. Mutta jos Jean Valjean olisi tosiaankin tunkeutunut syvemmälle Genrotin umpikujaan, olisi hän ehkä sen tehnyt ja joutunut ehdottomasti satimeen. Sillä Javert tutki nämä puutarhat ja pellot kuin neulaa etsien.

Päivän koittaessa jätti hän kaksi luotettavaa miestä vartioimaan ja palasi poliisi-asemalle, nolona ja häpeissään kuin nuuskija, jota ovela varas oli vetänyt nenästä.

KUODES KIRJA

PIKKU PICPUS

Puoli vuosisataa takaperin ei Picpusinkadun numero 62:n ajoportti lainkaan eronnut mistä muusta ajoportista tahansa. Tämä portti, joka tavallisesti lengotti raollaan mitä houkuttelevimman näköisenä, paljasti kaksi sangen viatonta ja rauhoittavaa seikkaa: viiniköynnöspeitteisten muurien ympäröimän pihan ja laiskottelevan ovenvartijan naaman. Perältä näkyi muurin yli suuria puita. Kun auringonsäde ilostutti pihaa, kun viinilasi ilostutti ovenvartijaa, oli vaikeata kulkea Picpusinkadun numero 62:n ohi saamatta siitä mukaansa iloista, hymyilevää vaikutelmaa. Ja kuitenkin oli se paikka synkkä ja kolkko.

Kynnys hymyili. Talo itse itki ja rukoili.

Jos onnistui pääsemään sen kynnyksen yli — mikä ei ollut niinkään helppoa, jopa oli se melkein kaikille mahdotontakin, sillä siihen tarvittiin erikoinen *Seesam aukene!* — joutui oikealle pieneen eteiseen, mihin päättyivät kahden seinän väliin niin ahtaalle puristetut rappuset, että niitä mahtui kulkemaan vain yksi henkilö kerrallaan, ellei antanut näitä rappusia peittävän kellertävän töherryksen eikä niiden ruskean ala-osan pelottaa itseään, jos rohkeus salli nousta niitä, saapui uskalikko ensin yhdelle tasanteelle, sitten toiselle ja pääsi niin ensimmäisen varsinaisen kerroksen käytävään, minne kellertävä töherryks ja ruskea alaviiva seurasivat häntä rauhallisen itsepintaisesti. Rappusia ja käytävää valaisi kaksi somaa akkunaa. Mutta käytävä teki mutkan ja muuttui pimeäksi. Sivutettuaan tämän polvekkeen pääsi kulkija muutamien askelin eräälle ovelle, joka oli sitä salaperäisempi, kun se ei ollut lukossa. Se painallettiin auki ja tultiin niin pieneen, noin kuusi neliöjalkaa avaraan huoneeseen, jonka lattia oli tehty kivilaatoista, joka oli pesty ja puhdistettu ja kylmä ja jonka seiniä peitti keltainen, viheriäkukkainen viidentoista soun paperi. Valjua, väsähtänyttä valoa virtaili vasemmalta suuresta, pieniruutuisesta akkunasta, joka täytti koko seinän. Katselit, et nähnyt ketään. Kuuntelit, et eroittanut askeltakaan, et hiiskaustakaan. Seinät olivat paljaat. Huone oli kalustamaton. Ei edes tuolia.

Katselit yhä ja huomasi oven vastapäisessä seinässä noin neliöjalan suuruisen suorakulmaisen aukon. Se oli varustettu ristikolla, jonka mustat, liitekohdissa paksunevat, jyrkät rautatangot muodostivat tuskin puolentoista tuuman levyisiä neliöitä, sanoisinko verkonsilmiä. Keltaisen seinäpaperin viheriät kukat laskeutuivat tyyninä ja hyvässä järjestyksessä näihin rautakankiin asti, eikä tämä kaamea kohtaus niitä lainkaan peljästyttänyt eikä saattanut niitä pyrkimään pakosalle. Vaikka otaksuisimmekin, että joku inhimillinen olento olisi ollut niin ihailtavan hoikka, että olisi ruvennut yrittämäänään neliönmuotoisesta aukosta kulkemista, olisi tämä ristikko varmasti pidättänyt hänet siitä kokeesta. Se ei päästänyt läpitseen ruumista, mutta kyllä katseen s.o. sielun. Näytti kuin olisi niin ajateltukin, sillä sen taakse oli seinään kiinnitetty peltilevy, joka oli vaahtokauhan tapaan täynnä pienen pieniä reikiä. Tämän levyn alapuolelle oli kaiverrettu aukeama, joka oli kuin tavallisen kirjelaatikon suu. Kellolaitteeseen johtava nauha riippui oikeaan ristikko-aukosta.

Jos temmoit tätä nauhaa, kilahteli kello, ja sinä kuulit äänen puhuvan aivan lähelläsi, mikä sai sinut säpsähtämään.

"Kuka siellä?" kysyi ääni.

Se oli naisen ääni, vieno, niin vieno, että se oikein kuului kaamealta.

Tässä täytyi jälleen tietää loihetusana. Ellet sitä tietänyt, vaikenä ääni ja seinä tuli jälleen niin hiljaiseksi kuin olisi sen takana vallinnut haudan raskas pimeys.

Mutta jos tiesit taikasanan, jatkoi ääni:

"Astukaa oikealle."

Silloin huomasi oikeallasi, akkunaa vastapäätä lasioven, jonka yläpuolella oli vielä toinen lasiruudulla varustettu aukko ja jonka reunalaudat ja puu-osat oli maalattu harmaiksi. Nostit säppiä, kävit yli kynnyksen ja tunsit aivan samaa kuin teatterissa astuessasi permanto-aitioon ennen ristikon laskemista ja kattokruunun sytyttämistä. Ja jonkunlaiseen teatteri-aitioon sinä olit joutunutkin, sillä valoa pääsi sinne hyvin niukalti lasi-ovesta. Se oli hyvin pieni ja sen ainoina huonekaluina oli kaksi vanhaa tuolia ja risainen jalkamatto. Teatteri-aitiota muistutti se siinäkin, että perällä oli nojaaman korkeudella musta aidake. Tämän aitioon edessä oli myös ristikko, mutta se ei ollut kyhätty kullatusta puusta kuten Oopperassa, vaan tavattoman jyrkivistä, hirvittävästä rautakangista, joita kiinnittivät seinään nyrkinkokoiset vahvikkeet.

Ensimmäisten minuuttien kuluttua, kun silmät alkoivat toimittaa tehtävänsä tässä kellarimaisessa hämärässä, kokivat ne tunkeutua ristikon läpi, mutta pääsivät eteenpäin tuskin kuutta tuumaa. Sillä ne tapasivat siellä mustat luukut, joita vahvistivat keltaiset poikkipuut. Nämä luukut oli liittämällä tehty pitkistä, kapeista laudoista ja ne peittivät koko ristikon. Ne olivat aina kiinni.

Muutama silmänräpäys, ja sinä kuulit äänen kutsuvan itseäsi näiden luukkujen takaa ja sanovan: "Minä olen täällä. Mitä tahdotte?" Se oli rakastettu ääni, joskus ehkä jumaloitukin. Et nähnyt ketään. Kuulit tuskin henkäystäkään. Tuntui kuin olisi elävitten ilmoille manattu henki puhunut sinulle läpi haudan seinän.

Jos olosuhteet ja edellytykset olivat sinulle erikoisen suotuisat — mikä muuten tapahtui sangen harvoin — saattoi toisesta luukusta kapea lauta avautua ja henki muuttua ilmestykseksi. Ristikon ja luukun takana näit, mikäli se ristikolta kävi laatuun, päin, josta siitäkin eroitit vain suun ja leuvan: kasvojen yläpuoli oli mustan hunnun peitossa. Olit huomaavinasii jotakin nunnan päähineen tapaista ja päätelitte sitä kantavan jonkunlaisen mustaan käärinliinaan peittyneen haamun. Tämä pää puhui sinulle, mutta ei katsahanutkaan sinuun, eikä sinulle koskaan hymyillyt.

Sinun takaasi tuleva valo oli niin suunnattu, että haamu paistoi sinun silmissäsi valkoiselta, mutta että haamu näki sinut mustana. Se oli vertauskuvallista.

Sillä välin yrittivät silmäsi ahneesti tunkeutua aukon läpi, joka oli ilmestynyt tähän kaikilta katseilta suljettuun paikkaan. Syvä hämärä ympäröi suruun pukeutunutta haamua. Silmäsi kokivat lävistää sitä hämärää ja saada ilmestyksen läheisistä esineistä selkoa. Mutta hyvin pian havaitsit kaikki ponnistelusi turhiksi. Huomasit vain yötä, tyhjyyttä, synkkyyttä, haudan hönkään yhtynyttä talvi-usvaa, peloittavaa rauhaa, hiljaisuutta, mistä ei eroittanut mitään, ei huokaustakaan, pimeyttä, jossa ei nähnyt mitään, ei edes varjonhäilähdyksiä.

Näit luostarin sisustan.

Näit sen synkän, ankaran talon sisustan, jota sanottiin herkeämättömän palvomisen bernhardilaisnunnien luostariksi. Aitio, jonne asti olitte päässyt, oli puhumo. Ääni, joka sinulle ensiksi puhui, oli vartijattaren, joka istui aina liikkumattomana, hiiskahtamatta seinän takana lähellä neliönmuotoista aukkoa, jota suojelivat rautaristikko ja tuhatreikäinen levy kaksinkertaisen kypäränsilmikon tapaan.

Aitiossa vallitseva pimeys johtui siitä, että puhumossa oli tosin yksi akkuna ulkomaailmaan päin, mutta ei yhtään akkunaa luostarin puolelle. Saastaiset silmät eivät saaneet katsahtaa tähän pyhään paikkaan.

Mutta tämän pimeyden takana oli sentään valoakin. Haudan tuolla puolen oli sentään elämääkin. Vaikka tämä luostari oli suljetuimpia kaikista, tahdomme me nyt tunkeutua sinne ja viedä lukijankin mukanaamme ja esittää oloja ja tapahtumia — tietystikään unohtamatta sopivaisuuden määräyksiä — joita kertoilijat eivät ole tähän asti nähneet ja joita he eivät siis myöskään ole voineet kuvata.

2.

Martinus Vergan luostarisäännöt.

Tämä luostari, joka v. 1824 oli ollut Picpusinkadulla jo pitkät ajat, kuului Martinus Vergan sääntöjä noudattavalle bernhardilaisnunnien sisarkunnalle.

Nämä bernhardilaisnunnat eivät siis juontaneet yhdyskuntansa alkua Clairvauxista, kuten bernhardilaismunkit, vaan Citeauxista, kuten benediktiläismunkit. Toisin sanoen: heidän päämiehensä ei ollut pyhä Bernhardus, vaan pyhä Benediktus.

Joka on vähänkin selaillut lähdekirjoja, tietää, että Martinus Verga perusti v. 1425 bernhardilais-benediktiläisnunnien sisarkunnan, jonka pääpaikkana oli Salamanca ja sivu-asemana Alcalá.

Tämä sisarkunta oli työntänyt vesojaan kaikkiin Euroopan katolisiin maihin.

Tällainen toisen yhdyskunnan oksastaminen toiseen ei ole lainkaan harvinaista latinalaisessa kirkossa. Puhuaksemme nyt vain tästä pyhän Benediktuksen veljeskunnasta, josta oli kysymys, niin liittyy siihen, ottamatta lukuun Martinus Vergan perustamaa, neljä veljes- tai sisarkuntaa: kaksi Italiassa, Monte Cassinon ja Paduan pyhän Justinan, kaksi Ranskassa, Clunyn ja Saint-Maurin; sekä yhdeksän alemmaa yhdyskuntaa: Valombrosan, Grammontin, celestiläisten, camaldolilaisten, kartusilaisten, nöyrytetettyjen, öljynnauttijoiden, sylvesteriläisten ja Citeauxin. Sillä Citeaux eli Cistercium, joka on antanut alun niin moneen munkkikuntaan, on itse vain pyhän Benediktuksen yhdyskunnan sivuhaara. Citeauxin luostarin mainitaan pyhän Robertin, Molesmen papin Langresin hiippakunnasta, perustaneen v. 1098. Mutta nythän tiedämme, että Subiacon erämaahan vetäytyneen

paholaisen (ukko oli iäkäs: olisikohan hän ruvennut erakoksi?) ajoi v. 529 entisestä Apollon temppelistä ulos pyhä Benediktus, joka oli silloin seitsemäntoista vanha.

Karmeliittinunnien sääntöjen jälkeen — nämä nunnat käyvät aina avojaloin, kantavat eräänlaista pajulaitetta kaulassaan, eivätkä istu koskaan — ovat Martinus Vergan bernhardilais-benediktiläisnunnien säännöt ankarimmat. Heidän pukunsa on aivan musta, ja heidän päällinansa tulee pyhän Benediktuksen erikoisen määräyksen mukaan peittää kaula leukaan asti. Leveähihainen, sarssikankaasta tehty pusero ja samasta aineesta valmistettu hame, suuri palttinahuntu, rinnalta nelikulmaiseksi leikattu päänpeite, joka ulottuu leukaan asti, otsanauha, joka on vähällä peittää silmät, siinä heidän vaatetuksensa. Kaikki on mustaa, paitsi otsanauha, joka on valkoinen. Kokelailta on muuten aivan samanlainen puku, mutta se on kokonaan valkoinen. Valantehneillä nunnilla on sitäpaitsi rukousnauha sivulla.

Martinus Vergan bernhardilais-benediktiläisnunnat harjoittavat n.s. herkeämätöntä palvomista, kuten Pyhän Sakramentin Neitsyiksi sanotut benediktiläisnunnat, joilla oli tämän vuosisadan alussa kaksi luostaria Pariisissa, toinen Temppelissä, toinen Uuden Genovevankadun varrella. Mutta muuten olivat Pikku Picpusin bernhardilais-benediktiläisnunnat, joista me tulemme puhumaan, aivan toinen sisarkunta kuin Uuden Genovevankadun ja Temppelin pyhän sakramentin neitsyet. Ja säännöissä oli useita eroavaisuuksia, ja lisäksi puvussa. Pikku Picpusin bernhardilais-benediktiläisnunnien päällinana oli musta, mutta pyhän sakramentin ja Uuden Genovevankadun benediktiläisnunnien valkoinen, ja heidän rinnallaan riippui ainakin kolme tuumaa pitkä kullatusta hopeasta tai kullatusta kuparista tehty pyhän sakramentin vertauskuva, kun taas Pikku Picpusin nunnilla ei ollut tätä pyhää sakramenttia. Herkeämätön palvominen, joka oli yhteistä Pikku Picpusin luostarille ja Temppelin luostarille, ei estänyt molempia sisarkuntia olemasta aivan erilaisia. Vain samanlaisia vivahduksia on tässä sääntöjen kohdassa pyhän sakramentin neitsyiden ja Martinus Vergan bernhardilaisnunnien välillä, niin kuin oli yhtäläisyyttä Jeesuksen lapsuuden, elämän ja kuoleman sekä pyhän Neitsyen salaisuuksien tutkistelemisessä ja ylistämisessä kahden aivan erilaisen ja tilaisuuden tullen vihamielisenkin veljeskunnan välillä: Italian rukousisäin munkkikunnan, jonka Firenzeen perusti Fiilippi Neri, ja Ranskan rukousisäin munkkikunnan, jonka Pariisiin perusti Pietari Bérulle. Pariisin rukousisäin veljeskunta vaati etusijaa, koska Fiilippi Neri oli vain pyhimys, mutta Bérulle kardinaali.

Mutta palatkaamme espanjalaisen Martinus Vergan ankaroihin määräyksiin.

Tämän sisarkunnan bernhardilais-benediktiläisnunnat paastoavat koko vuoden, mutta etenkin paaston aikaan ja useina muina päivinä, jotka heille on erikoisesti määrätty, nousevat kesken ensi untansa kello yhdestä kello kolmeen lukemaan rukouksia ja veisaamaan aamuvirsiä, nukkuvat oljilla ja sarssilakanoilla kaikkina vuodenaikoina, eivät kylve koskaan, eivät koskaan sytytä tulta, ruoskivat ruumistansa joka perjantai, noudattavat hiljaisuussääntöä, puhuvat toisilleen vain virkistyshetkinä, jotka ovat hyvin lyhyet, ja pitävät karkeita, villaisia paitoja kuusi kuukautta vuodessa, syyskuun 14 päivästä, jolloin on pyhän ristin juhla, aina pääsiäiseen asti. Nämä kuusi kuukautta ovat lievennys säännöistä, jotka määräävät tämän paidan koko vuodeksi. Mutta tämä villainen paita oli kesäkuumilla aivan sietämätön ja aiheutti kuumetta ja hermopuistatuksia. Sen käyttämistä täytyi rajoittaa. Mutta kun nunnat tämänkin huojennuksen saatuaan syyskuun 14 päivänä pukevat tämän paidan ylleen, saavat he kärsiä kuumetta kolme, neljä vuorokautta jälkeinpäin. Kuuliaisuus, köyhyys, siveys, elinkautinen luostarissa olo, siinä heidän lupauksensa, joita säännöt yhä koventavat.

Päänunnan valitsevat kolmeksi vuodeksi äidit, joita sanotaan *äänestäjä-äideiksi*, koska heillä on ääni-oikeus sisarkunnan neuvostossa. Sama päänunna saattaa tulla valituksi uudelleen vain kaksi kertaa, joten yhden päänunnan valtakausi voi kestää korkeintaan yhdeksän vuotta.

He eivät koskaan näe pappiaan, jonka kätkee heiltä yhdeksän jalan korkuinen esirippu. Kun hän saarnaa kappelissa, laskevat nunnat hunnun kasvoilleen. Heidän tulee aina puhua kuiskaten, kulkea silmät maahan luotuina ja pää kumarassa. Yksi ainoa mies saa astua jalkansa luostariin: hiippakunnan arkkipiispa.

Onhan siellä tosin toinenkin mies: puutarhuri. Mutta puutarhuri on aina hyvin vanha, ja jotta nunnat osaisivat häntä väistää, ripustetaan hänen polveensa kulkunen.

Heidän on totteleminen päänunnaa ehdottomasti ja sokeasti. Se on sitä luostarisääntöjen kuuliaisuutta huippuunsa kehitettynä. Kuten Kristuksen ääntä, *ut voci Christi*, vihjauksesta, ensimmäisestä merkistä, *ad natum, ad primum signum*, heti, onnellisena, uupumattomasti, ikäänkuin sokean kuuliaisesti, *prompte, hilariter, perseveranter et caeca quadam obedientia*, kuin viila käyttäjänsä kädessä, *quasi limam in manibus fabri*, lukien ja kirjoittaen vain erikoisella ylemmällä luvalla, *legere vel scribere non addiscerit sine expressa superioris licentia*.

Vuorotellen harjoittaa yksi heistä niin sanottua *sovitusta*. Sovitus on rukoilemista maailman kaikkien syntien, kaikkien virheiden, kaikkien erehdysten, kaikkien väkivallantekojen, kaiken vääryyden ja

kaikkien rikosten puolesta. Kaksitoista tuntia peräkkäin, kello neljästä aamulla kello neljään illalla, tai kello neljästä illalla kello neljään aamulla makaa *sovitusta* harjoittava sisar polvillaan kivilattialla pyhän sakramentin edessä, kädet ristissä, köysi kaulassa. Kun väsymys käy sietämättömäksi, laskeutuu hän vatsalleen, kasvot maahan päin, käsivarret ristikkäin: siinä hänen virkistyksensä. Tässä asennossa rukoilee hän koko maailman syntisten puolesta. Se on suurenmoista, ylevää.

Koska tämä toimitus tapahtuu paalun edessä, jonka nenässä palaa vahakynttilä, sanotaan yhtä hyvin *harjoittaa sovitusta* kuin *olla paalulla*. Nöyryydessään pitävät nunnat enemmän tästä jälkimäisestä sanontatavasta, koska se sisältää kärsimyksen ja nöyryytyksen ajatuksen.

Sovituksen harjoittaminen on toimitus, johon sielu kokonaan vaipuu. Rukoileva sisar ei kääntäisi päätään, vaikka salama iskisi hänen taakseen.

Muuten on aina yksi nunna polvillaan pyhän sakramentin edessä. Tämä toimitus kestää tunnin. He poistuvat ja tulevat kuin sotilaat vartijoita vaihdettaissa. Se on sitä herkeämätöntä palvomista.

Päänunnilla ja äideillä on melkein aina erikoisen vakavat nimet, jotka eivät viittaa pyhimyksiin eivätkä marttyyriihin, vaan Jeesuksen elämän eri kohtiin, kuten äiti Syntymä, äiti Siitäntä, äiti Maarianuhri, äiti Piina. Mutta pyhimystenkään nimet eivät ole kiellettyjä.

Kun heidät joskus sattuu näkemään, ei heistä näe mitään muuta kuin suun. Kaikkien hampaat ovat keltaiset. Ei milloinkaan ole hammasharja löytänyt tietään luostariin. Hampaiden harjaaminen on niiden tikapuiden yläpäässä, joiden alapäässä on sielunsa hukuttaminen.

Mistä esineestä he eivät sano *minun*. He eivät omista mitään, eivätkä saa kiintyä mihinkään. He sanovat aina *meidän*: meidän huntumme, meidän rukousnauhamme. Jos he puhuisivat paidastaan, sanoisivat he *meidän paitamme*. Väliin kiintyvät he johonkin pikku-esineeseen, rukouskirjaan, pyhäinjäännökseen, siunattuun metallipyörylään. Heti kun he huomaavat alkavansa erikoisemmin pitää tästä esineestä, tulee heidän luovuttaa se hallustaan. He muistelevat pyhän Teresan sanaa eräälle suurmaailman naiselle, joka hänen sisarkuntaansa liittyessään pyysi: "sallikaa minun, äitiseni, lähettää hakemaan pyhää raamattua, josta niin kovin pidän!" — "*Ah! Te pidätte vielä jostakin. Siinä tapauksessa on Teidän parasta pysyä poissa meidän seurastamme.*"

Itsekutakin on kielletty sulkeutumasta yksinäisyyteensä ja omaamasta *omaa soppea, huonetta*. Heidän tulee elää kammiot avoimena. Tavatessaan toisensa missä tahansa, sanoo yksi: "*Kiitetty olkoon ja ylistetty alttarin pyhä sakramentti!*" Toinen vastaa: *Ijankaikkisesti!* Samat sanat, kun toinen koputtaa toisen ovelle. Tuskin on oveen koskettukaan, kun sen takaa kuuluu lempeä ääni kiireesti hokaisevan: *Ijankaikkisesti!* Kuten kaikki tuollaiset säännönmukaiset temput, muuttuu tämäkin lopulta koneelliseksi. Ja toinen tokaisee joskus *Ijankaikkisesti* ennen kuin toinen on ennättänyt laskettaa tuon verrattain pitkän hokunsa: "*Kiitetty olkoon ja ylistetty alttarin pyhä sakramentti!*" Neitsyt Maarian vierailun muistoa pyhittävien nunnien luostarissa sanoo kammioon tulija: "*Ave Maria*", ja se, jonka ovelle on kolkutettu, vastaa: "*Gratia plena*". Sellainen on heidän tervehdyksensä, ja se on tosiaankin "suloutta täynnä."

Joka tunti päivästä kalahtaa luostarikirkon kello kolme kertaa. Tästä merkistä keskeyttävät kaikki, päänunna, äänestäjä-äidit, vannoutuneet, palvelijasisaret, kokelaat, pyrkijät puheensa, työnsä ja ajatuksensa ja kaikki sanovat yht'aikaa, jos kello on esimerkiksi viisi: "*Kello viisi ja joka hetki, kiitetty olkoon ja ylistetty alttarin pyhä sakramentti!*" Jos kello on kahdeksan, sanotaan: "*Kello kahdeksan ja joka hetki*", j.n.e., aina tunnin mukaan.

Tätä tapaa, jonka tarkoituksena on palauttaa ajatukset mahdollisilta harhateiltään uudelleen Jumalaan, noudatetaan useissa yhdyskunnissa. Lausuma vain vaihtelee. Niinpä sanotaan Jeesus-lapsen luostarissa: "*Tällä hetkellä ja joka hetki liekehtiköön Jeesuksen rakkaus sydämessäni!*"

Martinus Vergan benediktiläis-bernhardilaisnunnat, joiden luostari vielä viisikymmentä vuotta takaperin oli Pikku Picpusissa, laulavat ylistyslaulujaan ja rukouksiaan juhlallisen pitkäveteisesti ja täysin äänin koko jumalanpalveluksen ajan. Siinä kohdassa, mihin messukirjaan on merkitty tähti, pysähtyvät he hetkiseksi ja hokaisevat hiljaa: "*Jeesus — Maaria — Joosef*". Ruumiille laulavat he niin alhaisella äänellä, että naisäänät töin tuskin pääsevät niin alas. Mutta se kuuluukin sitten vihlovan surulliselta.

Pikku Picpusin nunnat olivat laitattaneet pää-alttarinsa alle holvin sisarkuntansa yhteishaudaksi. Mutta *hallitus*, kuten he sanoivat, ei sallinut sinne ketään haudattavan. Heidän oli siis kuoltuaan poistuminen luostarista. Se kauhistutti ja suretti heitä, sillä siinä tapahtui heidän mielestään mitä suurin vääryys.

Edes jonkunlaiseksi lohdutukseksi olivat he saaneet luvan haudata kuolleensa erikoiseen aikaan ja erikoiseen nurkkaukseen Vaugirardin vanhalla hautausmaalla, minkä käsittämä maa-ala oli muinen

kuulunut sisarkunnalle.

Tuorstaisin kuulevat nunnat suurmessun, iltamessun ja täydellisen jumalanpalveluksen samoin kuin sunnuntainakin. He viettävät sitäpaitsi tuskallisen tarkasti kaikkia pikkujuhlia, joista ei maailman ihmisillä ole aavistustakaan ja joita kirkkokin muinen vietti tavattoman runsaissa määrin Ranskassa, ja viettää nyt vielä Espanjassa ja Italiassa. Heidän toimituksensa kappelissa ovat loppumattomia. Heidän rukoustensa lukua ja pituutta emme voi kuvata paremmin kuin esittämällä erään heidän luostarinsa asukkaan lapsellisen suorat sanat: "*Pyrkijöiden rukoukset ovat kauhistuttavia, kokelaiden rukoukset ovat vielä pahempia, mutta vannoutuneiden rukoukset ovat vielä sitäkin kamalampia.*"

Kerran viikossa kokoontuu neuvosto. Päänunna johtaa puhetta, äänestäjä-äidit ratkaisevat esiintyvät asiat. Kaikki sisaret polvistuvat vuorostaan kivilattialle ja tunnustavat korkealla äänellä, kaikkien kuullen, viikon kuluessa tekemänsä synnit ja erehdykset. Äänestäjä-äidit neuvottelevat jokaisesta tunnustuksesta erikseen ja julistavat kovaa rangaistusmääräyksensä.

Paitsi julkista rippiä, johon säästetään kaikki vähänkin raskaimmat rikkomukset, on heillä heikkoudensyntejä varten n.s. *syyn* sovitus. *Syyn* sovittaminen käy siten, että katuva sisar heittäytyy jumalanpalveluksen aikana pitkin pituuttaan maahan päänunnan eteen ja viipyy siinä asennossa siksi, kunnes tämä, jota puhutellaan aina vain *meidän äidiksemme*, koputtamalla penkkinsä käsinojaan ilmoittaa hänen saavan nousta. *Syytä* sovitetaan hyvin vähästä: rikotusta lasista, reväistystä hunnusta, muutamien sekuntien tahattomasta viivähtämisestä jostakin toimituksesta, erehdyksestä kirkkolaulussa y.m.s. *Syyn* sovitus on aivan vapaa-ehtoinen. *Syylinen* (sana on tässä johto-opillisesti paikallaan) tuomitsee itse itsensä ja kärsii omasta alotteestaan rangaistuksensa. Juhlapäivinä ja sunnuntaina veisaa neljä äitiä jumalanpalveluksessa tarvittavat messuvastaukset ja muut laulut suuressa kuori-aitauksessa, jossa on neljä pulpettia. Kerran alotti muuan äiti virren, jonka ensimmäisenä sanana oli *Ecce*, veisaamalla kaikuvasti nämä kolme ääntä: *ut, si, sol*. Tästä erehdyksestä sai hän sovittaa syytään koko jumalanpalveluksen ajan. Mikä teki rikkomuksen tavattoman suureksi, oli se seikka, ettei kukaan ollut voinut pidättää nauruaan.

Kun joku sisar kutsutaan puhumoon, olkoonpa vaikka päänunna itse, laskee hän huntunsa sillä tavoin, kuten muistamme, että suu vain jää näkyviin.

Päänunna yksinään saa olla kanssakäymisessä vieraiden ihmisten kanssa. Muut voivat puhutella vain läheisimmän perheensä jäseniä, ja sitäkin hyvin, hyvin harvoin. Jos joku ulkopuolinen henkilö haluaisi nähdä nunnaa, jota hän on rakastanut tai jonka hän on tuntenut maailmassa, tarvitaan siihen pitkällisiä neuvotteluja. Jos hän on nainen, voidaan lupa joskus saada. Nunna tulee, ja hänelle puhutaan luukkujen läpi, jotka avautuvat vain äidille tai sisarelle. Sanomattakin on selvää, että tätä lupaa ei milloinkaan myönnetä miehille.

Sellaiset ovat pyhän Benediktuksen julistamat ja Martinus Vergan koventamat säännöt.

Nämä nunnat eivät suinkaan ole iloisia, punakoita ja terveitä, kuten muiden sisarkuntien jäsenet usein tapaavat olla. He ovat kalpeita ja vakavan juhlallisia. Vuosien 1825 ja 1830 välillä tuli kolme heistä hulluksi.

3.

Ankaruutta.

Pyrkijänä tulee olla vähintään kaksi vuotta, usein neljäkin. Neljä vuotta kokelaana. Harvoin tapahtuu, että nunna vannoo lopullisen valansa ennen kahdenkymmenenkolmen tai kahdenkymmenen neljän vuoden ikää. Martinus Vergan bernhardilais-benediktiläisnunnat eivät ota lainkaan leskiä sisarkuntaansa.

Kammioissaan kurittavat he lihaansa monella tuntemattomalla tavalla, mutta siitä eivät he saa puhua kenellekään ihmiselle.

Sinä päivänä, jolloin kokelas tekee luostarilupauksen, puetaan hänet paraimpiinsa ja hänen päähänsä kudotaan seppele valkoisista ruusuista ja hänen tukkansa laitetaan kauneille kiehkuroille ja sitten hän heittäytyy pitkin pituuttaan maahan. Hänen peitokseen levitetään suuri musta vaate, ja hänelle veisataan ruumisvirsi. Sitten jakautuvat nunnat kahteen jonoon, toinen jono kulkee hänen ohitsensa valittavasti hymisten: "*Sisaremme on kuollut!*", mihin toisesta parvesta kajahtaa voitonriemuinen vastaus: "*mutta hän elää Jeesusksessa Kristusksessa!*"

Tämän tarinan aikoihin oli Pikku Picpusin luostariin liitetty kasvatuslaitos. Siinä kävi nuoria ylhäisiä

tyttöjä, enimmäkseen hyvin rikkaitakin, joista mainittakoon Sainte-Aulairin ja Bélissenin neidit sekä muuan Talbotin kuuluisaa katolilaista nimeä kantava englannitar. Nämä luostarin neljän seinän sisäpuolella kasvatetut tytöt varttuivat maailman ja oman aikakautensa inhoamisessa ja halveksimisessa. Eräs heistä selitti kerran: "*Katukiviyksen näkeminen sai minut värisemään kiireestä kantapäähän.*" He olivat puetut sinisiin, päähine oli valkoinen ja rinnalla riippui kullatusta hopeasta tai kuparista tehty Pyhän Hengen vertauskuva. Suurina juhlapäivinä, eritotenkin pyhän Martan muistopäivänä, sallittiin heidän tavattomaksi onnekseen ja ilokseen pukeutua nunniksi ja olla sen päivän mukana kaikissa pyhän Benediktuksen määräämissä toimituksissa. Ensi aikoina lainasivat nunnat heille mustia vaatteitaan. Mutta päänunnasta näytti se sopimattomalta ja hän kielsi sen. Tällainen lainaileminen oli sallittu vain kokeilulle. Huomattava on, että tämä tapa, jota luostarissa siedettiin ja suosittiin jonkunlaisen salaisen lahkohengen vaikutuksesta ja totuttaakseen lapsia jo ennakolta pyhään pukuun, tuottivat todellista onnea ja todellista virkistystä kasvateille. Se oli heistä pelkkää huvitusta. *Se oli uutta, se tuotti heille vaihtelua.* Vilpittömiä lapsen perusteluja, jotka eivät sentään kykene tekemään meille maailman ihmisille ymmärrettäväksi onnea, mikä saattaa lähteä vihkivesihuiskan pitelemisestä tai seisomisesta neljän kesken kuorin aitiossa veisaamassa tuntikausittain.

Oppilaat ottivat osaa kaikkiin luostarin toimituksiin ja noudattivat kaikkia sen tapoja, vaikka ei tietystikään ankarampia. Eräskään nuori rouva ei ollut vielä maailmaan jouduttuaankaan ja jo useita vuosia naimisissa oltuaan voinut vieraantua tavasta joka kerta ovelle koputtaessa hokaista: "*Ijankaikkisesti!*". Kuten nunnat, eivät kasvatitkaan saaneet nähdä vanhempiaan muualla kuin puhumossa. Heidän äitiensääkään ei oltu sallittu heitä suudella. Niin pitkälle meni ankaruus siinä kohdassa. Kerran kävi eräs äiti katsomassa tyttärtään, ja noin kolmivuotias pikkusisko oli mukana. Tyttö itki, sillä hän olisi niin mielellään halunnut syleillä siskoaan. Mahdotonta. Hän pyysi saada edes vetää sisarensa kätösen ristikon läpi ja suudella sitä. Mutta melkein kauhistuen evättiin sekin pyyntö.

4.

Iloja.

Mutta kaikesta huolimatta ovat nämä nuoret tytöt täyttäneet tämän ankaran talon suloisilla muistoilla.

Määrättyinä hetkinä säteili lapsuus hilpeyttä ja riemujaan tässä luostarissa. Soitettiin välitunnille. Muuan ovi käännähti saranoillaan. Linnut visertelivät: "Kas! Tuossahan lapset jo tulevatkin!" Nuoruuden riehakas virta täytti heti tämän kolkon puutarhan, jota neljään suuntaan halkoi risti kuin käärinliinaa. Säteileviä kasvoja, hohtavan valkoisia otsia, ilonkajastuksen täyttämiä viattomia silmiä, aamuruskon kultaa tulvahti tähän synkkään paikkaan. Pitkäveteisten virsien, läppäysten, kuulinkellojen soiton, messunjuohotusten jälkeen kuului yht'äkkiä tämä nuorten tyttöjen ilakointi, vienompana kuin mehiläisten surina. Hilpeyden keko avautui, ja kukin toi mesi-osuutensa. Leikittiin, huudettiin, ryhmytettiin, juostiin. Somat valkoiset hampahaiset päästivät yksinäisissä sopissa välitsensä monta lörpöttelyn sanaa. Etäältä valvoivat hunnut naurua, varjot vartioivat valonsäteitä, mutta mitä siitä! Säteiltiin, naurettiin. Nämä neljä synkkää muuria katselivat häikäistyneinä sitä menoa. Niin voimakkaana kuohuvan hilpeyden heijastus sai niiden rosoisen, tummuneen pinnan hiukan valkenemaan. Tuntui kuin olisi ruususade tuoksahtanut tähän murheelliseen taloon. Tytöt telmivät ja ilakoivat aivan nunnien näkyvissä, sillä synnittömyyden katse ei häiritse viattomuutta. Näiden lasten kautta tuli luostarin synkkien, ankaroiden hetkien joukkoon sydämellisen, luonnollisen hilpeydenkin hetki. Pienemmät hyppivät ja leiskuivat, suuremmat karkeloivat. Tässä luostarissa liittyi leikkiinkin taivaan esimakua. Ihanaa ja ylevää oli katsella näitä turmeltumattomia, herkkiä sieluja. Homeros olisi tullut tänne hymyilemään Perraultin kanssa, ja tässä kolkossa puutarhassa oli kylliksi nuoruutta, terveyttä, hilpeyttä, huutoa, liehuntaa, iloa ja onnea tasoittamaan kaikkien esi-äitien ryypt, niin sankarirunouden kuin kertomuskirjallisuudenkin äitien, niin valta-istuinten kuin mataloiden mökkienkin äitien, Hekubasta aina Suuräitiin asti.

Tässä talossa on kuultu ehkä enemmän kuin muualla noita *lapsen sanoja*, jotka ovat usein niin viehättäviä ja jotka panevat väkisinkin hymyilemään.

Näiden neljän kolkon muurin sisäpuolella huudahti muuankin viisivuotias tyttönen:

"*Äiti! Tuo iso sanoi äsken, ettei minun tarvitse olla täällä enää kuin yhdeksän vuotta ja kymmenen kuukautta. Voi, voi, kuinka hauskaa!*"

Siellä tapahtui myös seuraava kuvaava vuoropuhelu:

Äänestäjä-äiti: "Miksi itkette, lapsukaiseni?"

Lapsi (kuusivuotias), nyhkyttäen: "Minä sanoin Alicelle osaavani Ranskan historian. Hän sanoi minulle, etten minä sitä osaa, vaikka minä sen osaan."

Alice (iso, yhdeksänvuotias): "Ei. Hän ei sitä osaa."

Äiti: "Kuinka niin, lapsukaiseni?"

Alice: "Hän käski minua avaamaan kirjan umpimähkään ja tekemään hänelle sen kysymyksen, joka osuisi eteen, ja hän lupasi vastata siihen."

"Entä sitten?"

"Hän ei vastannutkaan."

"Mutta mitä Te sitten kysyitte häneltä?"

"Minä avasin kirjan umpimähkään, kuten hän käski, ja minä tein hänelle ensimmäisen kysymyksen, joka osui silmiini."

"Ja miten tämä kysymys kuului?"

"Se kuului: *Mitä sitten tapahtui?*"

Siellä lausuttiin myös seuraava syvälinen huomautus eräästä papukajajasta, jonka muuan kasvattineiti omisti, jossa oli hieman herkkusuun vikaa:

"Miten soma! Se syö päällispuolet hilloleivästään kuin ihminen ikään!"

Tämän luostarin kivilattialta on tavattu seuraava tunnustus, minkä joku seitsenvuotias vaivainen syntinen on siihen ennakoita kirjoittanut, jottei unohtaisi:

"Isä, tunnustan olleeni ahne."

"Isä, tunnustan olleeni haureellinen."

"Isä, tunnustan kohottaneeni katseeni miehiin."

Tämän puutarhan ruohopenkillä kertoi muuan rusohuulinen kuusivuotias suu seuraavan tarinan neliviisivuotiaille sinisilmille:

"Oli kerran kolme pientä kukkoa, joilla oli maa, missä oli paljon kukkia. He poimivat nämä kukat ja pistivät ne taskuunsa. Sitten poimivat he lehdet ja pistivät ne leikkikaluihinsa. Siinä maassa oli susi, ja siellä oli paljon metsää. Ja susi oli metsässä. Ja se söi ne pienet kukot."

Entä seuraava runoelma:

"Joku löi jotakuta kepillä.
Paha mies löi kepillä kissaa.
Se ei tehnyt sille hyvää, se oli sen mielestä ikävää.
Silloin mahtava rouva pani Pahan Miehen vankilaan."

Siellä lausui muuan pieni hyljätty raukka, löytölapsi, jota luostari armeliaisuudesta kasvatti, seuraavat alakuloiset, sydäntävihlovat sanat. Hän kuuli muiden puhuvan äideistään ja hän mumisi sopessaan:

"Minun äitini ei ollut saapuvilla, kun minä synnyin!"

Siellä oli muuan roteva palvelijasisar, jonka nähtiin aina kiireissään seuhtovan käytävissä avainkimppuineen ja jonka nimi oli Agata. *Isot isot* — joilla oli ikää yli kymmenen vuotta — sanoivat häntä *Agatoklekseksi*.

Ruokailuhuoneena oli suuri, pitkulainen sali, johon pääsi valoa vain puutarhaan johtavasta ristikäytävästä ja joka oli pimeä ja kostea, sekä lasten vakuuttelujen mukaan, täynnä — kaikenlaisia eläviä. Kaikki läheiset huoneet lähettivät sinne osan hyönteisvarastostaan. Jokaisella salin neljällä nurkalla oli kasvattien kielessä erikoinen, kuvaava nimensä. Yksi oli Hämähäkkien nurkka, toinen Lehtimatojen nurkka, kolmas Siirujen nurkka ja neljäs Sirkkojen nurkka. Sirkkojen nurkka oli lähellä keittiötä ja kaikkein arvokkain. Siellä oli lämpimämpi kuin muualla. Ruokailuhuoneesta olivat nimet kulkeutuneet kasvatuslaitokseen, ja niiden toimenä oli siellä erottaa toisistaan neljä oppilasryhmää, kuten entisessä Mazarinin lukiossa. Kukin oppilas kuului johonkin näistä ryhmistä aina sen ruokailuhuoneen nurkkauksen mukaan, missä hän istui aterian aikana. Kerran oli hänen ylhäisyytensä

arkkipiispa paimenkäynnillään luostarissa ja näki luokkaan, missä hän parillaan oli, astuvan erään erinomaisen sievän, rusoposkisen pikkutytön, jonka vaalea tukka oli ihmeellisen kaunis. Hänen ylhäisyytensä kysyi silloin eräältä toiselta kasvatilta, suloiselta, punaposkiselta, ruskeasilmäiseltä tytöltä, joka oli siinä hänen lähellään:

"Mikä se on tuo tyttö?"

"Hän on hämähäkki, Teidän Ylhäisyytenne."

"Oho! Entä tuo toinen?"

"Hän on sirkka."

"Ja tuo tuolla?"

"Hän on lehtimato."

"Jopa nyt jotakin! Entä Te itse?"

"Minä olen siira, Teidän Ylhäisyytenne."

Jokaisella tämänlaisella talolla on omat omituisuutensa. Tämän vuosisadan alussa oli Écouen muuan näitä viehättäviä, mutta ankaroita paikkoja, missä nuorten tyttöjen lapsuus kuluu ylevässä yksinäisyydessä ja hämärässä. Écouenissa jaettiin pyhän sakramentin juhlakulkueen osanottajat neitsyeihin ja kukkaistyttyihin. Sitäpaitsi oli joku määrä "kunniakatoksen kantajia" ja "suitsuttajia", joista toiset kantoivat kunniakatosta ja toiset suitsuttivat pyhää sakramenttia. Kukkien kantaminen oli tietysti kukkaistyttyjen toimenä. Neljä "neitsyettä" kulki etunenässä. Tämän suuren päivän aamuna ei ollut lainkaan harvinaista kuulla kyseltävän makuuhuoneessa:

"Kuka teistä on neitsyt?"

Rouva Campan kertoili usein erään seitsenvuotiaan "pienen" sanoja erälle kuusitoistavuotiaalle "isolle", joka asettui kulkueen etupäähän, "pienen" jäädessä perään:

"Sinä olet neitsyt, sinä. Mutta minä en olekaan."

5.

Hauskutteita.

Ruokailuhuoneen oven yläpuolelle oli suurin, mustin kirjaimin kyhätty seuraava rukous, jota sanottiin *Valkoiseksi Isämeidäksi* ja jolla oli voima viedä ihmisiä oikopäätä paratiisiin:

"Pieni valkoinen isämeitä, jonka Jumala laittoi, jonka Jumala sanoi, jonka Jumala paratiisiin saattoi. Ehtoolla maata mennessäni kolme enkeliä löytin (!) sängystäni, yhden jalkopuolelta, kaksi päänalaiselta ja keskeltä rakkaan Neitsyt Maarian, joka minua nukkumaan kehoitti ja minua pelkäämästä kielti. Hyvä Jumala on isäni, rakas Neitsyt on äitini, kolme apostolia ovat veljiäni, kolme neitsyttä sisariani. Paitaan, jossa Jumala on synnytetty, on minun ruumiini peitetty. Pyhän Margareetan ristiä kannan rinnassani merkinä. Pyhä Neitsyt kedolle kulki, Jumalaa itki, pyhän Johanneksen kohtaki (!). Pyhä Johannes, mistä matkaatten? Luota *Ave Salus'en*. Te Herraa näittekö, vai kuinka? Hän riippuu ristinpuussa, jalat puhkaistuina, kädet naulattuina, orjantappurasta peite päässä. Ken kolmasti tään lukee illalla, kolmasti aamulla, on kerran paratiisissa."

Vuonna 1827 katosi tämä merkillinen rukous kolminkertaisen kalkkimaalauksen alle. Tällä hetkellä häipyy se häipymistään muutamien naisten muistista, naisten, jotka silloin olivat nuoria tyttöjä, mutta jotka nyt ovat vanhuksia.

Suuri seinään ripustettu ristiinnaulitun kuva täydensi tämän salin koristelua, ja sen ainoa ovi, kuten luulemme maininneemme, avautui puutarhaan päin. Kaksi kapeata, puupenkien reunustamaa pöytä kulki kahtena pitkänä, yhdensuuntaisena viivana salin toisesta päästä toiseen. Seinät olivat valkoiset, pöydät mustat. Nämä kaksi surun väriä muodostavat luostarien koko varaston. Ateriat olivat hyvin niukkoja, ja lastenkaan ravinto ei ollut kehuttava. Yksi ainoa ruokalaji, lihaa ja vihanneksia yhdessä tai suolakalaa, siinä koko ylellisyys. Mutta tämäkin lyhyt ruokalista oli yksistään kasvatteja varten ja poikkeus tavallisista oloista. Lapset söivät vajajen ja hiljaa viikkovuoroaan hoitavan äidin valvonnan alaisina, ja jos vain karpänenkin rohkeni lennellä ja surista vastoin sääntöjä, aukoi ja sulki äiti kuuluvasti suurta, puukansiin sidottua kirjaa. Tätä hiljaisuutta häiritsivät vain pyhimysten elämäkerrat,

joita luettiin ääneen pienestä pulpetista ristiinnaulitun kuvan juurelta. Lukijatar oli tavallisesti isompia oppilaita, hänkin viikoksi toimeensa määrätty. Paljaalla pöydällä oli lyhyiden välimatkojen päässä isoja savi-astioita, joissa oppilaat itse pesivät lautasensa ja veitsensä ja haarukkansa ja lusikkansa ja sinne heittivät he rangaistuksen uhallakin liian kovat lihanpalaset tai pahettuneen kalan. Näitä astioita sanottiin *vesipyöröiksi*.

Lapsi, joka rikkoi hiljaisuussääntöä, sai tehdä "kieliristin." Mihin? Lattiaan. Hänen täytyi nuoleskella lattiaa. Tomun, tämän kaikkien ilojen lopun, oli rangaistava näitä pieniä, elämänhaluisia olentoraukkoja, joiden ainoana vikana oli ollut visertely.

Luostarissa oli olemassa eräs kirja, josta on painettu vain *yksi ainoa kappale* ja jota on kielletty lukemasta. Niin määräävät pyhän Benediktuksen säännöt. Salaisuus, johon ei kenenkään pyhittämättömän silmä saa tunkeutua. *Nemo regulas, seu constitutiones nostras externis communicabit.*

Kasvatit saivat kerran tämän kirjan käsiinsä ja alkoivat lukea sitä ahneesti. Kauhistuneina löivät he sen tuon tuostakin kiinni, koska pelkäsivät yllätystä. Mutta tästä selkäpiitä karmivasta uhka-yrityksestä oli heidän nautintonsa vain keskinkertainen. Muutamia käsittämättömiä sivuja poikien synneistä, siinä kaikki, mitä he sieltä löysivät "mieltäkiinnittävämpää."

Heidän leikkitanhuanaan oli muutamien laihojen hedelmäpuiden reunustama käytävä puutarhassa. Välittämättä äärimmäisen tarkasta valvonnasta ja ankarista rangaistuksista saivat he silloin tällöin salavihkaa siepatuksi tuulenpuodottaman raa'an omenan tai pilaantuneen aprikosin tai madonsyömän päärynän. Jätän tässä kohdassa puheenvuoron kirjeelle, joka on juuri tässä edessäni ja jonka kaksikymmentäviisi vuotta sitten kirjoitti muuan silloisista kasvateista, nykyään rouva herttuatar de ——— Pariisin hienoimpia naisia. Sanat kuuluvat muuttamatta näin:

"Päärynää tai omenaa koetetaan piiloitella parhaan mukaan. Kun käydään ennen illallista viemässä peite vuoteeseen, pistetään ne päänalaisen alle ja syödään sitten maata mentyä, ja ell'ei se käy laatuun, ahmitaan ne mukavuuslaitoksessa."

Se oli heidän suurimpia nautintojaan.

Kerran hänen ylhäisyytensä arkkipiispan ollessa käynnillä luostarissa, sanoi muuan nuorista tytöistä, neiti Bouchard, jossa oli hiukan Montmorencyn vikaa, lyövänsä vetoa siitä, että hän pyytää arkkipiispalta lupapäivää — seikka, joka tuntui mahdottomalta niin ankarassa yhdyskunnassa. Veroon suostuttiin, vaikka ei kukaan vastaväittäjistä uskonutkaan tytön täyttävän aijettaan. Mutta hetken tultua, arkkipiispan kulkiessa kasvattien ohi, astui neiti Bouchard toveriensa kuvaamattomaksi kauhistukseksi rivistä ja tokaisi: "Teidän Ylhäisyytenne, päivä lupaa!" Neiti Bouchard oli reipas, solakka tyttö, ja hänen punakat, iloiset kasvonsa näyttivät erinomaisen suloisilta. Hänen ylhäisyytensä de Quélen veti suunsa hymyyn ja sanoi: "Niinkö tosiaankin, rakas lapsukaiseni, yksikö päivä vain lupaa! Kolme päivää, jos haluatte. Annan teille kolme päivää lupaa!" Päänunna ei voinut siihen mitään, arkkipiispa oli puhunut. Tyytymättömyys oli suuri luostarissa, mutta kasvatuslaitoksessa vallitsi ilo ja riemu. Helppo onkin kuvitella moisen tapauksen vaikutusta.

Tämä yrmy luostari ei ollut kuitenkaan niin suljettu, etteivät ulkomaailman intohimot, murhenäytelmät, jopa romaanitkin olisi päässeet tunkeutumaan sen muurien sisäpuolelle. Sitä todistaaksemme esitämme tässä lyhyesti vain erään eittämättömän tositapauksen, jolla muuten ei ole mitään tekemistä eikä yhteyttä varsinaisen kertomuksemme kanssa. Sen tarkoituksena on vain täydentää lukijan mielikuvaa luostarista.

Niihin aikoihin oleskeli näet luostarissa eräs salaperäinen henkilö, joka ei ollut nunnna, jota kohdeltiin suurella kunnioituksella ja jota sanottiin *rouva Albertiinaksi*. Hänestä ei tiedetty muuta kuin että hän oli mielipuoli ja että häntä maailmassa pidettiin kuolleena. Tämän jutun pohjana, puheltiin, oli ollut erään mahtavan avioliiton vuoksi tapahtuneet sovittelut.

Tämä nainen, joka oli tuskin täyttänyt kolmeakymmentä vuotta, oli tummaverinen, jotensakin kaunis ja hän tuijotteli hajamielisesti eteensä suurilla mustilla silmillään. Näkikö hän mitään? Sitä sopi epäillä. Hän ei kävellyt, hän liukui. Hän ei puhunut milloinkaan. Ei voitu varmaan sanoa, hengittikö hän enää lainkaan. Hänen sieraimensa olivat pingotetut ja tummansiniset kuin viimeisen henkäyksen jäljiltä. Kun kajosi hänen käteensä, oli se kuin olisi lunta koskettanut. Hän oli kuin kaunis aave. Mutta minne hän tuli, siellä värisivät kaikki vilusta. Eräänä päivänä sanoi muuan sisar toiselle, nähdessään hänen kulkevan ohi: "Häntä pidetään kuolleena." — "Kuollut hän ehkä onkin", vastasi toinen.

Rouva Albertiinasta kerrottiin sadat jutut. Hän oli kasvattien herkeämättömän uteliaisuuden esineenä. Kappelissa oli penkki, jota sanottiin Häränsilmäksi. Tässä penkissä, jossa oli vain yksi pyöreä aukko, *häränsilmä*, istui rouva Albertiina jumalanpalvelusten aikana. Hän oli tavallisesti yksinään,

koska tämä penkki oli ensi kerroksessa ja koska sieltä saattoi nähdä saarnaajan tai alttaripalveluksen toimittajan, mikä ei ollut sallittu nunnille. Kerran oli saarnastuolissa muuan korkea-arvoinen nuori pappi, Rohanin herttua, Ranskan pääri, v. 1815 Léonin prinssinä ollessaan punaisten muskettisoturien upseeri, kuollut 1830 jälkeen kardinaalina ja Besançonin arkkipiispana. Rohanin herttua saarnasi silloin ensi kertaa Pikku Picpusin luostarissa. Rouva Albertiina kuunteli tavallisesti saarnoja ja messuja täysin levollisena ja hievahtamattomana. Mutta sinä päivänä kohottautui hän heti Rohanin herttuan nähtyään puoliksi istuimeltaan ja sanoa tokaisi kovaa keskellä kappelin hiljaisuutta: "*Kas! August!*" Kaikki käänsivät hämmästyneinä päänsä sinne päin, ja saarnaaja kohotti hankin katseensa, mutta rouva Albertiina oli jälleen vaipunut entiseen hievahtamattomuuteensa. Leyhäys ulkomaailmasta, elämän välähdys oli hetkiseksi iskenyt tähän sammuneeseen, kylmään olentoon, sitten oli kaikki häipynyt jäljettämiin taas, ja mielipuolesta oli jälleen tullut ruumis.

Mutta nämä kaksi sanaa panivat kaikki kielet luostarissa liikkeelle. Miten paljon sisälsikään tuo huudahdus: "*Kas! August!*" Mitä aavistuksia se herättikään! Rohanin herttuan nimi oli tosiaankin August. Näytti aivan ilmeiseltä, että rouva Albertiina oli peräisin kaikkein hienoimmasta maailmasta, koska hän tunsu Rohanin herttuan, että hänellä oli ollut siinä huomattava sija, koska hän puhutteli niin tuttavallisesti niin suurta herraa ja että hänellä oli ollut Rohanin herttuaan suhteita, sukulaisuussuhteita ehkä, mutta joka tapauksessa hyvin läheisiä, koska hän tiesi hänen "ristimänimensä."

Kaksi sangen ankaraa herttuatarta, rouvat de Choiseul ja de Sérent, kävi usein luostarissa, minne he pääsivät luultavasti *Magnates Mulieres-etuouikeuden* avulla. He olivat koko kasvatuslaitoksen kauhistus. Kun nämä vanhat rouvat kulkivat ohi, vapisivat tyttöraukat ja painoivat katseensa maahan.

Rohanin herttua oli muuten myöskin, tietämättään, kasvattien huomion esineenä. Hänet oli siihen aikaan, piispanarvoa odotellessa, nimitetty Pariisiin arkkipiispan pääapulaiseksi. Hänen oli tapana tulla hyvin usein Pikku Picpusin nunnien kappeliin jumalanpalveluksia pitämään. Ei kukaan nuorista luostarin asukkaista päässyt häntä näkemään esiripun takia, mutta hänen äänensä oli lempeä ja hiukan kimakka, ja sen olivat he oppineet tuntemaan. Hän oli ollut muskettisoturien upseerina, ja sitten sanottiin hänen olevan hyvin hienon ja hänen kauniin kastanjanruskean tukkansa tiedettiin muodostavan erinomaisen kauniita kiehkuroita pään ympärille, ja sitten piti hänellä oleman leveä ja komea paksusta silkkikankaasta valmistettu vyö ja hänen musta papinpukunsa kuului olevan mitä mainiota, hienointa tekoa. Hän antoi tavattomasti työtä kaikkien näiden kuusitoistavuotiaiden mielikuvitukselle.

Mitään melua ei kuulunut ulkopuolelta luostariin. Mutta eräänä vuonna tunkeutui sinne huilun ääni. Se oli suurenmoinen tapaus, ja silloiset kasvatit muistavat sen vieläkin varsin hyvin.

Joku soitti huilua naapuritalossa. Tästä huilusta lähti aina sama sävel, sävel, joka nykyään tuntuu hyvin kaukaiselta: "*Oi Zétulbé! Mun sieluin valtijaaksi tullos!*" Se kuului pari kolme kertaa päivässä. Tytöt viettivät tuntikausia sen kuuntelemisessa, äänestäjä-äidit olivat aivan suunniltaan, aivot työskentelivät, rangaistuksia satoi. Tätä kesti useampia kuukausia. Kasvatit olivat kaikki enemmän tai vähemmän rakastuneita tuntemattomaan soittajaan. Jokainen haaveili Zétulbestänsä. Huilun ääni tuli Oikokadun puolelta. He olisivat antaneet kaikki, yrittäneet kaikki, uskaltaneet kaikki saadakseen nähdä edes vilaukselta tuon "nuorukaisen", joka soitti niin ihanasti huilua ja joka tietämättään samalla viritti myös soimaan kaikki nämä sielut. Muutamat työistä pujahtivat lupapäivinä salaa eräästä sivu-ovesta ja nousivat kolmanteen kerrokseen Oikokadun puolelle tirkistelemään ja näkemään. Mahdotonta. Eräskin pisti kätensä ristikon reijästä ulos ja liehutti valkeata nenäliinaansa. Kaksi muuta oli vieläkin rohkeampaa. He keinottelivat itsensä jollakin salaperäisellä tavalla katolle ja näkivätkin vihdoin "nuorukaisen." He näkivät vanhan maanpakoon tuomitun, sokean ja köyhtyneen aatelismiehen, joka ikäväänsä karkoittaakseen soitteli huilua ullakkokamarissaan.

6.

Pikku luostari.

Pikku Picpusin ympärismuurien suojassa oli kolme aivan erillistä rakennusta: pääluostari, jossa asuivat nunnat, kasvatuslaitos, minne oppilaat olivat sijoitetut ja lopuksi n.s. pikku luostari. Se oli puutarhalla varustettu talo, jossa eleli yhdessä kaikenlaisia vanhoja, eri sisarkuntiin kuuluneita nunnia, jätteinä vallankumouksen aikana hävitetyistä luostareista. Siellä näki kirjavassa sekamelskassa mitä monimuotoisimpia mustia, harmaita ja valkeita pukuja, jotka olivat aikoinaan kuuluneet mitä moninaisimmille sisarkunnille. Jos moinen sana-yhtymä olisi sallittu, olisi sitä luostaria saattanut kutsua ilveilijä-luostariksi.

Keisarikunnan aikana oli sallittu näiden harhailevien, kodittomien naisraukkojen asettua sinne benediktiläis-bernhardilaisnunnien siipien suojaan. Hallitus maksoi heille pienen eläkkeen. Pikku Picpusin nunnat olivat ottaneet heidät avosylin vastaan. Sekamelska pikku luostarissa oli tosiaankin suuri. Kukin seurasi omia sääntöjään. Joskus annettiin kasvateille lupa käydä heitä katsomassa — mikä oli sangen mieluinen virkistys. Niinpä onkin heidän nuoruudenmuistojensa joukossa säilynyt myös kuva äiti Pyhästä Basiliuksesta, äiti Pyhästä Skolastikasta ja äiti Jakobista.

Muuan näistä turvanetsijöistä oli kuitenkin melkein kotonaan. Hän oli kuulunut Pyhän Auren sisarkuntaan ja hän oli ainoa elossa oleva jäsen koko siitä sisarkunnasta. Pyhän Auren nunnien luostari sijaitsi kahdeksantoista vuosisadan alusta alkaen samassa Pikku Picpusin talossa, joka myöhemmin tuli kuulumaan Martinus Vergan benediktiläisille. Tämä hurskas nainen oli liian köyhä pitääkseen yhdyskuntansa komeata vaatetusta: valkoista pukua ja tulipunaista olkaviittaa, ja sentähden oli hän hellässä kiintymyksessään valmistanut pienelle nukelle sellaisen puvun. Hän näytteli nukkea hyvin mielellään ja kuollessaan testamenttasi hän sen luostarille. Vuonna 1824 oli Pyhän Auren sisarkunnasta jäljellä vain yksi ainoa nunna; nykyään on siitä jäljellä vain nukke.

Paitsi näitä arvoisia äitejä oli joukko ylhäisen maailman naisia, kuten esimerkiksi rouva Albertiina, saanut päänunnalta luvan vetäytyä pikku luostarin suojiin. Niihin kuuluivat myös rouva de Beaufort d'Hautpoul ja Dufresnen markiisitar. Muuan heistä tuli luostarissa tunnetuksi vain sen kauhistavan melun takia, jonka hän sai aikaan niistäessään nenäänsä. Kasvatit antoivatkin hänelle nimen rouva Metelinen.

1820 tai 1821 paikkeilla pyysi rouva de Genlis, joka sitä ennen oli toimittanut pientä aikakautisjulkaisua nimeltä *Peloton*, päästä viettämään lopun ikänsä Pikku Picpusin luostarissa. Orleansin herttua suositteli häntä. Kiihkeä surina syntyi mehiläispesässä. Äänestäjä-äidit vapisivat kuin haavanlehdet. Rouva de Genlis oli kirjoittanut romaaneja! Mutta hän selitti niitä nyt itse ensin inhoavansa, ja sitäpaitsi oli hän nyt kiihkeästi uskovainen. Jumalan ja prinssin avulla pääsi hän lopultakin luostariin. Mutta hän pudisti sen tomut jaloistaan jo kuuden, seitsemän kuukauden kuluttua, mainiten syyksi, että puutarhassa ei ollut siimestä. Sisaret ihastuivat siitä ikihyviksi. Vaikka hän olikin jo ijäkäs, soitti hän vielä harppua, jopa sangen hyvinkin.

Poistuessaan jätti hän koppiinsa muistomerkin oleskelustaan. Rouva de Genlis oli taika-uskoinen ja latinantaitaja. Nämä kaksi määritelmää antavat hänestä verrattain selvän käsityksen. Muutamia vuosia takaperin saattoi vielä lukea seuraavat hänen kädellään punaisella musteella keltaiselle, pienen hopeakalu- ja koristekaapin sisäseinään liimatulle paperipalaselkeelle kirjoitetut viisi latinankielistä säettä, joilla hänen mielipiteensä mukaan oli voima peljästyttää varkaat tiehensä:

Imparibus meritis pendent tria corpora ramis:

Dismas et Gesmas, media est divina potestas;

Alta petit Dismas, infelix, infima, Gesmas.

Nos et res nostras conservet summa potestas.

Hoc versus dicas, ne tu furto tua perdas.[5]

Nämä kuudennen vuosisadan latinaksi sepitetyt säkeet herättävät kysymyksen, olivatko niiden kahden Pääkallonpaikalla risteihin ripustetun ryövärin nimet Dismas ja Gestas, kuten yleisesti luullaan, vaiko Dismas ja Gesmas.

Tämä jälkimäinen kirjoitustapa olisi voinut saattaa hieman epä-edulliseen valoon ne väitteet, joiden mukaan Gestasin varakreivi viime vuosisadalla pyrki polveutumaan tuosta katumattomasta ryöväristä. Muuten on näiden säkeiden tehovoima uskonkappaleena laupeudensisarten yhdyskunnassa.

Kirkko, joka oli rakennettu niin, että se linnanmuurin tavoin eroitti ison luostarin kasvatustaloksesta, oli tietysti yhteinen kasvatustalokselle sekä isolle ja pienelle luostarille. Jopa päästettiin sinne yleisöäkin eräänlaisesta kadun puolelle avautuvasta sairaalankäytävästä. Mutta kaikki oli laitettu sillä tavalla, ettei kukaan luostarin asukkaista päässyt näkemään vieraita kasvoja. Kuvitelkaapa kirkkoa, jonka kuorin olisi jättäjäiskäsi kahmaissut puristuksiinsa ja muodostanut siitä, ei enää, kuten tavallisissa kirkoissa, pidennyksen alttarin taakse, vaan jonkunlaisen synkän salin tai luolan oikealle jumalanpalveluksen toimittajasta; kuvitelkaa tämä sali seitsemän jalkaa korkean esiripun sulkemaksi; ryhmittäkää tämän esiripun taakse puupenkkeihin nunnat kuorista vasempaan, kasvatit oikeaan, palvelijasisaret ja kokelaat perälle, ja te saatte jonkunlaisen käsityksen Pikku Picpusin asukkaiden jumalanpalveluksesta. Tämä luola, jota sanottiin kuoriksi, oli käytävän kautta luostarin yhteydessä. Kirkko sai valonsa puutarhan puolelta. Kun nunnat ottivat osaa kirkonmenoihin, joiden aikana säännöt käskivät heidän pysymään aivan hiljaa, huomasi yleisö heidän läsnäolonsa vain siitä kolahduksesta, minkä penkkien liikkuvat istuimet noustessaan ja laskiessaan synnyttivät.

Varjokuvia varjojen asunnosta.

Niinä kuutena vuonna, jotka eroittavat vuoden 1819 vuodesta 1825, oli Pikku Picpusin päänunnana neiti de Blemeur, luostarinimeltään äiti Innocentia. Hän kuului samaan sukuun kuin Margareetta de Blemeurkin, *Pyhän Benediktuksen yhdyskunnan pyhimysten Elämäkertojen* kirjoittaja. Hänet oli valittu päänunnaksi toistamiseen. Hän oli tuossa kuudenkymmenen maissa, lyhyt, pyylevä, "lauloi kuin särkynyt astia", sanotaan kirjeessä, johon jo ylempänä viittasimme, mutta muuten mitä mainiain ihminen, ainoa iloluontoinen koko luostarissa, ja sentähden jumaloivatkin häntä kaikki.

Hän vivahti hiukan heimolaiseensa Margareettaan, yhdyskunnan oppineimpaan naiseen. Hän oli tavallaan oppinut hänkin, tietorikas ja laajanäköinen, tunsi historiaa, lasketteli latinaa solkenaan ja oli täynnänsä kreikkaa ja hepreaa, niin että hän olisi paremmin sopinut benediktiläismunkiksi kuin benediktiläisnunnaksi.

Luostarin alijohtajattarena toimi muuan vanha, puolisokea espanjalainen nunna, äiti Cineres.

Äänestäjä-äideistä olivat huomatuimmat äiti Pyhä Honorina, varainhoitaja, äiti Pyhä Gertrud, kokelaiden ylikaitsija, äiti Pyhä Angelus, alikaitsija, äiti Ilmestys, esilaulajatar, äiti Pyhä Augustinus, sairaanhoitajatar, ainoa ilkeä nunna koko luostarissa, sitten äiti Pyhä Mechtilda (neiti Gauvain), joka oli aivan nuori vielä ja jolla oli ihana ääni, äiti Enkeli (neiti Drouet), joka oli aikaisemmin ollut Jumalan Tytärten luostarissa ja Trésorin luostarissa Gisorsin ja Magnyn välillä, äiti Pyhä Joosef (neiti de Cogolludo), äiti Pyhä Adelheid (neiti d'Auverney), äiti Armo (neiti de Cifuentes), joka ei pitkiä aikoja kestänyt luostarin ankaraa elämää, äiti Laupeus (neiti de la Miltière), joka oli hyvin rikas ja joka vastoin sääntöjä otettiin luostariin kuudenkymmenen vanhana, äiti Kaitselmus (neiti de Laudinière), äiti Maarianuhri (neiti de Siguenza), joka valittiin päänunnaksi v. 1847, sekä vihdoin äiti Pyhä Celinia (kuvanveistäjä Ceracchin sisar), joka tuli hulluksi, ja äiti Pyhä Chantai (neiti de Suzon), joka myöskin tuli hulluksi.

Kauneimpien joukkoon kuului muuan viehättävä, kahdenkymmenenkolmen vanha neito, joka oli kotoisin Bourbonin saarelta, ja joka oli ritari Rozen heimoa. Hänen maailmallinen nimensä olisi siis ollut neiti Roze, mutta luostarissa tuli hänestä äiti Taivaaseenastumus.

Äiti Pyhä Mechtilda, jonka tuli pitää huolta laulusta, käytti mielellään kasvatteja apunaan. Heistä valitsi hän tavallisesti täydellisen ääni-asteikon: seitsemän kappaletta, joiden ikä oli kymmenen ja kuudentoista väliltä ja joiden ääni ja koko sopi täydellisesti asteikkoon, niin että kun he lauloivat seisaaltaan, vierekkäin pienimmästä suurimpaan riviin järjestettyinä, näytti kuin olisi siinä ollut elävä, enkeleistä sommiteltu Panin huilu.

Palvelijasisarista olivat eniten kasvattien suosiossa sisar Pyhä Eufrasia, sisar Pyhä Margareetta, sisar Pyhä Martta, joka oli muuttunut lapseksi jälleen, sekä sisar Pyhä Mikael, jonka pitkä nenä pani työt naurutuulelle.

Kaikki nämä naiset olivat erinomaisen hyviä näitä lapsia kohtaan. Nunnat olivat ankaria vain itselleen. Tulta tehtiin vain kasvatustaitokseen, ja ruoka oli luostarin ruokaan verrattuna yllestä. Ja muutenkin oli hoito ja kohtelu sangen huolellista ja ystävällistä. Vain kun joku lapsi puhutteli nunnaa ohimennessään, ei nunna milloinkaan vastannut hänelle.

Tämä vaiti-olomääräys oli johtanut siihen, että koska puhuminen oli luostarissa kielletty ihmisiltä, puhuivat hengettömät kappaleet heidän sijastaan. Väliin puhui kirkon kello, väliin puutarhurin kulkunen. Eräs hyvin kaikuva vasarakello, joka oli aivan luukun vartijattaren lähettyvillä ja joka kuului ympäri koko talon, ilmoitti erilaisin kilahduksin, jonkunlaisen äänisähkölennättimen tapan, kaikki jokapäiväisen elämän toimitukset ja kutsui tarpeen tullen puhumoon sen tai tuon talon asukkaista. Jokaisella henkilöllä ja asialla oli omat kilahduksensa. Päänunnalla oli yksi ja yksi, alijohtajattarella yksi ja kaksi. Kuusi ja viisi ilmoitti oppitunnin alkavan, niin että kasvatit eivät milloinkaan sanoneet: "Nyt alkaa oppitunti", vaan: "Nyt alkaa kuusi ja viisi." Neljä ja neljä oli rouva de Genlisin soitto. "Paholainenko se siellä aina neljästi rimputtelee", sanoivat ne nunnista, joilla ei ollut liiaksi hyväntahtoisuutta. Yhdeksäntoista kilahdusta ilmoitti tavattomia tapahtuvan. Silloin avattiin sulku-ovi, kauhistuttava, monilla telkeillä ja salpalaitoksilla varustettu rauta-ovi, joka kääntyi saranoillaan vain arkkipiispan saapuessa luostariin.

Häntä ja puutarhuria lukuunottamatta ei ainoakaan mies, kuten olemme maininneet, saanut astua jalallaan luostariin. Kasvatit tosin näkivät kaksi muutakin mieshenkilöä. Toinen oli luostarin vakinainen saarnaaja, vanha ja ruma pappi Banès, jota he saivat katsella kuorin rautaristikon takaa. Toinen oli piirustuksenopettaja herra Ansiaux, jota kirje, mistä ylempänä luimme muutamia rivejä, nimittää *herra Anciotiksi* ja jota se kuvailee *vanhaksi, inhoittavaksi kyssäseläksi*.

Kuten näemme, oli kaikkien miesten valinta toimitettu erittäin huolellisesti.

Sellainen oli tämä kummallinen talo.

8.

Post corda lapides.

Piirrettyämme hätimiten Pikku Picpusin luostarin henkisen kuvan, ei liene hyödytöntä selvittää muutamain sanoin sen ulkonaista rakennetta.

Siitä onkin lukijalla jo jonkunlainen aavistus. Pikku Picpusin Pyhän Antonion luostari täytti melkein kokonaan sen avaran puolisuunnikkaan, joka muodostui Polonceaunkadun, Oikokadun, Picpusinkadun ja vanhoissa asemakartoissa Aumaraisinkaduksi nimitetyn umpikujan väliin. Nämä neljä katuja kulkivat syvien kaivantojen tavoin pitkin tämän puolisuunnikkaan sivuja. Luostariin kuului useampia rakennuksia ja puutarha. Päärakennus oli kokonaisuudessaan katsottuna useammista osista kyhätty rykelmä, joka ylhäältä nähtynä muodosti ikäänkuin maahan kaadetun hirsipuun. Sen pitempi haara reunusti Oikokadun koko sitä osaa, joka oli Picpusinkadun ja Polonceaunkadun välillä. Lyhyempää haaraa kuvasi korkea, ankaran harmaja pääty, jonka kaikki akkunat olivat varustetut ristikoilla ja joka oli Picpusinkatua päin. Porttikäytävä n:o 62 osoitti sen äärimmäisintä päätä. Tämän päädyn keskikohdalla näkyi tomun ja pölyn vaalentama vanha, matala ovi, joka sulki ahdasta holvikäytävää, johon hämähäkit kutoivat verkkojaan ja joka avautui vain tunniksi, pariaksi sunnuntaisin tai silloin, kun jotakuta nunnavainajaa vietiin arkussaan luostarista. Sen kautta kävi yleisön tie kirkkoon.

Hirsipuun kulmauksessa sijaisi muuan neliönmuotoinen sali, jota käytettiin varastohuoneena ja jota nunnat sanoivat *mokakammioksi*. Pitemmässä haarassa olivat äitien ja sisarten kopit sekä kokelaiden asunnot. Lyhyemmässä haarassa taas keittiöt, ruokasali, varsinainen luostari ja kirkko. Porttikäytävä n:o 62:n ja Aumaraisin umpikujan kulmauksen välillä oli kasvatuslaitos, jota ei lainkaan näkynyt ulkopuolelta. Puolisuunnikkaan lopun alan anasti puutarha, joka oli Polonceaunkadun tasapintaa paljon alempana, niin että muurit olivat vielä paljon korkeammat sisä- kuin ulkopuolelta. Puutarha kohosi hiukan keskikohdaltaan ja siinä törrötti pienen kummun harjalla kaunis, kartiomainen kuusi, josta lähti neljä leveätä käytävää kuin kilven keskipiikistä. Näiden suurempien käytävien aukeamissa oli taas kaksitellen kahdeksan pienempää, niin että jos alue olisi ollut ympyränmuotoinen, olisi käytävien pohjapiirros muistuttanut pyörälle laskettua ristiä. Käytävät, jotka kaikki päättyivät puutarhan hyvin epäsäännölliseen muuri-aitaukseen, olivat eri pitkiä. Niitä reunustivat viinimarjapensaat. Perällä kulki kaunis poppelikuja vanhan luostarin raunioilta, jotka olivat Oikokadun kulmauksessa, pikku luostariin, joka oli Aumaraisinkadun kulmauksessa. Pikku luostarin edustalla oli n.s. pikku puutarha. Lisätkää kaikkeen tähän melkoisen avara pihamaa, kaikenlaisia kulmauksia ja soppia, joita rakennusten sisäiset osat muodostivat, vankilanmuurit, ajatelkaa, että ainoana näkö-alana ja ainoana naapurina oli kattojen musta lakeus toisella puolen Polonceaunkatua, ja te saatte jotakuinkin täydellisen käsityksen siitä, millainen oli neljäkymmentäviisi vuotta sitten Pikku Picpusin bernhardilaisnunnain asunto. Tämä pyhä talo oli rakennettu erään neljännellätoista, viidennellätoista ja kuudennellätoista vuosisadalla kuuluisan pallohuoneen paikalle, pallohuoneen, jota sanottiin *yhdentoistatuhannen pahalaisen luolaksi*.

Kaikki nämä kadut olivat muuten Pariisin vanhimpia. Nimet Oikokatu ja Aumarais tavataan jo sangen aikaisin, mutta kadut, joita ne osoittivat, olivat olleet olemassa jo kauvan niitä ennen. Aumaraisin umpikujan nimenä oli muinoin Maugoutin umpikuja. Oikokadun nimenä taas oli aikaisemmin Orjantappurakatu, sillä Jumala avasi ennen kukkien terät kuin ihminen oppi kiviä lohkomään.

9.

Vuosisata luostarihunnussa.

Koska nyt olemme esittäneet useita yksityiskohtia muinoisesta Pikku Picpusin luostarista ja koska olemme rohjenneet avata akkunan tirkistelläksemme tähän suljettuun, salaperäiseen taloon, ei lukija panne pahakseen vieläkin pientä poikkeamista sivupoluille. Tämä poikkeaminen ei tosin ole missään tekemisessä tämän kirjan perustapausten kanssa, mutta se on valaiseva ja hyödyllinen siinä suhteessa, että se osoittaa luostarinkin asukkaissa voivan piillä eriskummallisia, tavallisuudesta poikkeavia luonteenomaisuuksia.

Pikku luostarissa oleili muuan satavuotias vanhus, joka oli sinne eksynyt Fontevraultin luostarista. Ennen vallankumousta oli hän liikkunut ylhäisissä seurapiireissä. Hän jutteli usein herra de

Miromesnilistä, Ludvig XVI:n oikeusministeristä, sekä eräästä presidentinrouva Duplatista, jonka parhaita ystäviä hän sanoi olleensa. Kaikissa sopivissa ja sopimattomissa tilaisuuksissa veti hän nämä kaksi nimeä esiin huvikseen ja viattoman turhamaisuutensa tyydykkeiksi. Fontevrautin luostarista tiesi hän vallan ihmeitä kertoa: mitenkä se oli kuin kaupunki ikään ja mitenkä siellä oli oikein kadutkin.

Hän puhui pikardialaismurretta, joka huvitti kovasti kasvatteja. Joka vuosi uudisti hän juhlallisesti lupauksensa ja valaa tehdessään sanoi hän papille: "Hänen ylhäisyytensä Pyhä Franciskus teki sen hänen ylhäisyydelleen pyhälle Julianolle, hänen ylhäisyytensä pyhä Julianus teki sen hänen ylhäisyydelleen pyhälle Eusebiolle, hänen ylhäisyytensä pyhä Eusebius teki sen hänen ylhäisyydelleen pyhälle Prokopiolle, j.n.e., j.n.e., ja samaten teen minä sen nyt teille, isäni." — Ja kasvatit nauraa kikattamaan huntujensa suojassa. Viattomia hilpeydenpurkauksia, jotka kuitenkin saivat äänestäjä-äidit rypistämään kulmakarvojaan.

Joskus yltyi satavuotias vanhus muistelevaan muinaisia. Hän väitti, että *hänen nuoruudessaan eivät bernhardilaismunkit antaneet perään muskettisotureille*. Kokonainen vuosisata siinä puhui, mutta se olikin kahdeksastoista vuosisata. Hän jutteli eräästä hauskaa campanialaisesta ja burgundilaisesta tavasta, joka kukoisti ennen vallankumousta ja jossa pää-osaa näytteli neljä viinilajia. Jonkun arvohenkilön, Ranskan marsalkan tai prinssin tai herttuan tai päärin poiketessa johonkin burgundilaiseen tai campanialaiseen kaupunkiin pitivät kaupungin viranomaiset hänelle ensin ylistyspuheita ja ojensivat sitten hänelle neljä hopea-astiaa, joihin oli kaadettu neljänlaista viiniä. Ensimmäisen astian kylkeen oli kirjoitettu: *apinan viiniä*, toisen: *jalopeuran viiniä*, kolmannen: *lampaan viiniä*, neljännen: *sian viiniä*. Nämä neljä nimitystä osoittivat juopumisen neljää astetta: ensimmäisellä asteella vallitsee huoleton hauskuus, toisella leimahtavat kiukku ja raivo ilmituleen, kolmannella tulee sijaan tylsistynyt välinpitämättömyys ja neljännellä asteella ollessaan ei humalainen juuri ole kaukana eläimestä.

Kaapissa, jonka avainta hän ei hellittänyt luotaan, säilytti hän jotakin salaperäistä, ja mikäli näytti, hänelle tavattoman kallisarvoista esinettä. Fontevrautin säännöt eivät sitä kieltäneet. Hän ei tahtonut näyttää sitä esinettä kenellekään ihmiselle. Hän sulkeutui aina visusti huoneeseensa sitä tarkastelemaan, sillä senkin myönsivät hänen sisarkuntansa säännöt. Kuullessaan askeleita käytävästä sulki hän kaapin oven niin joutuin kuin suinkin taisi vanhoilla käsillään. Heti kun koetettiin johtaa keskustelua tähän esineeseen, vaikenä hän kuin muuri, hän, joka muutoin aina jutteli niin mielellään. Uteliaimmatkaan eivät mahtaneet mitään hänen vaiteliaisuudelleen, ja hänen lujutensa saattoi itse pintaisimmatkin ponnistukset häpeään. Siitäpä tuli selvittämisen aihetta kaikille luostarin ikävystyneille tai joutilaille asukkaille. Mikähän oikeastaan oli niin kallisarvoinen ja niin salaperäinen aarre tuolla satavuotiaalla? Ehkäpä joku pyhä kirja? Tai joku harvinainen rukousnauha? Tai joku oikeaksi todistettu pyhänjäänös? Otaksumisista ei tahtonut tulla loppuakaan. Vanhusraukan kuoltua juostiin kaapille nopeammin kuin ehkä olisi ollut soveliasta ja avattiin se. Salaperäinen esine tavattiin kolminkertaisista kääreistä kuin siunattu rippilautanen ikään. Se oli tosiaankin lautanen, fajanssilautanen, johon oli kuvattu, mitenkä pienet lemmenhengettäjät pakenevat suunnattomilla peräruiskuilla varustettujen apteekkaripoikain ahdistamina. Siinäkösi sitä on irvistystä ja hullunkurisia asentoja! Muuan viehättävistä pikkuhengettäjistä on jo joutunut vainoojan kynsiin. Se tekee vastusta, pyristelee pieniä siipiään ja yrittää yhä lentoon, mutta voittoisan hirtehisen suu on pirullisessa ivahymyssä. Opetus: lemmenkin lannistavat vatsanväänneet. Tämä tavallaan erinomaisen mieltäkiinnittävä lautanen, joka ehkä on saanut kunnian herättää Molièressä ajatuksen erääseen kohtaukseen, oli olemassa vielä syyskuussa vuonna 1845. Se oli myytävänä erään säilykauppiiaan kokoelmassa Beaumarchaisin puistokadun varrella.

Tämä kelpo vanhus ei milloinkaan halunnut maailman ihmisiä tervehdyskäynnille, *koska*, kuten hän selitti, *puhumo oli liian ikävä*.

10.

Herkeämättömän palvomisen synty.

Muuten on tämä hautamainen puhumo, jota ylempänä olemme koettaneet kuvata, aivan paikallinen, eikä se esiinny yhtä synkkänä muissa luostareissa. Tempelikadun luostarissa, joka totta puhuaksemme kuuluikin sentään toiselle yhdyskunnalle, oli esimerkiksi mustien luukkujen asemasta ruskeat esiriput, ja itse puhumo oli kuin mikäkin kaunis, silolaatteinen vastaanottohuone, jonka akkunoita verhosivat hyvin hienosta valkeasta pumpulikankaasta valmistetut uutimet ja jonka seinillä näkyi kaikenlaisia kuvia kehyksissään, m.m. eräs ilman huntua maalattu benediktiläisnunna, kukkakiehkuroita, jopa huvittaviakin aiheita.

Juuri tämän Tempelikadun luostarin puutarhassa kasvoi se hevoskastanja, jota pidettiin Ranskan

suurimpana ja kauneimpana ja jota kahdeksannentoista vuosisadan kelpo ihmiset sanoivat *kuningaskunnan kaikkien kastanjain isäksi*.

Me olemme jo maininneet, että tämä Temppekkadun luostari kuului herkeämättömän palvomisen benediktiläisnunnille, joilla taas ei ollut vähintäkään yhteyttä cisterciäläisten benediktiläisnunnien kanssa. Tämä herkeämättömän palvomisen sisarkunta ei ole kovin vanha: vähän yli kaksisataa vuotta. Vuonna 1649 häväistiin pyhää sakramenttia kaksi kertaa muutamien päivien kuluessa kahdessa Pariisin kirkossa, pyhän Sulpitiuksen ja pyhän Johanneksen kirkoissa. Nämä kauhistuttavat ja ennen kuulumattomat pyhydenloukkaukset kuohuttivat koko kaupunkia. Saint-Germain des Présin pääpappi määräsi kaikki alaisensa juhlalliseen kulkueeseen, jota johti paavin lähettiläs. Mutta tämä sovitus ei vielä ollut kahden arvoisan rouvan mielestä riittävä. Nämä rouvat olivat rouva Courtin, Boucsin markiisitar, ja Châteauevieuxin kreivitär. Tuo hirvittävä, "pyhää alttarin sakramenttia" häväisevä loukkaus, niin ohimenevää laatua kuin se olikin, ei lähtenyt näiden kahden hurskaan rouvan ajatuksista, ja he arvelivat sen olevan vain siten sovittavissa, että jossakin nunnaluostarissa osoitettaisiin pyhälle sakramentille "herkeämätöntä palvomista." Molemmat lahjoittivat silloin, toinen v. 1652, toinen v. 1653, melkoiset rahasummat äiti Katariina de Barille, benediktiläisnunnalle, jota sanottiin pyhän sakramentin sisareksi ja jonka nyt oli tätä hurskasta tarkoitusta varten perustettava luostari pyhän Benediktin sääntöjen mukaan. Ensimmäisen luvan tällaisen laitoksen perustamiseen antoi äiti Katariina de Barille Saint-Germainin pappi de Metz, "ehdolla, ettei luostariin hyväksyttäisi ketään pyrkijää, joka ei toisi mukanaan kolmensadan livren vuotuista eläkettä, mikä vastaa kuudentuhannen livren pääomaa." Saint-Germainin papin jälkeen antoi kuningas vahvistuskirjan laitokselle, ja molemmat, sekä papin lupapaperi että kuninkaan vahvistuskirja, saivat v. 1654 osakseen lopullisen lainmukaisen hyväksymisen valtiokonttorissa ja parlamentissa.

Sellainen on Pariisin pyhän sakramentin herkeämättömän palvomisen benediktiläisnunnien sisarkunnan synty ja laillinen vahvistus. Heidän ensimmäinen luostarinsa "rakennettiin vast'uudesta" Cassettenkadun varrelle rouva de Boucsin ja rouva de Châteauevieuxin lahjoittamilla varoilla.

Kuten olemme nähneet, ei tällä yhdyskunnalla ole minkäänlaista yhteyttä cisterciäläisten benediktiläisnunnien sisarkuntien kanssa. Se johti syntyperänsä Saint-Germain des Présin papista, samoin kuin Pyhän Sydämen naisten yhdyskunnan perustajana oli muuan jesuiittakenraali ja laupeudensisarten yhdyskunnan perustajana muuan lähetyksveljien kenraali.

Sitä ei myöskään tule mitenkään sekoittaa Pikku Picpusin bernhardilaisluostariin, jonka elämään ja oloihin jo ylempänä tutustuimme. Vuonna 1657 valtuutti paavi Aleksanteri VII erikoisella kirjelmällä Pikku Picpusin bernhardilaisnunnat harjoittamaan herkeämätöntä palvomista pyhän sakramentin benediktiläisnunnien tapaan. Mutta molemmat yhdyskunnat pysyivät siitä huolimatta täydelleen itsenäisinä ja erillään toisistaan.

11.

Pikku Picpusin loppuvaiheet.

Ensimmäisen keisarikunnan kukistuttua alkoi Pikku Picpusin luostari joutua rappiolle. Se ennusti koko yhdyskunnan kuolemaa, yhdyskunnan, joka kahdeksannentoista vuosisadan vaivuttua ajan virtaan kuihtuu ja häviää kuten kaikki uskonnolliset laitokset. Harras mietiskely kuuluu, samoin kuin rukouskin, ihmiskunnan henkisiin tarpeisiin. Mutta kuten kaikki, mitä vallankumous pääsi koskettamaan, muuttui sekin yhteiskunnallisen edistyksen vihollisesta sen ystäväksi.

Pikku Picpusin asukkaiden lukumäärä väheni nopeasti. Vuonna 1840 oli jo pikku luostari kadonnut, kasvatustila samoin. Ei ollut enää vanhoja, arvokkaita äitejä, ei nuoria tyttöjä: edelliset olivat kuolleet, jälkimäiset lentäneet tiehensä. *Volaverunt*.

Herkeämättömän palvomisen säännöt olivat kauhistuttavan ankarat. Ne vaikuttivat sen, että pyrkijöitä ilmaantui tavattoman vähän, ja luostari jäi piankin tyhjilleen. Vuonna 1845 liittyi yhdyskuntaan vielä muutamia harvoja maallikkosisaria, mutta varsinaisista nunnista ei ollut puhettakaan. Neljäkymmentä vuotta takaperin oli luostarissa vakinaisia asukkaita lähes sata. Viisitoista vuotta sitten enää vain kaksikymmentäkahdeksan. Montako on niitä nykyään? Vuonna 1847 oli päänunna verrattain nuori: merkki siitä, että valintapiiri oli supistunut. Hän ei ollut täyttänyt vielä neljääkymmentä vuotta. Kun työntekijät vähenevät, lisääntyy yksityisten taakka. Jokaisen tehtävät tulevat raskaammiksi. Saattoi jo silloin hyvin nähdä sen ajan, jolloin olisi enää vain kymmenkunnan heikkoa, kumaraista hartiaa kantamassa pyhän Benediktin raskaita määräyksiä. Taakka ei vähene, vaan pysyy aina samana niin harvoille kuin useillekin. Ennen se painoi, nyt se alkoi rusentaa. Nunnaraukat kuolla kupsahtivatkin toinen toisensa jälkeen. Sinäkin aikana, jolloin tämän kirjan tekijä asusti

Pariisissa, kuoli heitä kaksi. Toinen oli kahdenkymmenenviiden vanha, toinen kahdenkymmenenkolmen. Tämä jälkimäinen saattoikin sanoa Julia Alpinulan tavoin: *Hic jaceo. Vixi annos viginti et tres*. Näiden syiden takia luopui luostari piankin tyttöjen kasvattamisesta.

Me emme ole voineet kulkea tämän kummallisen, tuntemattoman, salaperäisen talon ohi käymättä sinne sisälle ja viemättä sinne mukanamme kaikkia niitä lukijoita, jotka ovat liittyneet meidän seuraamme ja jotka kuuntelevat — muutamien hyödyksi ehkä — meidän kertovan Jean Valjeanin surullista tarinaa. Me olemme tunkeutuneet tarkastelemaan tämän yhdyskunnan elämää, yhdyskunnan, jonka tavat ja toimet olivat itsessään niin vanhoja, mutta niin uusia ja tuntemattomia nykyään. Koko talo oli kuin suljettu puutarha. *Hortus conclusus*. Me olemme puhuneet tästä omituisesta paikasta yksityiskohdittain, mutta kunnioittavasti, ainakin sikäli kuin yksityiskohtainen kuvailu ja kunnioittavaisuus sopivat yhteen. Me emme ymmärrä kaikkea, mutta mitään emme me solvaise. Me olemme yhtä kaukana Joosef de Maistren ylistyslaulusta, joka päättyi antamaan korkeimman siunauksensa pyövelille, kuin Voltairen irvistelevästä ivasta, joka ei kaihda ristiinnaulitunkuvaakaan häpäisemästä.

Voltairen epäjohdonmukaisuutta vain, sivumennen sanottuna. Sillä Voltaire olisi puolustanut Jeesusta yhtä hyvin kuin hän puolusti Calasta. Ja mitä merkitsee ristiinnaulitunkuva niillekin, jotka kieltävät Jeesuksen ylikuonnollisen syntyperän? Murhattua viisasta.

Yhdeksännellätoista vuosisadalla sai uskonnollisuus kestää kovia koettelemuksia. Unohdetaan erinäisiä seikkoja, ja siinä ei mitään pahaa, kunhan vain unohdettaessa vanhaa, opittaisiin jotain uutta. Älköön ihmissydän jääkö tyhjilleen! Revitään maahan yhtä ja toista, ja hyvähän on niinkin, kunhan vain osataan sitten rakentaa jotakin pysyväistä sijaan.

Mutta sillä välin tarkastakaamme menneisyyden tapahtumia. On tarpeellista niitä tuntea, elleihän muun takia, niin ainakin osataksemme välttää sitä, minkä olemme hyljättäväksi havainneet. Väärät menneisyyden jäljittelyt pukeutuvat usein uusiin muotoihin ja pyytävät mielellään käydä tulevaisuudesta. Tämä kummitus, menneisyys, on taipuvainen väärentämään passinsa. Kavahtakaamme ansaa. Olkaamme varuillamme. Menneisyyden kasvoilla on eräs omituinen ilme, taika-usko, sekä eräs omituinen naamus, ulkokultaisuus. Ymmärtäkäämme tämä ilme oikein ja reväiskäämme pois tämä petollinen naamus.

Mitä luostareihin tulee, tarjoavat ne tarkastellaksemme kaksi toisiinsa liittyvää kysymystä: sivistyskysymyksen, sivistyksen, joka ne tuomitsee, sekä vapauskysymyksen, vapauden, joka niitä suojelee.

SEITSEMÄS KIRJA

VÄLIHUOMAUTUS

1.

Luostari aatteena.

Tämä kirja on näytelmä, jossa ensimmäisenä henkilönä on äärettömyys, ijankaikkisuus voiminensa.

Toisena on ihminen.

Ja koska nyt luostari osui tiellemme, täytyi meidän käydä sinne sisään. Miksi? Siksi, että luostari, yhtä ominaisena niin idän kuin lännen maille, niin vanhalle kuin uudelle ajalle, niin pakanuudelle ja buddalaisuudelle ja muhamettilaisuudelle kuin kristinuskolle, on muuan niitä tähystyslaitteita, joiden avulla ihminen katselee ijankaikkisuutta ja äärettömyyttä.

Tässä ei ole paikka lähteä laajemmin kehittämään tätä ajatusta. Mutta luopumatta lainkaan epäilystämme, varovaisuudestamme tai oikeutetusta kiivailustamme, täytyy meidän sanoa, että me joka kerta, kun näemme ihmisessä ijankaikkisuuden, äärettömyyden merkkejä, olkootpa ne kuinka vähäpätöisiä tahansa, tunnemme kunnioitusta. Synagogalla, moskealla, pagodilla, wigwamilla on vastenmielinen puolensa, jota me inhoamme, ja ylevä puolensa, jota me ihailimme. Mitä näkö-aloja ja mitä rajattomia haaveiluja hengelle! Jumaluuden paisteen heijastusta ihmiskäsien rakentamaan seinään.

2.

Luostari historiallisena ilmiönä.

Historian, järjen ja totuuden nimessä on luostarilaitos saanut tuomionsa.

Missä maassa luostareja vain on tiheämmälti, muodostuvat ne esteiksi yleiselle kehitykselle, haitallisiksi laitoksiksi ja laiskuuden keskuksiksi siellä, missä niiden pitäisi olla työn keskuksia. Luostari-yhteiskunnat ovat suuressa yhteiskunnassa samaa kuin misteli on tammessa ja syyli ihmisruumiissa. Niiden hyvinvointi ja lihominen merkitsee maan köyhtymistä. Luostarilaitos, joka alkeellisen sivistyksen aikoina oli tarpeellinen raakuuden vaimentamiseksi hengen aseilla, ei ole enää paikallaan kansojen miehuudenijässä. Ja kun se alkaa rappeutua ja luisua häviötään kohti, muuttuu se antamansa esimerkin takia vahingolliseksi kaikissa niissä suhteissa, jotka tekivät sen hyödylliseksi sen ensi puhtauden aikana.

Luostarit ovat eläneet aikansa. Ne olivat tarpeellisia uudenaikaisen sivistyksen kasvattajina, mutta ne muuttuivat sen vahvistuessa haitallisiksi ja ne ovat kerrassaan vahingollisia sen myöhemmälle kehitykselle. Sisäisen järjestyksensä ja tarkoituksensa puolesta olivat luostarit kyllä paikallaan kymmenennellä vuosisadalla, näyttivät epäilyttäviltä viidennellätoista, mutta ovat ehdottomasti hyljättäviä yhdeksännellätoista. Luostaris yöpö on mädännyt melkein luurangoksi asti kaksi ihanaa kansaa, Italian ja Espanjan, joista toinen oli Europan valo, toinen Europan ylpeys vuosisatoja. Ja nykyään vasta alkavat nämä kaksi kuuluisaa kansaa parantua 1789:n terveellisen ja perinpohjaisen leikkauksen johdosta.

Luostari, etenkin vanhanaikuinen naisluostari, sellaisena kuin se esiintyi tämän vuosisadan kynnyksellä Italiassa, Itävallassa, Espanjassa, on keski-ajan synkimpiä, inhoitavimpia luomuksia. Luostari on kaikkien hirmujen leikkauspiste. Ja varsinkin katolilaisesta luostarista löyhähtää vastaan kuoleman hyinen huounta.

Etenkin on synkkä espanjalainen luostari. Siellä kohoaa pimeissä holveissa, joiden ääri viivoja on vaikea erottaa ainaisessa hämärässä, tavattoman tanakoita, rauhattomia alttareita, korkeina kuin tuomiokirkot. Siellä riippuu vitjoista suunnattomia valkeita ristiinnaulitunkuvia. Siellä hohtavat suuret norsunluiset Kristukset alastomina mustapuisissa risteissään, ei enää vertavuotavina, vaan vertavaluvina, inhoittavina ja liikuttavina, ja niiden kyynäspäistä töröttävät luut, niiden polvilumpiot ovat kuin irtautumaisillaan, niiden haavoista pursuaa verinen liha, niiden päätä koristavat hopeaiset orjantappurakruunut, ne ovat kiinnitetyt ristiin kultanauloin, niiden otsalla kimaltelevat punakiviset veripisarot ja niiden silmissä välkkyvät timantit kyynelinä. Timantit ja punakivet näyttävät kosteilta ja ne hellyttävät itkuun siellä alhaalla pimeässä polvistuvat huntujen peittämät olennot, joiden kyljet on jouhipaita hieronut rikki, joiden selän on rautapiikkinen ruoska raadellut, joiden rinnat on pajukudos muodottomiksi pusertanut ja joiden polvista on nahka rukoillessa hankautunut, nämä naiset, jotka luulevat olevansa puolisoja, ja nämä haamut, jotka luulevat olevansa taivaan enkelejä. Ajattelevatko nämä naiset mitään? Eivät. Tahtovatko he mitään? Eivät. Rakastavatko he mitään? Eivät. Sykkiikö heissä elämä? Ei. Heidän hermonsä ovat muuttuneet luuksi. Heidän luunsä ovat muuttuneet kiveksi. Heidän huntunsa on yöstä ja pimeydestä kudottu. Heidän hengityksensä hunnun alla on kuin sydäntäsärkevää kuolonkorinaa. Päänunna, aave, heitä johdattaa pyhityksen tielle ja painaa heidät kauhun syvänteihin. Saastaton on siinä heidän silmiensä edessä vaativana, hirmuisena.

Senlaisia ovat vanhat espanjalaiset luostarit. Kammoittavan uskonnollisen kiihkon ryöväri luolia, neitseiden hautoja, surmansijoja.

Katolilainen Espanja oli roomalaisempi kuin Rooma itse. Espanjalainen luostari oli ennen muita oikea katolilainen luostari. Siellä tuntui vallitsevan itämainen henki. Arkkipiispa, taivaan kuohilaiden päämies, vartioi ja hallitsi tätä Jumalalle varattujen sielujen haaremia. Nunna oli haareminainen, pappi oli kuohilas. Hartaimmat valittiin unessa, ja he saivat nauttia Kristuksen läsnä-oloa. Yöllä astui tuo nuori, kaunis, alaston mies ristiltä ja loihti synkän kopin taivaallisen nautinnon näyttämöksi. Kosteat muurit estivät kenenkään häiritsemästä salaperäistä suluttaanitarta, jonka sulttaanina oli ristiinnaulittu.

Katsekin vain ulkomaailmaan merkitsi uskottomuutta. Luostarin maanalaiset vankikomeroet vastasivat nahkasäkkejä. Mitä upotettiin mereen idässä, se upotettiin maahan lännessä. Kumpaisellakin taholla vääntelivät vaimot käsiään. Aallot yksille, kuoppa toisille. Siellä hukutetut, täällä haudatut. Kauhea yhtäläisyys.

Kun eivät menneisyyden puolustajat enää nykyään voi kieltää näitä seikkoja, ovat he havainneet viisaimmaksi kääntää koko asian leikiksi. Tosiaankin sangen mukava, mutta sangen oudostuttava tapa suoriutua historian paljastuksista, tehdä filosofian selvittelyt vaarattomiksi ja taittaa kärki kaikilta kiusallisilta tosi-asioilta ja kaikilta kiusallisilta kysymyksiltä. *Märehtimistä tyhjänhuutajille*, sanovat ovelimmat. Vain tyhjää huutoa, toistavat typerät. Jean-Jacques, tyhjänhuutaja. Diderot, tyhjänhuutaja. Voltaire Calasin, Labarren ja Sirvenin auttajana, tyhjänhuutaja. En enää muista, kuka tässä hiljattain oli päässyt selville siitä, että Tacituskin oli vain tyhjänhuutaja, että Neero oli uhri ja että tuli tosiaankin säälitellä tuota "Holofernes-raukkaa."

Mutta tosi-asioista ei päästä niin vähällä, ja niitä on mahdoton vaieta. Tämän kirjan tekijä näki omin silmin kahdeksan lieun päässä Brysselistä (siellä on keski-aika jokaisen ulottuvilla), Villersin luostarissa maanalaisten vankikomeroitten suu-aukon keskellä niittyä, joka ennen oli ollut luostarin pihana, sekä Dylen rannalla neljä kivistä muurattua koppia, joka olivat puoliksi maan sisässä, puoliksi veden alla. Ne olivat niitä *in paceja*, elinkautisvankeuteen tuomittujen säilytyslaitoksia. Jokaisessa kopissa voi huomata jäännöksiä rauta-ovesta, ulostuspaikan ja ristikkoluukun, joka on ulkoa kaksi jalkaa virran yläpuolella ja sisältä kuusi jalkaa maassa. Neljän jalan pituudelta huuhtelee virta kopin seinää. Maa oli aina kostea. *In pacen* asukkaan ainoana vuoteena oli tämä kostea maa. Eräässä kopissa näkyy vielä kaularaudan pää seinään kiinnitettyä. Toisessa taas huomaa nelikulmaisen, neljästä kivilaatasta kyhätyn komeron, joka on liian lyhyt maattavaksi ja liian matala suorana seisottavaksi. Sinne ahdettiin ihmisolento, ja viides kivilaatta nostettiin kanneksi päälle. Tämä on totta. Siitä saattaa jokainen tulla omin silmin vakuutetuksi. Niitä kiviä voi jokainen omin käsin kosketella. Nämä *in pacet*, nämä kopit, nämä rautatelkeet, nämä kaulakahleet, nämä korkeat luukut, joiden alareunoja virta huuhtelee, tämä kivikomero, jota jyrkellä paasi peitti kuin hautaa, sillä eroituksella vain, että siinä komerossa virunut vainaja olikin elävä olento, tämä lokainen maa, tämä ulostuspaikka, nämä kiviseinät, jotka tiikkuvat kylmää hikeä, erinomaisia tyhjänhuutajia tosiaankin!

3.

Millä ehdolla voi kunnioittaa menneisyyttä.

Luostarilaitos, sellaisena kuin se esiintyi ennen Espanjassa ja sellaisena kuin se esiintyy nykyään Tiibetissä, on ikäänkuin jonkunlainen hivitustauti sivistyksen ruumiissa. Se pysäyttää elämän. Se vähentää aivan yksinkertaisesti väestön lukumäärää. Luostaroiminen on kuoharoimista. Se on ollut pitkät, pitkät ajat Europan vitsauksena. Lisätkää siihen kaikki omantunnon loukkaukset, pakolliset kutsumukset, läänityslaitos, joka käytti luostareja tukenaan, erikoisoikeus, joka heitti luostarilaitoksen syliin perheen liikajäsenet, ne julmuudet, joista juuri puhuimme, *in pacet*, tukitut suut, koppeihin teljettyt aivot, niin monet, monet onnettomat älyniekat, jotka iki-ajoiksi upotettiin maanalaisten luolien pimentoihin, luostarilupaukset, elävältä haudatut ihmissielut. Lisätkää yksityiset kärsimykset kansalliseen tappioon, ja ken lienettekin, te olette tunteva vavahtavanne, nähdessänne munkkikaavun tai nunnanhunnon, nämä kaksi eläville ihmisille keksittyä hikiliinaa.

Mutta huolimatta filosofiasta, huolimatta edistyksestä esiintyy muutamain kohdin vielä luostarihenkeä keskellä yhdeksättötoista vuosisataa, ja kummallinen ankaranuskonnollinen liike hämmästyttää parhailaan sivistynyttä maailmaa. Tällainen vanhentuneiden muotojen, laitosten ja aatteiden itsepitäinen elossapysyttelemine on verrattava pahentuneen hajuvoiteen haluun päästä kostuttamaan tukkaamme, mädäntyneen kalan pyrkimykseen päivällispöydälle, lapsenpuseron tungetteluun pukemaan miestä ja vainajien hellyyteen, vainajien, jotka nousivat haudoistaan hyväilemään eläviä.

Kiittämättömiä teitä, sanoo pusero. Minä teitä suojelin pahoilta säiltä ja kylmältä, miksi minut nyt hylkääte? Minä uiskentelin reippaana ja iloisena meren ulapalla, sanoo kala. Minä asuin ruusussa, sanoo tuoksu. Minä rakastin teitä, sanoo vainaja. Minä autoin teidän sivistymistänne, sanoo luostari.

Tähän tarvitsee meidän vastata vain: Niin, muinoin. Haaveilla kuolleiden aatteiden ijankaikkista elämää ja ihmisten hallitsemista muumioiden avulla, nostaa kaatuneet opinkappaleet jaloilleen jälleen, kullata uudelleen pyhäinjäännöslippaat, laittaa luostarit entiseen kuntoonsa, korjata pyhimysarkut, virittää taika-usko, sytyttää kaikki kiihkot leimuamaan jälleen, varustaa vihkivesiharjoihin uudet varret ja hioa lohkeilleet miekat teräviksi, pystyttää jälleen munkkivalta ja sotilasvalta, uskoa yhteiskunnan parantamiseen kaikenlaisten loisten lisäämisellä, pakottaa nykyisyys kantamaan menneisyyttä hartioillaan, näyttää mahdottomalta ajatellakaan. Mutta niitä on kuitenkin rakennusmestareita

moisillekin opinrakennelmille. Nämä rakennusmestarit, älykkäitä miehiä kun ovat, menettelevät sangen yksinkertaisesti: he sivelevät menneisyyden kauniilla pintavärillä, jota he nimittävät yhteiskuntajärjestykseksi, jumalalliseksi oikeudeksi, siveelliseksi velvollisuudeksi, perheeksi, esi-isäin kunnioittamiseksi, vanhoiksi hyviksi tavoiksi, pyhäksi perinnöksi, laillisuudeksi, uskonnoksi, ja he huutavat: "Katsokaa! Säilyttäkää tämä, kunnan kansalaiset!"

Tämän tempun osasivat jo muinaisajan ihmisetkin. Roomalaiset uhripapit sitä jo paljon käyttivät. He tuhrivat liidulla mustan hiehon ja huusivat: "Se on valkoinen." *Bos cretatus*.

Mitä meihin tulee, niin me kunnioitamme joskus menneisyyttä ja säästämme sitä aina, kun se vain suostuu olemaan kuollut. Mutta jos se tahtoo herätä henkiin, hyökkäämme sen kimppuun ja koetamme tappaa sen.

Taika-usko, ulkokullaisuus, tekopyhyys, ennakkoluulot, nämä aaveet, aaveita kun ovat, ovat tavattoman sitkeähenkisiä. Niillä on hampaat ja kynnet, ja niihin täytyy iskeä lujasti käsiksi, niitä vastaan täytyy käydä sotaa, hellittämätöntä sotaa, sillä ihmiskunnan kovaan kohtaloon kuuluu, että se on tuomittu ikuiseen taisteluun kummituksia vastaan. Haamua on vaikea ottaa kurkusta ja paiskata maahan.

Luostari Ranskassa keskellä yhdeksättötoista vuosisataa on huuhkajain pesä, huuhkajain, jotka tollistelevät aurinkoa päin silmiä. Uskonkiihkoinen luostari 1789:n, 1830:n ja 1848:n kaupungin helmassa, Rooma kukoistavassa Pariisissa, ei millään tavalla sovellu aikajärjestykseen. Säännöllisissä oloissa ei tarvitse muuta ajanlaskuvirheen selvittämiseksi kuin panna se tavaamaan rahojen vuosilukua. Mutta mehän emme eläkään säännöllisissä oloissa.

Taistelkaamme siis.

Taistelkaamme, mutta älkäämme iskekö sokeasti. Totuuden luonteeseen kuuluu, ettei se koskaan liioittele. Miksi olisikaan sen pakko liioitella? On hävitettävää, mutta on sellaistaikin, jota tarvitsee vain valaista ja tarkastella. Hyväntahtoinen, vakava tutkiminen, mikä voima siinä piilekään! Älkäämme tuoko polttavaa liekkiä sinne, missä pelkkä valokin riittää.

Siis, katsoen siihen, että elämme yhdeksättötoista vuosisataa, vastustamme luostarilaitosta yleensä ja kaikkialla, niin Aasiassa kuin Europassa, niin Indiassa kuin Turkissa. Luostari on samaa kuin räme. Molempien mätä löyhyä tuntuu jo kaukaa, molempien henkäykset ovat myrkyllisiä, sillä ne istuttavat kuumeen ihraisiin ja näivetyttävät heidät, molempien lisääntyminen muodostuu vähitellen Egyptin vitsaukseksi. Me emme voi kauhistumatta ajatella maita, missä fakireja, bonsseja, santoneja, caloyereja, marabutteja, talapoineja ja dervishejä vilisee kuin syöpäläisiä.

Tämän jälkeen on enää uskonnollinen puoli kysymyksestä selvittelemättä. Siinä tapaamme erinäisiä salaperäisiä, melkeinpä peloittavia kohtia. Meidän sallittanee katsoa niitä rohkeasti silmiin.

4.

Luostari peri-aatteen kannalta katsottuna.

Ihmisiä kokoontuu asumaan yhdessä. Minkä oikeuden nojalla? Yhdistymisoikeuden nojalla.

He sulkeutuvat asuntoihinsa. Minkä oikeuden nojalla? Sen oikeuden nojalla, että jokainen ihminen saa vapaasti avata tai sulkea ovensa.

He eivät poistu asunnostaan. Minkä oikeuden nojalla? Sen oikeuden nojalla, että jokainen ihminen saa vapaasti tulla ja mennä tai pysyä kotonansa.

Mitä tekevät he sitten siellä "kotonansa?"

He puhuvat hiljaa. He kulkevat aina silmät maahan luotuina. He työskentelevät. He kieltäytyvät maailmallisesta elämästä, kaupunkien ylellisyydestä, nautinnoista, huvituksista, turhamaisuudesta, ylpeydestä, aineellisista eduista. Heidän pukunsa on karkeata villakangasta tai karkeata palttinaa. Kukaan heistä ei omista mitään, olipa se sitten kuinka vähäpätöistä tahansa. Luostariin astuessaan muuttuu rikas köyhäksi. Mitä hänellä oli, sen hän jakaa kaikille. Ken oli ylhäistä sukua, aatelismies, korkea herra, tulee sen vertaiseksi, joka oli talonpoika. Sama koppi kaikilla. Kaikkien pää keritään samalla lailla, kaikki käyvät samassa kaavussa, syövät samaa mustaa leipää, nukkuvat samoilla oljilla, kuolevat samaan tuhkaan. Sama säkki seljässä, sama köysi vyötäisillä. Jos on päätetty käydä avojaloin,

niin käyvät kaikki avojaloin. Heidän joukossaan voi olla ruhtinaita, mutta ruhtinaat ovat samoja varjoja kuin muutkin. Ei enää arvonimiä. Sukunimetkin ovat kadonneet. Kaikkien on taivuttava ristimänimien yhdenvertaisuuteen. He ovat hyljänneet lihallisen perheensä ja muodostaneet keskenään henkisen perheen. Heidän sukulaisiaan ovat nyt kaikki ihmiset. He auttavat köyhiä, he hoitavat sairaita. He valitsevat itse käskijänsä. He puhuttelevat toisiaan veljiksi.

Te keskeytätte minut ja huudahdatte: "Mutta tähän on ihanneluostari!"

Minulle riittää, että sellainen luostari on mahdollinen, ja minun tulee ottaa se lukuun.

Siitä johtuu, että minä edellisessä kirjassa puhuin eräästä luostarista kunnioittavasti. Kiinnittämättä huomiota keski-aikaan, kiinnittämättä huomiota Aasiaan, syrjäyttämällä kysymyksen historiallisen ja valtiollisen puolen ja katsomalla asiaa vain puhtaan filosofian kannalta, välittämättä taistelevan uudistusinnon vaatimuksista, ehdolla, että luostari on täysin vapaa-ehtoinen laitos ja että sinne menijöitä johtaa vain oma halu, olen minä aina katseleva luostari-yhdyskuntaa vakavan tarkkaavasti ja, muutamissa suhteissa, suopeastikin. Sillä siellä, missä on yhdyskunta, siellä on myös yhdyselämää, ja missä on yhdyselämää, siellä täytyy myös olla oikeutta. Luostari noudattaa vaatimusta: Yhdenvertaisuus, Veljeys. Oi, miten mahtava onkaan vapaus! Mikä ihmeellinen kirkastus! Vapaus riittää muuttamaan luostarin tasavallaksi.

Jatkakaamme.

Nämä miehet ja nämä naiset, jotka asuvat näiden neljän muurin takana, pitävät siis karkeita pukuja, ovat yhdenvertaisia ja puhuttelevat toisiaan veljiksi ja sisariksi. Hyvä. Mutta tekevätkö he mitään muuta?

Tekevät.

Mitä?

He suuntaavat katseensa tuntemattomiin avaruuksiin, he polvistuvat ja he ristivät kätensä.

Mitä se merkitsee?

5.

Rukous.

He rukoilevat.

Ketä?

Jumalaa.

Rukoilla Jumalaa, miten se on ymmärrettävä?

Onko olemassa äärettömyys ulkopuolella meitä? Onko tämä äärettömyys yksi, todellinen, pysyvä, välttämättömän aineperäinen, koska se on ääretön, ja koska, jos siitä aine puuttuisi, se tapaisi aineessa rajansa, välttämättömän järkiperäinen, koska se on ääretön, ja koska, jos järki siitä puuttuisi, se tapaisi järjessä rajansa? Herättääkö tämä äärettömyys meissä aatteen kaiken olevaisen alkuperästä ja alku-aineesta, sillä välin kun me itse saatamme omistaa itsellemme vain olemassa-olo-aatteen? Toisin sanoen: eikö se ole ehdoton, jonka suhteita me olemme?

Samalla kun on olemassa äärettömyys ulkopuolella meitä, eikö ole olemassa äärettömyys meissä itsessämme? Eivätkö nämä molemmat äärettömyydet (mikä kauhistava monikko!) liity yhteen? Eikö toinen äärettömyys ole ikäänkuin ensimmäisen äärettömyyden ala-osa? Eikö se ole ensimmäisen kuvastin, heijastus, kaiku, eikö se ole pohjattomuus, jolla on sama keskipiste kuin toisellakin pohjattomuudella? Onko tämä toinen äärettömyys järkiperäinen kuten ensimmäinenkin? Ajatteleeko se? Rakastaako se? Tahtooko se? Jos nämä molemmat äärettömyydet ovat järkiperäisiä, on kumpaisellakin niistä tahtova keskus, ja ylemmässä äärettömyydessä esiintyy minuus samalla tavalla kuin esiintyy minuus alemmassa äärettömyydessä. Alemman äärettömyyden minuus on sielu. Ylemmän äärettömyyden minuus on Jumala.

Asettaa ajatuksen avulla alempi äärettömyys yhteyteen ylemmän äärettömyyden kanssa on rukoilemista.

Älkäämme typistelkö ihmishenkeä, sillä se on väärin. Täytyy vain muokata ja kehittää. Ihmisen

erinäiset hengenkyvyt ohjautuvat itsestään Tuntematonta kohti: ajatus, mietiskely, rukous. Tuntematon on valtameri. Mitä on omatunto? Se on Tuntemattoman kompassi. Ajatus, mietiskely, rukous ovat suurenmoisia, salaperäisiä välähdyksiä. Kunnioittakaamme niitä. Minne tähtää tämä sielun mahtava säteily? Tuntemattomaan s.o. valoon.

Vapaan kansanvallan suuruus on siinä, ettei se missään suhteessa kiellä ihmiskunnan hengen vaatimuksia. Ihmisoikeuksien rinnalle se asettaa hengenoikeudet.

Musertakaa uskonkiihkoilu, kunnioittakaa äärettömyyttä, niin kuuluu käsky. Älkäämme tyytykö vain heittäytymään polvillemme luomakuntapuun juurelle ja ihailemaan sen suunnattomia tähtikimalteisia oksia. Meidän velvollisuutemme on muokata ja kehittää ihmisielua, estää ihmetöitä tunkeutumasta tutkimattomien salaisuuksien ratkaisijoiksi, nöyrytä käsittämättömän edessä, mutta hyljätä järjetön, hyväksyä selvittämättömien seikkojen joukosta vain välttämättömät, asettaa usko terveemmille perustuksille, riisua uskonnon ympäriltä taika-uskon valepuku ja puhdistaa Jumala syöpäläistoukista.

6.

Rukouksen sisäinen arvo.

Mitä tulee rukoilemistapaan, niin ovat kaikki hyviä, kunhan ne vain ovat vilpittömiä. Kääntäkää kirjanne nurinpäin ja liidelkää äärettömyyteen.

Tiedämme kyllä, että on olemassa filosofia, joka kieltää äärettömyyden. On myöskin olemassa filosofia, tautitieteellisesti katsottuna, joka kieltää auringon. Sitä filosofiaa sanotaan sokeudeksi.

Tehdä puuttuvasta aistista totuuden lähde, se on, tosiaankin sokean uskaliaisuutta.

On erinomaisen huvittavaa tarkata sitä ylpeätä, halveksivaa ja samalla puolittain säälivää tapaa, millä tämä haparoiva filosofia kohtelee filosofiaa, joka näkee Jumalan. Luulee kuulevansa myyrän huutavan. "Miten nuo raukat minua säälistätkään aurinkoineen!"

Vaan me tiedämme myös, että on olemassa nerokkaita, suurihenkisiä jumalankieltäjiä.

Mutta nämä eivät oikeastaan varmasti tiedä, ovatko he jumalankieltäjiä, koska heidän henkensä laajakantoisuus ja tarkkanäköisyys väkisinkin johtaa heitä totuuteen. Heihin nähden supistuu kysymys vain määritelmäkyseksi, ja joka tapauksessa, vaikkeivät he uskoisikaan Jumalaan, todistavat he Jumalan olemassa-olon henkensä suuruudella. Me tervehdimme heissä filosofia, mutta me paljastamme säälimättä heidän filosofiansa heikkoudet.

Jatkakaamme.

Sangen huvittava on myöskin erinäisten filosofien halu ratsastella sanoilla. Muuan pohjoismainen metafysillinen koulukunta, jossa voi havaita ainaisten sumujen vaikutuksen kutakuinkin selvästi, on luullut saavansa inhimillisessä ajattelussa aikaan täydellisen vallankumouksen, asettamalla Voimasan sijaan sanan Tahto.

Sanontatapa: kasvi tahtoo, sen sijaan että sanoisi: kasvi kasvaa, tulisi tosiaankin hedelmälliseksi, jos lisittäisi siihen: maailmankaikkeus tahtoo. Miksi? Koska siitä johtuisi tämä: kasvi tahtoo, siis siinä on minuus; maailmankaikkeus tahtoo, siis siinä on Jumala.

Mitä tulee meihin, jotka emme kuitenkaan tämän koulun tavoin hyljää mitään edeltäpäin, näyttää meistä kasvin tahto, jonka tämä koulu hyväksyy, olevan vaikeammin otaksuttavissa kuin maailmankaikkeuden tahto, jonka se kieltää.

Sillä äärettömyyden tahdon, s.o. Jumalan, kieltäminen käy päinsä vain kieltämällä äärettömyys, sen olemme todistaneet.

Äärettömyyden kieltäminen johtaa suoraa tietä kaiken kieltämiseen. Kaikki muuttuu siten vain "hengen harhakuvitelmaksi."

Kaikenkieltäjän kanssa on väittely mahdoton. Sillä johdonmukainen kaikenkieltäjä epäilee, onko hänen puhekuppaniaan lainkaan olemassa, eikä hän saata olla aivan varma omastakaan olemassaolostaan.

Hänen kannaltaan voi olla mahdollista, että hänkin on itselleen vain "hengen harhakuvitelma."

Mutta hän ei huomaakaan, että hän hyväksyy summakaupalla kaikki, mitä juuri pääsi kieltämästä,

lausumalla vain yhden ainoan sanan *henki*.

Ajatus ei pääse totta tosiaan etenemään askeltakaan sellaisten filosofien käsissä, jotka puristavat koko viisautensa tuohon yksitavuiseen sanaan: *Ei*.

Ei ansaitsee vain yhden vastauksen: *Kyllä*.

Kaikenkieltämisellä ei ole vähintäkään kantavuutta.

Mitä me teemme tyhjyydellä? Nolla ei ole olemassa. Kaikki on jotakin. Ei mikään ei ole mitään.

Ihminen elää paremmin myöntämisestä kuin leivästä. Näkeminen ja todistaminen ei yksistään riitä. Filosofian tulee olla voima. Sen tulee pyrkiä parantamaan ihmistä. Sokrateen tulee astua Aatamiin ja muodostaa Markus Aurelius. Toisin sanoen: filosofian tulee tehdä onnellisesta ihmisestä viisas ihminen. Muuttaa Eeden tiedon pajaksi. Tiedon tulee täysin tyydyttää sydäntä. Ruumiillinen nautinto, mikä alhainen päämäärä ja mikä vähäpätöinen pyrkimys! Se sopii eläimelle. Mutta ajatteleminen on sielun ja hengen todellinen nautinto ja todellinen voitto. Kohottaa ajattelun tulokset ihmisten janoisille huulille, herättää heissä kaikissa voimakas Jumalatietoisuus, saattaa heissä sopusointuun omatunto ja tieto, johtaa heitä vanhurskauteen tämän salaperäisen vertailun avulla, siinä todellisen filosofian tehtävä. Siveellisyys on totuuden puhkeamista kukaksi. Tutkistelu vie toimintaan. Ehdottoman tulee olla käytännöllistä. Ihmishengen tulee voida hengittää, juoda ja syödä ihannettaan. Vain ihanteella on oikeus sanoa: *Ottakaa, tämä on minun lihani, tämä on minun vereni*. Viisaus on pyhää ehtoollista. Vain siten lakkaa se olemasta hedelmätöntä tietokiihkoilua, vain siten muuttuu se inhimillisen yhteyden tehokkaimmaksi välikappaleeksi ja kehittyä filosofiasta uskonnoksi.

Filosofian ei tule olla vain jonkunlaisena salaseikkojen ympärille rakennettuna lavana, josta niitä olisi sitten mukavampi tarkastella ja jonka ainoana tarkoituksena olisi uteliaisuuden tyydyttäminen.

Omasta puolestamme jätämme tämän ajatuksen enemmän kehittämisen toiseen tilaisuuteen ja tyydymme vain sanomaan, ettemme me käsitä ihmistä lähtökohdaksi, emmekä edistystä päämääräksi ilman kahta voimaa, joista kaikki elämä lähtee: ilman uskoa ja rakkautta. Edistys on päämäärä, ihanne on esikuva. Mikä on ihanne? Jumala.

Ihanne, kaiken olevaisen perustus, täydellisyys, äärettömyys: kaikki nämä sanat merkitsevät samaa.

7.

Moittimisessakin tarvitaan varovaisuutta.

Historialla ja filosofialla on ikuisia velvollisuuksia, jotka samalla ovat erinomaisen selviä velvollisuuksia. Että on moitittava Kaiphasta, piispaa, Drakonia, tuomaria, Trimalchiota, lainsäätäjää, Tiberiusta, keisaria, on itsestään ymmärrettävää ja luonnollista, eikä siinä ole vähintäkään epäilyksen sijaa. Mutta oikeutta vetäytyä maailmasta erilleen ja elää omaa elämäänsä, olkoonpa, että siinä elämässä havaitaankin paljon väärinkäytöstä ja hyljättävää, ei ole niin helppo kumota, vaan on sitä käsiteltävä varovasti. Luostarilaitos on yksi ihmiskunnan monia ongelmia.

Luostareista, näistä erehdysten, mutta viattomuuden, hairahdusten, mutta rehellisen pyrkimyksen, tietämättömyyden, mutta hartaan antaumuksen, kärsimysten, mutta sankarillisen kestävyuden tyyssijoista puhuttaessa täytyy melkein aina sanoa kyllä ja ei.

Luostari on suuri ristiriita. Sen päämääränä on autuus ja sen keinona on uhrautuvaisuus. Luostari-elämä on mitä suurinta itsekkyyttä, johon yhtyy mitä suurin itsekieltämys.

Luovu kaikista ulkonaisen vallan merkeistä, mutta älä silti lakkaa hallitsemasta, se näyttää olevan luostarin toiminta-ohjeena.

Luostarissa on kärsimys nautintoa. Siellä asetetaan maksu-osoitus kuoleman lunastettavaksi. Siellä odotetaan maallisen pimeyden korvaukseksi taivaallista valoa. Luostarissa hyväksytään helvetti paratiisiperinnön ennakkomaksuksi.

Nunnanhuntuun tai munkinkaapuun pukeutuminen on itsemurha, jonka palkintona on ijankaikkinen elämä.

Tällaista ongelmaa käsitellessä ei kevyt ivailu näytä meistä olevan paikallaan. Kaikki on tässä kysymyksessä vakavaa, niin hyvä kuin pahakin.

Oikeamielinen mies rypistää kulmakarvojaan, mutta hän ei koskaan irvistele. Me ymmärrämme kiivastumuksen, mutta emme ilkeyttä.

8.

Usko ja laki.

Vielä muutamia sanoja.

Me moitimme kirkkoa sikäli kuin se on juonittelujen turmelema, emmekä me voi sallia henkisen maailman pitävän aineellista maailmaa luonnottomassa orjuudessa. Mutta me kunnioitamme ehdottomasti ajattelevaa ihmistä. Me tervehdimme kunnioittaen polvistuvaa ihmistä. Ihminen tarvitsee välttämättä uskoa. Onneton se, ken ei usko mihinkään!

Mietiskelevä ihminen ei ole toimeton. On olemassa näkyväistä työtä ja näkymätöntä työtä.

Mietiskeleminen on työskentelyä. Ajatteleminen on toimintaa. Rinnalle lasketut käsivarret tekevät työtä, ristityt kädet eivät ole jouten. Katsahdus taivaaseen ei tapahdu turhaan.

Thales ei liikahtanutkaan paikaltaan neljään vuoteen. Hän perusti filosofian.

Meidän mielestämme eivät luostarien asukkaat ole toimeettomia, eivätkä erakot laiskureita.

Tuntemattoman ajatteleminen on vakavaa työtä. Mitenkään järkyttämättä sitä, mitä ylempänä olemme lausuneet, uskomme me, että herkeämätön haudan ajatteleminen on sovelias eläville. Tästä kohdasta ovat papit ja filosofit samaa mieltä. *Kaikkien täytyy kuolla*. La Trappen luostariveli ja Horatius tulevat samoihin tuloksiin.

Älä koskaan unohda kuolevasi, se on viisaan laki. Se on myöskin uskovaisen laki. Tässä suhteessa julistavat viisas ja uskovainen samaa.

Me kasvamme ruumiillisesti. Se on luonnollista. Mutta meidän tulee myöskin kasvaa siveellisesti. Siihen on meidän pyrkiminen.

Ajattelemattomat ja kevytmieliset ihmiset sanonevat: "Mitä me teemme noilla salattuina asioina aprikoivilla haamuilla? Mitä heistä on hyötyä?"

Ah! Kun pimeys meitä ympäröi ja pimeys meitä odottaa, kun emme tiedä, mihin äärettömyyksiä voimat meidät kerran sirottelevat, me vastaamme: "Ei ole olemassa jalompaa, arvokkaampaa, tärkeämpää työtä kuin se, jota nämä sielut tekevät." Ja me lisäämme: "Eikä ehkä hyödyllisempääkään."

Sillä tarvitaanhan niitä, jotka rukoilevat aina, niiden varalta, jotka eivät rukoile koskaan.

Meidän nähdäksemme riippuu koko rukouksen arvo ajatusmäärästä, joka siihen sisältyy.

Leibnitz rukoilemassa, se on suurta. Voltaire ihailemassa Jumalan käsi-aloja, se on kaunista. *Deo erexit Voltaire*.

Me olemme uskonnon puolesta uskontoja vastaan.

Me olemme niitä, jotka uskovat rukousten mitättömyyteen, mutta rukouksen voimaan.

Muuten on meistä kunnioitettava sellaista ihmistä, joka poistuu maailmasta nyt, tällä hetkellä, jota me parhaillaan elämme, hetkellä, joka ei onneksi tule painamaan leimaansa yhdeksänteentoista vuosisataan, hetkellä, jolloin niin monet ihmiset kulkevat otsa painuneena ja sielu matalalla, jolloin niin monen ihmisen ainoana siveyskäskynä on: nauti! jolloin niin monet ihmiset ajattelevat vain alhaisia, katoavia aineellisia asioita. Luostari merkitsee kieltäytymistä. Väärään ohjautunutkin uhrautuvaisuus on kaikesta huolimatta uhrautuvaisuutta. Kestävyttä koettelevan erehdyksen tekeminen velvollisuudekseen on sekin tavallaan suurta.

Itsessään, aatteellisesti katsottuna, ja kiertääksemme totuuden ympärillä siksi kunnes saamme puolueettoman käsityksen kaikista kohdista, ei voi luostarilta, etenkin naisluostarilta — sillä meidän yhteiskunnassamme kärsii nainen eniten, ja tuossa eristäytymisessä luostarin yksinäisyyteen onkin havaittavissa ikäänkuin naisen vastalause nurjia oloja vastaan — kieltää jonkunmoista ylevyyttä.

Tämä ankara, synkkä luostari-elämä, josta olemme edellä antaneet muutamia kuvauksia, ei ole oikeata elämää, sillä siitä puuttuu vapaus. Luostari ei ole hauta, sillä siellä voi liikkua. Se on paikka,

josta ikäänkuin korkean vuoren harjalta näkee täällä rotkon, missä me ryömimme, ja tuolla kuilun, minne kerran katoamme. Se on kapea, usvainen raja, joka erottaa kaksi maailmaa toisistaan, jota ne molemmat valaisevat ja pimentävät samalla kertaa ja jossa elämän sammuva säde yhtyy kuoleman valjuun valovirtaan. Se on haudan hämyä.

Me, jotka emme usko sitä, mitä nämä naiset uskovat, mutta jotka heidän laillaan elämme uskosta, me emme voi koskaan pyhättä, hellättä kauhistuksetta ja kateellisetä sääliä katsella näitä uhrautuvia, vapisevia, luottavia olentoja, näitä nöyriä, yleviä sieluja, jotka uskaltavat elää itse salaisuuksien salaisuuden lähetyksillä, jotka odottavat aikaansa välillä maailman, joka on heiltä sulkeutunut, ja taivaan, joka ei ole vielä heille avautunut, kasvot käännettyinä näkymätöntä valkeutta kohti, nauttien sanomatonta onnea siitä ajatuksesta, että he tietävät, mistä se valkeus on odotettavissa, palaen halua syöstä syvyyksien, tuntemattomien syvyyksien helmaan, katse kiintyneenä tuijottamaan vavahtamatonta pimeyttä, näitä polvistuvia, sisäisestä liikutuksesta väriseviä haltioituneita haamuja, jotka ijankaikkisuuden syvien henkäysten kohottamina nousevat maasta puhtaampiin ja pyhempiin ilmapiireihin.

KAHDEKSAS KIRJA

HAUTUUMAAT NIELEVÄT, MITÄ NIILLE ANNETAAN

1.

Tässä luvussa pohditaan tapaa, jolla soveliaimmin pääsisi luostariin.

Tällaiseen taloon oli siis Jean Valjean, käyttääksemme ukko Fauchelevantin sanoja, "pudonnut taivaasta."

Hän oli kiivennyt puutarhan muurin yli Polonceaunkadun kulmauksesta. Enkelten hymni, jonka hän oli kuullut keskellä yötä, oli nunnien huomenvirsi. Avara, hämärä huone, jonne hän oli kurkistanut, oli kappeli. Haamu, jonka hän oli nähnyt pitkänään maassa, oli *sovitusta* harjoittava sisar. Kulkunen, jonka kilinä oli häntä niin kovin kummastuttanut, oli ukko Fauchelevantin polveen sidottu varoituskulkunen.

Saatuinaan Cosetten mukavasti vuoteeseen olivat Jean Valjean ja ukko Fauchelevant, kuten olemme nähneet, syöneet illalliseksi palasen juustoa ja juoneet lasit viiniä loimottavan risuvalkean ääressä. Sitten olivat he heittäytyneet kumpikin olkikuvolleen, koska hökkelin ainoa sänky oli Cosetten hallussa. Ennen kuin sulki silmänsä oli Jean Valjean sanonut: "Minun täytyy jäädä tänne joksikin aikaa." Nämä sanat olivat koko yön temmeltäneet ukko Fauchelevantin päässä.

Totta puhuen ei kumpikaan ollut vielä saanut unen päästä kiinni.

Koska hänet oli jälleen keksitty ja koska Javert oli hänen jäljillään, ymmärsi Jean Valjean varsin hyvin, että jos hän ja Cosette nyt menisivät takaisin Pariisiin, olisivat he hukassa. Ja koska se uusi tuulenpuuska, joka oli häntä tutjutellut, oli viskannut hänet tähän luostariin, oli Jean Valjeanilla enää vain yksi ajatus: jäädä sinne. Sillä hänenlaiselleen onnettomalle oli tämä luostari sekä kaikkein vaarallisin että kaikkein turvallisin paikka. Vaarallisin, koska sinne ei saanut kukaan ihminen, vielä vähemmän mies tunkeutua, ja jos hänet sieltä keksittäisiin, olisi rikos ilmeinen ja luostarista vankilaan olisi vain yksi askel. Turvallisin, sillä jos hänen onnistuisi päästä sinne laillista tietä ja saada lupa oleskella siellä pitemmän aikaa, niin kuka osaisi häntä sieltä etsiä? Pelastus oli juuri siinä mahdottomuudessa.

Omasta puolestaan vaivasi Fauchelevantkin ankarasti aivojaan. Hän alkoi selittämällä itselleen, ettei hän ymmärtänyt koko jutusta rahtuakaan. Mitenkä saattoi herra Madeleine nyt olla täällä, noista tavattoman korkeista muureista huolimatta? Luostarinmuurien yli ei noin vain hypitä. Mitenkä oli hän saanut tuoduksi tuon lapsen mukanaan? Sellaisten muurien yli ei noin vain kiivetä lapsi sylissä. Mitä oli tämä lapsi perujaan? Mistä olivat he molemmat tänne tupsahtaneet? Luostariintulonsa ajoista alkaen ei Fauchelevant ollut enää kuullut puhuttavan Montreuil-sur-Meristä, eikä hänellä siis ollut

aavistustakaan sen myöhäisemmistä tapauksista. Ukko Madeleinelta ei juuri tehnyt mieli kysellä, sillä Fauchelevant vakuutteli itsekseen: "Pyhimykseltä ei sovi udella kaikkea." Herra Madeleine oli säilyttänyt koko arvonsa hänen silmissään. Muutamista Jean Valjeanilta luiskahtaneista sanoista luuli puutarhuri kuitenkin voivansa päättää, että herra Madeleine oli ehkä tehnyt vararikon ahtaiden aikojen takia ja että velkojat häntä vainosivat; tai että hän oli sekaantunut johonkin valtiolliseen jupakkaan ja oli senvuoksi pakotettu piileskelemään, seikka, mikä ei lainkaan pahastuttanut Fauchelevantia, joka, kuten hyvin useat pohjoisseutujen talonpojat, oli vanhalta pohjalta bonapartelainen. Suojanhausssa oli herra Madeleine ottanut luostarin turvapaikakseen, ja luonnollisestikin halusi hän sinne jäädä. Mutta selittämättömänä pysyi, ja siihen palasi Fauchelevant alituisesti ankaroista mietiskelyistään, että herra Madeleine tosiaankin oli täällä ja päälle päätteeksi lapsi mukanaan. Fauchelevant näki heidät, kosketti heitä, puhutteli heitä, eikä sittenkään voinut uskoa, että he tosiaankin olivat siinä. Käsittämätön oli astunut Fauchelevantin hökkeliin. Fauchelevant haparoi kaikenlaisten otaksumain sokkeloissa ja näki selvästi vain yhden seikan: herra Madeleine oli pelastanut hänen henkensä. Tämä yksi ainoa varmuus riitti hänelle ja sai hänet tekemään päätöksensä. Hän sanoi itsekseen: "nyt on minun vuoroni." Ja hän lisäsi omassatunnossaan: "Herra Madeleine ei miettinyt näin kauvan, kun oli kysymyksessä ryömiminen vankkurien alle minua auttamaan." Hän päätti pelastaa herra Madeleinen.

Mutta sitä ennen teki hän itselleen muutamia kysymyksiä ja vastauksia niihin:

"Kaiken sen jälkeen, mitä hän on tehnyt hyväkseni, pelastaisinko hänet, vaikka hän olisi esimerkiksi varas? Pelastaisin. Vaikka hän olisi murhamies, pelastaisinko hänet sittenkin? Pelastaisin. Koska hän on pyhimys, pelastaisinko hänet? Pelastaisin."

Mutta miten saada hänet sopivasti säilytetyksi luostarissa? Fauchelevant ei säikähtänyt tätä vaikeata tehtävää, joka näytti melkein mahdottomalta. Tämä pikardilainen talonpoika, jolla ei ollut muita tikapuita kuin harras toimintahalu ja hyvä tahto, eikä muita apuneuvoja kuin vanha, tällä kertaa jalon tarkoituksen palvelukseen asetettu maalais-oveluus, ryhtyi kuin ryhtyikin kiipeämään luostarin mahdottomuuksien ja pyhän Benediktin sääntöjen äkkijyrkkäin vuorensinämäin harjalle. Ukko Fauchelevant oli vanhus, joka koko elämänsä ajan oli ajatellut vain itseään ja joka nyt taipaleensa lopussa rampana, voimattomana, nyt kun hänellä ei ollut enää mitään odotettavaa maailmalta, oli onnellinen, saadessaan osottaa kiitollisuuttaan. Ja nähdessään nyt voivansa tehdä hyvän työn, heittäytyi hän sitä suorittamaan miehen tavoin, joka kuolinhetkellään tapaisi ulottuviltaan lasin hyvää viiniä, mitä hän ei olisi koskaan ennen maistanut ja minkä hän nyt ahneesti kaataisi kurkkuunsa. Tähän saattaa lisätä, että ilma, jota hän jo useita vuosia oli hengittänyt tässä luostarissa, oli hävittänyt hänestä kaiken omakohtaisen tahdon ja luonnesävyyn, ja saanut hänet lopulta kaipaamaan jonkun hyvän työn siunausta. Hän päätti siis asettua herra Madeleinen käytettäväksi.

Me sanoimme häntä äsken *pikardilaiseksi talonpojaksi*. Määritelmä on oikea, mutta epätäydellinen. Tässä kertomuksemme kohdassa lienee lyhyt katsaus ukko Fauchelevantin henkisiin ominaisuuksiin paikallaan.

Hän oli synnyntään talonpoika, mutta hän oli ollut kärjäkirjurina, ja se oli kehittänyt hänen oveluutensa varmuutta ja hänen terveeseen maalaisjärkeensä terävyyttä. Hävittyään erinäisistä syistä liike-yrityksissään oli hän pudonnut kärjäkirjurista kuorma-ajuriksi ja päivätyöläiseksi. Mutta huolimatta kirouksista ja piiskanläimäyksistä, jotka näyttivät olevan tarpeellisia hevosille, oli hänessä säilynyt tuntuva määrä kärjäkirjuria. Hänellä oli älyä. Hän käytti puheessaan kirjakieltä. Hän osasi haastella reippaasti ja luontevasti, mikä on harvinaista maalaiskylissä. Toiset talonpojat sanoivatkin hänestä: "Sehän pakisee melkein kuin paras hattuherra." Fauchelevant kuului tosiaankin siihen ihmislajiin, jota viime vuosisadan hävyttömässä, kevyessä kielessä nimitettiin *puoliporvariksi*, *puolimoukaksi*, ja jonka linnasta mökkeihin leviävät kuvaannolliset puheenparret sijoittivat alemman kansan osastoon ja varustivat päällekirjoituksella: *hiukan maalaista*, *hiukan kaupunkilaista*; *pippuria ja suolaa*. Vaikka kohtalo olikin ankarasti kolhinut ja kuluttanut Fauchelevantia ja tehnyt hänestä niin sanoaksemme nukkavierun ennen aikojaan, oli hän kuitenkin vielä hyvin pirteä ja reipas ukko, joka pyrki noudattamaan vain oman sisäisen minänsä käskyjä: arvokas ominaisuus, koska se estää tulemasta perinpohjin pahaksi. Ja hänen virheensä ja vikansa, sillä tietysti niitä oli hänessäkin ollut, olivatkin koskeneet hänen sieluunsa vain pinnalta. Hänen kasvojensa piirteet olivat niitä, jotka eivät tutkijasta näytä vastenmielisiltä. Tämän vanhuksen otsan rajassa ei ollut niitä syviä uurteita, jotka merkitsevät ilkeyttä ja tyhmyyttä.

Päivän koittaessa, pyöriteltyään ajatuksiaan ankarasti koko yön, avasi ukko Fauchelevant silmänsä ja näki herra Madeleinen olkikuvollaan istuen katselevan nukkuvaa Cosettea. Fauchelevant nousi hänkin istualleen ja sanoi:

"Kun te nyt olette täällä, niin mitenkä aiotte menetellä, saadaksenne jäädä tänne?"

Nämä sanat valaisivat koko aseman ja herättivät Jean Valjeanin mietiskelyistään. Ukot neuvottelemaan.

"Ensiksikään", varoitti Fauchelevant, "ei teidän eikä pienokaisen tule pistää pikkuvarvastannekaan ulos tästä huoneesta. Askelkin vain puutarhaan ja me olemme hukassa."

"Oikein."

"Herra Madeleine", jatkoi Fauchelevant, "Te tulitte erinomaisen hyvään aikaan, taikka huonoon aikaanhan minun pitikin sanomani, sillä yksi tämän talon asukkaista on hyvin sairaana. He eivät jouda pitämään meistä kovinkaan suurta huolta. Hän varmaankin kuolee. Siitä tulee neljänkymmenen tunnin rukoukset. Koko sisarkunta on touhussa. Se sitoo heidän tarkkaavaisuutensa sille taholle. Nunna, joka nyt tekee lähtöä, on hyvin hurskas ja pyhä. Vaikka pyhimyksiähän me olemme tässä vähin kaikki. Ainoa eroitus meidän välillämme on, että kun he sanovat: meidän koppimme, sanon minä: minun kuokkani. Ensin luetaan kuoleman kanssa kamppailevaisten rukous. Tänään saamme olla rauhassa täällä loukossamme. Mutta huomenesta en vastaa."

"Huomattava kuitenkin on", väitti Jean Valjean, "että tämä hökkeli sijaitsee muurin nurkkauksessa, että sen edessä on rauniokasa ja puita ja että sitä niinmuodoin on vaikea edes nähdäkään luostarista."

"Ja minä lisään vielä, etteivät nunnat sitä milloinkaan lähesty."

"No, mitä siis?" ihmetteli Jean Valjean.

Kysyvä äänenpaino, jolla nämä sanat: "No, mitä siis?", lausuttiin, merkitsi: "Tännehän voi siis jäädä piiloon." Tähän kysyvään äänenpainoon vastasi Fauchelevant:

"On otettava huomioon tytöt."

"Mitkä tytöt?" uteli Jean Valjean.

Juuri kun Fauchelevant oli avaamassa suutansa lähemmin selittääkseen vastaustaan, kuului yksi kellon läppäys.

"Nunna on lähtenyt", sanoi hän. "Kuolinkelloja soitetaan."

Ja hän viittasi Jean Valjeania kuuntelemaan.

Kuului toinen kumahdus.

"Kuolinkelloja soitetaan, herra Madeleine. Niitä läpäytetään kerran joka minuutti kaksikymmentäneljä tuntia peräkkäin, eli siksi, kunnes ruumis kannetaan kirkosta. Niin, nähkääs, ne leikkivät. Ja kun lomahetkenä pallo sattuu vierimään tänne, ryntäävät he kaikki kielloista huolimatta tänne sitä hakemaan ja kääntämään kaikki paikat nurin. Ne ovat aika veitikoita, nämä pienet enkelit."

"Kutka?" uteli uudelleen Jean Valjean.

"Tytöt. Kyllä ne teidät pian haistaisivat. Ne huutaisivat: Tulkaa katsomaan, täällä on mies! Mutta tänään ei ole vaaraa. Tänään ei ole lomahetkeä. Koko päivä menee rukouksiin. Kuulettehan kellon kumahdukset. Kuten sanoin: kumaus ja minuutti. Kuolinkelloja siellä soitetaan."

"Ymmärrän, isä Fauchelevant. Ne ovat kasvatteja."

Jean Valjean ajatteli itsekseen:

"Siinähan laitoksessa sopisi Cosettenkin käydä koulunsa."

Fauchelevant huudahti:

"Niin, koira vieköön, kasvatteja, tyttöriehakoita, ja aika lauma! Kyllä ne kaikki paikat penkoisivat! Ja miten ne juoksisivat pakoon! Täällä on mies samaa kuin rutto. Näettehän, mitenkä minun koipeeni ripustivat kulkusen kuin peto-eläimelle."

Jean Valjean mietti yhä ankarammin.

"Tämä luostari ehkä meidät pelastaisi", mumisi hän. Sitten hän korotti äänensä:

"Niinpä niin, vaikeinta on jäädä tänne."

"Eipäs", vastusti Fauchelevent, "vaikeinta on päästä täältä pois."

Jean Valjean tunsu veren pakenevan sydämeensä.

"Päästä pois!"

"Niin, herra Madeleine. Päästäksenne tänne sisään, täytyy Teidän mennä ulos."

Ja annettuaan häipyä jälleen yhden kuolinkellon kumahduksen jatkoi Fauchelevant:

"Ei sovi mitenkään, että Teidät keksitään täältä noin vain ilman muuta. Mistä Te olette tänne tulleet? Minun tietääkseni olette Te pudonnut taivaasta, koska minä tunnen Teidät. Mutta nunnien takia on Teidän tuleminen tänne samasta ovesta, mistä muutkin."

Yht'äkkiä kuului toisen kellon useampia läppäyksiä.

"Ahaa!" sanoi Fauchelevant, "nyt soitetaan äänestäjä-äitejä. He menevät neuvottelukokoukseen. Sellainen kokous pidetään aina, kun joku on kuollut. Tämä nunna kuoli päivän sarastaessa. Tavallisesti täällä kuollaankin päivän sarastaessa. Mutta ettekö voisi poistua täältä samaa tietä, jota tulittekin? Katsokaas, minä en tahdo tehdä Teille minkäänlaisia kysymyksiä, mutta mitä tietä Te tänne tulitte?"

Jean Valjean kalpeni. Jo pelkkä ajatus, että hänen täytyisi uudelleen laskeutua tuolle kauhistuttavalle kadulle, pani hänet värisemään. Kerran päästyäsi onnellisesti ulos tiikerimetsästä, ajatelkaa ystävän neuvoa, joka kehoittaa teitä yrittämään sinne uudelleen! Jean Valjean näki suunnattoman poliisilauman nuuskivan vielä koko kaupunginosaa, hän näki vakoojia ja vartiomiehiä asetetun kaikkialle, hän näki hirveiden kourien ojentuvan tarttumaan hänen kaulukseensa ja hänestä tuntui, kuin olisi Javert seisonut ensimmäisessä kadunkulmauksessa.

"Mahdotonta!" sanoi hän. "Isä Fauchelevant, otaksukaa minun pudonneen tuolta ylhäältä."

"Mutta senhän uskonkin, senhän uskonkin", innostui Fauchelevant. "Ei Teidän tarvitse sitä minulle enää vakuuttaa. Hyvä Jumala kai otti Teidät käteensä, tarkastellakseen Teitä lähempää, ja laski sitten putoamaan. Hän aikoi kai lähettää Teidät munkkiluostariin, mutta erehtyikin. Kuulkaas, taas soitetaan. Tämä soitto käskee portinvartijan menemään ilmoittamaan kunnallishallitukselle, jotta tämä toimittaisi tarkastuslääkäriin toteamaan, että täällä tosiaankin on vainaja talossa. Ne ovat niitä kuoleman virkajuoksuja ne. Nunnat eivät erittäin pidä näistä käynneistä. Mihin ne sellaiset lääkärit uskovatkaan? Ei mihinkään. Se vain huntua kohottaa. Ja kohottaapa se joskus muutakin. Mutta miten ne sitä lääkäriä nyt niin kiiruusti toimittivat! Mikähän siellä nyt on oikein hätänä? Ja tuo Teidän pienokaisenne se nukkuu yhä. Mikä sen nimi on?"

"Cosette."

"Lie Teidän tyttönne? Tai ehkä paremminkin olette sen iso-isä?"

"Niin olen."

"Se kyllä pääsisi täältä helposti pois. Minulla on täällä oma porttini, täällä pihanpuolella. Minä koputan. Portinvartija avaa. Minulla on kori selässäni, ja pienokainen on korissa. Minä menen ulos. Ukko Fauchelevant menee ulos kori selässä, sehän on aivan luonnollista. Te käskette tyttösen olemaan aivan hiljaa. Siellä se menisi mukavasti peitekankaan alla. Minä toimittaisin sen niin kauvaksi kuin tarvis vaatisi erään vanhan ystävättäreni hedelmäkaupustelijattaren luokse Ruohotien varrelle. Se on kuuro, se hedelmäkaupustelijatar, ja sillä on siellä joutilaana pieni sänky. Minä huutaisin eukon korvaan, että pienokainen on minun sisarentyttäreni ja että sitä tulee pitää täällä huomiseen. Sitten tulisi pienokainen Teidän kanssanne tänne. Sillä kyllä minä Teidät tänne hankin tavalla tai toisella. Siinä ei auta muu. Mutta mitenkä Te nyt pääsisitte täältä pois?"

Jean Valjean pudisti päätänsä. "Kunhan ei vain kukaan minua näe, se on pää-asia, isä Fauchelevant. Keksikää nyt keino minuakin varten, ja toimittakaa minutkin pois täältä, kuten Cosetten, korissa peitteen alla."

Fauchelevant hieroi vasemman kätensä keskisormella vasemman korvalehden alareunaa: pahan pulan merkki. Kolmas soitto laukaisi jälleen hänen kielensä kannan:

"Siellä se nyt menee se tarkastuslääkäri. Se katsoi ja sitten se sanoi: kuollut on, kaikki hyvin. Kun lääkäri on tarkastanut paratiisinpassin, lähettää hautaustoimisto arkun. Jos se on äiti, niin äidit toimittavat sen arkkun. Jos se taas on sisar, niin sisaret tekevät saman työn. Ja sitten minä naulaan arkun kiinni. Sekin kuuluu minun puutarhurintoimiini. Puutarhurissa onkin hiukan niinkuin haudankaivajan vikaa. Sitten se pannaan erääseen matalaan kammioon, joka on kirkkorakennuksessa ja josta päästään suoraan kadulle. Sinne ei saa tulla muita miehiä kuin tarkastuslääkäri. Minä en laske miesten joukkoon itseäni enkä ruumiinkantajia. Tässä kammiossa minä naulaan arkun kiinni. Ruumiinkantajat tulevat sitä ottamaan, ja hevosta selkään! Niin sitä sitten matkataan taivaaseen. Tuodaan lautakotelo, jossa ei ole mitään, viedään lautakotelo, jossa on jotakin. Siinä koko juttu. *De profundis.*"

Vaakasuora auringonsäde leikkeli nukkuvan Cosetten kasvoilla. Tyttösen suu oli hiukan raollaan, ja hän näytti aivan valoa juovalta enkeliltä. Jean Valjean oli unohtunut häntä katselemaan. Hän ei enää kuunnellut Fauchelevantia.

Mutta eihän ole mitään syytä lakata puhumasta, vaikkei kukaan kuuntelisikaan. Kelpo puutarhurivanhus jatkoi kaikessa rauhassa haasteluaan.

"Hauta kaivetaan Vaugirardin hautuumaahan. Sanovat että se pitäisi hävitettävän, se Vaugirardin hautuunmaa. Se on vanha, hyvin vanha hautuunmaa, joka ei enää sovi uuteen järjestykseen, koska se ei ole samanlainen kuin muut, ja joka siitä syystä saa virka-eron. Vahinko, sillä se on erinomaisen mukava. Minulla on siellä haudankaivajissa muuan tuttava, ukko Mestienne. Tämän luostarin nunnilla on etuoikeus, että heidät haudataan siihen hautuumaahan yön tullen. Siitä on olemassa erikoinen maaherranpäätös. Miten paljon onkaan tapahtunut sitten eilisen! Äiti Ristiinnaulitseminen on kuollut ja ukko Madeleine..."

"On haudattu", jatkoi Jean Valjean surumielisesti hymyillen.

Fauchelevant kimmahutti sanan eteenpäin.

"Totisesti! Jos Te oikein tämän talon asukkaaksi pääsisitte, niin haudattu Te tosiaankin olisitte."

Kuului neljäs soitto. Fauchelevant otti nopeasti naulalta kulkushihnan ja kiinnitti sen polveensa.

"Tällä kerralla on kysymys minusta. Äiti päänunna kutsuu minua. Hyvä, niinpä minä siis vyötän hihnan polveeni. Herra Madeleine, älkää liikahtakokaan, vaan odottakaa minua. Siellä on jotakin tapahtunut. Jos Teidän on nälkä, niin tuossa on viiniä, leipää ja juustoa."

Ja hän lähti hökkelistä, hokien mennessään: "Tullaan, tullaan!"

Jean Valjean näki hänen kiiruhtavan puutarhan läpi niin nopeasti kuin hänen rampa jalkansa suinkin salli ja vilkaisevan väliin meloonilaitteitansa.

Kahdeksan, kymmenen minuutin päästä koputti ukko Fauchelevant, jonka kulkunen ajoi kaikki nunnat pakoon, hiljaa eräälle ovelle, ja sen oven takaa vastasi lempeä ääni: "*Ijankaikkisesti, ijankaikkisesti*", s.o. *Astukaa sisään*.

Tämän oven kautta päästiin puhumoon, jossa puutarhuri sai käydä ammattiinsa kuuluvia asioita suorittamassa. Tämä huone oli aivan neuvossalin vieressä. Päänunna istui puhumon ainoalla tuolilla odottamassa Fauchelevantia.

2.

Fauchelevant ei pelkää vaikeuksia.

Kiihtynyt, mutta kuitenkin vakava ilme on muutamissa tilaisuuksissa ominaista erinäisille luonteille ja erinäisten ammattien harjoittajille, etenkin papeille ja luostarien asukkaille. Fauchelevantin astuessa huoneeseen näkyi tämä kaksinainen ilme selvästi päänunnan kasvoilla. Päänunna oli juuri tuo viehättävä ja oppinut neiti de Blemeur, äiti Innocentia, joka tavallisesti oli aina iloinen.

Puutarhuri tervehti pelokkaasti ja pysähtyi kynnykselle. Päänunna, joka solmieli rukousnauhaansa, kohotti katseensa ja sanoi:

"Ah! Tekö siinä olettekin, isä Fauvent?"

Tämä lyhennys oli otettu käytäntöön luostarissa.

Fauchelevant toimitti tervehdyksensä uudelleen.

"Isä Fauvent, minä kutsuin Teitä."

"Tässä minä olen, kunnioitettava äiti."

"Minulla on Teille jotakin sanomista."

"Niin minullakin", sanoi Fauchelevant rohkeasti, pelästyen itsekin uskaliaisuuttaan, "minullakin olisi jotakin sanomista hyvin kunnioitettavalle äidille."

Päänunna katsahti häneen.

"Ah! Te haluatte ilmoittaa minulle jotakin."

"Minä haluan rukoilla Teiltä jotakin."

"Puhukaa siis!"

Ukko Fauchelevant, entisenä kärjäkirjurina, kuului niiden talonpoikien joukkoon, jotka eivät vähiä hämmästy. Ovela typeryyskin on voimaa: sitä ei osaa kukaan epäilläkään, se kun näyttää niin viattomalta. Yli kaksi vuotta oli jo Fauchelevant asunut luostarissa ja päässyt sillä välin selville monesta seikasta. Vaikka hän olikin aina yksinään, ja utterasti puutarhahommissaan, oli hänellä kuitenkin yllin kyllin tilaisuutta ja aikaa uteliaisuutensa tyydyttämiseen. Hänen kun oli pysyttelevä melkoisen matkan päässä noista huntupeitteisistä naisista, näki hän heidät vain haamujen vilinä. Mutta tarkkaavaisuutensa ja älykkäisyytensä avulla oli hän kyennyt loihtimaan lihaa ja verta kaikkiin näihin varjoihin ja herättämään nämä kuolleet henkiin. Hän oli kuin kuuro, jonka näkö tarkistuu, ja kuin sokea, jonka kuulo kehittyy tavallista terävämmäksi. Sitäpaitsi oli hän päässyt perille eri soittojen merkityksestä, niin ettei tämä umpimielinen, vaitelias luostari kyennyt enää peittämään häneltä mitään: tämä kivinen kummitus kuiskasi kaikki salaisuutensa hänen korvaansa. Mutta Fauchelevant, vaikka tiesikin kaikki, ei ollut tietävinään mitään. Se kuului hänen oveluuteensa. Koko luostari piti häntä aivan typeränä ja älyttömänä. Suuri ansiopuoli muuten uskonnollisessa suhteessa. Äänestäjä-äidit pitivät paljon Fauchelevantista. Hän oli typerä ja mykkä. Hän herätti luottamusta. Sitäpaitsi oli hän hyvin säännöllinen, ja poistui luostarista vain aivan ilmeisen puutarhaa koskevan välttämättömyyden pakosta. Tällaisesta käyttäytymisestä oli hän joutunut hyviin kirjoihin. Mutta niin vähän kuin hän pääsikin tekemisiin muiden ihmisten kanssa, oli hän kuitenkin ehtinyt panna kahden miehen kielet liikkumaan: luostarissa portinvartijan, jolta hän kuuli kaikki puhumonsa seikat, ja hautuumaalla haudankaivajan, jonka avulla hän perehtyi hautaamisen erikoiskysymyksiin. Niin että hän siten oli päässyt nunnista selville kahdessa suhteessa: elämässä ja kuolemassa. Mutta hän ei suinkaan käyttänyt tietojaan väärin. Kuten sanottu, pitivätkin luostarin asukkaat hänestä paljon. Hän oli vanha, ontuva, ei juuri nähnyt eikä ehkä kuullutkaan: mainioita ominaisuuksia! Hänen tilalleen ei olisi hevin saatu toista yhtä sopivaa.

Ukko alkoi siis miehen varmuudella, joka tietää olevansa hyvissä kirjoissa, pitää kunnioitettavalle päänunnalle maalaisesti sekavaa ja vaikeatajuista puhetta. Hän selitteli pitkälti vanhuuttansa, raihnaisuuttansa, vuosiansa painoa, joka vähitellen alkoi tuntua kaksinkertaiselta, hän puhui työn yhä kasvavista vaatimuksista, puutarhan avaruudesta, valvottavista öistä, kuten esim. edellisestä, jolloin oli kuunpaisteen takia täytynyt käydä laittamassa olkipeitteet meloonikellojen suojaksi, kunnes hän vihdoinkin saapui asian ytimeen: hänellä oli veli — päänunna liikahti — iäkäs veli — päänunna liikahti jälleen, mutta tyyntyneenä — joka, jos niin sallittaisiin, tulisi asumaan hänen luokseen, avustamaan häntä töissä; tämä veli oli muka aivan erinomainen puutarhuri, luostari hyötyisi hänestä aika tavalla, paljon enemmän kuin hänestä; mutta ellei tätä veljeä sopinut apulaiseksi ottaa, niin kyllä hän, vanhempana, ijän murtamana ja kohta työhön kykenemättömänä, poistuisi paikastaan, vaikkakin luonnollisesti hyvin haikein mielin; sitten oli hänen veljellään vielä pikku tyttö, jonka hän toisi luostariin mukanaan, joka siellä saisi hurskaan ja jumalisen kasvatuksen ja joka, kuka tiesi, kerran astuisi nunnien joukkoon.

Kun hän oli lopettanut, herkesi päänunna siirtelemästä rukousnauhansa helmiä ja sanoi:

"Voisitteko iltaan mennessä hankkia tänne vahvan rautakangen?"

"Mitä sillä?"

"Sitä käytettäisiin vipusimena."

"Kyllä, kunnioitettava äiti", vastasi Fauchelevant.

Lisäämättä enää sanaakaan nousi päänunna istuimeltaan ja astui viereiseen huoneeseen, jota käytettiin neuvottelusalina ja jossa äänestäjä-äidit otaksuttavasti olivat koolla. Fauchelevant jäi yksin.

3.

Äiti Innocentia.

Kului neljännestunti. Päänunna palasi ja istuutui jälleen tuolilleen.

Molemmat keskustelijat näyttivät hiukan hämmentyneiltä. Me koetamme parhaamme mukaan esittää tässä heidän puhelunsa sanasta sanaan.

"Isä Fauvent?"

"Kunnioitettava äiti?"

"Tunnettehan kappelin?"

"Onhan minulla siellä pieni koppi, mistä kuuntelen messuja ja muita kirkonmenoja."

"Töittenne vaatiessa olette kai käynyt kuorissa?"

"Pari, kolme kertaa."

"Olisi nostettava muuan kivi paikoiltaan."

"Raskaskin?"

"Lattiakivi alttarin vierestä."

"Maanalaisen kammion sulkukivi."

"Niin."

"Kyllä siihen tarvittaisiin kaksi miestä."

"Äiti Taivaaseenastuminen, joka on väkevä kuin mies, auttaa Teitä kyllä."

"Nainen ei ole koskaan miehen veroinen."

"Meillä on vain yksi nainen Teidän avuksenne. Jokainen tekee parhaansa. Vaikka don Mabillon sanoo pyhän Bernhardin kirjoittaneen neljäsataaseitsemäntoista lähetyskirjettä ja vaikka Merlonus Horstius väittää hänen kirjoittaneen vain kolmesataakuusikymmentäseitsemän, en minä silti lainkaan halveksi Merlonus Horstiusta."

"En minäkään."

"Kukin ahertakoon voimiensa mukaan. Luostari ei ole mikään lautatarha."

"Eikä nainen ole mikään mies. Veljeni se vasta väkevä olisi!"

"Onhan Teillä rautakanki."

"Kyllähän se on ainoa avain, joka sopii tämänlaisiin oviin, mutta..."

"Kivessä on rengas."

"Minä pistän rautakangen siihen renkaaseen."

"Ja kivi on laitettu pyöriväksi."

"Hyvä on, kunnioitettava äiti. Kyllä minä avaan sen maanalaisen kammion."

"Ja neljä veisaaja-äitiä voitte myös saada avuksenne."

"Entä kun kammio on auki?"

"Sitten se on suljettava."

"Siinäkö kaikki?"

"Ei."

"Suvaitkaa antaa määräyksenne, hyvin kunnioitettava äiti."

"Fauvent, me luotamme Teihin."

"Olen käytettävissänne, kunnioitettava äiti."

"Osaatteko vaieta?"

"Osaan, kunnioitettava äiti."

"Kun kammio on auki..."

"Niin minä suljen sen."

"Mutta ennen..."

"Mitä, kunnioitettava äiti?"

"Täytyy sinne laskea jotakin."

Syntyi hetkisen hiljaisuus. Päänunna, vedettyään alahuulensa kureeseen, joka saattoi merkitä epäroimista, katkaisi sen kuitenkin pian.

"Isä Fauvent?"

"Kunnioitettava äiti?"

"Tiedättekö, että muuan äideistä kuoli tänä aamuna?"

"En."

"Te ette siis kuullut kellon soittoa?"

"Puutarhan perälle ei kuulu mitään."

"Tosiaanko?"

"Tuskin eroitan kilinää, joka kutsuu minua kunnioitettavan äidin puheille."

"Hän kuoli päivän koittaessa."

"Tänä aamuna ei tuuli puhaltanut minun asuntooni päin."

"Hän oli äiti Ristiinnaulitseminen... Autuas."

Päänunna vaikenä, liikutteli jonkun aikaa huuliaan ikäänkuin hiljaa rukoillen ja jatkoi sitten:

"Kolme vuotta takaperin palasi muuan jansenilainen, rouva de Béthune, oikeaan uskoon, vain nähtyään äiti Ristiinnaulitsemisen rukoilevan."

"Oikein, nyt kuulenkin kuolinkellojen soivan, kunnioitettava äiti."

"Äidit kantoivat hänet vainajien huoneeseen kirkon viereen."

"Tiedän."

"Kukaan muu mies kuin Te ei voi eikä saa astua siihen huoneeseen. Pitäkää siitä huoli. Olisipa sekin näky, jos joku mies astuisi vainajien huoneeseen!"

"Useammin!"

"Kuinka?"

"Useammin!"

"Mitä Te sanotte?"

"Minä sanon: useammin."

"Useammin kuin mikä?"

"Kunnioitettava äiti, minä en sano useammin kuin mikä, minä sanon useammin."

"En ymmärrä, mitä tarkoitatte. Miksi sanotte: useammin?"

"Sanoakseni kuten Tekin, kunnioitettava äiti."

"Mutta enhän minä ole sanonut: useammin."

"Te ette ole niin sanonut, mutta minä sanoin niin, sanoakseni kuten Tekin."

Samassa löi kello yhdeksän.

"Kello yhdeksän aamulla ja kaikkina hetkinä olkoon ylistetty ja kiitetty alttarin pyhä sakramentti", hokaisi päänunna.

"Aamen", vahvasti Fauchelevant.

Kello tuli lyönteineen sopivaan aikaan. Se teki lopun *useammin-väittelystä*. Luultavaa on, että ilman niitä lyöntejä eivät päänunna eikä Fauchelevant olisi milloinkaan selvinneet siitä vyyhdestä.

Fauchelevant pyyhkieli otsaansa.

Päänunna mumisi jälleen itsekseen, varmaankin jotakin hyvin pyhää asiaa ajatellen, mutta korotti sitten taas äänensä.

"Eläessään sai äiti Ristiinnaulitseminen kääntymyksiä aikaan. Kuoltuaan on hän varmasti tekevä ihmeitä."

"Varmasti, varmasti!" kiiruhti vakuuttamaan Fauchelevant, joka nyt koki selvittäytyä kompastuksestaan ja varoa uudelleen takertumasta sanoihinsa.

"Isä Fauvent, sisarkunta on saanut erikoisen siunauksen äiti Ristiinnaulitsemisessa. Epäilemättä ei ole kaikkien sallittu kuolla kuten Bérullen kardinaalin messua lukiessaan eikä lennättää sieluansa Jumalan luo lausueksaan sanoja: *Hanc igitur oblationem*. Mutta vaikka ei hän saanutkaan osakseen niin suurta onnea, niin kuoli äiti Ristiinnaulitseminen kuitenkin hyvin kauniisti ja arvokkaasti. Hän oli täydessä tajussaan viimeiseen hetkeensä asti. Hän puhutteli meitä ja sitten puhutteli hän enkeleitä. Hän antoi meille viimeiset määräyksensä. Jos Teidän uskonne olisi hiukankaan vahvempi, ja jos Te olisitte voinut olla hänen kopissaan, olisi hän parantanut Teidän jalkanne pelkällä kosketuksellaan. Hän hymyili. Me tunsimme kaikki hänen nousevan ylös Jumalassa. Tässä kuolemistavassa oli paratiisin esimakua."

Fauchelevant luuli päänunnan lopettaneen rukouksensa.

"Aamen", sanoi hän.

"Isä Fauvent, vainajien tahto on täytettävä."

Päänunna siirteli jälleen muutamia rukousnauhansa helmiä. Fauchelevant oli vaiti. Sitten jatkoi päänunna:

"Minä olen kysynyt tästä asiasta neuvoa useilta hengenmiehiltä, jotka pappeina työskentelevät Herran viinamäessä ja joiden korjaama sato on ihmeellinen."

"Kunnioitettava äiti, kyllä täältä kuulee kuolinkellojen soiton paljon paremmin kuin puutarhasta."

"Sitäpaitsi ei hän ole enää mikään vainaja vain, hän on pyhimys."

"Kuten tekin, kunnioitettava äiti."

"Hän lepäsi arkussaan jo kaksikymmentä vuotta, pyhän isämme Pius VII:n erikoisella luvalla."

"Samanko, joka kruunasi keis .... Buonaparten?"

Moinen muistutus ei lainkaan sopinut niin taitavan miehen suuhun kuin Fauchelevant oli. Onneksi ei päänunna ajatuksiinsa vaipuneena joutanut sitä kuulemaan. Päänunna jatkoi:

"Isä Fauvent?"

"Kunnioitettava äiti?"

"Pyhä Diodorus, Kappadokian arkkipiispa, tahtoi hautakiveensä kirjoitettavaksi vain tämän ainoa sanan: *Acarus*, joka merkitsee: maan matonen. Se tehtiin. Onko se totta?"

"On, kunnioitettava äiti."

"Autuas Mezzocanus, Aquilan pappi, tahtoi hautansa hirsipuun alle. Hänen tahtonsa täytettiin."

"Se on totta."

"Pyhä Terentius, mereen Tiberin suulle rakennetun satamakaupungin piispa, pyysi hautakiveensä kaiverrettavaksi isänmurhaajain merkin, toivossa, että ohikulkijat sylkisivät hänen haudalleen. Merkki kaiverrettiin. Vainajia täytyy totella."

"Niin tapahtukoon."

"Pyhän Bernhard Guidoniksen ruumis, saman Bernhardin, joka oli syntynyt Ranskassa Roche-Abeillen lähistöllä, vietiin hänen nimenomaisesta määräyksestään ja huolimatta Kastilian kuninkaan

vastustuksesta dominikaanimunkkien kirkkoon Limogesiin, vaikka Bernhard Guidonis olikin ollut Tuyn piispana Espanjassa. Voiko kukaan väittää tätä vastaan?"

"Ei millään muotoa, kunnioitettava äiti."

"Tapauksen todistaa varmaksi Plantavit de la Fosse."

Muutammat helmet soluivat jälleen hiljaa päänunnan sormien lomitse. Hän jatkoi:

"Isä Fauvent, äiti Ristiinnaulitseminen on haudattava samaan arkkuun, missä hän on maannut jo kaksikymmentä ajastaikaa."

"Se on oikein."

"Se on vain entisten unien jatkoa."

"Minun tulee siis naulata hänen arkkunsa kansi kiinni?"

"Niin."

"Me jätämme siis hautaustoimiston avun huomioonottamatta?"

"Aivan niin."

"Minä olen korkeasti kunnioitettavan sisarkunnan käskettävissä."

"Neljä veisaaja-äitiä tulevat Teitä auttamaan."

"Arkun naulaamisessako? Siihen en heitä tarvitse."

"Ette, sillä kysymys on arkun laskemisesta..."

"Minne?"

"Maanalaiseen kammioon."

"Mihin maanalaiseen kammioon?"

"Alttarin alle."

Fauchelevant sävähti.

"Maanalaiseen kammioon, alttarin alle!"

"Alttarin alle."

"Mutta..."

"Te hankitte rautakangen."

"Niin, mutta..."

"Te nostatte kiven paikoiltaan kangen ja renkaan avulla."

"Mutta..."

"Vainajia täytyy totella. Äiti Ristiinnaulitsemisen tahto oli, että hänet haudattaisiin maanalaiseen kammioon alttarin alle, ettei häntä millään ehdolla vietäisi saastaiseen maahan, vaan että hän saisi levätä kuolleenakin siinä, missä oli elävänä rukoillut. Hän pyysi, s.o. käski meitä noudattamaan hänen tahtoansa."

"Mutta sehän on kiellettyä."

"Ihmisten kielto, Jumalan käsky."

"Jos ne saisivat siitä vihiä?"

"Me luotamme Teihin."

"Ah, minä olen kivenpalanen seinästäne."

"Neuvosto on kokoontunut. Äänestäjä-äidit, joiden mieltä vielä äsken kysyin ja jotka yhä pohtivat asiaa, päättivät, että äiti Ristiinnaulitseminen on tahtonsa mukaisesti haudattava arkkuunsa alttarin

alle. Ajatelkaahan, isä Fauvent, jos täälläkin alkaisi tapahtua ihmeitä! Mikä kunnia Jumalassa luostarille! Ihmeet ovat ennenkin haudoista lähteneet."

"Mutta, kunnioitettava äiti, jos terveyslautakunnan tarkastusmies..."

"Pyhä Benedikt II vastusti eräässä hautaus-asiassa Konstantinus Pogonatista."

"Jos poliisi..."

"Konodemarius, yksi niistä seitsemästä saksalaisesta kuninkaasta, jotka Konstantiuksen hallitessa tunkeutuivat Galliaan, myönsi erikoisesti nunnille ja munkeille oikeuden tulla haudatuiksi soveliaasti, s.o. alttarin alle."

"Mutta maaherran virastosta..."

"Maailma ei merkitse mitään ristin rinnalla. Martinus, kartesiolaisveljien yhdestoista kenraali, antoi yhdyskunnalleen tämän muistolauseen: *Stat crux dum volvitur orbis.*"

"*Aamen*", tokaisi Fachelevent, joka vähääkään hämmentymättä pääsi tällä aamenellaan pälkähästä joka kerta kun ei ymmärtänyt latinaa.

Ihminen, jonka on liian kauvan täytynyt olla vaiti, ei pidä kuulijakunnallaan väliä. Sinä päivänä, jolloin puhetaidon opettaja Gymnastoras pääsi vankilasta, tunsu hän polttavaa halua saada vihdoinkin purkaa kaikki nokkelat käänteensä ja ajatusjohdattelunsa ruumiistaan, pysähtyi ensimmäisen puun eteen, jonka tapasi, piti sille pitkän puheen ja koki kaikin keinoin voittaa sen vakaumuksen puolelleen. Päänunna, joka hänkin oli vaitelaisuussäännön alainen ja jonka varastot olivat myöskin ennättäneet täyttyä kukkuroilleen, nousi seisomaan ja alkoi puhua nopeasti ja tulvailemalla kuin sulkeistaan vapautettu virta:

"Minulla on oikealla puolellani Benedikt ja vasemmalla Bernhard. Kuka oli Bernhard? Clairvauxin ensimmäinen päämunkki. Bourgognelainen Fontaines on siunattu seutu, koska se näki hänen syntyvän. Hänen isänsä nimi oli Têcelin ja hänen äitinsä Alèthe. Hän alkoi Citeauxissa ja päätyi Clairvauxiin. Wilhelm de Champeaux, Châlon-sur-Saônen piispa määräsi hänet päämunkiksi. Hänellä oli kaikkiaan seitsemänsataa kokelesta ja hän perusti yhteensä satakuusikymmentä luostaria. Hän kukisti Abeilardin Sensin kirkolliskokouksessa v. 1140 sekä Pietari Bruysin ja hänen oppilaansa Henryn ynnä lisäksi erään lahkokunnan, jonka tunnustajia sanottiin apostolisiksi. Hän solmi sanoissa Arnold de Brescen, masensi munkki Raoulin, juutalaisteurastajan, hallitsi Reimsin kirkolliskokousta v. 1148, tuomitutti Gilbert de la Poreen, Poitiersin piispan, samoin kuin Éon de l'Étoilenkin, sovitti ruhtinasten riidat, opetti nuorta kuningas Ludvigia, neuvoi paavi Eugenius III:tta, järjesti tempeliherrain ritarikunnan, saarnasi ristiretkä, teki kaksisataaviisikymmentä ihmetyötä eläessään, niistä yhtenä ainoana päivänä kolmekymmentäyhdeksän. Kuka oli Benedikt? Hän oli Monte Cassinon patriarkka. Hän oli toinen pyhän luostarilaitoksen perustaja, länsimaiden Basilius. Hänen perustamastaan veljeskunnasta on lähtenyt neljäkymmentä paavia, kaksisataa kardinaalia, viisikymmentä patriarkkaa, tuhatkuusisataa arkkipiispaa, neljätuhattakuusisataa piispaa, neljä keisaria, kaksitoista keisarinnaa, neljäkymmentäkuusi kuningasta, neljäkymmentäyksi kuningatarta, kolmetuhattakuusisataa pyhimystä, ja se on ollut olemassa tuhatneljänsataa vuotta. Yhtäällä pyhä Bernhard. Toisaalla terveyslautakunnan tarkastusmies! Yhtäällä pyhä Benedikt. Toisaalla poliisi! Valtio, terveyslautakunta, hautaustoimisto, määräykset, hallitukset, mitä meidän on niistä välittäminen? Tokkohan kukaan ohikulkija paheksisi tapaa, jolla meitä kohdellaan? Meillä ei ole edes oikeutta lahjoittaa tomuamme Jeesukselle Kristukselle! Teidän terveyslautakuntanne on vallankumouksen keksintöjä. Jumala tehdään poliisista riippuvaksi, sellainen on aika, jossa elämme. Vaiti, Fauvent!"

Faachelevent ei ollut oikein omilla asioillaan tämän ryöpyn kestäessä. Mutta päänunna jatkoi:

"Luostarin oikeutta omalla tavalla haudata kuolleensa ei epäile kukaan. Vain hurjan kiihkon sokaisemat harhauskoiset voivat sen kieltää. Me elämme kauhistuttavan sekasorron aikaa. Siitä ei ole aavistustakaan, mitä pitäisi tietää, mutta siitä ollaan kyllä selvillä, minkä pitäisi ainiaaksi jäämän pimeyden peittoon. Raakuus, typeruus ja jumalattomuus vallitsevat. Tänä aikana on ihmisiä, jotka eivät osaa tehdä eroitusta pyhän Bernhardin ja erään n.k. Köyhien Katolilaisten Bernhardin välillä, joka oli vain tavallinen maalaispappi ja joka eli kolmannellatoista vuosisadalla. Muutamat menevät pyhyden hävähäisemisessään niinkin pitkälle, että vertaavat Ludvig XVI:n mestauslavaa Jeesuksen Kristuksen ristiin. Ja kuitenkin oli Ludvig XVI vain kuningas. Mitä siis enää Jumalasta välitetään! Ei ole enää oikeata eikä väärää, ei hurskaita eikä jumalattomia. Voltairen nimi kyllä tunnetaan, mutta Cesar de Busista ei tiedetä mitään. Ja kuitenkin on Cesar de Bus autuas ja Voltaire kirottu. Viimeinenkin arkkipiispa, Périgordin kardinaali, ei tiennyt edes, että Kaarle de Gondren seurasi Berulleä, että Frans

Bourgoin seurasi Gondrenia, että Johannes Frans Senault seurasi Bourgoinia ja että Sainte-Marthen isä seurasi Johannes Frans Senaultia. Tunnetaan kyllä isä Cottonin nimi, ei siksi, että hän oli yksi rukous-isäin veljeskunnan kolmesta perustajasta, vaan siksi, että hugenottikuningas Henrik IV muodosti hänen nimestään kirosanansa. Mikä tekee pyhän Frans de Salesin miellyttäväksi maailman silmille, on se seikka, että hän tapasi harjoittaa petosta pelissä. Ja sitten hyökätään uskonnon kimppuun. Miksi? Koska on ollut olemassa huonoja pappeja, koska Sagittarius, Gapin piispa, oli Salonen, Embrunin piispan veli ja koska molemmat seurasivat Mommolia. Mitä se tekee? Estääkö se Martinus Toursilaista olemasta pyhimys ja antamasta viittansa puoliskoa kerjäläiselle? Vainotaan pyhimyksiä. Suljetaan silmät totuudelta. Pimeässä kulkeminen on tullut tavaksi. Verenhimoisimpia petoja ovat sokeat pedot. Kukaan ei enää tosissaan ajattele helvettiä. Ah sitä ilkeätä kansaa! Kuninkaan puolesta merkitsee nykyään samaa kuin vallankumouksen puolesta. Nykyään ei enää tunneta velvollisuuksia ei eläviä eikä kuolleita kohtaan. On kielletty kuolemasta hurskaasti. Hautaaminenkin on vain tavallinen virka-asia. Kaikki tämä kauhistaa ja surettaa. Pyhä Leo II kirjoitti varta vasten kaksi kirjettä, toisen Pietari Notariolle, toisen länsigoottien kuninkaalle, evätäkseen ja vastustaakseen vainajia koskeissa asioissa maaherran määräämisoikeutta ja keisarin ylivaltaa. Gautier, Châlonsin piispa, ei samassa kysymyksessä antanut perää Otolle, Bourgognen herttualle. Muinoin olikin maallinen virkavalta siitä seikasta meidän kanssamme yhtä mieltä. Ennen oli meillä sijamme neuvospöytien ääressä, missä maallisiakin asioita ratkaistiin. Citeauxin päämunkki, veljeskunnan kenraali, oli vakinaisena neuvoksena Bourgognen parlamentissa. Ja niin me teimme kuollemmekin mitä tahdoimme. Eikö pyhän Benediktinkin ruumis lepää Fleuryn luostarissa, jota nimitetään Saint-Benoît-sur-Loireksi, vaikka pyhä Benedikt kuoli Italiassa Monte Cassinossa, lauantaina 21 päivänä maaliskuuta vuonna 543? Sitä vastaan ei voida väittää. Minä kauhistun lahkolaisia, minä vihaan kirkon vastustajia, minä inhoan kerettiläisiä, mutta enemmän minä vielä inhoaisin jokaista, joka uskaltaisi sanoa minun olevan väärässä. Tarvitsee vain lukea Arnold Wionia, Gabriel Buceliniä, Trithemeä, Maurolicusta ja don LLukas Acherylaista."

Päänunna hengähti ja kääntyi sitten Fauchelevantin puoleen:

"Isä Fauvent, se on siis sovittu?"

"Minä tottelen."

"Hyvä on."

"Minä teen kaikkeni luostarin hyväksi."

"Asia on siis ratkaistu. Te suljette arkun. Sisaret kantavat sen kappeliin. Ruumis siunataan. Sitten palaavat kaikki luostariin. Kello yhdentoista ja keski-yön välillä palaatte te rautakankinenne. Kaikki tapahtuu mitä syvimmissä salaisuudessa. Kappeliin tulevat vain ne neljä veisaaja-äitiä, äiti Taivaaseenastuminen ja Te."

"Entä sisar, joka rukoilee paalun edessä?"

"Hän ei käännä päätänsäkään."

"Mutta se kuulee."

"Hän ei kuuntele. Ja muuten: mitä luostari tietää, sitä ei tiedä maailma."

Syntyi jälleen pieni äänettömyys. Päänunna jatkoi vihdoin:

"Voitte riisua kulkusenne. Paalun edessä rukoilevan sisaren on tarpeetonta huomata Teidän olevan siellä."

"Kunnioitettava äiti?"

"Mitä, isä Fauvent?"

"Joko tarkastuslääkäri on käynyt?"

"Hän tulee tänään kello neljä. Häntä on jo soitettu. Mutta Tehän ette kai kuule soittoja puutarhaanne?"

"Pidän vaaria vain omasta kilistyksestäni."

"Se on hyvä, isä Fauvent."

"Kunnioitettava äiti, sen vipusimen täytyisi olla vähintään kuusi jalkaa pitkän."

"Mistä Te aiotte sen saada?"

"Mistä ei puutu rautaristikkoja, sieltä ei myöskään puutu rautakankia. Siellä puutarhan perällä on aimo kasa kaikenlaista rautaa."

"Noin kolme neljännestuntia ennen puoltayötä. Älkää unhoittako."

"Kunnioitettava äiti?"

"Mitä?"

"Jos teille joskus muulloinkin sattuu tulemaan tämänlaisia töitä, niin veljeni se vasta väkevä olisi. Oikea voimauros!"

"Te koetatte pitää mahdollisimman kiirettä."

"Enhän minä enää oikein jaksa kiirettä pitää. Tuo jalka se aina haittaa. Juuri siksi olisikin apu niin tarpeen. Minähän onnun."

"Ontuminen ei ole mikään rikos, vaan ehkä siunaus. Keisari Henrik II:lla, joka kukisti vastapaavi Gregoriuksen ja asetti Benedikt VIII:n jälleen paavin istuimelle, oli kaksi liikanimeä: Pyhä ja Ontuva."

"Onhan sitä siinä niin kaksi liikamiestä", mumisi Fauchelevant, joka tosiaankin oli hiukan huonokuuloinen.

"Isä Fauvent, kun oikein ajattelen, niin varaammekin työlle kokonaisen tunnin. Se ei ole haitaksi. Olkaa siis pää-alttarin luona rautakankinenne täsmälleen kello yksitoista. Kaiken täytyy olla suoritettu runsas neljännestunti ennen jumalanpalvelusta."

"Minä olen tekevä kaikkeni osoittaakseni intoani sisarkunnan palvelemisessa. Se on siis sovittu. Minä nauaan arkun kiinni. Täsmälleen kello yksitoista tulen minä kappeliin. Samaten tulevat sinne ne neljä veisaaja-äitiä, ynnä äiti Taivaaseenastuminen. Kaksi miestä olisi sittenkin parempi. Mutta olkoon menneeksi! Minä otan rautakangen mukaani. Me avaamme kammion, laskemme sinne arkun ja suljemme sitten kammion jälleen. Eikä sitten enää näy koko toimituksesta jälkeäkään. Hallituksella ei ole aavistustakaan asiasta. Kunnioitettava äiti, eikö kaikki ole hyvin näin?"

"Ei."

"Mitä vielä puuttuu?"

"Hautaustoimiston lähettämä arkku jää tyhjäksi."

Hetkisen äänettömyys. Fauchelevant mietti. Päänunna mietti.

"Isä Fauvent, miten suoriudumme siitä arkusta?"

"Se toimitetaan hautaan."

"Tyhjänäkö?"

Taas äänettömyys. Fauchelevant teki vasemmalla kädellään eleen, joka lähettää kiusallisen kysymyksen niin pitkälle kuin pippuri kasvaa.

"Kunnioitettava äiti, minähän nauaan arkun kiinni kirkon alahuoneessa. Kukaan muu ei saa sinne tulla, ja minähän peitän arkun kuolinliinalla."

"Niin kyllä, mutta kantajat, jotka vievät arkun vaunuihin ja laskevat sen hautaan, tuntevat heti, ett'ei sen sisällä ole mitään."

"Oh, pei...!" pääsi Fauchelevantilta.

Päänunna alkoi tehdä ristinmerkkejä, samalla katsoen tuikeasti puutarhuriin. *Jakas* jäi kurkkuun.

Hän kiiruhti keksimään oivallisen keinon pohdittavaan pulmaan, jotta kirosana unohtuisi.

"Kunnioitettava äiti, minä panen multaa arkkuun. Silloin tuntuu kuin olisi siellä tosiaankin joku."

"Olette oikeassa. Multa on samaa kuin ihminen. Te pidätte siis huolen tyhjästä arkusta?"

"Kyllä minä asiani hoidan."

Päänunnan kasvot, jotka tähän asti olivat osoittaneet huolestumusta ja levottomuutta, kirkastuivat jälleen. Hän viittasi puutarhuriä poistumaan, niinkuin ylempi käskee alempaansa. Fauchelevant kääntyi ovea kohti. Juuri kun hän oli astumaisillaan ulos ovesta, korotti päänunna lempeästi äänensä.

"Isä Fauvent, minä olen tyytyväinen Teihin. Tuokaa huomenna hautauksen jälkeen veljenne tänne ja käskekää häntä uskomaan tyttärensä minun haltuuni."

4.

Jean Valjean näyttää ilmeisesti lukeneen Austinus Castillejoa.

Ontuvan askeleet ovat kuin silmäpuolen katseet: ne eivät vie nopeasti perille. Sen lisäksi oli Fauchelevant hyvin hämmennyksissään. Häneltä meni lähes neljännestanti, ennenkuin hän ehti takaisin puutarhahökkeliin. Cosette oli herännyt. Jean Valjean oli istuttanut hänet tulen ääreen. Fauchelevantin astuessa sisään osoitti Jean Valjean Cosettelle puutarhurin koria, joka riippui seinällä ja puheli:

"Kuuntele tarkoin, mitä sanon, pikku Cosetteni. Meidän täytyy päästä pois tästä talosta, mutta me palaamme tänne jälleen ja meidän tulee täällä oikein hyvä olla. Se eilis-ilmainen ukko vie sinut selässään täältä tuossa korissa. Sinä odotat minua erään rouvan luona. Minä tulen sinua hakemaan. Ellet siis tahdo, että rouva Thénardier saa sinut jälleen kynsiinsä, niin sinä olet oikein kiltisti, etkä hiiskahdakaan!"

Cosette nyökkäsi päätään vakavana.

Fauchelevantin avatessa ovea käännähti Jean Valjean.

"Mitä kuuluu?"

"Kaikki on järjestetty, ja kaikki on kuitenkin hunningolla", puhkesi Fauchelevant puhumaan. "Minä olen saanut luvan tuoda Teidät luostariin. Mutta sitä ennen on Teidän päästävä pois. Siinä se onkin temppe. Tytön kanssa kyllä tullaan toimeen."

"Te viette siis hänet korissanne?"

"Ja osaako se olla hiljaa?"

"Siitä vastaan."

"Mutta Te, ukko Madeleine?"

Ja kun oli hetkinen oltu tuskallisen hiljaa, huudahti Fauchelevant:

"Mutta poistukaa samaa tietä, jota tulittekin!"

Jean Valjean tyytyi jälleen vastaamaan vain: "Mahdotonta."

Fauchelevant murisi enemmän itselleen kuin Jean Valjeanille:

"Sitten on olemassa vielä toinenkin kiusallinen seikka. Sanoin laittavani sinne multaa. Mutta kun tarkemmin ajattelen, niin ei multa oikein sovi ruumiin asemasta, sen voi huomata, se kun saattaa liikkua ja kulkeutua minne tahansa. Miehet pääsevät varmasti juonesta selville. Ymmärrättehän, ukko Madeleine, hallitus saa asiasta vihiä."

Jean Valjean katseli häntä aivan ällistyneenä, luullen hänen hourailevan.

Fauchelevant jatkoi:

"Miten pei-jakkaalla Te pääsisitte täältä pois? Ja kaiken täytyy olla selvän huomeneksi! Huomennahan minun pitää tuoda Teidät luostariin. Päänunna odottaa Teitä silloin."

Ja sitten ryhtyi hän selvittämään Jean Valjeanille, että hän oli saanut siihen luvan palkinnoksi eräästä palveluksesta, jonka hän tekee luostarille. Että hän tavallisesti otti osaa hautaustoimituksiin, naulasi arkut kiinni ja avusti haudankaivajaa. Että aamulla kuollut nunna oli halunnut jäädä arkkuunsa, joka oli jo monet vuodet ollut hänen vuoteenaan, sekä tulla haudatuksi maanalaiseen kammioon kappelin alttarin alle. Että se oli kaupungin järjestyssäännöissä kielletty, mutta että vainaja oli sellaisia vainajia, joiden tahtoa ei vastusteta. Että päänunna ja äänestäjä-äidit olivat päättäneet noudattaa vainajan toivomusta. Että hallitus saisi pitää koreasti suunsa kiinni. Että hän, Fauchelevant, naulaisi arkun kannen kiinni kirkon alahuoneessa, nostaisi kappelin lattiakiven paikoiltaan ja laskisi vainajan maanalaiseen kammioon. Ja että päänunna häntä palkitakseen salli hänen veljensä tulla luostariin puutarhuriksi ja hänen veljensä tytären kasvatiksi. Että hänen veljensä oli juuri herra Madeleine, ja

hänen veljensä tytär Cosette. Että päänunna oli käskenyt hänet tuomaan veljensä luostariin seuraavan päivän iltana, valehautauksen jälkeen. Mutta ettei hän voinut tuoda herra Madeleinea ulkoa luostariin, ellei herra Madeleine ensin ollut ulkona. Että siinä oli ensimmäinen pulma. Ja että oli vielä toinenkin pulma: Tyhjä arkku.

"Mikä ihmeen tyhjä arkku?" uteli Jean Valjean.

Fauchelevant vastasi:

"Hallituksen arkku."

"Mikä arkku? Ja minkä hallituksen?"

"Nunna kuolee. Kunnanlääkäri tulee ja sanoo: nunna kuoli. Hallitus lähettää arkun. Seuraavana päivänä lähettää se ruumisvaunut ja ruumiinkantajat noutamaan arkkua ja viemään sitä hautuumaalle. Ruumiinkantajat tulevat nyt ja nostavat arkkua, eikä siellä olekaan mitään sisässä."

"Pankaa sinne jotakin."

"Kuollutko? Mistä minä sen otan?"

"Ei."

"Mitä sitten?"

"Elävä."

"Kuka elävä?"

"Minut", vastasi Jean Valjean.

Fauchelevant, joka oli istunut, hypähti seisaalleen kuin olisi pommi räjähtänyt hänen tuolinsa alla.

"Teidät!"

"Mikseikäs?"

Jean Valjeanin huulilla väreili omituinen hymy, hymy, joka oli kuin talvisen taivaan valju kajastus.

"Muistattehan, Fauchelevant, sanoneenne: Äiti Ristiinnaulitseminen on kuollut, sekä minun lisänneen: Ja ukko Madeleine on haudattu. Nyt se kävisi toteen."

"Te kai pilaillette, Te kai laskette leikkiä?"

"Puhun aivan tosissani. Täältäähän on pakko päästä pois?"

"Epäilemättä."

"Pyysin Teitä hankkimaan minullekin korin ja peitteen."

"Entä sitten?"

"Kori tulee olemaan kuusta ja peite musta vaate."

"Eipä, valkea vaate. Nunnat haudataan aina valkeissa."

"Olkoon sitten valkea."

"Te ette ole muiden ihmisten kaltainen, ukko Madeleine."

Kun Fauchelevant näki tällaisia mielikuvituksen tuotteita, jotka itse asiassa olivat vain rangaistusvankilan villien, hurjanrohkeiden päähänpistojen jatkoa, kun hänen tuli jättää se rauhallinen pohja, jolla hän tähän asti oli seisonut ja sekaantua "luostarin pikkuvehkeilyihin", kuten hän sanoi, oli se kaikki hänestä yhtä tavatonta kuin kaupunkilaisesta lokki pyydystämässä kaloja Saint-Denisin katuojasta. Jean Valjean jatkoi:

"Täältä täytyy päästä pois niin, ettei kukaan näe minua. Ja vain siten se voi käydä päinsä. Mutta selvittääkään minulle ensin muutamia seikkoja. Mitenkä siinä menetellään? Minne se arkku viedään?"

"Se tyhjäkö?"

"Niin."

"Vainajainhuoneeseen alas. Sinne se lasketaan kaksille jaloille ja kuolinliina heitetään päälle."

"Kuinka pitkä on arkku?"

"Kuusi jalkaa."

"Mikä se on se vainajainhuone?"

"Se on huone alakerrassa, ja siinä on yksi rautaristikolla varustettu akkuna puutarhaan päin. Se akkuna suljetaan ulkopuolelta luukulla. Sitten on siinä kaksi ovea. Toinen vie luostariin, toinen kirkkoon."

"Mihin kirkkoon?"

"Katukirkkoon, yleiseen kirkkoon."

"Onko Teillä niiden molempien ovien avaimet?"

"Ei. Minulla on vain luostariin vievän oven avain. Portinvartijalla on kirkko-oven avain."

"Milloin portinvartija avaa sen oven?"

"Vain päästäessään ruumiinkantajat noutamaan arkkua. Kun arkku on saatu ulos, suljetaan ovi heti jälleen."

"Kuka naulaa arkun kannen kiinni?"

"Minä."

"Kuka levittää kuolinliinan sen päälle?"

"Minä."

"Oletteko silloin yksin?"

"Ei kukaan muu ihminen, lukuunottamatta tarkastuslääkärää, saa astua vainajienhuoneeseen. Se on oikein seinään kirjoitettu."

"Voisitteko Te tänä yönä, kaikkien nukkuessa luostarissa, piiloittaa minut siihen huoneeseen?"

"En, mutta minä voin piiloittaa Teidät erääseen pieneen, pimeään koppiin, joka on yhteydessä vainajainhuoneen kanssa ja jonne minä lasken hautauskapineeni. Minulla on sen avain, ja kenelläkään muulla ei ole asiaa sinne."

"Mihin aikaan huomenna tulevat ruumisvaunut noutamaan arkkua?"

"Tuossa kello kolmen tienoissa iltapäivällä. Hautaus toimitetaan Vaugirardin hautuumaalla vähää ennen yön tuloa. Tästä on sinne matkaa jonkun verran."

"Minun täytyy siis jäädä piiloon Teidän kalukoppiinne koko yöksi ja koko aamupäiväksi. Mitenkä on syömisen laita? Minun tulee varmaankin nälkä."

"Minä tuon Teille syömistä."

"Tehän voitte tulla naulaamaan minua arkkuun jo kello kahdelta."

Fauchelevant astahti taapäin ja narskutteli sorminiveleitään.

"Mutta sehän on mahdotonta!"

"Kaikkia vielä! Vasara vain käteen ja pari kolme naulaa lautaan, siinä koko juttu!"

Mikä näytti Fauchelevantista kauhistuttavalta, oli, toistamme sen vieläkin, aivan yksinkertainen asia Jean Valjeanin mielestä. Jean Valjean oli pahempiakin kokenut. Jokainen, joka on ollut vankina, osaa taidon pienentyä aina pakotilaisuuden mukaan. Vanki suhtautuu pakoosi niinkuin sairas taudinkäänteeseen, joka hänet pelastaa tai surmaa. Onnistunut pako on samaa kuin parantuminen.

Mitäpä ei tekisi parantuakseen? Jean Valjeanin salaperäisiin kykyihin kuului, että hän uskalsi naulauttaa itsensä puulaatikoon, jossa häntä kuljetettiin kuin mitäkin tavaramyymälää, että hän jaksoi elää pitkät ajat suljetussa arkussa, että hän löysi ilmaa sieltäkin, missä sitä ei ollut, että hän osasi säästellä hengitystään tuntikausia ja että hän kykeni tukehtumaankin kuolematta.

Muuten näyttää ruumisarkku, missä on elävä olento sisällä, samalla kuin se on vankien pakovälineenä, kelpaavan myöskin keisarien apukeinoksi. Jos sopii uskoa munkki Austinus Castillejoa, käytti Kaarle V, joka vallastaluopumisensa jälkeen tahtoi vielä viimeisen kerran nähdä Plombesia, juuri tätä keinoa, saadakseen tuoduksi tämän naisen Saint-Justin luostariin sekä sitten toimitetuksi hänet sieltä pois.

Hiukan toinnuttuaan hämmästyksestään huudahti Fauchelevant:

"Mutta mitenkä voitte hengittää siellä?"

"Kyllä minä sen seikan puolesta toimeen tulen."

"Arkussa! Jo pelkkä ajatuskin siitä ahdistaa henkeäni."

"Tehän voitte kairalla purastaa muutamia pieniä reikiä suun seutuville sekä sitäpaitsi naulatessanne jättää kannen hiukan raolleen."

"Entäpä jos satutte yskähtämään tai aivastamaan?"

"Pakeneva ei yskähdä eikä aivasta."

Jean Valjean lisäsi:

"Isä Fauchelevant, täytyy ryhtyä ratkaiseviin toimenpiteisiin: joko joutua täältä vainoojain kynsiin tai poistua täältä ruumisvaunuissa."

Kaikkihan ovat huomanneet kissojen pysähtelevän ja kuikistelevan raoitettujen ovenpuoliskoiden vaiheilla, pääsemättä selville, mitä tehdä. Kuka ei olisi sanonut kissalleen: "Mutta menehän nyt siitä sisään!" Niitä on myöskin ihmisiä, jotka avautuvan tilaisuuden huomattessaan mielellään jäävät hoippumaan kahden päätöksen vaiheille, vaikka sallima millä hetkellä tahansa voi äkkiä sulkea aukon ja rusentaa heidät väliin. Liian varovaiset, niin kissoja kuin ovatkin ja koska ovat kissoja, joutuvat usein suurempiin vaaroihin kuin rohkeat. Fauchelevant oli luonnostaan tätä epäröivää lajia. Mutta vähitellen voitti Jean Valjeanin kylmäverisyys hänenkin arkailunsa. Hän murisi:

"Täytyy totisesti myöntää, että se on ainoa keino."

Jean Valjean puuttui jälleen puheeseen:

"Ainoa seikka, joka minua huolestuttaa, on se, mitenkä tulee käymään hautuumaalla."

"Se ei taas huolestuta minua lainkaan", huudahti Fauchelevant. "Jos Te vain luulette varmasti suoriutuvan arkusta, niin kyllä minä pelastan Teidät haudasta. Juoppo haudankaivaja on ystäviäni. Hänen nimensä on Mestienne. Vanha mies oikein sitä vanhaa lajia. Haudankaivaja pistää kuolleet kuoppaan, ja minä pistän haudankaivajan taskuuni. Katsokaas näin siellä menetellään. Saavutaan paikalle tuossa vähää ennen yön tuloa, kolme neljännestä ennen hautuumaan porttien sulkemista. Ruumisvaunut ajetaan haudalle asti. Minä seuraan mukana. Sehän on velvollisuutenikin. Varustan taskuuni vasaran, taltan ja pihdit. Vaunut pysähtyvät, ruumiinkantajat vetävät köyden arkkunne ympärille ja laskevat Teidät hautaan. Pappi lukee rukouksensa, tekee ristinmerkin, pirskahuttaa vihkivettä pisaraisen ja laputtaa tiehensä. Minä jään kahden kesken ukko Mestiennen kanssa. Me olemme ystävyksiä, kuten jo sanoin. Joko hän on päissään, tai ei hän ole päissään, kolmatta vaihtoehtoa ei ole. Ellei hän ole päissään, sanon minä hänelle: Mennäänpäs tästä kallistamaan pari ryyppyä, ennenkuin ennättävät sulkea tuon *Makean Kuittenin* kapakan. Minä vien hänet siis kapakkaan ja minä juotan hänet humalaan. Ukko Mestiennessä ei olekkaan paljon juottamista, sillä hän on aina hyvällä alulla. No niin, kun olen saanut hänet kellistymään pöydän alle, otan minä hänen korttinsa hautuumaalle päästäkseni ja palaan siis sinne ilman häntä. Te olette siis silloin yksin minun kanssani. Jos hän taas on jo juovuksissa, niin sanon minä hänelle: Mene tiehesi, kyllä minä tämän tässä yksinkin teen. Hän menee, ja minä päästän Teidät vankeudesta."

Jean Valjean ojensi hänelle kätensä, ja Fauchelevant heittäytyi sitä suutelemaan talonpojan liikuttavalla hellyydellä.

"Se on siis sovittu, isä Fauchelevant. Kaikki tulee menemään hyvin."

"Kunhan ei vain sattuisi kompastusta", ajatteli Fauchelevant itsekseen.
"Jos tässä rupeaisi käymään hullusti!"

Juoppous ei johda kuolemattomuuteen.

Seuraavana päivänä auringon laskiessa paljastivat Mainen puistokadun harvalukuiset kävelijät päänsä eräiden vanhanaikuisten ruumisvaunujen kulkiessa ohi. Vaunuja koristivat pääkallot, sääriluut ja kyynelkarpalot. Niissä näkyi valkealla vaatteella peitetty ruumisarkku, ja siihen vaatteeseen oli neulottu valtava musta risti, joka oli kuin kookas kuollut nainen, kädet levällään. Mustalla kankaalla verhotut vaunut, joissa istui messupaitaan pukeutunut pappi ja punapatalakkinen kuoripoika, seurasivat ruumisvaunuja. Kaksi ruumiinkantajaa, joilla oli harmaa, mustin rintapielin ja hihansuin koristettu virkapuku, käveli molemmin puolin ensimmäisiä vaunuja. Viimeisenä asteli muuan työmiehen pukuun puettu ontuva ukko. Saattue kulki Vaugirardin hautuumaata kohti.

Ukon taskusta pilkistelivät vasaran varsi, taltan terä ja pihtien sakarat.

Vaugirardin hautuunmaa muodosti poikkeuksen Pariisin hautuunmaiden joukossa. Sillä oli omat tapansa, niinkuin sillä oli erikoinen ajoporttinsa ja sivuporttinsa, joita sen kaupunginosan vanhoihin nimityksiin kiintynyt vanhempi väki sanoi hevosportiksi ja jalkaportiksi. Pikku Picpusin bernhardilais-benediktiläisnunnat olivat, kuten mainittu, saaneet oikeuden haudata kuolleensa sinne erikoiseen nurkkaukseen ja illalla, koska tämä maa-alue oli muinoin kuulunut heidän yhdyskunnalleen. Haudankaivajilla, joilla siis oli toimituksia hautuunmaalla illalla kesäisin ja yöllä talvisin, oli siinä suhteessa erikoiset sääntönsä. Pariisin hautuunmaiden portit suljettiin siihen aikaan auringon laskiessa, ja koska tämä määräys kuului kunnalliseen järjestykseen, oli Vaugirardin hautuunmaa sen alainen samoin kuin muutkin. Hevosportti ja jalkaportti olivat kumpikin rautakangista rakennetut ja aivan vierekkäin, ja niiden sivuun oli arkkitehti Perronnetin piirustusten mukaa kohotettu pieni, soma talonen, jossa hautuunmaan portinvartija asui. Nämä rautaportit kääntyivät siis ehdottomasti saranoillaan sillä hetkellä, jolloin aurinko katosi Sotavanhusten kirkon kupukaton taakse. Jos joku haudankaivaja vielä silloin viivytteli hautuunmaalla, oli hänellä vain yksi keino ulos pääsemisekseen: hautaustoimiston hallituksen antama kortti. Jonkunlainen kirjelaatikon tapainen oli laitettu portinvartijan akkunaa luokkuun. Haudankaivaja heitti korttinsa tähän laatikkoon, portinvartija kuuli sen putoavan, veti nuorasta ja jalkaportti avautui. Ellei haudankaivajalla ollut korttia, mainitsi hän nimensä, portinvartija nousi ehkä jo makuultaan, katsoi oliko haudankaivaja oikea henkilö ja avasi portin avaimella. Näin pääsi haudankaivaja ulos, mutta sai maksaa viisitoista frangia sakkoa.

Tämä hautuunmaa häiritsi omavaltaisine erikoismääräyksineen hallituksen harrastamaa yhdenmukaisuutta. Vähän jälkeen v. 1830 se hävitettiin. Sen sijalle tuli sitten Mont-Parnassen hautuunmaa, saaden entiseltä Vaugirardin hautuunmaalta perinnöksi erään vanhan kuuluisan kapakan, jonka seinään kiinnitettyyn lautaan oli maalattu kuittienihedelmä sekä ilmoitus: *Makean Kuittienin Kapakka* ja joka, keskelle hautuunmaan muuria osuen, näytti osan päädystään vierailleen ja toisen hautakiville.

Vaugirardin hautuunmaata olisi saattanut sanoa kuihtuneeksi hautuunmaaksi. Se rappeutui rappeutumistaan. Mädännys voitti siellä yhä enemmän jalansijaa, ja kukkaset hävisivät sen haudoilta ja nurmikoilta. Porvarit eivät enää mielellään kaivattaneet viimeistä leposijaansa Vaugirardin multa. Se haisi köyhältä. Père-Lachaise, se oli toista! Jaksaa ostaa itselleen hauta Père-Lachaisesta oli samaa kuin kyetä hankkimaan asuntoonsa mustapuiset huonekalut. Ylhäinen hienostelu näyttäytyy siinä kaikessa loistossaan.

Vaugirardin hautuunmaa oli kunnianarvoisa, muinaisten ranskalaisten puutarhojen tapaan istutuksilla koristettu aitaus. Suoria käytäviä, puksipuita, elämänpuita, rautatammia, vanhoja hautoja vanhojen punakatajain suojassa, korkeata ruohoa. Ilta oli siellä kaamea. Sen viivat olivat synkkiä ja surullisia.

Aurinko ei ollut vielä laskenut, kun nuo valkoisin liinoin ja mustin ristein koristetut ruumisvaunut kääntyivät Vaugirardin hautuunmaan lehtokujalle. Niitä seuraava ontuva mies ei ollut kukaan muu kuin Fauchelevant.

Äiti Ristiinnaulitsemisen laskeminen alttarin alle, Cosetten vieminen pois luostarista, Jean Valjeanin piiloittaminen vainajainhuoneeseen, kaikki tämä oli tapahtunut ilman vähintäkään kompastusta.

Muuten olkoon tässä sivumennen sanottu, että äiti Ristiinnaulitsemisen hautaaminen luostarin maanalaiseen kammioon oli meidän mielestämme hyvin anteeksi-annettava rikos, rikos, joka suuresti vivahtaa velvollisuuteen. Nunnat olivat tehneet sen ei ainoastaan ulkonaisesti lujina ja päättäväisinä, vaan myöskin omantuntonsa puolesta rauhallisina. Luostarissa merkitsee tuo n.k. "hallitus" sekaantumista luostarin omaan päätösvaltaan, sekaantumista, jonka oikeutuksesta voi aina olla eri mieliä. Ensin luostarin oma laki. Sitten saadaan nähdä, miten maallisen lain suhteen olisi meneteltävä. Ihmiset, kyhäilkää lakejanne mielenne mukaan, mutta pitäkää ne myös itse. Caesarille joutuva maksu-erä on vain jäännös Jumalan maksu-erästä. Maallinen mahti ei merkitse mitään taivaallisen mahdin rinnalla.

Fauchelevant lynkytti siis ruumisvaunujen jälessä hyvin tyytyväisenä. Hänen kaksoisjuonensa, yksi, joka koski nunnia, toinen, joka koski herra Madeleinea, yksi luostarin hyväksi, toinen luostaria vastaan, olivat onnistuneet mainiosti. Jean Valjeenin säikkymätön tyyneys oli niitä mahtavia ominaisuuksia, jotka etupäässä vaikuttavat muihin. Fauchelevant ei enää epäillyt lopullistakaan menestystä. Mitä vielä oli tekemättä, oli enää vain pikkuseikka. Näinä kahtena vuotena oli hän jo kymmenet kerrat juottanut tukkihumalaan haudankaivajan, tuon kunnan ukko Mestiennen, pöhönaamaisen äijänkähnyksen. Hän piti ukko Mestienneä leikkikalunaan. Hän teki hänelle mitä ikinä tahtoi ja mitä ikinä hän osasi keksiä. Ukko Mestiennen pää soveltui Fauchelevantin lakin mukaiseksi. Fauchelevant oli asiastaan täysin varma.

Saattueen kääntyessä hautuumaan lehtokujalle katsahti Fauchelevant onnellisena ruumisvaunuja, hieroskeli tyytyväisenä karkeita kouriaan ja mutisi hiljaa: "Tämäpä nyt vasta oli tempu!" Äkkiä ruumisvaunut pysähtyivät. Oltiin hautuumaan portilla. Piti näyttää hautauslupa. Hautaustoimiston mies ryhtyi puheisiin portinvartijan kanssa. Tämän keskustelun aikana, mihin menee aina noin minuutti, pari, asettautui muuan tuntematon mies ruumisvaunujen perään Fauchelevantin viereen. Hän näytti työmieheltä, jolla oli hyvin leveätaskuiset liivit ja kuokka kainalossa.

Fauchelevant vilkaisi tähän tuntemattomaan. "Kuka Te olette?" kysyi hän.

Mies vastasi:

"Haudankaivaja."

Jos Teidän olisi mahdollista elää kanuunankuulan mäiskähdettyä keskelle rintaanne, näyttäisi Teidän naamanne samanlaiselta kuin Fauchelevantin tällä hetkellä.

"Haudankaivaja!"

"Niin."

"Te!"

"Minä."

"Mutta ukko Mestiennehän on haudankaivaja!"

"Oli."

"Kuinka? Oli?"

"Hän on kuollut."

Fauchelevant oli valmistautunut kaikkeen, mutta ei siihen, että haudankaivajakin saattaisi kuolla. Mutta niin oli nyt kuitenkin käynyt. Haudankaivajatkin kuolevat. Toisten hautoja kaivaessa syvennetään vähitellen omaakin kuoppaa.

Fauchelevant oli kuin pilvistä pudonnut. Hän tuskin kykeni änkyttämään:

"Mutta sehän ei ole mahdollista!"

"On se."

"Mutta", toisti hän jälleen heikosti, "haudankaivajahan on ukko Mestienne."

"Napoleonin jälkeen tuli Ludvig XVIII. Mestiennen jälkeen tuli Gribier. Talonpoika, minun nimeni on Gribier."

Aivan kalpeana kauhusta tarkasti Fauchelevant tätä Gribieriä.

Hän oli pitkä, laiha, lyijynharmaa, tavattoman surkean näköinen mies. Hän oli kuin hunningolle joutunut, haudankaivajaksi päätynyt lääkäri.

Fauchelevant purskahti nauruun.

"Ah! Miten sitä sattuukin hullunkurisia asioita! Ukko Mestienne on kuollut. Pikku ukko Mestienne on kuollut, eläköön siis pikku ukko Lenoir! Tiedättehän kai, mitä se pikku ukko Lenoir merkitsee? Se merkitsee punaviiniä, joka maksaa kuusi souta pullo. Se on oikeata Suresnen viiniä! Ah! Vai jo se nyt kuoli, se ukko Mestienne! Säälä tosiaan. Se oli hauska ukko. Mutta hauskahhan Te olette mieheksenne Tekin. Eikö niin, toveri? Kohta tästä lähdemme ottamaan pari naukkua, vai miten?"

Mies vastasi:

"Minä olen opiskellut. Minä olen käynyt neljä luokkaa lukiota. Minä en juo koskaan väkijuomia."

Ruumisvaunut olivat lähteneet jälleen liikkeelle ja vierivät nyt pitkin hautuumaan pääkujannetta.

Fauchelevant asteli hitaammin. Hän ontui vielä enemmän tuskansa kuin raajarikkoisuutensa takia. Haudankaivaja käveli hänen edellään. Fauchelevant tutki katseillaan vielä kerran tuon odottamattoman Gribierin läpikotasin.

Hän oli niitä miehiä, jotka näyttävät vanhoilta, vaikka ovat vielä nuoria, ja jotka ovat tavattoman väkeviä, vaikka voisi heidän luunsa lukea.

"Toveri!" huusi Fauchelevant.

Mies käännähti.

"Minä olen luostarin haudankaivaja."

"Virkaveljeni siis," vastasi mies.

Niin oppimaton kuin Fauchelevant olikin, ymmärsi hän kohta tarkan vaistonsa ohjaamana, että hän oli joutunut tekemisiin vaarallisen, tuiki ovelan miehen kanssa.

Hän murisi:

"Vai oikein se nyt on kuollut se ukko Mestienne."

Mies vastasi:

"Täydellisesti. Hyvä Jumala tarkasteli tilikirjaansa. Oli tullut ukko Mestiennen vuoro. Ukko Mestienne on kuollut."

Fauchelevant toisti koneellisesti:

"Hyvä Jumala..."

"Hyvä Jumala", vahvasti mies mahtipontisesti. "Filosofien Ijankaikkinen Isä, jakobinien Korkein Olento."

"Eiköhän tehtäisi lähempää tuttavuutta?" änkytteli Fauchelevant.

"Se on jo tehty. Te olette talonpoika, minä olen pariisilainen."

"Ei sitä oikein pääse toisiaan tuntemaan, ennenkuin on kallistanut pari naukkua yhdessä. Joka tyhjentää lasinsa, tyhjentää sydämensä. Käydään nyt pois juomaan vain. Tässä ei sovi kielteleminen."

"Ensin työ."

Fauchelevant ajatteli: Minä olen hukassa. Oli enää vain pari, kolme pyöränmittaa sille pienelle käytävälle, joka vei nunnien nurkkaukseen. Haudankaivaja jatkoi:

"Talonpoika, minulla on seitsemän pikku tenavaa, joille täytyy hankkia leipää. Koska heidän täytyy saada syömistä, ei minun sovi juoda."

Ja hän lisäsi yhtä tyytyväisenä kuin mikä vakava mies tahansa, jonka on onnistunut sorvata korulause:

"Heidän nälkänsä on minun janoni vihollinen."

Ruumisvaunut sivuuttivat muutamia sypressejä, jättivät ison käytävän, poikkesivat pienemmälle, painuivat yhä edemmäksi ja joutuivat niin tiheään pensaston varjoon. Tämä ilmaisi haudan olevan aivan lähellä. Fauchelevant hiljensi taas kulkuaan, mutta ei voinut hiljentää ruumisvaunujen rientoa. Onneksi vaipuivat pyörät syvälle talvisateiden liottamaan maahan, mikä vähän hidastutti kulkua.

Hän läheni jälleen haudankaivajaa.

"Sieltä saa niin erinomaisen hyvää Argenteuilin viiniä", kuiskutti Fauchelevant.

"Maalainen", jatkoi mies, "minun ei oikeastaan pitäisi olla haudankaivajana. Isäni oli ovenvartijana Prytaneiumissa. Hän määräsi minut kirjallisuuden alalle. Mutta häntä kohtasi kova onni. Hän menetti

omaisuutensa pörssissä. Minun täytyi luopua kirjojen tekijän ammatista. Mutta siitä huolimatta olen nytkin julkinen kirjailija."

"Mutta Tehän ette siis olekaan haudankaivaja?" innostui Fauchelevant, joka yritti tarttua edes tähän heikkoon oksaan.

"Toinen ei estä toista. Minä kynnän kahdella vasikalla."

Fauchelevant ei ymmärtänyt tätä viimeistä lausepartta.

"Lähdetään pois ryypylle", jankutti hän vain.

Tässä on muuan huomautus välttämätön. Fauchelevant pyyteli kyllä juomaan, mutta niin suuri kuin hänen tuskansa olikin, ei hän puhunut sanaakaan eräästä seikasta: kumpi maksaa? Tavallisesti tarjosi Fauchelevant ja ukko Mestienne maksoi. Ryypytarjous johtui ilmeisesti uuden haudankaivajan luomasta uudesta asiaintilasta, ja tämä tarjous oli tehtävä, mutta puutarhurivanhus jätti, eikä tarkoituksesta, täydelliseen hämäryyteen tuon n.k. Rabelaisin neljännestunnin. Niin kuohuissaan ja levoton kuin olikin, ei Fauchelevant ajatellutkaan ruveta mihinkään maksuihin. Haudankaivaja jatkoi ylenkatseellisesti hymyillen: "Syödä täytyy. Minä otin ukko Mestiennen viran haltuuni. Kun ihminen on käynyt melkein koulunsa läpi, kehittyy hänestä filosofi. Käden työhön minä lisäsin käsivarren työn. Minulla on kirjurikoju Sèvresinkadun torilla. Tiedättehän? Sateenvarjotorilla. Kaikki Punaisen Ristin keittiöpalvelijattaret kääntyvät minun puoleeni. Minä sepitän heille kaikki lemmensanommat, joita he lähettelevät sotapojilleen. Aamupäivällä kyhäilen minä siis rakkauskirjeitä; illalla kaivan hautoja. Sellaista on elämä, maalainen."

Ruumisvaunut kulkivat yhä eteenpäin. Fauchelevant kurkisteli ylenmäärin levottomana joka taholle. Suuria hikikarpaloita tippui hänen otsaltaan.

"Kuitenkaan", jatkoi haudankaivaja, "ei ole oikein mukava palvella kahta valtijatarta. Minun täytyy valita joko kynä tai kuokka. Kuokka tekee käteni raskaaksi."

Ruumisvaunut pysähtyivät.

Kuoripoika hyppäsi ensiksi musliinverhotuista ajoneuvoista, ja sitten pappi.

Ruumisvaunujen toinen pyörä nousi vähän matkaa multakasalle, jonka takaa näkyi avonainen hauta.

"Tämäpä nyt vasta temppu oli!" toisteli Fauchelevant älyttömänä.

6.

Neljän laudan välissä.

Kuka oli arkussa? Lukijat tietävät sen: Jean Valjean.

Jean Valjean oli jollakin tavalla järjestänyt niin, että hän saattoi elää siellä ja hengittääkin suuremmitta vaikeuksista.

On kummallista, missä määrin omantunnonrauha rauhoittaa muissakin suhteissa. Koko Jean Valjeanin suunnitelma kävi mainiosti, kävi jo eilisestä asti. Hän luotti ukko Mestienneseen, kuten Fauchelevantkin. Hän ei epäillyt suotuisaa loppua. Ei milloinkaan ole asema ollut vaarallisempi, ei milloinkaan tyyneys suurempi.

Ruumisarkun neljästä laudasta huokuu jonkunlainen kaamea rauha. Oli kuin olisi vainajain jäykkä tyyneys vaikuttanut Jean Valjeaninkin levollisuuteen.

Arkustaan oli hän voinut seurata ja seurasi yhä kaikkia tämän kuoleman kanssa suorittamansa näytelmän vaiheita.

Vähän sen jälkeen kun Fauchelevant oli naulannut arkun kannen kiinni, tunsu Jean Valjean, miten hänet nostettiin vaunuihin ja miten sitten lähdettiin ajamaan. Vähentyneistä tärähdyksistä huomasi Jean Valjean siirrytyn kivitykseltä kovalle maalle, s.o. kadulta puisto-kujille. Kumeasta jyrinästä arvasi hän ajettavan pitkin Austerlitzin siltaa. Ensimmäiseltä pysäykseltä ymmärsi hän saavutun hautuumaan portille. Toiselta sanoi hän itsekseen: "Nyt tuli hauta."

Äkkiä tunsu hän käsien nostavan arkkua. Sitten kuuli hän rahinaa laudoissa. Hän oivalsi, että oli vyötetty köysi arkun ympärille ja että sitä nyt käytiin laskemaan hautaan.

Sitten häntä huimasi.

Luultavastikin olivat ruumiinkantaja ja haudankaivaja päästäneet arkun heilumaan ja pitäneet sen pääpuolta alaspäin. Mutta Jean Valjean tuli jälleen täysin tuntoihinsa, kun huomasi makaavansa liikkumattomana vaakasuorassa asennossa. Hän oli haudan pohjassa.

Hänestä tuntui hiukan kylmältä.

Ääni, jäätävä, juhlallinen ääni alkoi samassa pauhata hänen yläpuolellaan. Hän kuuli seuraavat latinankieliset sanat, jotka lausuttiin niin hitaasti, että hän sai niistä selon, vaikkei hän niitä ymmärtänyt.

"Qui dormiunt in terrae pulvere, evigilabunt; alii in vitam aeternam, et alii in opprobrium, ut videant semper."

Lapsenääni vastasi:

"De profundis."

Juhlallinen ääni jatkoi:

"Requiem aeternam dona ei, Domine."

Lapsenääni vastasi:

"Et lux perpetua luceat ei."

Jean Valjean kuuli arkun kannelle putoavan ikäänkuin muutamia sadepisaroihin. Vihkivettä varmaankin pirskoitettiin hautaan.

Hän ajatteli: Kohta tämä loppuu. Vielä vähän kärsivällisyyttä. Pappi menee pian tiehensä. Fauchelevent vie Mestiennen juomaan. Minä jään yksikseni. Sitten palaa Fauchelevent, ja minä pääsen täältä. Siihen menee korkeintaan tunti.

Juhlallinen ääni jatkoi:

"Requiescat in pace."

Ja lapsenääni vastasi:

"Aamen."

Korviaan heristäen kuuli Jean Valjean ikäänkuin eteneviä askeleita.

"Nyt ne menevät", ajatteli hän. "Minä olen yksin."

Äkkiä kuuli hän päänsä päältä kumauksen, joka oli hänestä kuin ukkosen jyrähdys.

Lapiollinen multaa putosi arkun kannelle.

Toinen lapiollinen.

Yksi hengitysaukoista tukkeutui.

Kolmas lapiollinen.

Neljäs.

Lujinkaan ihminen ei voi kestää kaikkea.

Jean Valjean menetti tajuntansa.

7.

Tässä luvussa selviää sananparren: "älä hukkaa korttiasi!" alkuperä.

Mitä oli siis tapahtunut Jean Valjeanin haudan reunalla?

Kun ruumisvaunut olivat lähteneet, kun pappi ja kuoripoika olivat nousseet takaisin ajoneuvoihinsa ja poistuneet, näki Fauchelevent, joka ei päästänyt haudankaivajaa silmistään, hänen kumartuvan ja

tarttuvan multakasaan iskettyyn lapioonsa.

Silloin teki Fauchelevant viimeisen yrityksen.

Hän asettui haudan ja miehen väliin, laski kätensä ristiin rinnalleen ja tokaisi:

"Minä maksan!"

Haudankaivaja tirkisteli häntä kummissaan ja vastasi:

"Mitä tarkoitat, talonpoika?"

Fauchelevet toisti:

"Minä maksan!"

"Minkä?"

"Viinin."

"Minkä viinin?"

"Argenteuilin viinin."

"Minkä Argenteuilin viinin?"

"*Makean Kuittenin.*"

"Mene hiiteen!" paiskasi haudankaivaja.

Ja hän heitti lapiollisen multaa arkulle.

Arkusta lähti kumea ääni. Fauchelevant tunki horjahtelevansa ja olevansa putoamisillaan itsekin hautaan. Hän huusi äänellä, johon alkoi sekaantua kuulontuskain korajava sävy:

"Toveri, ennenkuin ehtivät sulkea sen *Makean Kuittenin!*"

Haudankaivaja pisti jälleen multaa lapioonsa. Fauchelevant jatkoi:

"Minä maksan!"

Ja hän tarttui haudankaivajan käsivarteen.

"Kuulkaakan minua, toveri. Minä olen luostarin haudankaivaja ja minä tulen Teitä auttamaan. Sen työnhän voi suorittaa yölläkin. Mennään siis ensin ryypäämään pari lasia."

Ja siinä puhuessaan, siinä pannen viimeisen toivonsa tähän itsepintaiseen pyytelyyn, kyseli hän kauhistuen itseltään:

"Ja vaikka sen saisin juomaankin, niin tulisikohan se humalaan?"

"Maalainen", sanoi haudankaivaja, "kun Te sitä nyt niin välttämättä tahdotte, niin minä suostun. Me menemme siis juomaan. Mutta vasta sitten, kun työ on tehty. Ei koskaan ennen."

Ja hän valmisteli lapiotaan heittoon. Fauchelevant pidättelemään.

"Se on kuuden soun Argenteuilin viiniä!"

"Ahaa", irvisteli haudankaivaja, "tehän olettekin kellonsoittaja. Aina Te vain hoette piu, pau, pau, piu, pau, aina vain samaa. Menkää siitä hiiteen!"

Ja hän heitti toisen lapiollisensa.

Fauchelevant oli nyt siinä kohdassa, jolloin ihminen ei enää tiedä, mitä hänen tulisi sanoa.

"Mutta tulkaahan toki juomaan", huusi hän, "kun kerran minä maksan!"

"Jahka on saatu tämä lapsonen peitetyksi vuoteeseensa", vastasi järkähtämätön haudankaivaja.

Hän heitti kolmannen lapiollisensa.

Sitten iski hän jälleen lapion multaan ja lisäsi:

"Nähkääs, siitä tulee pakkanen yöksi, ja tuo naikkonen tuolla alhaalla rupeaisi pitämään aika äläkkää,

jos jättäisimme hänet tähän ilman peitettä."

Sillä hetkellä kumartui haudankaivaja täyttämään lapiotansa, ja hänen liivinsä tasku pullistui auki.

Fauchelevantin pelästynyt, harhaileva katse osui koneenomaisesti tähän taskuun ja pysähtyi sinne.

Aurinko ei ollut vielä kokonaan vajonnut näköpiirin taa. Oli vielä tarpeeksi valoisa, jotta saattoi erottaa jotakin valkeaa tämän ammottavan taskun pohjalla.

Salamana välähti Fauchelevantin silmässä kaikki se oveluus ja neuvokkaisuus, joka saattaa asua pikardilaisen talonpojan katseessa. Hän oli keksinyt keinon.

Lapiokuormaansa puuhailevan haudankaivajan huomaamatta pisti hän takaapäin kätensä tämän taskuun ja sieppasi sen valkean esineen, joka häämötti pohjalta.

Haudankaivaja lähetti kuoppaan neljännen lapiollisensa.

Hänen kääntyessään ottamaan viidettä katsahti Fauchelevant häneen suuremmoisen tyynenä ja rauhallisena ja virkkoi:

"Johtuupa mieleeni, tulokas, onko Teillä korttia?"

Haudankaivaja herkesi puuhastaan.

"Mitä korttia?"

"Aurinko laskee tuossa paikassa."

"Laskekoon vain ja vetäköön yömyssyn korvilleen."

"Hautuumaan portti suljetaan aivan kohta."

"Entä sitten?"

"Onko Teillä korttia?"

"Ahaa, sitäkö tarkoitatte!" oivalsi haudankaivaja.

Ja hän penkoi taskuaan.

Kun hän oli saanut yhden taskun tarkastetuksi, tuli toisen vuoro. Hän tutki sitten pikkutaskut, tunnusteli tarkoin ensimmäisen ja käänsi nurin toisen.

"Ei totta tosiaan, korttia ei löydy. Olisinkohan minä unohtanut sen kotiin?"

"Viisitoista frangia sakkoa", ilmoitti Fauchelevant.

Haudankaivaja painui viheriäksi. Viheriä on lyijynharmaiden ihmisten kalpeus.

"Voi sun tuhannen penteleen pentele!" noitui hän. "Viisitoista frangia sakkoa!"

"Kolme sadan soun kappaletta," pudotteli Fauchelevant yhä.

Lapio kirposi haudankaivajan kädestä.

Oli tullut Fauchelevantin vuoro.

"No, no, tulokas," rauhoitteli hän, "eihän tässä nyt vielä hätää. Ei tässä nyt itsemurhaan tarvitse ryhtyä eikä tätä hautaa hyväkseen käyttää. Viisitoista frangia on viisitoista frangia, eikä Teidän muuten ole lainkaan pakko niitä maksaa. Minä olen ammatissa kokenut ja Te olette tulokas. Minä tunnen kyllä kaikki mutkat ja metkut ja koukut ja kommervenkit. Minä annan Teille ystävän neuvon. Yksi seikka on nyt kuitenkin selvä, se nimittäin, että aurinko laskee aivan heti. Se koskettaa jo kirkon kupukattoa, ja viiden minuutin päästä suljetaan hautuumaan portit."

"Se on totta", huokasi haudankaivaja.

"Viidessä minuutissa ette ennätä täyttää hautaa, se kun on syvä kuin itse hitto, ettekä joutua ulos ennen porttien sulkemista."

"Oikein."

"Viisitoista frangia sakkoa."

"Viisitoista frangia."

"Mutta onhan Teillä aikaa. — Missä asutte?"

"Pari askelta tulliportista. Neljännestantunnin päässä täältä.
Vaugirardinkatu 87."

"Te ennätätte vielä ajoissa, kun otatte koivet selkäänne."

"Ei epäilemistäkään."

"Kun olette siten päässeet ulos portista, juoksette Te aika kyytiä kotianne, otatte korttinne, palaatte, ja portinvartija avaa Teille. Koska Teillä on kortti, ei Teidän tarvitse maksaa mitään. Ja Te hautaatte naikkosenne. Minä vahdin sitä täällä sillä aikaa, jottei se pääse karkaamaan."

"Te olette pelastanut henkeni, talonpoika."

"Laputtakaa matkaan!" toimitti Fauchelevant.

Kiitollisuutta uhkuen pudisti haudankaivaja hänen kättänsä ja lähti juosten rientämään kotiinsa.

Haudankaivajan kadottua pensaikkoon kuunteli Fauchelevant ensin askelten häipymistä, kumartui sitten hautaan ja huusi hiljaa:

"Ukko Madeleine!"

Ei vastausta.

Fauchelevant vavahti. Hän vyöryi, yhtenä keränä hautaan, heittäytyi arkun pääpuolelle ja huusi:

"Oletteko siellä?"

Äänettömyys.

Kykenemättä enää vapisemiseltaan tuskin hengittämäänkään, sieppasi Fauchelevant talttansa ja vasaransa ja avasi kannen. Jean Valjeanin kasvot kuumottivat hämärästä kalpeina, silmät suljettuina.

Fauchelevantin tukka kohosi pystyyn, hän nousi seisoaalleen ja horjahti sitten haudan seinää vasten, joka hetki lysähtämäisillään arkulle. Hän tuijotti Jean Valjeaniin.

Jean Valjean makasi siinä liikkumattomana, valjuna.

Fauchelevantin huulilta pääsi hiljaa kuin henkäys:

"Hän on kuollut!"

Ja kohottautuen suuremmaksi löi hän niin rajusti käsivartensa ristiin, että nyrkit iskivät olkapäihin ja huusi:

"Näinkö minä hänet siis pelastinkin!"

Ja miesparka alkoi nyyhkyttää. Hän puheli itsekseen, sillä erehdystä on luulla, ettei yksinpuhelu olisi aivan luonnollinen tapahtuma. Ankara liikutus puhkeaa usein äänekkäiksi sanoiksi, vaikkei niitä olisi kukaan kuulemassakaan.

"Tämä on kaikki ukko Mestiennen syytä. Miksi sen nyt pitikin parahiksi kuoleman, mokomankin pässinpään? Mikä pakko hänen olikin heittää henkeänsä juuri silloin kun ei sitä kukaan osannut odottaakaan. Hän se nyt tuotti herra Madeleinellem surman. Ukko Madeleine! Hän on arkussa. Hän ei tarvitse enää mitään. Kaikki on lopussa. — Onko kaikessa tässä nyt yhtään järkeä! Ah! Jumalani! Hän on kuollut! Ja mitä teen minä sille pienokaiselle? Ja mitähän sanoo hedelmäin kaupustelijatarkin? Onko nyt hyvän Jumalan nimessä mahdollista, että moinen mies kuolee moisella tavalla? Kun ajattelen, että hän silloin ryömi minun vankkurieni alle! Ukko Madeleine! Ukko Madeleine! Johan minä sitä sanoin, tukehtunut se on. Ei vain tahtonut uskoa minua. Tämäpä oli totisesti kaunis juttu, tämä! Kuollut se on, kuollut tämä oiva mies, oivallisin mies kaikkein hyvän Jumalan hyvien ihmisten joukosta! Entäs hänen lapsukaisensa! Minä en lähde lainkaan sinne luostariin enää. Minä jään tänne. Tätäkö sitä tavoitettiin! Maksoikin kahden äijänkähnyksen ruveta hullujen temppuihin! Mutta mitenkähän hän oikeastaan pääsisi luostariin? Siitä se lähti alkuunsa. Ei niitä semmoisia saisi tehdä. Ukko Madeleine! Ukko Madeleine! Ukko Madeleine! Madeleine! Herra Madeleine! Herra pormestari! Ei se kuule minua. Tulkaa nyt jo pois sieltä!"

Ja hän raastoi tukkaansa.

Kaukaa puiden takaa kuului kimeä kirskahdus. Hautuumaan portteja suljettiin.

Fauchelevant kumartui Jean Valjeenin puoleen, hätkähti yht'äkkiä ja peräytyi niin pitkälle kuin haudassa saattaa peräytyä.

Jean Valjean oli avannut silmänsä, ja tuijotti nyt häneen.

Kuoleman näkeminen on kauheata, mutta kuolleistaheräämisen näkeminen on melkein yhtä kauheata. Fauchelevant kivettyi, jäykistyi, kalpeni. Hän ei enää tiennyt missä oli, sillä kaikki nämä ankarat mielenliikutukset olivat syösseet hänet tasapainostaan. Hän ei tiennyt, oliko hän tekemisissä kuolleen vai elävän kanssa, ja hän tuijotti Jean Valjeaniin, joka vuorostaan tuijotti häneen.

"Nukahdin", virkkoi vihdoin Jean Valjean.

Ja hän nousi istualleen.

Fauchelevant painui polvilleen.

"Laupias pyhä Neitsyt! Miten Te minut pelästyttite!"

Sitten nousi hän seisaalleen ja huudahti:

"Kiitos, ukko Madeleine!"

Jean Valjean oli vain pyörtynyt. Raikas ilma oli herättänyt hänet horroksista.

Riemu on kauhun pakovesi, ja Fauchelevantilla oli yhtä suuri vaiva tointuakseen kuin Jean Valjeanillakin.

"Te ette siis olekaan kuollut! Ah! Miten olettekin järkevä! Minä kutsuin Teitä niin kauvan, että vihdoinkin palasitte. Kun näin Teidän suljetut silmäanne, sanoin: Kas niin, nyt se tukehtui. Minusta olisi tullut hullu, oikein pakkopaitainen hullu. Minut olisi viety Bicêtreen. Mitä Te olisitte luullut minun osanneen tehdä, jos Te olisitte kuollut? Entä pikku tyttönne sitten! Hedelmäinkaupustelija ei olisi ymmärtänyt koko jutusta hituistakaan! Hänelle tuodaan kaikessa hopussa lapsi, ja sitten iso-isä kuolla kupsahtaakin kesken kaiken! Mikä juttu! Hyvät paratiisin pyhimykset, mikä juttu! Mutta nyt Te olette hengissä, se on pää-asia."

"Minun on kylmä", sanoi Jean Valjean.

Nämä sanat palauttivat Fauchelevantin täydellisesti todellisuuteen, joka olikin uhkaava. Tointuneinakin oli näiden molempien miesten mieli heidän sitä tietämättään vielä aivan sekaisin, ja heitä painoi paikan kaameus.

"Poistukaamme pian täältä!" huudahti Fauchelevant.

Hän penkoi taskuansa ja veti sieltä pullon, jonka oli varustanut mukaansa.

"Mutta ensin pieni ryyppy!" sanoi hän.

Ryyppy täydensi sen, minkä raikas ilma oli aloittanut.

Jean Valjean joi tilkan paloviinaa ja tuli täydelleen tuntoihinsa.

Hän nousi arkusta ja auttoi Fauchelevantia sen kannen naulaamisessa.

Kolmen minuutin kuluttua pääsivät he haudasta.

Muuten oli Fauchelevant jo kyllin rauhallinen. Hän ei pitänyt erikoisempaa kiirettä. Hautuumaan portit oli kiinni. Haudankaivaja Gribierin saapumista paikalle ei tarvinnut peljätä. Tämä "tulokas" oli kotonaan hakemassa korttiansa, jota hänen oli sieltä sangen vaikea löytää, koska se oli Fauchelevantin taskussa. Ilman korttia ei hän voinut päästä hautuumaalle.

Fauchelevant tarttui lapioon ja Jean Valjean kuokkaan, ja yhdessä hautasivat he sitten tyhjän arkun.

Kun hauta oli luotu umpeen, sanoi Fauchelevant Jean Valjeanille:

"Lähtekäämme pois. Minä pidän lapion. Kantakaa Te kuokkaa."

Yö teki tuloaan.

Jean Valjeanin oli ensi alussa vaikeata liikkua ja kävellä. Arkussa oli hän kangistunut ja muuttunut hiukan ruumismaiseksi. Kuoleman jäykkyys oli alkanut viedä häntä saaliikseen niiden neljän laudan

välissä. Hänen täytyi niin sanoaksemme pudistaa nyt haudan kahleet päältään.

"Taisitte jähmettyä", sanoi Fauchelevant. "Vahinko, että minäkin onnun, muuten me tästä menisimmekin oikein aika vauhtia."

"Ei haittaa mitään", vastasi Jean Valjean. "Neljä askelta jo jalkani norjentaan."

He poistuivat samoja lehtokäytäviä, joita ruumisvaunutkin olivat aikaisemmin kulkeneet. Saavuttuaan suljetulle portille, pisti Fauchelevant haudankaivajan kortin laatikkoon, portinvartija veti nuorasta, portti aukeni ja he astuivat kadulle.

"Tämähän käy kuin rasvattu." iloitsi Fauchelevant. "Minkä oivan keinon keksittekään, ukko Madeleine!"

He kulkivat Vaugirardin tulliportistakin maailman yksinkertaisimmalla tavalla. Hautuumaan lähettyvillä ovat lapio ja kuokka erinomaisia passeja.

Vaugirardinkadulla ei näkynyt ketään.

"Ukko Madeleine", sanoi Fauchelevant siinä astellessaan ja tarkastellessaan taloja, "te näette paremmin kuin minä. Ilmoittakaa minulle, kun tulee numero 87."

"Tuossahan se on aivan edessämme", vastasi Jean Valjean.

"Kadulla ei ole ketään", jatkoi Fauchelevant. "Antakaa minulle kuokka ja odottakaa minua tässä pari minuuttia."

Fauchelevant meni taloon n:o 87, nousi niin ylös kuin pääsi, sillä häntä johti vaisto, joka vie köyhän aina ullakkoon, ja koputti pimeässä erään huonerähjän ovelle. Muuan ääni vastasi:

"Astukaa sisään."

Se oli Gribierin ääni.

Fauchelevant työnsi oven auki. Haudankaivajan asunto oli, kuten kaikki köyhien asunnot, autio, ahdas hökkeli. Tavaralaatikon tapainen — ruumisarkku ehkä — oli kaappina, vanha voi-astia vesisäiliönä, olkikasa vuoteena, permanto tuoleina ja pöytänä. Nurkassa virui seinäverhon rääsillä laiha vaimo ja liuta lapsia yhdessä kasassa. Koko tämä kurja sisustus osoitti hirveiden mullistusten jälkiä. Oli kuin olisi siellä tapahtunut oikea maanjäristys. Kaikki esineet oli heitetty paikoiltaan, rääsyt oli viskelyt pitkin lattiaa, ruukut oli rikottu, äiti oli itkenyt, lapset olivat luultavasti saaneet selkäänsä. Siellä oli ilmeisesti toimitettu perinpohjaista, hurjaa etsiskelyä. Haudankaivaja näytti tavattoman innokkaasti haeskelleen korttiansa sekä panneen koko ullakkokamarin vastaamaan sen katoamisesta, ruukusta aina vaimoon saakka. Hän oli yhä aivan epätoivoissaan.

Mutta Fauchelevant pyrki liian nopeasti viemään seikkailun ratkaisuun, huomatakseen tätä menestyksensä surullista puolta.

Hän astui siis sisään ja sanoi:

"Tässä tuon kuokkanne ja lapionne."

Gribier katseli häntä ällistyneenä.

"Tekö siellä olettekin, talonpoika?"

"Ja huomenaamalla saatte periä korttinne hautuumaan portinvartijalta."

Ja hän laski lapion ja kuokan lattialle.

"Mitä tämä merkitsee?" kysyi Gribier.

"Se merkitsee, että Te pudotitte kortin taskustanne, että minä löysin sen maasta Teidän mentyänne, että minä hautasin ruumiin, että minä loin haudan umpeen, että minä toimitin Teidän työnne, että portinvartijalta saatte korttinne ja ettei Teidän tarvitse maksaa viittätoista frangia. Niin on asia, tulokas."

"Kiitos, maalainen!" huudahti Gribier ihastuneena. "Ensi kerralla maksan minä ryyppyä."

Onnistunut kuulustelu.

Tuntia myöhemmin, kun jo oli pilkko pimeä, saapui kaksi miestä ja yksi lapsi taloon n:o 62 Picpusinkadun varrella. Vanhempi miehistä nosti vasaraa ja kolkutti.

He olivat Fauchelevant, Jean Valjean ja Cosette.

Molemmat miehet olivat käyneet hakemassa Cosetten sen Ruohotien hedelmäkaupustelijattaren luota, jonka huomaan Fauchelevant oli uskonut lapsen edellisenä päivänä. Cosette oli vavissut ja värissyt koko sen vuorokauden, eikä ymmärtänyt koko asiasta mitään. Hän oli vavissut niin ettei ollut edes itkua tullut. Hän ei ollut myöskään syönyt eikä nukkunut lainkaan. Kunnan hedelmäkaupustelijatar oli kysellyt häneltä sadat asiat, mutta oli ainoaksi vastaukseeseen saanut alituisesti saman juron katseen. Cosette ei ollut henkäissytäkään kaikesta siitä, mitä hän oli nähnyt ja kuullut näinä kahtena viimeisenä päivänä. Hän aavisti jotakin tärkeätä olevan tekeillä. Hän tunsu syvästi, että nyt oli oltava "kiltti." Ken ei ole kokenut sitä mahtavaa vaikutusta, joka saattaa olla seuraavilla kolmella sanalla sopivasti kuiskattuna pienen, pelästyneen lapsiraukan korvaan: "*Älä puhu mitään!*" Pelko on mykkä. Eikä muuten kukaan osaakaan niin hyvin salaisuutta säilyttää kuin lapsi.

Mutta kun hän tämän kamalan vuorokauden kuluttua oli nähnyt Jean Valjeanin, oli hän päästänyt sellaisen ilonkirkkaisun, että ajatteleva henkilö, joka olisi sattunut sen kuulemaan, olisi siinä kirkkaisussa tuntenut ikäänkuin vapautumuksen kauhistuttavasta kuilusta.

Fauchelevant oli luostarin väkeä ja tiesi tarkalleen tunnussanat. Kaikki ovet avautuivat.

Siten sai ratkaisunsa tuo kaksinainen ongelma: päästä ulos ja päästä sisään.

Portinvartija, joka oli saanut määräyksensä, avasi pienen pihalta puutarhaan päästävän portin, jonka kaksikymmentä vuotta takaperin saattoi vielä nähdä kadulta käsin pihamuurin perällä, vastapäätä ajoporttia. Portinvartija vei heidät kaikki kolme tästä portista ja johdatti heidät sitten puhumoon, missä Fauchelevant oli edellisenä iltana keskustellut päänunnan kanssa.

Päänunna odotteli heitä rukousnauhaansa hypistellen. Muuan äänestäjä-äiti seiso i hunnutettuna hänen vierellään. Pieni vahakynttilä valaisi, tai paremmin sanoen: oli valaisevinansa puhumoa.

Päänunna tarkasteli Jean Valjeania. Ei ole mikään tutkivampi alaspäin luotua silmää. Sitten hän alkoi kysellä.

"Tekö se olette se veli?"

"Niin, kunnioitettava äiti", ehätti Fauchelevant vastaamaan.

"Mikä on nimenne?" Fauchelevant vastasi: "Ultimus Fauchelevant."

Hänellä oli tosiaankin ollut senniminen veli, joka oli kuollut.

"Mistä olette kotoisin?"

Fauchelevant vastasi jälleen:

"Picquignystä, Amiensin läheltä."

"Vanhako olette?"

Fauchelevant vastasi:

"Viidenkymmenen."

"Mikä olette ammatiltanne?"

Fauchelevant vastasi:

"Puutarhuri."

"Oletteko hyvä kristitty?"

Fauchelevant vastasi:

"Meidän perheessämme ovat kaikki hyviä kristittyjä."

"Onko tämä tyttönen Teidän?"

Fauchelevant vastasi:

"On, kunnioitettava äiti."

"Oletteko hänen isänsä?"

Fauchelevant vastasi:

"Iso-isänsä."

Äänestäjä-äiti sanoi hiljaa päänunnalle:

"Hän vastaa hyvin."

Jean Valjean ei ollut hiiskahtanut sanaakaan.

Päänunna katseli tarkkaavasti Cosettea ja sanoi vuorostaan hiljaa äänestäjä-äidille:

"Hänestä tulee ruma."

Molemmat äidit keskustelivat sitten hetkisen hyvin hiljaa puhumon nurkassa, kunnes päänunna käännähti ja sanoi:

"Isä Fauvent, Te saatte kohta toisen kulkushihnan. Niitä tarvitaan tästä lähin kaksi."

Seuraavana päivänä kuului tosiaankin puutarhasta kahden kulkusen kilinä, eivätkä nunnat voineet olla kohottamatta hiukan huntunsa reunaa. He näkivät siellä perällä puiden alla kahden miehen puuhailevan rinnakkain, Fauventin ja jonkun toisen. Suurenmoinen tapahtuma. Vaiteliaisuutta rikottiin siihen määrään, että kuiskailtiin toisilleen: "Se on puutarhurin apulainen."

Äänestäjä-äidit lisäsivät: "Se on isä Fauventin veli!"

Jean Valjean oli siis päässyt virallisesti luostarin asukkaaksi. Hän oli saanut nahkahihnan kulkusineen. Hänen asemansa oli nyt laillisesti turvattu. Hänen nimensä oli Ultimus Fauchelevant.

Voimakkaimpana tämänsuuntaisen ratkaisun vaikuttimena oli ollut päänunnan huomautus Cosettesta: "*Hänestä tulee ruma*".

Lausuttuaan tämän ennustuksen otti päänunna Cosetten heti hoiviinsa ja antoi hänelle kasvatustaloksessa paikan armeliaisuusoppilaana.

Tämä kaikki on varsin luonnollista. Vaikka ei luostarissa olekaan kuvastimia, tuntevat naiset kuitenkin sisällisen ihmisensä. Tytöt, jotka tuntevat itsensä sieviksi, eivät mielellään rupea nunniksi. Koska siis näin kutsumus nunnanasemaan tavallisesti on epäsuorassa suhteessa kauneuteen, toivotaan kokelaiksi mieluummin rumia kuin kauniita. Siitä johtuu että rumat ovat luostareissa hyvin suuressa arvossa.

Koko ylläkerrottu seikkailu kohotti tavattomasti vanhan Fauchelevantin mainetta. Hänhän oli puuhissaan menestynyt kolminkertaisesti: Jean Valjeanin suhteen, sillä hänet oli Fauchelevant pelastanut ja toimittanut suojaan; haudankaivaja Gribierin suhteen, sillä tämän oli syytä selvittää itselleen: hän säästi minut sakosta; luostarin suhteen, sillä luostari, piiloittamalla äiti Ristiinnaulitsemisen ruumiin alttarin alle, oli hänen avullaan puijannut Cesaria, mutta täyttänyt Jumalan tahdon. Pikku Picpusin kappelissa oli arkku, jossa oli ruumis, ja Vaugirardin hautuumaan mullassa oli arkku, jossa ei ollut ruumista. Yleistä järjestystä siten epäilemättä syvästi loukattiin, mutta sitä ei kukaan huomannut. Luostarin kiitollisuus Fauchelevantia kohtaan olikin suuri. Fauchelevantista tuli palvelijoista parhain ja puutarhureista oivallisin. Arkkipiispan osuessa ensi kerran luostariin kertoi päänunna hänen suuruudelleen koko jutun, hiukan niinkuin tunnustaen ja hiukan niinkuin kehuskellen. Luostarista lähdettyään kertoi arkkipiispa heti siitä ihastuneena ja tyytyväisenä de Latilille, kuninkaan veljen rippi-isälle, josta sittemmin tuli Reinsin arkkipiispa ja kardinaali. Fauchelevantin ihailu kulki niin maita ja mantereita ja saapui lopulta Roomaankin. Me olemme päässeet näkemään silloisen paavin Leo XII:n kirjeen eräälle sukulaiselleen, joka oli siihen aikaan paavin pariisilaisen lähettiläskunnan päällikkönä ja jonka nimi, samoin kuin itse paavinkin, oli Della Genga. Siinä kirjeessä tavataan m.m. seuraavat rivit: "Eräässä Pariisin luostarissa näyttää olevan erinomainen puutarhuri, joka on pyhä mies ja jonka nimi kuuluu olevan Fauvent."

Mutta tämän ihastuksen huminan vienoinkaan leyhäys ei päässyt tunkeutumaan Fauchelevantin hökkeliin. Fauchelevant oksasteli kaikessa rauhassa puitaan, kitki istutuslavojaan ja peitteli meloonikupujaan, tietämättä rahtuakaan erinomaisuudestaan ja pyhydestään. Hänellä oli yhtä vähän aavistusta kunniastaan kuin jollakin Durhamin ja Surreyn härällä, jonka kuvan *Illustrated London News* julkaisee seuraavalla tiedonannolla varustettuna: *Sarvikarjan kilpailussa palkittu härkä*.

Loppusanat.

Cosette oli yhtä vaitelias luostariin jouduttuaan kuin ennenkin.

Cosette luuli tietystikin olevansa Jean Valjeenin tytär. Muuten ei hän voinut mitään sanoa, koska hän ei mitään tiennyt, ja vaikka hän olisi jotakin tiennyt, ei hän olisi puhunut. Me olemme siitä jo huomauttaneetkin: ei mikään kasvata niin lasta vaiteliaisuuteen kuin onnettomuus. Cosette oli saanut kärsiä niin paljon, että hän pelkäsi puhua, jopa hengittääkin. Viaton sananen vain oli niin usein ennenkin syössyt hänen niskaansa kokonaisen lumivyöryn! Tuskin oli hän vielä ennättänyt vähän rauhoittua Jean Valjeenin hoiviin jouduttuaan.

Hän tottui verrattain pian luostariin. Vain Katariinaa hänen oli ikävä, vaikka hän ei uskaltanut siitä puhua. Kerran hän kuitenkin sanoi Jean Valjeanille:

"Isä, jos olisin tiennyt, niin olisin ottanut sen mukaani."

Luostarin kasvattina täytyi Cosetten pukeutua oppilaiden pukuun. Jean Valjean sai toimitetuksi itselleen hänen vanhat vaatteensa. Se oli sama surupuku, jonka hän oli Cosettelle antanut Thénardierin majatalosta lähdetessä. Se ei ollut vielä kovin kulunut. Jean Valjean kätki tämän puvun sekä hänen villasukkansa ja kenkensä kanvertille ynnä muilla luostareissa niin tavallisilla happi-aineilla varustettuina pieneen matkalaukkuun, joka hänen oli onnistunut hankkia. Hän sijoitti tämän laukun tuolille vuoteensa viereen ja säilytti visusti sen avainta.

"Isä", kysyi häneltä kerran Cosette, "mikä se on tuo laatikko tuossa, joka tuoksuu niin hyvältä?"

Ukko Fauchelevant hyötyi hyvästä työstään muullakin tavoin kuin saamalla osakseen kunniaa, josta hänellä ei ollut aavistustakaan. Ensiksikin oli hän siitä onnellinen. Sitten oli hänellä paljon vähemmän työtä nyt, kun hän oli saanut apulaisen. Ja vihdoin, koska hän oli suuri tupakan ystävä, hyötyi hän herra Madeleimesta siinäkin suhteessa, että hän nyt kulutti kolme kertaa enemmän tupakkaa kuin ennen ja nautti siitä tavattomasti enemmän kuin ennen, sillä herra Madeleine kustansi kaikki.

Nunnat eivät ottaneet Ultimuksen nimeä käytäntöön, vaan sanoivat Jean Valjeania *toiseksi Fauventiksi*.

Jos näillä hurskailla naisilla olisi ollut vähänkin Javertin katseen terävyyttä, olisivat he ehkä piankin huomanneet, että jos oli puutarhan asioissa poistuttava luostarista, lähti aina vanhempi Fauchelevant, tuo ijän rasittama, raihnas, ontuva ukko matkaan, eikä koskaan *toinen Fauvent*. Mutta joko sitten alituisesti Jumalaan tähdätyt silmät eivät osaa vakoilla tai pitivät nunnat etupäässä huolta toistensa tekemisistä ja jättämisistä: he eivät kiinnittäneet siihen vähintäkään huomiota.

Muuten teki Jean Valjean erinomaisen viisaasti pysyessään hiljaa ja asemillaan, sillä Javert piti sitä kaupunginosaa silmällä kokonaisen kuukauden.

Tämä luostari oli Jean Valjeanille kuin pohjatonten syvyyksien piirittämä saari. Sen alue oli nyt koko hänen maailmansa. Hän näki siellä tarpeeksi taivasta ollakseen rauhallinen ja tarpeeksi Cosettea ollakseen onnellinen.

Hänelle alkoi jälleen hiljainen, lempeä ja miellyttävä elämä.

Hän asui Fauchelevantin kanssa samassa hökkelissä puutarhan perällä. Tässä epäsäännöllisistä kivenjätkäleistä kyhätyssä rakennuspahaisessa, joka oli pystyssä vielä v. 1845, oli, kuten tiedämme, kolme huonetta. Näiden huoneiden seinät olivat aivan paljaat, eikä niiden kalustuksestaan ollut juuri tietoa. Parhaan niistä oli Fauchelevant Jean Valjeenin vastusteluista huolimatta luovuttanut herra Madeleinellem. Tämän huoneen seinää koristi, lukuunottamatta nauloihinsa ripustettuja kulkushihnaa ja koria vielä kuninkaallinen paperiraha — tai rahapaperi — vuodelta 1793. Se oli kiinnitetty takan yläpuolelle.[6] Tämän vendéelaisen paperirahan oli seinään naulannut edellinen puutarhuri, entinen sissi, joka oli taistellut kuninkaan puolesta vallankumousta vastaan, joka oli kuollut luostarissa ja jonka seuraajaksi virassa Fauchelevant oli päässyt.

Jean Valjean työskenteli päivät pääksytysten puutarhassa ja osoittautui siellä erittäin hyödylliseksi. Hän oli muinen ollut puidenkarsijana, eikä puutarhurin toimi ollut hänelle lainkaan vastenmielinen. Muistetaanhan hänen sitäpaitsi olleen selvillä monista oivallisista menettelytavoista ja salaisuuksista kasvien viljelemisessä. Nyt käytti hän niitä hyväkseen. Melkein kaikki puut olivat saaneet kasvaa omin

päin. Hän niitä oksasteli ja hoiteli ja sai ne tuottamaan oivallisia hedelmiä.

Cosetten oli lupa joka päivä tulla viettämään tunti Jean Valjeanin seurassa. Koska sisaret olivat ikäviä ja hän hyvä ja hellä, vertaili lapsi heitä toisiinsa ja jumaloi häntä. Määrätyllä hetkellä kiiruhti hän juoksujalkaa hökkeliin. Kun hän astui noihin keuhkoihin huoneisiin, tuntui kuin olisivat kaikki paratiisin sulot lehahtaneet sinne hänen mukanaan. Jean Valjeanin sielu kirkastui ja hän tunsu onnensa kasvavan siitä onnesta, jota hän tuotti Cosettelle. Ilo, jonka me muille aiheutamme, on siitä erinomainen, ettei se muiden heijastusten tavoin suinkaan heikkene, vaan palajaa meihin entistä säteilevämpänä. Lomahetkinä katseli Jean Valjean kaukaa Cosetten leikkimistä ja juoksentelemista ja osasi kyllä erottaa hänen naurunsa toisten tyttöjen naurusta.

Sillä nyt nauroi Cosette.

Cosetten piirteetkin olivat jonkun verran muuttuneet. Ahdistava synkkyys oli niistä kadonnut. Nauru on kuin aurinko: se karkoittaa talven ihmisen kasvoilta.

Välitunnin loputtua ja Cosetten mentyä jälleen sisään, katseli Jean Valjean hänen luokkahuoneensa akkunoita ja öisin nousi hän usein katselemaan hänen makuukammionsa akkunoita.

Jumalalla on omat tiensä. Samoin kuin Cosette, auttoi luostarikin osaltaan piispan työtä vahvistamaan ja syventämään Jean Valjeanissa. Varmaa on, että hyveen puolista yksi johtaa ylpeyteen. Sinne vie paholaisen rakentama silta. Jean Valjean oli ehkä tietämättäänkin hyvin lähellä tätä puolta ja tätä siltaa silloin kun kaitselemus heitti hänet Pikku Picpusin luostariin. Niin kauvan kun hän oli verrannut itseään vain piispaan, oli hän tuntenut itsensä arvottomaksi ja oli nöyrytnyt. Mutta sitten oli hän alkanut verrata itseään muihin ihmisiin, ja ylpeys nosti päätään. Kuka tietää? Hän olisi ehkä lopulta vähitellen päätytnyt vihaan. Luostari pysäytti hänet tällä kaltevalla pinnalla. Hän näki nyt toisen vankeuspaikan. Nuoruudessaan, elämänsä alussa, ja myöhemmin, aivan äskettäin, oli hän nähnyt ensimmäisen, kauhistuttavan, kamalan paikan, jonka ankuruus oli hänestä aina ollut oikeuden suurimpia vääryyksiä ja lain suurimpia rikoksia. Nyt näki hän rangaistusvankilan jälkeen luostarin. Ja ajatellessaan, että hän oli ollut vankilassa ja että hän nyt oli niin sanoaksemme luostarin katselijana, alkoi hän tuskaisessa mielessään vertailla niitä keskenään.

Joskus nojasi hän lapionsa varteen ja laskeutui hitaasti mietiskelyn loppumattomia kiertoportaita alas.

Hän muisteli entisiä osatovereitansa ja heidän kurjia olojaan. Heidän täytyi nousta auringon mukana ja tehdä työtä yöhön asti. Heidän tuskin annettiin nukkua. He makasivat keuhkoilla kenttävuoteilla, joiden patjat olivat vain pari tuumaa paksuja, huoneissa, joita lämmitettiin vain vuoden kylmimpinä kuukausina. Heidän päässään oli hirvittävät punaiset myssyt. Armosta annettiin heille palttinakaatiot kuumiksi ajoiksi ja villamekot kovien pakkasien varalta. He saivat juodakseen viiniä ja syödäkseen lihaa vain ryhtyessään raskaimpiin töihin. Heillä ei ollut enää nimiä, heidät oli merkitty vain numeroilla, ja numeroita, kuolleita, tyhjiä numeroita he tavallaan olivatkin. Heidän silmänsä olivat aina luodut maahan, he puhuivat hiljaa, heidän tukkansa oli leikattu, heitä piestiin, häpeä ympäröi heidät joka taholta.

Sitten johtui hän tarkastelemaan niitä olentoja, joita hän nyt joka päivä näki silmänsä edessä.

Näiden olentojen tukka oli myöskin leikattu, heidän silmänsä olivat myöskin aina maahan luodut, he puhuivat myöskin hiljaa, he elivät myöskin, ei suoranaudessa häpeässä, mutta maailman ivailujen esineinä, heidän selässään ei keppi tanssinut, mutta heidän hartiansa repeli katumusruoska verille. Heidänkin maailmalliset nimensä olivat kadonneet, ja heitä mainittiin vain oudoilla, kummallisilla sanoilla. He eivät saaneet koskaan syödäkseen lihaa eivätkä juodakseen viiniä. Usein saivat he olla ruoatta aamusta iltaan. Heidän pukunaan ei ollut punaiset liivit, vaan musta villainen käärinliina, joka rasitti kesällä ja oli talvella liian kevyt, mutta josta ei millään tavalla saanut ottaa mitään pois ja johon ei millään ehdolla saanut mitään lisätä. Heillä ei siis vuodenaikojen mukaan ollut edes palttinapukua eikä villamekkoa. Ja kuusi kuukautta vuodesta oli heidän päällään sarssikankainen paita, joka synnytti heissä kuumetta. He eivät asuneet kovina pakkasina lämmitettävissä avaroissa huoneissa, vaan kopeissa, joihin ei tehty koskaan tulta. He eivät maanneet kahden tuuman paksuisilla patjoilla, vaan oljilla. Heidän ei annettu lainkaan rauhassa nukkua. Joka yö, raskaan päivätyön jälkeen, oli heidän kesken ensi unen raukeutta, tuskin ehdittyään silmiään sulkea ja lämmitä, herääminen, nouseminen ja lähteminen rukoilemaan jäätävän kylmään, synkkään kappeliin ja polvistuminen kivilattialle.

Määrättyinä päivinä täytyi kunkin vuorostaan olla kaksitoista tuntia yhteen menoon polvillaan lattialla tai pitkänään, kasvot maahan päin ja käsivarret ristissä. Edelliset olivat miehiä. Nämä olivat naisia. Mitä olivat tehneet nämä miehet? He olivat varastaneet, ryövänneet, murhanneet, tappaneet. He olivat rosvoja, väärentäjiä, myrkynsekoittajia, murhapolttajia, miehentappajia, isiensäsurmaajia.

Mitä olivat tehneet nämä naiset? Eivät mitään.

Yhtäällä rosvous, petos, vääritys, väkivalta, raakuus, murha, kaikenlaiset pyhyidenraiskaukset, kaikenlaiset tihutyöt. Toisaalla vain tuo ainoa: viattomuus.

Täydellinen viattomuus, joka ikäänkuin kohoamistaan kohoaa parempia maailmoita kohti, jota vielä hyve pitelee maassa, mutta jota jo pyhyys lähestyttää taivaita!

Yhtäällä rikosten tunnustukset, jotka tuskin kuuluvasti puristuvat huulilta. Toisaalla hairahdusten tunnustukset, jotka lausutaan vapaasti, lujalla äänellä. Ja mitkä rikokset! Ja mitkä hairahdukset!

Yhtäällä ruton saastainen löyhkä, toisaalla kukkien ihana tuoksu. Yhtäällä siveellinen mädännys, jota vartioidaan tykein ja sotamiehin ja joka vähitellen tekee uhreistaan lopun. Toisaalla kaikkien sielujen siveä sytyntä samasta liedestä. Yhtäällä pimeys. Toisaalla hämärä, mutta hämärä, jossa valot välähtelevät ja jossa kauniit tähdet tuikkuvat.

Kaksi orjuuden paikkaa. Toisessa mahdollinen vapautuminen, jokaiselle tunnettu lain määräämä rangaistusaika tai sitten pako. Toisessa elinkautinen vankeus. Ainoana toivona hämööttää kaukaa tulevaisuuden takaa se vapauden valonhäivä, jota ihmiset nimittävät kuolemaksi.

Toisessa pitävät vain kahleet. Toisessa usko.

Mitä lähtee toisesta?

Sanomatonta kirousta, hammastenkiristelyä, vihaa, epätoivoista ilkeyttä, raivonkarjuntaa inhimillistä yhteiskuntaa ja irvistelevää ivaa taivasta vastaan.

Mitä lähtee toisesta?

Siunausta ja rakkautta.

Ja näissä niin samanlaisissa ja kuitenkin niin erilaisissa paikoissa toimivat nämä molemmat erinäiset ihmisryhmät samaa: harjoittavat sovitusta.

Jean Valjean ymmärsi varsin hyvin edellisten sovituksen: henkilökohtaisen, omakohtaisen sovituksen. Mutta hän ei ymmärtänyt jälkimäisten, näiden tahrattomien, viattomien olentojen sovitusta ja hän kysyi vavisten itseltään: "Mitä sovitusta? Mitä sovitusta?"

Ääni vastasi hänen omastatunnostaan: "Jumalallisinta kaikista inhimillisistä hyveistä: sovitusta toisten puolesta."

Me emme suinkaan esitä tässä omia mielipiteitämme, me vain kerromme. Me asetumme Jean Valjeanin näkökannalle ja me kuvailemme vain hänen vaikutelmiaan.

Hän näki edessään kieltäytymyksen korkeimman huipun, kaiken mahdollisen hyveen jaloimman saavutuksen; viattomuuden, joka antaa ihmisille synnit anteeksi ja sovittaa ne heidän sijastaan; ilomielin kestetyt orjuuden, toivotut kidutukset, halutut kärsimykset sielujen, jotka eivät ole syntiä tehneet, jotta voisivat puhdistaa sieluja, jotka ovat hairahduneet; Jumalan rakkauteen vaipuneen ihmiskunnan rakkauden, joka siitä huolimatta pysyy edellisestä selvästi erotettuna ja rukoilevana; heikkoja, lempeitä olentoja, jotka ovat saaneet osakseen rangaistujen kurjuuden ja palkittujen hymyn.

Ja hän muisti, että oli uskaltanut valittaa.

Usein nousi hän keskellä yötä kuuntelemaan näiden viattomien, ankaran taakan rasittamien olentojen kiitoslaulua, ja tunsu kylmien väreiden käyvän läpi ruumiinsa ajatellessaan, että ne, joita rangaistus ansiosta kohtasi, kohottivat äänensä taivaaseen vain herjatakseen, ja että hänkin, kurja, oli näyttänyt nyrkkiä Jumalalle.

Omituinen seikka, joka vaivutti hänet syviin mietteisiin kuin kaitselmuksen varoittava kuiska: muurin yli kiipeäminen, kaikkien esteiden, jopa kuolemankin uhmaileminen, vaikeat ja vaaralliset seikkailut, kaiken tämän oli hän tehnyt ja kestänyt päästäkseen pois toisesta sovituksen paikasta ja tullakseen toiseen. Oliko se hänen kohtalonsa vertauskuva?

Tämä talo oli myöskin vankila ja oli hyvin sen kaamean paikan kaltainen, josta hän oli paennut, eikä hän kuitenkaan ollut osannut odottaakaan mitään sellaista.

Hän näki jälleen rautaportteja, salpoja, ristikko-akkunoita, keiden pidättimiksi? Enkelien.

Samat korkeat muurit, jotka hän oli nähnyt tiikerien ympärillä, ne näki hän nyt taas vuonien ympärillä.

Se oli sovituksen paikka, mutta ei rangaistuksen. Ja kuitenkin oli se synkeämpi, kaameampi ja

armottomampi kuin tuo toinen. Näitä neitseiä kuritettiin vielä ankarammin kuin noita hirtehiä. Hyinen, kolea viima, viima, joka oli paleluttanut hänen nuoruutensa, puhalsi läpi korppikotkien rautakangin ja salparaudoin suljetun luolan. Mutta viima vielä purevampi, vielä hyytävämpi puhalsi läpi kyyhkyslakan. Miksi?

Kun hän näitä ajatteli, raukesi kaikki hänessä tämän ylevän salaisuuden edessä.

Näissä mietteissä hävisi ylpeys. Hän meni usein itseensä. Hän tunsu itsensä heikoksi vaivaiseksi ja vuodatti usein kyöneitä. Kaikki, mikä kuuden kuukauden aikana oli astunut hänen elämäänsä, veti häntä piispan hurskaiden neuvojen puoleen. Cosette rakkauden, luostari nöyryyden voimalla.

Joskus iltaisin, hämärissä, hetkellä, jolloin puutarha oli tyhjä, nähtiin hänet polvillaan keskellä kappeliin päättyvää lehtokujaa, saman akkunan edessä, josta hän luostariintulo-yönään oli kurkistellut kappeliin, kääntyneenä suuntaan, missä hän tiesi sovitusta harjoittavan sisaren makaavan pitkänään rukoilemassa. Hänkin rukoili, näin polvistuneena tämän sisaren eteen.

Näytti kuin ei hän olisi uskaltanut polvistua suoraan Jumalan eteen.

Kaikki, mikä häntä ympäröi, tämä rauhallinen puutarha, nämä tuoksuvat kukat, nämä iloisesti huudahtelevat lapset, nämä vakavat hurskaat naiset, tämä hiljainen luostari, kaikki tekivät häneen syvän vaikutuksen, ja vähitellen astui hänen sieluunsa tämän luostarin hiljaisuus, näiden kukkien tuoksu, tämän puutarhan rauha, näiden naisten hurskas vakavuus, näiden lasten iloisuus. Ja sitten hän ajatteli, että kaksi Jumalan taloa oli ottanut hänet hoimiinsa kahtena hänen elämänsä ratkaisevana hetkenä, yksi silloin kun kaikki portit häneltä sulkeutuivat ja kun inhimillinen yhteiskunta työnsi hänet luotaan, toinen silloin kun inhimillinen yhteiskunta alkoi häntä jälleen vainota ja kun rangaistusvankila oli uudelleen avautumassa; ja että hän ilman ensimmäistä olisi vaipunut jälleen rikoksiin ja ilman toista kärsimyksiin.

Koko hänen sydämensä sulsi kiitolliseksi, ja hän tunsu rakkauden voiman paisuvan itsessään yhä väkevämmäksi.

Useampia vuosia kului näin. Cosette kasvoi.

VIITSELITYKSET:

[1] Walter Scott, Lamartine, Vaulabelle, Charras, Guinet, Thiers.

[2] Kirjoitus kuuluu seuraavasti:

D.O.M.

Tässä Murskaantui

Tapaturman Kautta

Kuormavaunujen Alle

Herra Bernard

De Brye Kauppias

Brüsselistä (epäselvä) Päivänä

Helmikuussa 1637.

[3] *Splendid!* oli hänen sanansa.

[4] Lopetetun taistelun, päätetyn päivätyön, korjatut erehdykset, mitä suurimmat seuraavaksi päiväksi varatut menestymismahdollisuudet, kaikki hävitti silmänräpäyksen mieletön pakokauhu. (*Napoleon, Saneluja S:t Helenasta.*)

[5] Oksilla riippuu kolme eriarvoisten ansioiden ruumista: Dismas ja Gesmas, välissä on jumalainen valtiias. Dismas etsii korkeuksia, Gesmas, onneton mies, alhaisimpia seutuja; korkein valtiias vapahtaa meidät ja meidän tekemme. Jos toistat nämä säkeet, et menetä esineitäsi varkauden kautta.

[6] Paperirahassa luki: Katolilainen ja kuninkaallinen armeija. Kuninkaan nimessä. Kymmenen livren vaihtokelpoinen maksu-osoitus sotajoukolle hankituista tavaroista. Lunastetaan rauhan tultua. Sarja 3. N:o 10390. Stofflet.

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by

U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase "Project Gutenberg" associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than "Plain Vanilla ASCII" or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original "Plain Vanilla ASCII" or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, "Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation."
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain "Defects," such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the "Right of Replacement or Refund" described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR

NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS', WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it

takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.